ALİ ŞERİATİ

23 BÜTÜN ESERLERİ

Dünyagörüşü ve İdeoloji

FECR

Fecr Yayınları 159
ALİ ŞERİATİ
Bütün Eserleri 23

Dünyagörüşü ve İdeoloji

Eserin Orijinal Adı
Cihânbînî ve İdeoloji

Tercüme
Kenan Çamurcu

Editörler
Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç
Prof. Dr. Derya Örs

Tashih ve Redakte
Dr. Murat Demirkol

ISBN 978-605-5482-17-6

1. Baskı: Ağustos 2011

Kapak ve İç Konsept: TN İletişim
Sayfa Düzeni: Cinas
Baskı: Kalkan Matbaacılık
Büyük Sanayi 1. Cadde 99/32
Tel: 0312. 341 92 34 İskitler/Ank.

FCR Yayın Reklam Bilgisayar
San. ve Tic. Ltd. Şti.
Rüzgarlı Cad. No: 2/5
Ulus / Ankara
Tel : 0312. 310 08 60
Faks : 0312. 311 47 89
www.fcr.com.tr
e-posta: fcr@fcr.com.tr

ALİ ŞERİATİ

Dünyagörüşü ve İdeoloji

Ankara 2011

İÇİNDEKİLER

ALİ ŞERİATİ

23 Kasım 1933'te Horasan eyaletine bağlı Sebzivar'ın Mezinan köyünde dünyaya geldi. 1950'de Meşhed'deki Öğretmen Koleji'ne girdi. 1952'de Meşhed yakınlarındaki Ahmedâbâd köyünde öğretmenliğe başladı. 1955 yılında Mekteb-i Vâsıta'yı yazdı. Ebuzer-i Gıfarî'yi tercüme etti. 1956'da Meşhed Üniversitesi'ne girdi. Ulusal Direniş Hareketi'ne üye olduğundan, babası ve diğer üyelerle birlikte tutuklandı, altı ay tutuklu kaldı. 1959'da Alexis Carrel'den Dua'yı tercüme etti. Üniversiteden başarıyla mezun oldu. 1960'ta Fransa'ya gönderildi, orada sosyoloji ve dinler tarihi üzerine çalıştı. Cezayir Kurtuluş Hareketi'ne aktif olarak katıldı. Bu faaliyetlerinden dolayı Paris'te tutuklandı; bu arada birçok makale, konuşma ve çevirisi değişik dergilerde yayımlandı. Sosyoloji ve dinler tarihi alanında doktorasını tamamlayarak 1962'de İran'a dönerken sınırda tutuklandı; aylarca hapiste kaldı. Hapisten çıktıktan sonra öğretmenlik yapmaya başladı ve Meşhed Üniversitesi ve diğer merkezlerde konferanslar verdi. Hüseyniye-i İrşad 1973 Eylül'ünde kapatıldı. Savak, Şeriati'yi aramaya başladı. Kendisini bulamayınca babasını tutukladı. Babası bir yıl kadar hapsedildi. Şeriati teslim oldu ve on sekiz ay hücrede kaldı. 1975-77 arası Savak'ın takibinden sürekli kaçıp başkalarının evlerinde kalarak çalışmalarına devam etti. Sabahlara kadar süren konuşmalar yaptı. 16 Mayıs 1977'de Avrupa'ya hicret etti. Otuz gün sonra İngiliz İstihbaratı'nın yardımıyla Savak tarafından şehit edildi.

YAYINCININ NOTU

Yayınevimiz, Şeriati düşüncesini külliyat olarak okurlarına sunmakla önemli bir hizmet vermektedir. Merhum Şeriati, dünyanın bugün yaşayan iki önemli medeniyeti olan, İslam ve Batı medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulmuş ender şahsiyetlerden biridir. Dahası, bir sosyolog gözüyle incelediği konuları, dahiyane bir düşünce işçiliği ile işlemiş ve Fars edebiyatının kendisine kazandırdığı akıcı üslupla ortaya koymuştur. Bilimsel liyakati, özgün bakış açısı, dindarlığı ve inandığı doğrular uğruna can verecek kadar yürekli kişiliği ile sadece İran gençliğini arkasından sürüklemekle kalmamış, dünya Müslümanlarının öze dönüş çabasına katkıda bulunarak bir döneme damgasını vurmuştur. Onun bu özgün ve özgürlükçü tutumu, sadece İslam düşmanlarının tepkisini çekmekle ve onlar tarafından şehit edilmekle kalmamış, dost ve kardeş bildiği Müslümanlardan da çok büyük tepkiler almıştır. Çünkü onun düşünceleri, Batılı saldırı karşısında çok derin ve güçlü bir mukavemet oluştururken İslam geleneğini kirleten ve çöküntüye sebep olan bidat ve hurafelere de ağır darbe indiriyordu. Tabiî bu da bilinçsiz kesimler nezdinde İslam'ın kendisine yapılan bir saldırı olarak algılanıyordu.

Kendi tabiriyle içinde doğup büyüdüğü geleneksel Safevî Şiîliğine yöneltttiği eleştiriler yüzünden İran'da dışlanırken, Şiî bakış açısı nedeniyle de Sünnî dünyadan önemli tepkiler almıştır. Ancak Şeriati, her ne kadar Ali Şiası ve Safevî Şiası ayrımı yapsa ve Safevî Şiîliğini eleştirse de eleştirdiği düşünceden bütünüyle kurtulamamış ve söz konusu etkilerle Sünnî dünyanın kabul edeme-

yeceği kimi düşünceler serdedebilmiştir. Sahabiler hakkında kullandığı ifadeler hoşgörü sınırını zorlayan kusurlar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yaşadığı çağ ve çevrenin etkisiyle Fransız sosyalistlerinden etkilendiği ve kimi yorumlarında bu etkinin izlerinin görüldüğü de söylenebilir.

Ali Şeriati'nin de her insan gibi hata edebileceğini, hatalarının ve savaplarının sadece kendisini bağlayacağını okuyucunun takdir edebileceğine inanıyoruz. Fecr Yayınevi olarak, ölçümüzün Kur'an-ı Kerim ve onun numune-i timsali olan Hz. Peygamber (a.s) olduğuna inanıyor, Şeriati de dahil bütün insanların bu ölçüler içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Onun her görüşünü onaylamadığımız halde eserlerini yayınlıyor, ama katılmadığımız görüşlerine de müdahale etmeyi uygun görmüyoruz. Çünkü böyle bir müdahalenin düşüncelerin doğru anlaşılmasına engel olacağı, bunun da hem yazar hem okur açısından bir hak ihlali sayılacağı kanaatindeyiz. Buna rağmen kimileri, tasvip etmedikleri düşüncelerden dolayı bilinçsiz okuyucuların olumsuz etkileneceği gerekçesiyle vebal alacağımızı düşünebilirler. Fakat biz, genelde Müslüman olmanın, özelde Şeriati okuru olmanın, okuduğu her şeyi kabullenen değil, eleştiren bir seviye gerektirdiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bütün olumsuzluklarına ve kusurlarına rağmen Şeriati'nin o engin birikiminin bizlere çok şey kazandırdığına ve kazandıracağına inanarak eserlerini külliyat olarak yayınlamaya karar vermiş bulunuyoruz. Buna paralel olarak hem Fars hem de Türk edebiyatına vukufiyetiyle temayüz etmiş mütercimlerden oluşan bir heyet oluşturarak eserlerin en az hata ile çevrilmesine de özen gösterdik. Bu nedenle tercümeler, sadece söz konusu eserleri dağınık vaziyette sunulmaktan kurtarmayacak, Şeriati okurunun liyakatsiz tercümelerden çektiği sıkıntıları da asgariye indirecektir.

Külliyattaki kitapların bazılarında yazara ait olmayan dipnotlar yer almaktadır, İran'daki Dr. Ali Şeriati Eserlerini Derleme Bürosu tarafından eklenen notların sonunda (Derleyen), yayınevi-

miz tarafından ilave edilen notların sonunda (Fecr), mütercimlerin ilave ettiği notların sonunda ise (Çev.) ifadeleri kullanılmıştır. Bunların dışındaki dipnotlar Ali Şeriati'ye aittir.

Ayrıca anlaşılamadığı için boş bırakılan yerler eserlerin orijinalinde olduğu gibi ...* işaretiyle belirtilmiştir.

Bütün hassasiyet ve çabamıza rağmen, insan olmamız hasebiyle gözümüzden kaçan kusurlar olursa okurumuzdan özür diler, eleştirilerine müteşekkir kalırız. Bu vesileyle Şeriati'ye Allah'tan rahmet diler; başta değerli mütercimler olmak üzere, editörlere, tashih ve redakte heyetine ve eserlerin sizlere ulaşmasında emeği geçen bütün dostlara gönülden teşekkür ederiz.

FECR YAYINEVİ

DÜNYAGÖRÜŞÜ

Dünyagörüşünü felsefî, sosyolojik ve antropolojik bir konu olarak ele almak gerekir. İnsan hiçbir zaman dünyayı, coğrafyanın sözünü ettiği şekilde ve ölçüde görmez. Bireyin dünyagörüşü[1], onun toplumundaki maddî ve manevî somut boyutlara tabidir. Bir "medine"nin[2] kale ve surlarının değiştirilip geliştirilmesiyle birlikte orada yaşayan bireylerin gözünde dış dünya da değişip gelişecektir. Hatta herkesin dünya hakkında sahip olduğu zihinsel suret, onun sınıfsal çerçevesiyle de aynı cinste[3], benzer ve aynı ölçektedir; bir cümleyle: bireyin gözünde dış dünya, onun "toplum" ve "sınıf"ından gerçeklik aynasına ve nesnellik perdesine düşen resimdir; sosyolojiye göre, ressam ve heykeltraşın öznelliğinin/subjectivité nesnelliği/objectivité kendi suretinde yontması ve renklendirmesidir.

Bergson'un diliyle söylersek, bir "kapalı toplum"da[4] yaşayan insanın gözünde dış dünya sınırlı, küçük, durağandır; buna karşılık "açık toplum"a mensup insan onu sınırsız, geniş ve daima değişim halinde görecektir. Birincisi için yer, vatanından (vatan da ona komşu ve onunla birlikte yaşayan kabile veya kavim ve taifelerin yaşadığı sınırlı egemenlik alanıdır) biraz daha büyük ülke; gök ise bir kubbe gibi üzerine konmuş, çok yakın ve belirgin ufuklarda yerle buluşan donuk ve değişmeyen tavandır. Kafdağı,

1 Farsça'da son zamanlarda yaygınlaşmış "vision du monde"un tercümesidir.

2 Bunu, hem kelime anlamı olarak, hem de kavramsal bakımdan cité kelimesini açık biçimde ifade eden, anlatım kabiliyeti en yüksek ve en zengin Farsça karşılık olarak görüyorum.

3 Metinde "sinh" (Çev.) Şeriati'nin buradaki notu şöyledir: "Sinh'i Type'in karşılığı olarak aldım"

4 Kapalı toplum veya din (Fermée); açık toplum veya din (Ouverte), Fransa'nın çağdaş büyük filozofu Henri Bergson'un ünlü kavramlarıdır. Kapalı toplum, kendine özgü ilkeler, inançlar, gelenekler ve sorunların surları ardında mahsur kalmış toplumdur. Bundan dolayı durağandır, asırlar ve yüzyıllar geçse de hep sabittir. Buna karşılık açık toplum veya din, bu surları yıkmış, kapılarını diğer toplumlara ve dinlere açmıştır. Bu, onun daimi ve zengin değişim ve dönüşümünün, kesintisiz gelişmesinin etkeni olmaktadır. Yahudi kavmi, kapalı toplum ve dinin örneği; ikinci, üçüncü ve dördüncü yüzyılın İslam'ı ve İslam toplumu ise açık toplum ve dinin numunesidir. Habeşistan Hıristiyanlığı kapalı toplumun, Batı Avrupa Hıristiyanlığı ise açık dinin örneğidir.

varlık âleminin sınırıdır. Cabulsa ve Cabulka[5] adaları, varlığın uzandığı en son noktalardır. Mesela dünyaya Arap Yarımadası'ndan bakıyorsa "Abadan'dan öteye âbâd yer yoktur".[6] Dolayısıyla kapalı bir toplumda dünya kişisel, sade, oldukça küçük ve durağan bir gölgeliktir; çok yakın sınırlarının ötesinde -"vatan" sınırlarından biraz daha uzakta- yokluktan veya mutlak belirsizlik ve ele geçirilemez (zulumat) olandan başka hiçbir şey yoktur. Toplum; somut, ezelî ve ebedî sorunlar, ilişkiler, âdetler ve hukuktan oluşan bir bütündür. Din de "indirilmiş"[7], nedensiz, mecburî, kesin, anlayış ve aklın ulaşamayacağı değişmez inançlar ve davranışlar bütünü, "sonuç" ve özellikle de ona mensup bütün bireylerin zihin ve ruhları kalıbında, belli bir "yüzey"de ve bir "tür"de, başka bir ifadeyle bir tür içgüdüsel, kör ve psikolojik tecelli; Durkheim'in (bir açıdan doğru) ifadesiyle: "Toplumun kolektif ruhunun dış tezahürü ve onun kutsanması".[8]

Meselenin büyük önemi, herkesin dünyayı nasıl görüyorsa öyle hareket etmesinden dolayıdır. Yani varlığın zihnimize yansıyan tasviri davranışımıza, inancımıza, toplumsal tarzımıza, toplumsal ve bireysel yaşantımıza doğrudan etki eder. Yani herkes, sahip olduğu dünyagörüşüne göre yaşar. Öyleyse dünyagörüşlerini incelemek aslında insanları incelemektir. Bir akımın, grubun ve milletin dünyagörüşü üzerine düşünmek, o grubun ve milletin yapısı, tabiatı ve sıfatlarının niteliği üzerine düşünmektir.

Dünyagörüşü; sosyoloji ve antropolojide ortaya atılmış bu yeni çerçeveye göre birkaç çeşittir (Esas söyleyeceğimizden kalmayalım diye bu meseleyi fazla detaylandırmak istemiyorum. Bu kadar değini kâfidir). Misal olarak, bu görüşle Fars edebiyatının peşine düştüğümüzde, hatta halkımızın dilinde mevcut bulunan atasöz-

5 Şeyh-i İşrak'ın sekizinci iklim olarak da nitelediği misal âleminde en Doğu ve en batıda Yecuc-Mecuc'un yaşadığı iki şehir. *Logatname-i Dehhoda* (Çev.)

6 "Leyse verae Abadan karyetun".

7 Transcendantal, aşkın. Bedevîliğin bu düşüncesi ve yanılgısı bugünkü faşizm ve rasizme kadar gelmiş; hatta Emerson gibi düşünürler, ondan Transcendantalizm adında sözde bilimsel bir akım çıkarmışlardır.

8 Durk. Les Formes élémentaires de la vie religieuse

lerini analiz ettiğimizde dünyagörüşünü bu şiirlerde veya bu edebî eserlerde yahut bu atasözlerinde görebiliriz.

Hâfız der ki: "Dünya ve ondaki her şey hiçliğin içindeki hiçtir. Öyleyse şu anı ganimet bil." Bu şiirde iki temel vardır: Birinci temel, Hâfız'ın dünyayı nasıl gördüğünü ortaya koyan dünyagörüşüdür: Şekilsiz, irtibatsız, hedefsiz, maksatsız olguların bütünü, hiçliğin içindeki hiç. İkinci temel, "şu anı ganimet bil". Bu, Hâfız'ın, kendi dünyagörüşüne göre ortaya attığı bireysel ve toplumsal hayatın tarzı ve stilidir.

Hâfız'ın dünyagörüşü budur, şu da Mevlana'nın dünyagörüşüdür:

Eğer bir zerreyi kaldırırsan yerden
Tepetakla olur bütün âlem baştan ayağa

Yani dünya ince bir hesaplamaya göre ve belli bir amaç ve hedef için yaratılmıştır. Eğer böyle bir dünyagörüşüne sahipsem, her adımımda, her davranışımda inceden inceye düşünmem ve bu adımı atmam gerektiği gibi, atıp atmadığıma bakmam da gerekir. Çünkü ben de bu büyük dünyanın bir parçasıyım, unsuruyum. Her bir zerresi ince bir hesaplama üzerine ve dakik bir hesapla olması gereken yere konmuş büyük bir dünya. Büyük bir makine; insanların hepsi de bir hedefin gerçekleşmesinin çalışanları, bu evrensel makinenin araçlarıdır. Şu halde ben dünyayı böyle görürsem artık ganimet anını, "hoşa giden ne varsa"yı, tesadüf ve absürd olanı hayata sokamam. Gönlümün istediği şekilde yaşayamam, hoşça vakit geçiremem ve haz ile hayatımı dolduramam; seçtiğim şeyi ve nasıl olursa olsun onu doğru sayamam. Bunlar, akıl ve mantığın dünyagörüşüne sığmaz.

Bu durumda anlıyoruz ki biz, insan olarak, nasılsak dünyayı öyle görüyoruz. Sartre'ın ifadesiyle: "Herkes, dünyayı tanıdığı biçimde yaşar." Ömer Hayyam, Hâfız, Mevlana, Molla Sadra, Ebu Müslim Horasani, Jean Paul Sartre, Albert Camus ve benzerleri arasındaki fark, onların dünyagörüşlerine göredir. Yani varlığı nasıl telakki ettiklerine göre.

Dünyagörüşü Türleri

Dünyagörüşünün çeşitli türleri vardır: Dünyagörüşlerinden biri maddecidir -materyalizm-. Maddenin asıl olduğuna dayalı dünya-

görüşü. Yani var olan her şeyin, hepsi de maddî olan öğeler, ilişkiler, etki ve tepkiler bütünü olduğuna, evrenin bir tek unsuru bulunduğuna, onun da madde olduğuna inanıyoruz. Öyleyse evren şuursuzdur. Öyleyse evren iradesizdir. Öyleyse evrenin özel bir hedefi yoktur. Evren -materyalist temele göre- bilinçli ve şuurlu bir iradenin yarattığı bir şey olmadığından bu durumda evrenin yaratılmasında bir hedef de söz konusu değildir. Öyleyse -yine Jean Paul Sartre'ın ifadesiyle- dünya bir aptal yuvasıdır, hissizdir, idraksizdir; maddî, fiziksel ve kimyasal ilişkiler temelinde hiçi inşa etmeye memur öğelerle dolu ahmaklık (idiot) evidir. İnsan bu boş, hedefsiz ve akıbetsiz 'hiçistan'da kendini bilmeye erişmiştir. Bu, insanın perişanlığının başlangıcıdır. Çünkü insan, uyum, uzlaşma ve yakınlığı bulunmayan bir dünyada yaşamaktadır. Dünya hiçlik tarafına doğru gitmektedir. Dünyanın işleyişinde bir hedef yoktur. Dünya hiçbir şey hissetmez, yani insan dünyaya yabancıdır.

Bundan dolayı insanın dünyaya yabancılaşması ve âlemle çelişkisi ile nihayete erer. Bu ilişki, kendiliğinden insanın mantığındaki maddî dünyagörüşünden çıkan ilişkidir. Albert Camus'nün Veba kitabını okuduğumuzda orada birkaç şahsiyet göreceksiniz: Bunlardan biri bir rahiptir. Dinî dünyagörüşünü temsil eder. Bir diğeri bilimsel ve toplumcu bir filozoftur. Başkası, bu iki dünyagörüşünden hiçbirine inanmayan düşünürdür. Oran[9] şehrinde veba, beşerî bir felaket ve bela başlamıştır. Rahip bunun karşısında bir tepki verir. Toplumcu bir aydın, sorumluluk ve yükümlülük hissettiğinden bir başka çeşit; yargıcın oğlu olan üçüncüsü ise ne yapacağını bilemez.

Rahip, dinî dünyagörüşüne sahip olduğunu söyler. Dinî dünyagörüşü nedir? Dinî inanç, yani bu âlemin irade, duygu, şuur, hedef sahibi bilinçli bir nizam ve benim de bu âlemin çocuklarından ve fenomenlerinden biri olduğuma inanmamdır. Varlığa hâkim ve sorumlu bu büyük bilinç ve şuur bütün zerrelerin davranışına nezaret etmekte, aynı zamanda benim varlığımı ve benim hareketlerimi de gözetim altında tutmaktadır. O halde ben, dün-

9 Cezayir'de bir şehirdir. Albert Camus bununla hayalî bir şehri kastetmektedir. Oran şehri beşerî bir toplumdur.

yaya hâkim bu şuur karşısında sorumluyum ve bundan dolayı da veba karşısında yükümlülüğüm var. Dolayısıyla yarın sabahtan itibaren gidip bütün varlığımı, tüm düşüncemi ve fikrimi halka vakfetmeli ve Oran şehrini vebadan kurtarmalıyım. Gördüğümüz gibi, dünyagörüşü işte böyle sonuçlanmaktadır. Bu dünyagörüşüne göre dinî dünyagörüşünün sorumluluğunun ona yüklediği hizmeti yerine getirebilmek için halkın yanına gider.

İkincisi maddecidir ve dünyayı böyle algılar. Şöyle der: Dünya aptaldır. Gök idraksizdir, şuursuzdur. Hiç kimse orada yükseklerde değildir. Varlık âleminde hiç kimse kavrayamaz ve şuuru yoktur. Bundan dolayı eğer kendimi öldürürsem, eğer kendimi başkaları için veya başkalarını kendim için feda edersem bundan hiç kimsenin haberi olmayacaktır. Çünkü kimse yoktur. Öyleyse âlem durağan, maddî ve hissiz bir hiçlik ülkesidir. Ama ben insanım. Diğer insanların yanında yaşamak zorundayım. Şuur sahibi olan biz insanlar, bilincimiz olduğu için birbirimize karşı sorumluluk taşımalıyız. Dolayısıyla evren karşısında sorumluluk yoktur, dünya karşısında sorumluluk yoktur. Bilakis insan karşısında vardır. Biz insanlar, hepimiz bir tek kadere mahkûmuz. O da bizi idrak edemeyen âlemde yaşamaktır. Bu yabancı, idraksiz, kimsesiz çöle insan tek başına bırakılmıştır. Heidegger'in ifadesiyle: Varlık sahrasına fırlatılmış taş parçası. Hiç kimse, hiçbir sığınak, hiçbir korunak, hiç umut yoktur. Ama işte bu insanlar, ortak bir kadere duçar olduklarından birbirleriyle dayanışmalıdırlar, birbirlerinin derdine koşmalıdırlar. Ben iyi bir hayata sahip olabildiğimde toplum da sahip olabilecek ve Oran veba faciasından kurtulabilecektir. Bundan dolayı ben, kendime hizmet için topluma hizmet etmeliyim. Öyleyse topluma hizmete koşuyorum, Oran'da veba ile mücadele edeceğim.

Üçüncüsünün dünyagörüşü, sonsuzluk, ürkütücülük, mantıksal sonsuzluk ve doğruluk içeren akıl yürütmeye dayalıdır. Bu üçüncü şahsiyet Albert Camus'nün ta kendisidir. Dostoyevski'nin ifadesiyle der ki: Eğer dünyadan Tanrı'yı kaldırırsak her şey caiz olur. Neden? Çünkü bu durumda kötü işi iyi işten ayırt edecek hiçbir irade, idrak ve hiçbir duygu mevcut olmayacaktır. Tıpkı

evde kişi tek başına kaldığında insanı görecek kimse olmaması gibi. Eğer yüksekten bir göz davranışınızı gözleyecek olsa bu evdeki davranış şekliniz farklı olacaktır. Fakat evde bu insan evladından başka kimse bulunmazsa bu kişi nasıl oturursa otursun, nasıl kalkarsa kalksın, ne giyerse giysin, nasıl süslenirse süslensin, ne yaparsa yapsın bu ev için fark etmez. Çünkü evin duygusu yoktur. Öyleyse insan, duygudan yoksun, şuurdan yoksun dünyada nasıl davranırsa davransın dünya için fark etmeyecektir.

İkinci dostumuz der ki biz insanlar ortak bir derdimiz bulunduğundan, Oran'da yaşamak zorunda olduğumuzdan hepimizin Oran toplumu karşısında, yani insanlık toplumu karşısında sorumluluğu var. Ortaya çıkan ve Oran toplumuna bulaşan veba, onunla mücadele etme sorumluluğu yarattı bizim için. Fakat üçüncüsü ikincinin akıl yürütmesini kabul etmez ve şöyle der: Burada bir polemik, bir yanıltma var. Çünkü iyi veya kötü davranışımın dünya için, benim kaderime ve işin sonuna hiçbir şekilde etkisi olmayacaktır. Kendimi başkaları için veya başkalarını kendim için feda etsem de dünya bundan duygulanmayacaktır, anlamayacaktır bile. Acaba sahip olduğum tek makul sermayeyi, üstelik de varlığın bana bahşettiği kırk, elli yıllık fırsatı bir tesadüf uğruna ve hiç anlamayacağı halde daha iyi yararlanabilsin diye başkaları için feda etmem aptalca değil mi? Peki o zaman sen kendin nesin? Hiç, sonra? Elbette sonra öldüğünde kabrine bir demet çiçek bırakırlar, fotoğrafını -mesela- rafa koyar, kitaplara ismini basar, onun için şiir söylerler. İyi de bu şiirlerin, bu çiçeklerin senin üzerinde ne etkisi var? Artık sen yoksun, çürümüş gitmişsin. Bu sebeple "varlık"ın şuur ve idraki bulunmadığında ve Dostoyevski'nin ifadesiyle -Sartre da bu cümleyi kabul eder- egzistansiyalizm ve hümanizmde şuur mevcut bulunmadığında dünyada her davranış mubah hale gelir. Bu durumda her şeyi yapabiliriz, varlık için ve kaderim açısından da bir farkı yoktur. Çünkü "varlık" anlamaz. Bundan dolayı ödül verilemez ve davranışımın üzerinde etkisi olamaz. O halde Tanrı'yı kaldırırsak onun yerine "ben" geçerim. Bu mutlaktır, bu apaçık bir şeydir. Eğer âlemde şuur yoksa ve eğer davranışları değerlendirmek için kriter mevcut değilse "ben" onun yerine otururum. Yani ömrü-

mün bu birkaç yılında bana haz veren ve beğenimi kazanan her şey iyidir, her iş doğrudur. Ben eğer kendimi, yani var olan tek sermayemi başkalarına feda edersem âlemden herhangi bir ödül görmeyeceğim. Çünkü dünya iyi ve kötü davranışı anlamaz. Dolayısıyla anı ganimet bilme felsefesi, Albert Camus'nün söyleyişiyle, mantıken hiçlik ve abes (Absurdité) felsefesinden doğar. Yani ben bütün davranışlarımı, hayatımı, başkalarıyla ve tabiatla ilişkilerimi aldığım haz temelinde değerlendirmeli ve ona göre hareket etmeliyim. Çünkü kendimi başkaları için feda etmemi açıklayacak başka bir kriter yoktur. Çünkü epey romantik olurdu ve idealist. İdealistlik, kişinin: "Davranışımın dünyada etkisi yoktur; çünkü dünya davranışımı anlamaz; ama yok olduktan sonra başkaları beni hayırla anacağı için kendimi onlara feda ederim." demesidir. Şarkı, telkin, duygularla ve koltuğun altına karpuz koyarak bireyler fedakârlığa mecbur edilebilir; ama sadece duygu insanları. Değilse, aynı şahıs: "Altmış yıldır yaşıyorum, bütün bu yıllar boyunca haz almışım, hoşluk, eğlence ve yiyip içmeyle geçirmişim; şimdi kalkıp bütün bunları sana mı vereyim ey toplum, sen bana ne vereceksin?" diye sorsa, toplumun ona verecek ne cevabı vardır? Bu nedenle ona der ki: "Davranışını övecek veya ödüllendirecek ya da davranışının gelecekteki kaderinin üzerinde etkisi olmasını sağlayacak şuur ve duygu sahibi bir âlem mevcut değildir." O halde davranış biçimimin gelecekteki kaderim üzerinde etkisi bulunmadığında mantıklı olan, şu anki kaderim üzerinde etkisi bulunacak bir davranış sergilememdir.

Dolayısıyla maddeci dünyagörüşü hiç aralıksız absürtlüğe/saçmalığa varır. Tıpkı bugün, Rönesans'tan bu yana, maddeci dünyagörüşünün dinî dünyagörüşüne karşı zaferinden beri geçen üç yüz yıl sonra 20. yüzyılda bütün felsefelerin, akımların ve sanatların absürtlüğe varmış olmaları gibi. Hâlihazırda 20. yüzyıl sanatındaki egemen ruh, boşu boşunalık ruhudur. Rigeriou şöyle der: "Duyguları olmayan evrende hiçbir şeyin anlamı yoktur. Hiçbir şey ne iyidir ne kötü, ne çirkindir ne güzel, ne şerdir ne hayır. Öyleyse nedir? Evrende bir şeye veya dünyada bir düşünceye dilediği şekilde iyi veya kötü anlamını veren kişi sanatçıdır."

Beckett, yüzyılımızın büyük bir yazarının çok büyük bir eseri olan *"Godot'yu Beklerken"* oyunuyla absürdizmi tiyatroda yaygınlaştırdı. Bugün absürt tiyatro son yüzyılların tiyatrosunda en etkili stil olmuştur. 20. yüzyılın tiyatrosu, absürt tiyatrodur. Absürt tiyatro nedir? Aristo zamanından bugüne tiyatrolar insanlara hep belli bir hedefi anlatmaya çalıştılar. Dinî veya bilimsel ya da millî yahut felsefî veya tarihsel bir hedef göstermek, bir şey söylemek istediler. Ama şuurun bulunmadığı bir dünyada insanın da söyleyecek sözü yoktur. İdraki olmayan yabancı dünya insana hitap edemez. Muhatap mevcut olmadığında bu nedenle hiçbir söz mantıklı değildir. Sözün anlamı olsun veya olmasın aynıdır. Çünkü kulak işitemez ve âlem sağırdır. Absürt tiyatro, dile getirdiği mesajı bir hiç olan tiyatrodur. Mesajı ve sorumluluğu, hiçbir mesaj ve sorumluluk taşımamasıdır. Absürt tiyatroda çeşitli kahramanlar oynar; öldürürler, çaba gösterirler, çeşitli olayları gösterirler, bütün bunların sonunda sonuç nedir? Hiç. Absürt tiyatro hiçlikle sonuçlanmalıdır. Neden? Çünkü hayat budur. Maddeci dünyagörüşünde hayat absürttür ve manasızdır.

Batı'da 20. yüzyıla egemen ruh absürdizmdir. Hâlbuki 19. yüzyıla egemen ruh ideolojiydi. Bugün Batı'da, 20. yüzyılda hiç kimse ideoloji inşa etmiyor. İdeoloji yapmak 19. yüzyıldakilerin işiydi. 20. yüzyılda bu iş alaya alınıyor. 20. yüzyıla özgü düşünmek veya bir şey yaratmak isteyen her filozof, düşünür ve sanatçı mesajı olmayan bir şey yaratmak zorundadır. Söyleyecek sözü olmayan bir tiyatroyu sahneye koymalıdır. Çünkü hayat ona böyle bir gerçeklik sunmaktadır. Bir şey söylemek isterse hayatı başkalaştırmış demektir. İnsanı kötü veya iyi, bu veya o hedefe sahip gösterirse gerçek insanı sahnelememiş olur. Çünkü dünyanın anlamı olmadığına göre insanın da manası olmayacaktır. Varlığın hedefi olmadığında bireyin de hedefi olmayacaktır. Bindiğim tren hiçbir yere gitmiyorsa içinde oturduğum kompartımandaki ben, hangi yönü seçersem seçeyim aptalca bir iş yapmış olurum; bütün bunlar eşittir. Bunun sebebi, insanın, kendisi için dünyanın kaderinden ayrı bir kader yapamayacak olmasıdır; bundan başkası mümkün değildir.

Fakat dinî dünyagörüşü nedir? Burada asıl anlatmak istediğimi arz edeceğim. Zihninizde var olan şey, çoğunuzda veya pek azınızda mevcut olan yargı benim de zihnimden geçiyor. Ben ne dinin tebliğcisiyim, ne miras kalmış dini tebliğ ediyorum, ne de dini tebliğ etme sorumluluğum var. Bu benim, belli bir yere gelmiş bilimsel ve araştırmaya dayalı düşünce şeklimdir, onu anlatıyorum. Bunu dindarlar da kabul etse, din karşıtları da kabul etse pek fark etmez. Çünkü bu, araştıran ve aklı bir şeylere eren bir kişi olarak benim kişisel anlayışımdır.

"Dinî dünyagörüşü" dediğinizde -insaflı yargıda bulunacaksak- kendiliğinden aklınıza, maddeci dünyagörüşü bir tür Epikürizm ve Hayyamvari biçime vardığında o zaman dinî dünyagörüşünün ne olacağı gelecektir. Çünkü maddeci dünyagörüşü her halükârda bilimi temel alır; ama dinî dünyagörüşü henüz bilime ulaşamamış insanın geçmişinden kalan hurafeleri esas alır. Dinî dünyagörüşü varlığın tasvirinden ibarettir. Bu tasvire göre varlık, bir ülke, bir kurum gibi egemen bir gücün gözetimi altında tepeden idare edilerek evrenin çarkı döndürülür, gezegenlere yörüngeleri izletilir. Şekiller ve nesneleri kendi istediği biçimde yaratmıştır. İnsanları kendi eğilimine uygun olarak ortaya çıkarmıştır. Biz de kendi istediğimiz gibi değil, onun istediği biçimde varız. Öyleyse bu dinî dünyagörüşünde insan absürttür. Maddeci dünyagörüşünde evren absürttü. Hiç kimse yoktu, hiçbir anlam mevcut değildi. Ama dinî dünyagörüşünde evrenin kimsesi var, sahibi var, tepesinde dikilen bir efendisi var, Tanrı var, yaratıcı var, üstün bir güç/kâhir ve işleri çekip çeviren/müdebbir biri var; öyleyse insan nedir? Tanrı'nın veya tanrıların iradesinin elinde oyuncak. İnsan, sadece ve sadece Tanrı'nın iradesinin, dilediği yere doğru hareket ettirdiği iradesiz bir bilyedir. O halde dinî dünyagörüşünde bir tür fatalizm vardır (yani insanın absürtlüğü, yani iradesizlik, yani şahsiyetsizlik, insanın temel unsur olmayışı). Dinî dünyagörüşünde insan kendi iradesine ve bilincine, kendi kaderine ve şahsiyetine hiçbir şekilde dayanmamakla kalmamalı; hatta kendisini Tanrı'nın iradesi karşısında, zihnini ve aklını tüm akıl karşısında, şahsiyet ve asaletini Tanrı'nın şahsiyeti ve asaleti karşısında yok etmelidir. Bu durumda dinî dünyagö-

rüşünün, tarihe hâkim olduğu şekliyle insanın özünün reddedilmesi ve absürtlüğü sonucuna vardığını görüyoruz.

Hem en ilerici, en bilimsel, özellikle de en insansever, yani en hümanist ve en mantıklı dünyagörüşlerinin, hem de en yozlaşmış, en insan karşıtı, insanda şahsiyet ve asaleti yok eden en güçlü etkenin dinî dünyagörüşü olduğuna neden inanıyoruz? Din hakkındaki çelişkili bu iki yargı nereden meydana geliyor? Çok açıktır: Şu anda din hakkında sahip olduğumuz yargıyı ne yazık ki iki yerden aldığımız için:

1- Bize kadar gelmiş insan karşıtı ve yozlaşmış olumsuz bir din olan tarihsel geçmişimizden. Ya ona inanıyor ve gidip hurafeci ve yozlaşmış (genel olarak söylüyorum) bir dindar oluyoruz ya da ona karşı çıkıyoruz ve gidip geçmişten bize ulaşan yozlaşmış dine muhalif, dinsiz bir aydın olup çıkıyoruz.

2- Dinî Orta Çağ'la birlikte ortaya çıkan Rönesans'tan sonraki modern çağların aydın ve bilginlerinin tecrübesinden.

Öyleyse dinin ne olduğunu anlatmak istediğimizde her ikimiz de (hem dine inanan, hem de dine muhalif olanlar) bir oluyoruz. Dine inanmak, din hakkında sahip olduğumuz bilme ve tasvir meselesinden ayrı bir konudur. Cennetin -mesela- özel bir yer olduğunu görüyorsunuz; zihnimizde var olan bir yer. Sonuçta aydın olan kişi ona muhalif, dindar olan da ona muvafıktır. O halde bu ikisinin cennet hakkında sabit ve ortak bir algısı vardır. Tanrı herkesin zihninde ortak bir kavramdır. Bir kesim ona muhalif, bir kesim ise inanmaktadır. Bir grup, İmam Hüseyin'in öyküsüne muhaliftir ve alaya alır. Bir başka grup ise buna inanır ve ağlar. Şu halde muhalif ve muvafık, itikada konu olan şeyin türü ve niteliği hususunda ortak bir bakışa sahiptir. Her ikisi de meseleyi aynı biçimde anlamaktadır.

Bundan dolayı ben iman veya küfürden ve inanç yoksunluğundan bahsetmiyorum. Bununla işim yok. Mesele, sorunun bilimsel analizidir, tebliğ ve telkin değil. Bugün tanımaya ihtiyacımız var, sonra inanıp inanmamaya -kaldı ki çoğunlukla inanıyoruz-. Çünkü dinin, tanıma olmaksızın hiçbir değeri yoktur. Bugün dini

tanımaya, bilimi tanımaya, toplum ve tarihi tanımaya, kimliğimizi tanımaya ihtiyacımız var, inanç sahibi olmaya değil. Bunca inancın altı bilgiyle doldurulmazsa hiç yararı olmamakla kalmaz, aksine zarar da verir. Çünkü insanın bütün enerjisini tüketir. İman kendi başına değersizdir. İmana değer katan bilgidir. Ali taparlığın, Muhammed taparlığın, Allah taparlığın hiçbir değeri yoktur; aksine olumsuzluğun ve yozlaşmanın sebebidir, bir kavmin bedbahtlığının sebebidir. Tanımadığımız Ali, tanımadığımız Rüstem gibidir. Tıpkı tanımadığımız başka herkes gibi. Bunların birbirinden farkı tanıma sayesinde ortaya çıkacaktır. Yoksa kendi başına sevmenin, ağlamanın, hissiyatını göstermenin bu dinî şahsiyetler veya din için ne farkı olacaktır? Bilinmeyen İslam, bilinmeyen Buda diniyle eşittir, bilinmeyen şirkle ve putperestlikle eşittir, büyücülükle eşittir. Mesnevi gibi bir kitap veya Hüseyin Kürd'ün kitabı; eğer her ikisini de tanımazsak hangisine inanacağımızı nereden bileceğiz? Kapaklarını açıp okuduğumuzda değerler meselesini iki düzeye yerleştiriyorlar ve üzerimizde iki türlü etki bırakıyorlar.

Mesele şu ki mümin olduğumuz zaman bunun hiç faydasının olmadığını görüyoruz. Aydın olduğumuz zaman yine bizi hiçbir yere götürmediğini görüyoruz. Aynı kavram zihnimizde din veya dinî tasavvur ya da dinî dünyagörüşü adı altında yer alıyor ve dinler hakkındaki bu sabit ve ortak manaya beşerî hayatta muhalif veya muvafık oluyoruz. Bu ikisi de yanlıştır.

Tarih boyunca insan yeryüzünde bugünkü şekliyle yaşamaya başladığından beridir insan toplumları iki cenahta, iki kutupta yer almış ve birbiriyle mücadele etmiştir. Sürekli olarak bir grup diğer gruba karşı mücadele etmiş ve bu kanadın mücadelesi insanlık tarihi boyunca çeşitli biçimlerde sürmüştür (tarihsel aşamalarına ve kültür seviyelerine bağlı olarak). İnsanlığın gelişmesine engel olan kutup, yozlaşmanın mimarı kutup, cinayet ve fesadın, insanı sömürmenin, insanın cehaletinin, insanı köleleştirmenin, insan türüne zorbaca egemen olmanın, insanı donuk bir halde muhafaza etmenin, insanı cehalet ve donukluk içinde tutmanın, beşerî tefrika yaratmanın, ailevî, kavmî ve ırksal ay-

rımcılığın, vehme dayalı erdemler yaratmanın -tarih boyunca beşeriyet bu yapılardan hep acı çekmiştir-, özel bir kesimin çıkarına ama çoğunluğun ve genelin zararına hurafe ve vehimler inşa etmenin mucidi kutup. Hayat felsefesi ve toplumsal konumları, insanların bilgiye, gelişmeye, kemale ve şahsiyete erişmemelerini gerektiren; varlıkları, toplumsal ve tarihsel varlık felsefeleri yeryüzündeki insanlığın adaletine ve birliğine aykırı olan kimseler, daima yeryüzünde beşeriyetin birliğini sağlama çabasında olan, yeryüzünde eşitliği yerleştirmeye uğraşan ve bir azınlığın hayalî ayrıcalıklarını yok etme gayreti gösteren insanlarla mücadele ede gelmişlerdir. Yani insanların tamamıyla, yani insanlığın çoğunluğuyla. Bu kutup, o kutupla tarih boyunca, insanlığın başlangıcından bu yana, yarın ve her zaman mücadele içindedir. Üstelik her ikisinin de silahı, düşüncesi ve fikri vardır. Bu kutbun bir tek silahı olmuştur: Din. O kutbun da bir tek silahı olmuştur: Din. O halde tarih boyunca daima iki din (var olmuş) ve dine karşı mücadele eden ve savaşan da daima din olmuştur. Biz, tarih boyunca birbiriyle savaşmış bu iki zıt ve çelişkili dini sabit ve ortak bir kavramda değerlendirme konusu yapıyor, ona ya inanıyor ya da inkâr ediyoruz. Oysa her ikisi de hatalıdır.

Nasıl oluyor da bugün Avrupa'nın ileri ülkelerinde Avrupalı büyük filozof ve yazarların işi, Yunan ve Roma mitolojilerinden, kadim Yunan'da 2600-2700 yıl önce vuku bulmuş tanrıların efsanelerinden, Promete, Sisifos, Zeus, Atlas, Laokoon gibilerinin öykülerinden insanlık tarihini tanımak için aydınlara yaraşır kavramlar çıkarmak olabiliyor? Biz de bunu yapmalıyız. İslam kültürü en derin ve en zengin insanî anlamlarla doludur.

Hâbil Sınıfları ve Kâbil Sınıfları

Bizim İslamî öykülerimiz arasında yer alan ve Kur'an'ın "kıssa" dediği Hâbil ve Kâbil hikâyesi bilimsel hakikatlerle doludur (Eğer müteşabih kıssaları tarihsel olaylar olarak alırsak anlamsız ve sonuçsuz kalırlar. Ama eğer sembolik hakikatler olarak alırsak antropoloji ve tarih biliminin sırlarıyla doludur). Kâbil ve Hâbil kimdir? Âdem'in çocukları. Öyleyse Hâbil ve Kâbil hikâyesi anlatıldığında insanlık tarihinin başlangıç öyküsü simgesel ve sembolik

olarak (Albert Camus'nün Oran hikâyesinde yaptığı gibi) anlatılmış olmaktadır. İki tane kahraman vardır: Hâbil ve Kâbil. Âdem, iki kızını bu iki oğluna nişanlar. Ama Kâbil, kardeşinin nişanlısını daha güzel bulur ve ona göz koyar. Bu sebeple de isyan eder. Bunlar, yeryüzünde insanlık tarihini başlatacak ilk insanlardır. Âdem insanın sembolüdür. Ama bunlar insanlık tarihinin başlamasının sembolüdürler. Hâbil der ki: "Ben, benim için karar verilmiş hakka kanaat ediyorum." Ama Kâbil, "Hayır! Ben, senin hakkını elinden almalıyım." der. Bu ikisinin savaşı, nişanlısını elinden almak isteyen Kâbil'in Hâbil'e isyanı ve onun hakkına tecavüzü biçiminde başlar. Şikâyeti Âdem'e götürürler. Âdem şöyle der: "Her ikiniz de bir kurban seçin. Allah kimin kurbanını kabul ederse diğeri buna rıza göstersin." İkisi de bu öneriyi kabul etti. Hâbil, sürüsünün en kıymetlisi, süt emen, kırmızı tüylü en iyi deveyi seçti ve Allah için kurban alanına getirdi. Kâbil ise hiç kimsenin işine yaramayacak sararmış solmuş bir tutam hastalıklı buğdayı toplayıp kurban alanına getirmişti. Doğal olarak Hâbil'in kurbanı kabul edildi ve Kâbil bir kez daha hayal kırıklığına uğradı.

Bu işten de bir sonuç alamayan Kâbil yine saldırganlığa koyuldu ve çölde kardeşini kandırıp öldürdü. Bu, insanlık tarihinde insan eliyle dökülmüş ilk kandır. İnsan türünde başlamış kardeş katlinin ilkidir.

Bu öykü, hepsi aynı türden -o da Âdem türüydü- ve eşit olan (bütün insan bireyleri kardeşti) insanlığın birliğinin nasıl olup da çelişkiye sürüklendiğini anlatmak istemektedir. İki kardeş iki düşman haline gelmişti. Yani insanî birlik insanî tefrikaya, insanî husumete dönüştü. İnsan türünde ilk kanın dökülmesi nasıl ve hangi nedenle oldu; insanlığın birliği, uzlaşması, barışının ve beşerî eşitliğin tarih boyunca ve insan türünde tarihî bir tefrika ve savaşa dönüşmesine hangi etken yol açtı? Yani toplum nasıl saflara ayrıldı? "Biz" olan insanlık toplumu nasıl "ben"e dönüştü, biri diğerinin katili ve onu yok eden birbiriyle çatışma halindeki iki zıt kutba ayrıldı? İlk saldırganlığın sebebi neydi?

Burada Kâbil'in muhitinin Hâbil'inkinden farklı olduğunu söyleyemeyiz; bunun hocasının onun hocasından farklı olduğunu,

onun okuduğu kitaplarla bunun okuduğu kitaplar arasında farklılık bulunduğunu, onun Avrupa'ya, bununsa Necef'e gittiğini de. Her ikisi için de şartlar eşittir: Baba, anne ve muhit birdir. Din birdir. Ama biri, hevesi için saldırganlaşarak katil ve cani haline geldi. Diğeri ise imanı uğrunda en değerli ve en iyi şeyini kurban edebilen insanlık, barış ve inancın sembolü oldu. Burada farklılaşmanın sebebini görebiliyoruz. Birinde var olan ve ötekinde bulunmayan tek etken uğraşlarıdır. Biri çiftçidir (Kâbil); bu nedenle gidip buğday getirmiştir. Hâbil'inki ise hayvancılıktır; bu nedenle gidip deve getirmiştir.

Öyleyse Hâbil, insanlık tarihinde, hayatın tabiata bağlı, avlanma ve hayvanları evcilleştirme temelinde sürdüğü, yani üretim kaynağının doğa olduğu aşamasını temsil etmektedir. Kâbil'se üretim kaynağının tekelleştiği, bireysel ve şahsî mülkiyet ve tekelciliğin ortaya çıktığı tarih dönemini temsil etmektedir. Biliyoruz ki tarihte insan türü için ilk merhale tabiatta avlanma aşamasıydı. Bu aşamada hiç kimse hiçbir şeyi kendi tekeline almıyordu. Çünkü bütün üretimin kaynağı ya denizdi ya da orman. Deniz ve orman hiç kimsenin tekelinde değildir. Doğanın bu açık sofrası, gidip avlanmaları, toplamaları ve getirip yemeleri için bütün insanların kullanımına sunulmuştur. Tüketim herkesin tercihine bağlıdır, üretim herkesin elindedir. İnsanların hepsi o dönemde Hâbilcidir. Esas itibariyle bütün iktisadî kaynaklar eşit biçimde bütün insanların kullanımına açıktır. Bireyselcilik, şahsî davranma, bireysel tekelcilik, "senin değil, benim" anlayışı henüz insanlarda yoktur.

Kâbil'inki ise Allah'ın toprağının bir parçasını işgal edip bu üretim kaynağına kendi adını verme ve sonra da başkalarını sömürme, köleleştirme; kendi ekmeklerini yiyebilmeleri için onun namına çalışmaya, onun üretim ve iktisadî kaynağında emek harcamaya mecbur tutma dönemidir.

Şu halde açıkça görülmektedir ki ilk kardeş katli, insanın bireysel tekelcilik aşamasına girdiği, insanların birliğinin insanların tefrikası haline geldiği, beşerî kardeşlik ilişkisinin katil-maktul ilişkisine dönüştüğü devrede başlamıştır. Yani tarih, Hâbil'in öldürülmesi ve Kâbil'in öldürmesi ile insanların birliği aşamasın-

dan insanlar arasında ayrımcılığın başladığı; beşer türünün asıl olduğu aşamadan, beşerde bireyin ve beşerî tekelciliğin asıl olduğu merhaleye geçmiştir. Yani tarih, Hâbil'in gitmesi ve Kâbil'in kalmasıyla, Hâbilci merhaleden Kâbilci merhaleye girmiştir. Hâbil'in ortadan kalkması ve Kâbil'in kalmasıyla hepimiz Kâbil'in çocukları olduk. Hâbil evlenemedi, hayal kırıklığıyla öldü.

Tarihin buradan itibaren kendisinin aşamasına geçtiği ve ruhu tarih felsefesine hükmeden Kâbil kimdir? Kimdir bu Kâbil? Kim olduğunu gördük: Kâbil dindar biridir, Allah'ı inkâr etmiyordu. "Allah kim ki yok öyle bir şey, bu gibi sözlerin manası yok." demiyordu. Çünkü gitti ve kurban sundu. Kâbil, Âdem'in dinindendi. Hâbil de. Ama bu tek din, iki insanda birbirine zıt iki din haline geldi: Biri Kâbil'in çıkarlarını meşrulaştırmanın aracı, diğeri Hâbil'in hakikat ve erdemlerini gerçekleştirmenin etkeni. Tarih boyunca işte bu iki din birbiriyle savaştı.

Meselenin özeti, geride kalan Kâbil, Allah'a imanı bir kenara bırakan kimsedir, onu şahsî çıkarlarına kurban etmiştir. Babası Âdem'i bir tarafa atmış, onu da şahsî çıkarlarına kurban etmiştir. Kardeşini kenara itmiş, öldürmüş ve kişisel menfaatine kurban etmiştir. Kişisel çıkarları için her şeyi kabul ettiğini görüyoruz; dini istismar etmek gibi mesela. Kâbil'in, kurbana katılmakla dini de kendi kişisel çıkarlarını temin için kullanan bir dindar olduğunu görebiliyoruz. Böylece tarih insanlığın ayrımcılık aşamasına ve insanın kardeşini katletmesi devresine girmiş olmaktadır. İnsanlığın birliği anlayışı artık tarihte hükmünü yitirmiştir.

Kâbil insanlık tarihinde hep diridir. Çünkü Hâbil ölmüştür. Kâbil ve Kâbil düzeni, iktisadî ve maddî hayatın özel bir kesimin elindeki tekele ve çoğunluğun bu özel kesim veya sınıf için köleleştirilmesine dayalı bir düzen ortaya çıkarmıştır. Bu düzen, Tevrat, İncil ve Kur'an'da geçen yüzlerce alamet temelinde insanlık tarihinin bütün dönemlerinde egemen olmuştur. Bütün dönemlerdeki insanlık toplumu ve beşeri aşamalar bu şekildedir. Kur'an'ın tabiriyle, ismi "nâs" olan ve çoğunluğu oluşturan bir kitle vardır, bir de bu insanların zıddı olan kutup. Tarihte insanlara egemen olmuş, insanlık tarihinin ve toplumunun kaderini elinde tutan

halk karşıtı bu kutbun -Kâbilci kutup- üç çehresi vardır: İktisadî çehre, siyasî çehre ve dinî çehre. Servet, güç ve din işte bu özel sınıfa ait ve onun tekelindedir. Kâbilci sınıf olan bir tek kişiye ait bu üç çehrenin İslam'da, ifade ve tarif Kabiliyeti hayli yüksek üç sembolü vardır. Kur'an'da sürekli tekrarlanan üç tane ünlü kişi vardır. Bu üç kişi Tevrat'ta da vardır: Biri, gücün sembolü olarak Firavun'dur. İkincisi, servet ve iktisadî sermayenin sembolü olarak Karun'dur. Üçüncüsü, din adamı olan ve dini elinde bulunduran Bel'am Baura'dır. Bu üçü, Kâbilci sınıfın sembolüdür.

O halde, tarihte dinin, bütün insanların kalbinde bulunan bir güç olduğunu görüyoruz. Öyle ki hem Kâbil'in kalbindeydi, hem de Hâbil'in kalbinde. Ama din adamlarının, yani Bel'am Bauraların elinde bir araçtı. Bel'am Bauralar, yani din adamı sınıfı, tarih boyunca egemen sınıfın gövdesi olmuştur. Her yere bakın, Yahudilikte, Eski İran'da, Roma'da, Yunan'da -her yerde- bu üç şahıs bir bedendeki üç çehredir. Üçleme/teslis budur. Katoliklerin dediği gibi, Tanrı birdir; ama bu bir aynı zamanda üçtür. Birbirinden ayrı ve üçü de birer ayrı esas olan bu üç, aynı zamanda da birdir! İnsanoğlunun aklına asla yatmayacak bir şey. Mevlana'nın şiirindeki gibi: "Meysiz kadehten kadehsiz meyi iste" Yani hiç! Ama doğru olduğunu görebiliyoruz. Biz, dinlerde mevcut bulunan üçlemenin, tanrının, bir olmasının yanı sıra aynı zamanda da üç çehresinin bulunması olduğunu sanıyoruz. Oysa tarihteki bu egemen sınıfın, bir tek sınıf olmakla birlikte üç çehresi vardır: Bir çehresiyle rahip, zahit, din adamı sınıfı, yani Bel'am Bauracı; bir çehresiyle güç sahibi, yani Firavuncu; bir çehresiyle de servet ve sermayenin insanı, yani Karuncudur. Üç tane olmanın yanı sıra, aynı zamanda her üçü birdir. Tarihte Musa karşısında Firavun, Karun ve Bel'am Baura, her üçü birlikte tek beden halinde Musa ile savaşıyordu.

Bu üç çehre, Kâbil veya Kâbil sınıfını temsil eden tek birey olarak tarihe hükmetmektedir. Nasıl ki iktisat -yani servet- insanlık tarihinde özel bir sınıfın elinde olduysa; nasıl ki devlet ve düzen bakımından, dünyayı ve toplumu yönetme açısından güç özel bir sınıfın elinde olduysa, aynen öyle, din de bir araç olarak bu özel sınıfın elinde bulunmuştur. Nerede? Paranın ve gücün yanında.

Halk, tarihi yönlendiren, yani tarihi kendi çıkarı doğrultusunda durduran sınıfın elinde esirdi. Halkı zorbaca itaate mecbur bıraktıkları ve parayla onları sömürdükleri gibi, aynı şekilde dinle de uyuşturuyorlardı. Biri başını tutuyor, diğeri cebini boşaltıyor, öteki de kulağına eğilip "Kardeşim, yarın Tanrı ödülünü verecek, üzülme, sesini çıkarma." diyordu. Her üçü de birdi.

Kadim İran'a bakın: Sasanîler ve Hehamenişler mabetlere o kadar çok para veriyordu ki Albert Camus'nün (tarih yazarı) tabiriyle, ülkenin tarıma müsait topraklarının yüzde on dokuzu Mezdekîler döneminin başında ateş tapınaklarına ve mabetlere aitti. Bu oran 30 yıl sonra yüzde seksen küsura ulaştı. Mısır'da Birinci Ramses döneminde yaşamış ve yazdıkları bugün bulunmuş bir şair şöyle diyordu: "Bu tanrı (Aton) fazlasıyla haristir. Ağzıma atmak için elime aldığım lokmaya bile göz diker ve onu elimden kapar. Tanrıların bu muhteris midesi ne zaman doyacak?"

Tevhidin Dünyagörüşü ve Şirkin Dünyagörüşü

İnsanlığın birlik olmaktan çıkıp iki zıt kutba; birbirine karşıt, birbirine hiç benzemeyen, birbirine şiddetle düşman iki kutba ayrıldığından ve beşer türünde ikilik meydana geldiğinden beridir, insanlığın birliğiyle ahenk içindeki tevhit dünyagörüşü, sınıfsal ikilikle uyumlu hale gelmiş, ilahî ikiliğe veya düalist dünyagörüşüne dönüşmüştür. Egemen düzenin üç boyutlu -bir tek güç ama üç tecelli- hale gelmesinden itibaren tek Tanrı da üç çehrede tek zât olmuştur-üçlemeci dünyagörüşü.

Tevhit ve şirk dünyagörüşünün her ikisinin de dinî olduğunu gözlemliyoruz. Ama şirk dünyagörüşü, toplumsal düzenin ilahî nizama yansımış fotoğrafı, yeryüzünün göğe yansımış tasviridir. Şöyle: Egemen din kurumu[10], tevhidin şirki andıran yorumuyla sınıfsal-ırksal tevhidin sınıfsal-ırksal şirke dönüşümünü meşrulaştırmıştır. Burada "öznellik" ve "nesnellik", yani din ve hayat, dünyagörüşü ve toplumsal bakış arasında, hâlâ daha çoğu aydın ve bilgin için açığa çıkmamış kayıtsızca bir diyalektik oyun oyna-

[10] Metinde "ruhaniyet". İran'da din adamlarına "ruhanî", din adamlığı kurumuna da "ruhaniyet" denilmektedir (Çev.)

mışlardır. Dinî dünyagörüşünde toplum evrene tabidir. Maddî hayata egemen düzen, varlık âlemine egemen nizama mahkûm ve onun sonucudur. Daha sade bir ifadeyle, yeryüzünde cereyan eden her şey, yüce Allah'ın iradesinde meydana gelenlerin bir yansımadır. Öyleyse Allah veya gaybî takdir/meşiyyet sebeptir, insan ve onun yeryüzündeki kaderi de sonuç. Beşer toplumu, insanlığın tevhit nizamı olan "ilk ortaklık" düzeninden, toplumsal şirk olarak isimlendirdiğimiz ayrımcılık ve sınıfların çokluğu düzenine dönüştü. Toplumsal şirk, tevhit inancıyla uyuşmaz. Toplumsal şirkte çeşitli gruplar ve sınıflar, sosyal konumları, iktisadî ve siyasî rollerindeki farklılıklarını insanî öz ve ırksal kökenlerindeki farklılık biçiminde yorumluyorlardı. Böyle bir yorum için de mecburen felsefî ve itikadî bir dayanak, yani varlık ve evrenden altyapı buluyorlardı. Esasen nesnellik bilinçsizce de değişse öznellik perdesine mutlaka resmi yansır. Nitekim insanın özündeki birlik (Âdem) insanın özünde çokluğa dönüştüğünde Tanrı'nın zatındaki birlik de zatındaki çokluğa dönüşür; yani çok tanrılı düzene. Bundan dolayı şirkin ilahî nizamı, şirkin toplumsal nizamının yarattığı bir şeydir. Yani yeryüzünün tanrıları, gökyüzünün tanrılarının yaratıcısıdır. Fakat halkın dinî zihniyetinde, gökyüzünün tanrılarının yeryüzünün tanrılarından oluşan düzeni yarattığı anlayışı vardır. Yani dinî zihniyetin toplumsal nesnelliğin yaratıcısı olarak tecelli edebilmesi için toplumsal nesnellik dinî zihniyeti inşa eder. Bu şekilde, şirk dünyagörüşünü oluşturan ilahî sistem ve varlık âlemindeki öz mertebeleri ve sınıflar zinciri, toplumsal sistem ve insan âlemindeki öz mertebeleri ve sınıflar zincirini felsefî ve mantıkî bakımdan izah eder. Nitekim itikadî yorum, din adına olduğundan da ezelî, ebedî, kutsal, doğaötesi ve tabiatüstü biçimde tecelli eder, dinî inancın derin ve ölümsüz gücünü tahkim eder, halkın inanç derinliğinde bükülmez ve köklü bir yapı haline getirir.

İşte böyledir: tevhit dünyagörüşü -toplumsal tevhit ve beşerî kardeşlik düzenindeki Hâbilci insanın ilk dünyagörüşüydü- Hâbilci düzenin ölümü ve Kâbilci "düşman kardeş" nizamının hükmetmeye başlamasıyla birlikte ikici şirke (dualisme) veya iki özlü dünyagörüşüne, yani iki kutuplu toplumun yansıması olan çelişkinin dünyagörüşüne dönüştü: İki tanrılı dünyagörüşü, iki kutuplu toplumun zihinsel altyapısı.

Daha sonra nasıl ki Âdem (beşerin öz itibariyle tevhidi) iki zıt kutba, hâkim-mahkûm şekline ve dünya da hayır-şer, ehura-ehrimen biçimine dönüştüyse, Kâbil de -egemen kutup- toplumsal boyutların gelişmesi ve evrimleşmesi, insanî ilişkilerin daha karmaşık hale gelmesi ve sınıfsal düzenin olgunlaşması sürecinde üç somut boyutta tecelli etti ve bir tek egemen güçte toplanmış üç güçte, siyaset, iktisat ve dinde uzmanlaştı, bir tek kutuptan üç şubeye ayrıldı; üç boyutlu hale gelen topluma egemen düzen gibi dünyaya egemen düzen de üç boyutlu oldu ve yeryüzünde üç çehre alan Kâbil gibi Tanrı da gökyüzünde üç çehre buldu: Üç tane ama aynı zamanda da bir tek ve o da Kâbil olan Firavun, Karun ve Bel'am Baura. Baba, Oğul ve Ruhulkudüs de üç tane; ama aynı zamanda da bir tektir ve tanrıdır! Böylelikle tevhidî dünyagörüşü, Hint, Yunan, Roma, Kadim İran (üç Azer Ahura Mazda), Hıristiyanlık, Yahudilik ve hatta İslam'da (Allah'ın yeryüzünde üç tecellisi) hâkim olduğunu gözlemlediğimiz üçleme (trinité) dünyagörüşüne dönüştü.

Burada üzerinde düşünmeye değer ve çok anlamlı olan şey ve teorimin doğruluğunun açık delillerinden biri, iki tanrılı dünyagörüşünde (seneviyet) iki tanrının, zıt ve birbiriyle savaş halindeki iki öz olmasıdır (hayır ve şer, karanlık ve zulmet,[11] Ahura ve Ehrimen). Hâlbuki üç tanrılı dünyagörüşünde üç tanrı bir tek özdür, birbirine dönüşme ve her biri diğer ikisinde tecelli halindedir; üç ayrı öz değil, bir tek özün tecellisidir. Bu, dindeki iki tanrılılığın toplumdaki iki kutupluluğun, yani hâkim ve mahkûm iki sınıfın sembolü olduğunu göstermektedir. Oysa üç tanrılılık, bir tek özün üç biçimine veya üç kesimine egemen tek kutbun sembolüdür.

Hal böyle olunca insanın dünyagörüşünün dinî olduğu geçmişte sınıflı düzenlerin tevhit dünyagörüşünü nasıl şirke dönüştürdüğünü, bütün dinleri -hak veya Batıl dinler- şirk dini haline getirdiğini, hatta tevhidin genel ilkesini koruyarak şirk görüşünü yaygınlaştırdığını gözlemleyebiliyoruz. Gördüğümüz gibi, ken-

[11] Derleyen ikaz etmemiş olmakla birlikte burada "karanlık ve zulmet" sıralamaya uymadığından doğrusu "nur ve zulmet" veya "karanlık ve aydınlık" olsa gerektir. (Çev.)

disini tevhit dininin takipçisi sayan nice insanların dinî dünyagörüşü aslında şirktir ve tevhit giysisi altındaki gizli şirk hepsinden daha tehlikelidir. İslam'da icat edilen şirk ise -yeni şirk- hepsinden daha derin, daha gizli ve daha güçlüdür.

Burjuva Sınıfı ve Maddeci Dünyagörüşü

Ama modern zamanlarda esasen dinle mücadele edildi. Dinî dünyagörüşünü bilim adına reddettiler ve maddeci dünyagörüşünü onun yerine geçirdiler.

Geçmişte tarihe egemen üç kudret, avamdan çoğu insanı aldattı; "kelam" -dinî felsefe- ve "duygu" -dinî ruh- gücü ile şirki tevhidin yerine geçirdi veya ona tevhit kıyafeti giydirdi. Ama Rönesans'tan sonra -ve onun zirvesi olan 18. ve 19. yüzyılda- aydınları aldattılar ve "bilim" -iktisat felsefesiydi- adına ve "akıl" gücü ile -maddî mantık veya içgüdüsel ruh- maddiyatı dinin yerine geçirdiler ya da onu maneviyat, yani insanlık (hümanizm) giysisiyle kuşandırdılar!

İki dış etkenin varlığı, bu en büyük "tarih yanılgısı"na yol açmıştır. Bu büyük yanılgıyı bugün, aydınların çoğu inançsızlıkla ve tuhaf karşılamasına rağmen kişisel bir varsayım olarak ortaya koymak zorundayım: "Materyalist dünyagörüşü ve modern din karşıtlığı" tam olarak "şirk", "yeni egemen sınıfa özgü dünyagörüşü"dür.

Bu iki etkenden biri, materyalist görüşü tutan "bilim", diğeri ise Avrupa'nın 19. yüzyılında din karşısında materyalizme dayanmış olan "sosyalizm"dir. Oysa benim söylediğim şudur ki hem bilimin görüşü, hem de Batı'nın yeni sosyalizminin hayat felsefesi, felsefî dünyagörüşü ve insana bakışı, zamana hâkim ruh ve görüşün etkisi altındadır; bu egemen ruh ve görüş de Batı'nın yeni toplumsal sınıfının gelişme ve tekâmülünün, daha sonra da hâkimiyetinin doğurduğu bir şeydir. Bu sınıf, modern burjuvazidir. Orta Çağ, Avrupa'da feodalizmin toplumsal altyapısıydı ve onun uzlaşmacı ve meşrulaştırıcı üstyapısı da dindi. Yozlaşmış ve donuklaşmış Avrupa'nın, ileri ve hareketli İslam dünyasıyla irtibatı, Doğu'yla ticaretin gelişmesi ile feodalliğin kapalı iktisadının ve Katolik dininin kapalı kültürünün duvarlarının yıkılması, Amerika'nın

keşfi, Afrika'ya gidilmesi, okyanus denizciliğinin gelişmesi, dinî düşüncenin özgürleşmesinin ve merkezî hükümetin etkisi altında din adamı istibdadına dayalı devletin ve feodal tefrika nizamının zayıflaması, büyük ulus toplumun ve İslam dünyasında siyasî birim toplumunun gelişmesi, nehir denizciliği yerine okyanus denizciliğinin ve uluslararası ticaretin hızlıca kalkınması, Orta çağ Avrupa'sında siyasî ve fikrî dünyanın büyümesi, tarımsal iktisadın yerine ticaret iktisat ve piyasasının ve kentleşmenin gelişmesi, nihayet kilisenin züht eğilimi yerine gerçekçiliğin yayılması, Protestanizm, daha sonra uyanış, düşünce hareketi ve aklın irticai din bağlarından özgürleşmesi, doğa bilimlerinin ve sanayinin yayılması, bilimin Hıristiyan teolojisine sırt dönüp maddî hayata yönelmesi, papa hükümeti karşısında millî hareketler, tek kelimeyle feodal düzenin dağılması ve burjuvazinin gelişmesi, genç sınıfın devleti, feodal yerine burjuvanın araştırması, sonuçta da feodal kültür ve ahlakla, yani Orta çağ'ın din ve aristokrasisiyle mücadele, burjuvazinin kültür ve ahlakının, yani maddiyat ve bireysel özgürlüğünün (materyalizm, siyasî-iktisadî liberalizm, bireycilik veya sosyal-ahlakî individualizm vs.) üstün gelmesi... Burjuva sınıflarının siyasî-iktisadî devletiyle birlikte burjuvanın ruh, felsefe ve kültürünü egemen hale getirdi ve bilimi de kendi hizmetine soktu; ahlak, sanat ve edebiyatı da amburjuvaze etti ve bu yolla, burjuvazinin maddiyat, haz ve bireysellik olan kültür ve görüşü din, erdem ve cemiyete dayalı eski kültür ve görüşün yerini almış oldu. "Fayda" (utilité) "değer"in (valeur) yerine geçti; hesapçı akıl (ration) mistik hissiyatın (intuition) yerini; her şeyde, mesela bilimde "otokrasi", "gerçeği araştırma"nın yerini; "yaşamak için...", "... için yaşamak" ilkesinin yerini; "asayiş", "olgunluk"un yerini; "haz", "erdem"in yerini; "cinsellik", "aşk"ın yerini; "faydalanmak", "ibadet"in yerini; "yeryüzü cenneti", "vaat edilen cennet"in yerini; "maişet", "ahiret"in yerini; "tabiat güçlerinin istihdamı", "varlığın felsefesinin keşfi"nin yerini (aldı) ve insana anlam kazandıran, ya da en azından insanın araştırmaya koyulduğu üç daimi ilke: "hakikat", "güzellik" ve "hayır" yola çıktı ve yerine, modern insanın, burjuvazinin ticarî kültüründe anlam kazandığı üç yeni ilke: "gerçeklik", "güç" ve "tüketim" hayatın, ruhun, aklın, varlık felsefesi-

nin ve modern toplumdaki bireyin üzerine oturdu. İnsanın gözü gökten toprağa döndü, kalpten mideye ve mide altına, hayatın idealinden hayatın refahına, var olmanın anlamını keşiften var olmanın araçlarını yapmaya ve şartlarını oluşturmaya, nihayet, insanı hep "doğal ve içgüdüsel olan"ın alçak damından onda mevcut bulunan Sidretu'l-Münteha'ya doğru miraca uçuran, onu daima toprak takdirinin dar çerçevesinden kaçma kaygısı içinde saklı tutan, yerdeki yaratılışının ona dayattığı sınırlı boyutları kat edip geçmeye çağıran; verasetin onu bedenine göre diktiği elbisenin dar geleceği, buna mukabil, ona güç ve haz bahşeden dünyanın sınırları içinde mahdut olan gerçekçiliğinin (realizm) insandan yeni bir tür çıkaracağı, faydalı olandan ve maslahattan başka hiç bulunmayan kaygı, hiç ulaşılmayan aşk, hiç muamma olmayan endişe, hiç beklentisi bulunmayan ıstırap ve umudun onu heyecan, fedakârlık ve tapınmaya müptela etmeyeceği şekilde onu var olduğu halinden daha da büyütmek, daha da yüce yapmak ve geliştirmek için çabalayan bütün duyguları, değerleri, sırları, ihtiyaçları, yükseklerde uçmayı, tabiat ötesini araştırmayı, erdemleri talep etmeyi, idealleri aramayı vs. reddetmeye ve uzaklaştırmaya yöneldi.

Modern kültür ve uygarlığa hâkim ruh, burjuva sınıfının ruhudur; beş paralık ve kalitesiz, tüccarca ruh, ticaret kültürü ve aracı gücün ve sanayinin uygarlığı, nihayetinde tüketime tapınan din ve haz peşinde koşan ahlak, edebiyat ve sanatın sonucu mu? Hiçlik, eğlence, propaganda ve heyecan!

Her şeyin birbirine karıştırılması, yeni burjuvazinin eski kültürü uzaklaştırırken işlediği "ilerici bir cinayet"tir.

Çünkü kovdukları kültür, "yozlaşmış maneviyat" olan Orta çağ dinî kültürüydü. Yani insanın en aşkın mirasları, donuklaşmış din adamlarının elinde Orta Çağ'ın en yozlaşmış kalıpları içinde feodalizmin hizmetine girmiş ve modern burjuvazi, Orta Çağ'ın kültür ve ahlak bütünlüğünü dağıtırken, eski insanın ruhunu öldürürken en büyük hizmeti aklın gelişmesine, harekete geçmesine ve özgürleşmesine, uygarlık ve bilime yapmıştı. Çünkü feodalizmi, bağlı bulunduğu din adamlığı kurumuyla birlikte

ebediyen bir kenara itmişti. Fakat işte burada, insan ruhunun en değerli temel yapıları, insan türünün manevî ahlak ve kültürü de Orta Çağ'ın kalıntıları altında kaldı, gömüldü ve öldü. Biz, Rönesans'tan sonraki insan, hep -haklı olarak- Rönesans'ın ve burjuvazinin ilerici devrimine, sadece özgürlükçülük, heyecanlandıran sloganlar: liberalizm, demokrasi, bilimcilik, kalkınma ve hurafeciliğin, inzivanın ve dinî istibdadın reddedilmesi nedeniyle övgü düzdük. Bu büyük hizmetkârın ihanetini, yani bu kurtuluş ve devrimde insanın, idealizm, aşk, olgunluk arayışı, değer, varlığın anlamı ve benliğinin sırrından oluşan kendi fıtratının temel boyutlarını da kaybettiğini; dinin bu âlemde Tanrı'nın vekili olarak isimlendirdiği, doğanın tanrısal sorumluluğunu omuzlarına yüklediği ve onu tanrımsı kimliğini kazanmaya çağırdığı tabiattan üstün bu hayret uyandıran varlığın doğanın "en güçlü hayvan"ına dönüştüğünü hiçbir zaman hissedemedik ve anlayamadık. Çünkü burjuvazi, sınıfsal ahlak bakımından paranın aline ettiği, yani paranın mahiyetinin tıpkı cin gibi, onun insanî fıtratına hulul ettiği ve onun insanî mahiyetinin yerini aldığı insandır; dinî açıdan ise, tabiatı hakikat, sır, güzellik ve bilinmeyenlerle dopdolu bir âlem olarak görememekle kalmayan, insanı da ilahî kabiliyetlere, doğaötesi imkânlara, güzelliğe, değere, iyiliğe, sırlara, muammalara, kâinattan üstün üstünlüklere sahip "küçük âlem" olarak tanımayan "tüketime tapma" dininin mutaassıp müminidir. Onun için tabiat ve insan, tüm değerleri, tüm kabiliyetleri, imkânları, hakikatleri ve gizli sırları bu ikisine kolaylıkla kurban edebileceği veya güç kazanma, tüketimi elde etme yolunda kullanacağı iki üretim kaynağından ibarettir, başka hiçbir şey değil!

Tarihin bilimsel felsefesine, zihniyet ve nesnellik, iktisat ve kültür, sınıfsal altyapı ve fikrî üstyapı arasındaki diyalektik ilişkiye inanan sosyalist aydınların bile burada neden zihinselci düşünürler ve soyutlamacı araştırmacılar gibi modern çağlarda dinden kaçışı ve maddeci düşüncenin gelişimini bilimlerin keşfi ve felsefenin gelişmesi olarak telakki ettikleri; adeta bilim, felsefe ve kültürün sosyo-ekonomik gelişmelerden ve toplumun maddî düzeni ve altyapısının değişmesinden soyut biçimde değişip evrimleştiğine inandıkları karşısında şaşkınlık içindeyim!

Hâlbuki eğer tarihin diyalektik metoduyla, maddî, sosyolojik, sınıfsal analizle, toplumun iktisat ve üretim kriteriyle, yani bilimsel Marksizm'in araştırma ve inceleme yöntemiyle modern çağların düşünce değişimini sınıfsal analize tabi tutarsak klasik Marksistlerin çıkardığı sonucu reddeden bir sonuca varırız. Yani dinî duyguların zayıflaması, manevî ahlakî değerlerin sarsılması, dinî dünyagörüşünün kovulması ve genel olarak bugünkü insanın "felsefî ahlakî yücelme" ilkesinden uzaklaşması, buna karşılık akılcı uyanıklığın güçlendirilmesi, iktisadî ahlakın sağlamlaştırılması, maddî dünyagörüşünün hükmetmesi, genel olarak günümüz insanının "felsefî dünya düşkünlüğü ve ahlakî düşüklük" ilkesine yaklaşmasının burjuva sınıfına özgü doğal bir gereklilik, sınıfsal yaratılış ve huy, toplumsal ve psikolojik davranış olduğu yargısında bulunmamızı kaçınılmaz hale getirmektedir.

Sosyoloji, tarih felsefesi ve sınıfsal psikolojiyi bilimsel ve nesnel kriterlerle ölçen bir bilimsel sosyalist bilir ki eğer bilim de hakikati talep etmeyi, tabiat ötesini araştırmayı, varlığın gayesini keşfetmeyi, insanın anlamını kavramayı ve onun hayatının sahih ideallerini ve varlığının kaygılarını idrak etmeyi modern çağlarda bıraktıysa; eğer Bacon, "hakikat" yerine "kudret"i modern bilimin şiarı yaptıysa; eğer bilimsel araştırma kendi alanını "fenomenler"i ve "fenomenler arasındaki ilişkileri" anlamak ve onları güç kazanma ve maddî tüketim yolunda istihdam etmekle sınırladıysa; eğer modern felsefe, insanın fıtrattan kaynaklanan tüm endişelerine, hedeflerine ve sürekli sorularına göz kapadıysa; eğer bu ikisi, insanı "yüksekten uçan tanrısallık"ın yüksek burcundan ve "tabiattan üstün muammanın varlık"ından "güç peşinde koşan ve tüketime tapan hayvansılık" bayağılığının en dibine düşürmek için irfanî hissiyatı ve ahlakî değerleri yok ediyorsa; felsefî bilincin gelişmesi ve bilimsel ilerlemenin insanın en aşkın değerlerini keşfetmesi yerine bu değerleri tamamen inkâr ediyorsa bütün bunlar, bilimin diliyle konuşan ve felsefenin gözüyle gören burjuvazinin ruh ve mantığındandır.

Yeniçağ'da insana egemen olan iktisadî materyalizm, felsefî materyalizmi onun dünyagörüşüne hâkim kılmıştır. Nesnellikte toplum maddeci olur ve hayat düzeni mutlak anlamda maddî üretim ve tüketime dayanır. Öznellikte felsefe ve bilim ise dünyayı

madde olarak tasvir eder, âlemin ve insanın varlığını maddî ve hissedilir tabiatta özetler.

Bu şekilde materyalist dünyagörüşü zihinsel dünyagörüşünün yerini alır ve bu dünyagörüşünde de dün tevhit dünyagörüşünü halka egemen din adamlığının yardımıyla şirk dünyagörüşüne dönüştüren, bugünse maddî dünyagörüşünü (dinî) ruh ve görüşün yerine geçiren yine egemen sınıf, egemen ruh, görüş ve kültür ve egemen düzenin kendisidir. Kendisini meşrulaştırmak için materyalizmi insanlığa dayatan işte bu egemen kültür ve egemen düzendir.

Eskiçağ'da egemen sınıf, iki kutuplu toplumda sınıfsal düzeni izah için; sınıfsal ve ırksal çelişkinin ve ayrımcılığın mevcut olduğu toplumda egemen üç boyutlu sınıfı meşrulaştırmak üzere egemen güce bağlı din adamlığı kurumunun yardımıyla tevhit dünyagörüşünü ortadan kaldırıyor ve şirk dünyagörüşünü iki, üç, çok tanrılı[12] biçimde onun yerine geçiriyordu. Böylelikle yeryüzündeki düzene ilahî kutsallık kazandırıyor, ezelî ve ebedî takdiri gösteriyorlardı. Modern çağlarda da egemen sınıf güç ve tüketim iktidarını ve insanlık ruhunun yozlaşmasını; hâkim iktisadî maddiyatın manasız ve idealsiz yaşantısının hiçliğini ve absürtlüğünü; insanın tüketime tapınan hayvana dönüşmesini; "tüketim için üretim, üretim için tüketim" batıl döngüsüne kapılmasını; Âdemoğlunun mahiyetinin, dünyanın sorumlu insanından toplumun makine parçasına ve makinizmin, bürokrasinin, teknoloji diktatörlüğünün ve üretim istibdadının çelik düzeninde emeğin zorunlu zincir halkasına doğru değişmesini; modern kölelik nizamında satılabilmek için çabalayan, can atan, secdelere kapanan ve adeta tapınan insanın dünyada özgür ve tek başına yaratılmaktan köleliğe düşmesini izah edebilmek için, beyhude, bayağı, içgüdüsel, kirli ve hiçbir şeysiz hayatı ezelî ve ebedî göstermek için burjuvazinin yaşam, düzen, uygarlık, güç, sanayi, kültür ve ahlakının -orada felsefe ve bilim, kayıttan, dinden özgürleşerek paranın pençesine ve dükkânın hizmetçiliğine düşmüştür- din ve ahlakın bütün yüksek ideallerini inkâr eder; maddeci dünyagörüşünü egemen bur-

[12] Mesela Hint, Çin, Yunan vs. gibi birkaç devletli ve birkaç kavimli düzenin meşrulaştırılması.

juvazinin gücüne bağımlı entelektüelin yardımıyla dinî dünyagörüşünün yerine geçirir. Bu sebeple tarih boyunca katil, saldırgan, aldatıcı, kardeş katili ve mülkiyet sahibi Kâbil'in kaldığı; Allah'a kulluk eden, barışçı ve kardeş sevgisiyle dolu Hâbil'inse aldatıcı düzenin mülkiyet ve şehvetinin, mülkiyetin saldırganlık ve biriktirme hevesinin şehidi olduğu o günden beri din veya felsefe ya da bilim adına bağımlı din adamlarının ya da bağımlı entelijansiyanın fikrî hâkimiyeti devrinde daima ilahî kutsama ve "mevcut durum"un dinî veya bilimsel meşruiyeti için, egemen düzeni ezelî, ebedî, doğal ve ilahî göstermek için, bilimsel veya dinî bir inanç, mevcut kültür, ahlak, gidişat, değerler ve kurumlarla uyumlu dinî veya bilimsel bir dünyagörüşü icat etmek için, egemen sosyal-iktisadî-siyasî binaya özgü fikrî ve itikadî bir altyapı inşa etmek için, egemen sınıfın -iktidarı, iktisadı ve kültürü ama aynı zamanda ideoloji ve dini de elinde tutar-, dinde şirk dünyagörüşü meydana getirmeye çalıştığını, bilimden de maddeci veya çok tanrılı ya da hiç tanrısız bir dünyagörüşü çıkardığını söylüyoruz. Şaşırtıcı olan şu ki bunun her ikisinin de ortak bir rolü vardır ve o da dünyaya egemen düzenle uzlaşma halindeki düzen adına halkın topluma egemen düzen karşısında suskun kalmasıdır! Yine, insanlığı sınıfların ve insanlığın birliğine çağırmak üzere şirkle mücadele eden; varlığın anlamının çökmesinden tabiatı kurtarmak, bu âlemde ilahî yaratılış ve huy taşıyan tek varlık olarak insanlığı ilahî mesajının azametinden haberdar etmek, kör, cansız ve abes olmayan dünyada onu Allah'ın yanına ve bütün kâinatın karşısına oturtmak, tabiatın sorumlusu, kendisinin takdirinin ve kendi türünün takdirinin sorumlusu yapmak için maddiyatla mücadele eden tek dünyagörüşü olarak "tevhit dünyagörüşü" ile mücadele eder.

İşte bu yüzden, tevhit dünyagörüşü, şirk dininin tanrılarını reddettiğinden toplumdaki ve insanlık ırkındaki çelişkiyi de reddeder. Yine varlık âleminde tabiat ile tabiat ötesi ve insan arasındaki çelişkiyi reddeder! Maddeciliğin tanrısızlığını reddettiğinden tabiata ve insana anlam, bilinç ve hedef bahşeder; âlemin hiçliğini ve absürtlüğünü, insanın tabiatta körü körüne alttan almasını ve köleliğini reddeder. Bu nedenledir ki Kur'an'ın diliyle söylersek, tevhit insana "hikmet" ve "mizan" bahşeder, vesselam.

TEVHİT ve ŞİRK

Ben şahsen, bu umumi ve ihtişamlı meclis yerine, bu meselelerle alakalı fikir arkadaşlarımızdan oluşan çok daha mütevazı bir toplulukla birlikte olmayı arzu ederdim. Bu resmî konuşmaya ve resmî şekle gerek kalmaksızın birlikte oturur ve sohbet ederdik. Fakat her halükârda dostlarımızın emrine boyun eğerek yine de baş ağrıtan bu yönteme ve herkesin vaktini almaya mecbur kaldık. Ama aynı zamanda iki imkânın bir araya gelmesi de söz konusu. Şöyle ki: İlkin, bunun resmî bir toplantı olmadığına ve ortada da resmî biri bulunmadığına, o kişinin, söyleyecek sözü olan diğerlerinden biri olduğuna, her an dileyen herkesin onun cümlesini bölebileceğine, eleştirebileceğine veya soru sorabileceğine ya da izahatta bulunabileceğine veyahut desteklemeyen bir görüşü varsa bunu açıklayabileceğine inanalım. Özetle, tek taraflı bu meclisi -biri konuşmacı, geriye kalanlarsa sadece dinleyici- iki taraflı bir ilişkiye, değeri çok daha yüksek olan tartışma, müzakere ve kolektif görüş açıklama toplantısına, hepimizin aynı düşünmediği bir biçime dönüştürebiliriz.

Kurallarımızdan biri şudur: Kâbe'ye bakın, susun ve düşünün. Bu kural, inancıma göre, düşünmenin hazzını ve anlamanın ihtişamını bilenler ve havas için haccın rükünleri ve merasimi hakkında belirtilmiş en derinlikli kurallardandır.

Şu an Kâbe'yi, gözle olmasa da duygularla kolaylıkla görebileceğimiz, kendimizi Kâbe'nin karşısında bulacağımız bir yerdeyiz. Bundan dolayı kurallarımızdan biri Kâbe hakkında düşünmektir. Kâbe karşısında ve Kâbe hakkında düşünmek, oldukça zorlu bir düşünme biçimidir. Çünkü Hazret-i Resul'ün kabri karşısında durduğumuzda, Hazret-i Emir'in kabrinin karşısında durduğumuzda Bâkî'ye[13] ziyarete gittiğimizde, şehitlerin, imamların ve dinimizin büyüklerinin kabirleri karşısında durduğumuzda düşünme bizim için basittir. Zira Peygamber'i tanıyoruz: somut bir düşünceyle bilinen somut ve belirli bir şahsiyettir. Hali ve

[13] Medine-i Münevvere'de şehrin doğusundaki kabristan. Burada Resulüllah'ın oğlu İbrahim, kızları, Emirulmüminin Hasan, İmam Zeynelabidin, İmam Muhammed Bakır, İmam Cafer es-Sadık yatmaktadır. *Logatname-i Dehhoda*'dan özetle (Çev.)

resmi belirli, somut bir kişi hakkında düşünebiliriz. Peygamber hakkında düşünürüz: Peygamber burada medfun bir kimsedir ve biz onu tanıyoruz. Hayatından, siyerinden, konuşmalarından, davranışlarından, gazvelerinden -hepsinden- az çok haberdarız. İslamî hayatımız ve fikrî eğitimimiz boyunca öğrendiğimiz bu hatıraları, bu bilgileri zihnimizde tekrar canlandırıyoruz. Bunun kendisi düşünmektir zaten. Dolayısıyla Peygamber'in kabrinin karşısında, Hazret-i Ali'nin, imamların, şehitlerin ve başka herhangi bir şahsiyetin kabrinin karşısında düşünmek oldukça kolay, çok somut ve bellidir. Ama Kâbe'nin karşısında durma ve düşünme kuralı hayli zorlu bir düşünme biçimidir. Çünkü Kâbe'nin içinde kimse yoktur. Hiç kimsenin kabri değildir. Hiç kimseye ait değildir. Esas itibariyle kimin hakkında düşünmemiz gerektiğini bilmiyoruz.

Acaba Kâbe hakkında düşünürken aslında İbrahim hakkında mı düşünmeliyiz? Hayır, İbrahim, Kâbe'nin inşaat öykücüsüne girmiş öğelerden biridir. İbrahim, Kâbe'nin kendisinin bir parçası değildir. Veya İsmail, Kâbe'nin yapıcısıdır; ama Kâbe'nin anlamı İsmail değildir. Hacer mi yoksa? Hayır, Hacer Kâbe'nin binası yapıldığında orada bulunan şahsiyetlerden biridir ve onun hakkında düşünmek Kâbe hakkında düşünmekten ayrıdır.

Tahran'da geçen yıl, Hüseyniye-i İrşad'da, hacca müşerref olduğum ilk defaya ilişkin hatıralarımı anlatırken bir meseleden bahsettim. Allah'ın evini ziyaret esnasında çok temel bir mesele vardır. Hissettiğim şudur ki -mutlaka sizler de hissetmişsinizdir- ömrümüzün tamamında bu eve dönerek namaz kıldık. Hayatımızın tüm anlarında bu yöne doğru takdis ettik, tazimde bulunduk, yücelttik. Biz Müslümanlar için kıble yönü, yani Kâbe ciheti, coğrafî yönlerden, yani dünyanın kuzeyi, güneyi, doğusu ve batısından çok daha anlamlı, çok daha değerlidir. Esas itibariyle Kâbe, adeta aşklarımızın, imanlarımızın, inançlarımızın, tüm kültürümüzün, bütün bir tarihimizin, ruh ve maneviyatımızın ve duygularımızın kalbidir.

Her an, her gün, sabah ve gece devamlı olarak Kâbe'ye yöneldiğimiz, daima namaz kıldığımız, devamlı tazimde bulunduğumuz

yirmi yıl, otuz yıl, elli yıl, altmış yıl, yetmiş yıldan sonra şimdi bu evi ziyarete gelmeyi başardık. Mekke'ye girmeden önce, Mekke'ye yaklaştıkça kalp atışlarımızın hızlanması, sıkıntı ve heyecanla karışık bir merak hali artmaya başlar.

Kâbe'ye yaklaştığımız her adımda kalbimiz daha sert ve şiddetli çarpar, Kâbe'yi ilk nasıl göreceğimize -bu gözlerimizle- dair hayli heyecanlı anı beklemeye koyuluruz. Sonra şehre gireriz. Bu şekilde adım adım mescide yaklaşırız. Mescidin bu duvarlarından ve kapılarından içeri gireriz. Birden karşımızda büyük bir açık alan belirir. Aniden bu alanın ortasında sade bir ev görünür. Burası çok hassas bir andır. Bir Müslümanın hayatındaki hiçbir heyecanla mukayese edilemez.

Burada, hep yaşadığımız o şok bizi kıskıvrak yakalar. Bu kadar -otuz, kırk, elli, altmış yıllık ömrümüzün içinde yer almış- Kâbe hakkında düşünüyorduk her daim, hep kalbimizle Kâbe'ye hareket etmiştik ve şimdi ayaklarımızla Kâbe'ye gelmiş durumdayız ve işte Kâbe'nin karşısındayız -gözlerimizle görüyoruz-, ama görüyoruz ki hiçbir şey yok! "Hiçbir şey yok"un anlamı çok fazladır. Eğer ruh, derin zarafet, güzellik ve ihtişamı anlamazsa o andaki tuhaf sarsıntı ve hareketi fark edemez. İç dünyasında bir çöküş hisseder, "içinde kimsenin bulunmadığı bir yere gelmek için bunca ömür, bu kadar tarih!" Birden ruhun heyecanı değişir. İnsanın zihin, ruh ve kalbinde dünyanın manzarası değişime uğrar. Hiç kimsenin bulunmaması ne kadar da iyidir! Bu evde kimsenin olmaması ne kadar güzel bir iştir! Çünkü yerkürenin tamamını ve insanların ömürlerinin tüm anlarını, hepsini yeryüzünün bu köşesinde toplamak, hepsini bu evin çevresinde döndürmek, sonra da bütün insanların bütün o çabalara, bunca zevk ve aşka, bütün o hatıralara rağmen geldikleri ve evin karşısında durduklarında hiç kimsenin bulunmadığını görmelerini, aniden o mutlak hal ile karşılaşmalarını istemektedir. Ömürlerinin her anında Kâbe'nin karşısına geçebilmek için Kâbe'ye gelmelerine karşın birden Kâbe'den uzaklaşır, dünyaya döner ve varlık tarafına hareket ederler. Kâbe bir "adres"tir. Tek kutsallığı da işte bu "adres" olmasındandır. Bütün ihtişamı, bu adresi Allah'ın tayin

etmesindendir; başka bir yeri de belirleyebilirdi... Ne bu taşların kutsallığı var ve dağların diğer taşlarından farklı, ne de hatta Hacerulesved bile özü itibariyle diğer gök taşlarından değişik ve farklı. Bu evin değeri, insanın şu hayatta, yeryüzünde ve bu dünyada yerini kaybetmemesi için bir adres olmasıyla ilgilidir.

Değeri, bu evin tevhit namına inşa edilmiş olmasıdır. Yoksa evin kendisinin ne sanatsal bir değeri vardır, ne iktisadî değeri, ne mimarî değeri; ne de özü itibariyle bir değeri vardır... Hiç... Sadece beşer üstü ve beşerî büyük bir itikadî değeri söz konusudur. Bu da bir düşünce adına yapılmış olmasıdır: Tevhit. Bir insan eliyle yapılmıştır, o da tevhidin kurucusudur. Onun yardımcısı olan oğlu da tevhidin adağı, tevhidin kurbanıdır.

Neden tevhidin bu kadar önemi var? Yoksa tevhit, Tanrı'nın âlemde bir tek olduğu ve iki tane, üç tane, dört tane, beş tane, sonsuz tane olmadığından; cansızlar, bitkiler, hayvanlar ve insanlardan oluşan varlığın tamamını bir tek Tanrı'nın yarattığından başka bir şey mi? Bazı dinler iki tanrıya -kötülük tanrısı ve iyilik tanrısı- inanırdı. Bazı dinler de üç tanrıya inanırdı. Bazılarıysa birkaç tanrıya inanırdı. Pekâlâ, bizim dinimiz de "hayır, bir tek tanrı var"a inanır. Çok güzel, dünyanın iki tane değil, üç tane değil, birkaç tane değil, tüm irade, tüm akıl ve tüm yaratıcı tarafından yaratıldığı ve idare edildiği sözü de doğrudur. Âlemin ve Âdem'in yaratılışı hakkında bilimsel ve felsefî bir tartışma olan bu sözün neden bu kadar önemli olduğuna bakacağız. Nitekim tarih boyunca bu hareketin kurucusu ve tebliğcisi, hak peygamberlerin babası -bizim açımızdan- İbrahim'dir. İslam Peygamberi gibi büyük bir şahsiyet kendisini İbrahim'in hareketini sürdüren kişi olarak görmekte ve dininin adını da -İslam- İbrahim'in dininin adından almaktadır. Sonra insanlık tarihinin tamamını, kendisinden itibaren sonrası, ta tarihin sonuna kadarki kısım da dâhil İbrahim Halil'in başlattığı hareketin yönünde kabul etmektedir. Bütün bu sözler, inançlar, hükümler ve ilkeler hep aynı fikrin etrafında dönmektedir. O da tevhittir. Neden? Eğer tevhit, şirk karşısında, yani iki tanrılılık, üç tanrılılık, çok tanrılılık karşısında felsefî ve bilimsel bir bahis olsa filozofların kendi aralarında yapacakları bir tartışma olur. Yani fel-

sefe okuyan herkes diyebilir ki filan filozof dünyada tek tanrıya inanıyordu, diğer falan filozof ise iki tane, bir başkası üç tane, öteki de dört taneye. Nitekim felsefe tarihinde bunu görüyoruz. Kimileri diyor ki bütün âlem bir tek unsurdan yapılmıştır. Bazıları iki unsurdan yapıldığını söylüyor; kimileri doksan taneden, kimileri de yüz on dört taneden yapıldığını. Bu tartışmanın insanları ilgilendiren tarafı nedir? Bu, üniversitenin tartışmasıdır. Felsefî bir bahistir. Atina akademilerinde, İskenderiye'de, geçmişte Hemedan'da, Roma'da, Yunan'da -oralarda- tartışılması gereken bir konuydu; Sokrat, Eflatun, Aristo ve benzerlerinin yaptığı gibi. Bu düşüncenin; halk kitleleri, aşağı kavimlerin köleleri ve zulme uğramış köle, işkenceye uğramış ırklar ve Cidde ya da Mekke pazarında -yedinci yüzyılda (miladi), İslam'ın birinci asrında- satılan mahkûm olmuş ucuz kölenin kaderiyle ne alakası vardır ki tevhit şiarı karşısında bu kadar hassasiyet göstermektedir? Bu düşüncenin Ebusüfyan, Ebucehil, İkrime, Ümeyye b. Halef ve benzerlerine ne zararı vardır ki bu düşünce karşısında o kadar düşmanlık ve muhalefet sergilemektedirler? Tarihte bir grup düşünür tek tanrılılık taraftarı ve bir grup da çok tanrılılık yanlısı olsaydı bilim, düşünce ve felsefenin ilerlemesinin nihayetinde halk da yavaş yavaş tanrının bir tek olduğunu anlayacak ve herkes muvahhit olacaktı. Ama tevhit felsefesi ve şirk meselesini dünyevî meseleden başka, varlık meselesinden gayrı, felsefî tartışma dışında, dünya binasında tarihte tevhitten söz edilmesi veya şirkten bahsedilmesinden ayrı, diğer bir yeri, başka bir rolü vardır, diğer bir anlamı vardır. Felsefe, düşünce ve bilimin tevhit inancı ilkesiyle beşer hayatına verdiği değerden çok daha kıymet kazandıran anlamdır bu. İbrahim'in yaptığının, dünyada felsefî bir hakikati dile getiren bir filozofun ve uzman kişinin yaptığından çok daha fazla değeri vardır. Bu yüzden biz İbrahim'in risaletinin yeryüzündeki bütün insanların misyonu olduğuna, her an ve her gün sorumluluğunu taşıdığımız bir ödev olduğuna, gelecek nesillerin bizden alması, geliştirmesi, yeryüzünde yayması ve insanlığı ona çağırması gereken bir mesaj olduğuna inanıyoruz. Neden bu kadar görkemlidir? Tevhit düşüncesi neden insan hayatında bu kadar derin ve bu kadar anlamlıdır?

Tevhidi Tanımak

Tevhidi, zıddını anlamadan anlamak mümkün değildir. Zıddı da şirktir.

Ne yazık ki zihinlerde genel olarak yer alan bahisler, tek tanrıcı olma ve dünyada tek tanrıya inanma ve çok tanrıcı inanç manasındaki tevhit ve şirk bahsidir -böylece bu şirk oluyor, öteki de tevhit-: Bu ikisi tarihte birbirine muhalifti. Bir kesim bu düşüncenin taraftarıydı, diğer kesim de o düşüncenin taraftarıydı ve birbirleriyle savaşıyorlardı. Peki, bunun insanlıkla ne ilgisi vardır? Benim hayatımla bağı nedir? Benim toplumsal konumumla alakası nedir? İnsanların eşitliği ve adaletle ilgisi nedir? Kültür, ahlak ve maneviyatla irtibatı nedir? Bir hayatım olabilir, bilgi sahibi olabilirim, teknolojim bulunabilir, üretebilirim, müreffeh bir hayatım olabilir, iyi de tanrının bir veya iki tane ya da beş tane olmasının benimle hiç alakasının bulunmaması gerekmez mi!

Doğru, bunun tam aksidir. Benim ele almak istediğim şekliyle tevhit ve şirk tartışması yorucudur, ders çıkarma boyutu vardır, tahammül göstermek biraz müşküldür -tekrar arz ettiğim gibi, ilginç değildir, sıcak değildir, zarafeti yoktur, zevksizdir, yüzde yüz derstir- ama bağışlayın, özellikle bu merasimde yaptığımız her davranışı anlayabilmemiz ve aynı şekilde dinî hayatımızda sergilediğimiz her amelde anlam bulabilmemiz tevhidi anlamaya bağlıdır. Onun için bu gece bu yorgunluğa tahammül gösterin. Eğer burada bulunduğumuz şu birkaç gün içinde sadece tevhidi anlayabilirsek, inancıma göre, bu merasime gelmekte ve bu büyük gelenek ve âdete son vermekteki gerçek misyonumuzun sorumluluğu tahakkuk etmiş demektir. Geriye kalan her şey bunun üzerine bina edilecektir. Bu da -bize söylenenin aksine- inanç ilkelerinin, 1) Tevhit, 2) Adalet, 3) Nübüvvet, 4) İmamet, 5) Ahiret biçiminde sıralanmadığıdır. İslam'ın üzerine bina edildiği temel ilke bir tek sütundur: Tevhit. Geriye kalan ilkelerin tümü tevhidin üzerine oturur, tevhidin yanına dizilmez. Nübüvvet ikinci değildir ki tevhidin yanına konsun. Nübüvvet tevhidin içinden çıkar. Yani itikadî yapımızın şeklini zihnimizde tasavvur etmeliyiz. Beş tane temel ve sütun yan yana dizilmemiştir. Bir

sütun altyapı olarak vardır, sembolü Hacerulesved olan aslî taştır... Bu taş, bütün bir akaidin, bütün amellerin ve hatta bireyin iktisadî, siyasî, ahlakî ve toplumsal irili ufaklı bütün ilişkilerin altyapısıdır. Bu, tevhittir. Tek ilke, vesselam. Her şey bu ilke üzerine bina edilmiştir: Nübüvvetten tutun, imametten tutun, ahiretten tutun, adalet, münkerden nehiy, cihat, her şey; hatta dostluklar, hatta bireysel ilişkiler, hatta iktisadî hayat, hatta aile yaşamına kadar her şeyimiz bir tek ilke üzerindedir. Bundan dolayı sözümün aslı esası şudur ki tevhit, diğer akidelerin yanında bir akide değildir; diğer ilkelerin karşısında bir ilke değildir; diğer ilkeler tevhide ilave edilmek üzere gelmemişlerdir. Her şeyin onun içinde yer aldığı ve her şeyin ondan çıktığı tevhit adında bir tek ilkemiz vardır.

Tevhidin Önemi

Tevhit neden beşer hayatında bu denli önemlidir? Felsefî açıdan bu mesele üzerinde durmayacağım. Çünkü her şeyden önce felsefe uzmanı değilim. İkincisi, başka bir tartışma yapmak istiyorum. Zira konunun felsefî tartışması çoğunlukla yapıldı ve meseleden az çok haberdarız. Ondan kelam bakımından da söz etmeyeceğim. Çünkü kelam bilmiyorum. Sadece kendi meslekî alanım açısından bahsetmek istiyorum. Bu da tevhit ve şirkin -bu iki düşüncenin- insanlık tarihinde, milletlerin hayatında, toplumların yaşamında, medeniyetlerde ve kültürlerde hangisinin nasıl rol oynadığı konusudur.

Arz ettiğim gibi, tevhidin toplumsal değerini ve tarihsel rolünü anlayabilmemize imkân yoktur. Bu ancak onun zıddını, yani şirki anlamakla imkân dahilindedir. Şirki anladığımız vakit kendiliğinden tevhidi ve onun beşer hayatındaki sosyolojik boyutları ve tarihsel rolü apaçık ve somut biçimde ortaya çıkacaktır.

Esas itibariyle tarih üzerine, medeniyetler üzerine, toplumlar üzerine yaptığım incelemeler sırasında bir meseleyle karşılaştım: Son derece basit ve çok sıradan bir meseleydi. Nitekim hepiniz onu biliyorsunuz; bütün toplumların aşağı yukarı tanındığı, hatta ilkel insanın bile bilindiği -önce hayvanınkine veya insanınkine benzer çok basit bir hayat tarzıyla başlamıştı- bütün medeniyetlerin ta-

nındığı tarihte ve sosyolojide, hiç kuşkusuz bütün tarihler, materyalist veya değil, dindar veya değil -istisnasız- bütün sosyologlar, insanlık tarihinde dinsiz hiçbir toplum bulunmadığına inanırlar. Dolayısıyla yeryüzünde, insanın yaşadığı ama bir dine sahip olmadığı toplum hiç görülmemiştir.

Buradan ne sonuç çıkarılabilir? Çıkarılacak sonuç çok önemlidir. Buna göre, İbrahim'den İslam Peygamber'ine kadar ve İbrahim'den önceki peygamberlerimiz, insanlığı dindar yapmak için gelmediler. Çünkü insan, fıtratı gereği zaten dindardır. Öyleyse çıkarılması gereken sonuç, bu peygamberlerin insan toplumlarında dinî hissiyat ortaya çıkarmak için gelmemiş olduklarıdır. Zira her bir topluma gönderilmiş her bir peygamber, aslında dindar topluma gönderilmişti; o toplum dindardı ve din mevcuttu. Şu halde tanıdığımız bu büyük peygamberlerimizden hiçbirinin toplumlarda Tanrı'ya tapmayı tebliğ etmek için gelmedikleri sonucuna varabiliriz. Çünkü bütün toplumlar, hiç tereddütsüz, tanıdığımız peygamberler gönderilmeden önce zaten Tanrı'ya tapıyorlardı. O halde ne yapmak üzere gelmişlerdi?

Bir tek işi yapmak için geldiler, başka hiçbir şey için değil... Bundan başka yaptıkları her iş, o temel işin gerçekleşmesi içindir. Yaptıkları iş, tevhidi şirkin yerine geçirmektir. Şirk nedir? Şirk, tasavvur ettiğimizin aksine dinsizlik değildir, bir dindir. Düşündüğümüzün aksine, müşrik, dindar kişidir. İnançlıdır, tapar, ibadet eder. Müşrik, mesela Çin'de büyük arabalar üzerinde tapınaktan putlar çıkartılırken kadınların ve erkeklerin en güzel kızlarını ve oğullarını kurban ettikleri türden kişidir. Putun ayağının dibinde çocuğun başını keser ve kanı dualar, kurbanlar ve dinî merasimlerde kullanılan kutsal kan olurdu. Ondan kutsanmış şarap yapılırdı. İşte bu şirktir! Bu dinsizlik midir? Put karşısında ve put için kurban kesme işi Arap cahiliyesinde de mevcuttu. Kurban nedir? İnsan kurban etmek, koyun değil. Çok kurban keserlerdi. Mesela benim birkaç oğlum varsa putum için birinci oğlumu kurban ederdim. Putun onu erkek çocuk sahibi yapması için kurban ederdi. Putunun ve mabudunun ona verdiği bu ödül karşılığında ilk oğlunu onun karşısında boğazlardı. Bu

duygu, dinsizlik midir yoksa dindarlık mı? Bunların dindarlık seviyelerinin muvahhit olan bizlerden çok daha muhkem olduğunu görebiliyoruz! Öyleyse şirki yakıp yıkma, yok etme ve kökünü kazımaya neden bu kadar önem veriliyor? Bundan dolayı şirk karşısındaki tevhit, dinsizlik karşısındaki din, Tanrı'nın varlığına inanmama karşısında Tanrı'ya tapma gibi değildir.

Peygamberlerimiz ibadetsizliğin yerine Allah'a ibadeti geçirmek için gelmemiş olmaları bir yana; hatta aksine ibadetleri hafifletmek için gelmişlerdir. Yani her yerde toplumlar peygamberlerimizden çok daha fazla Allah'a ibadet ediyorlardı. Bunlar "birine ibadet edin" dediklerinde onlar yüz tanesine ibadet ediyorlardı! Bunlar Tanrı'ya ibadeti, yani bir mabuda tapmayı icat etmek için gelmediler. Çünkü insanlar, fetişizm adı altında totemden kırmızı renkli ve alaca renkli boncuğa, animizm adı altında atasının ruhundan doğal nesnelere, yıldızlardan bazı ağaçlara, tür tanrılarından bir taş parçasına, bütün bunlara sürekli olarak tapıyordu. Heykel yapıyor ve tapıyordu. Ömrünün tamamını onların yolunda feda ediyordu. Hatta kendi kanını bile kolayca verebiliyordu.

Bundan dolayı insan yaşamının uzun tarihi hep bir dine dayalı geçmiş ve peygamberlerimiz tevhidi şirkin yerine geçirmek için gelmişlerdir. Yani bir dinin yerine başka bir dini geçirmek üzere. Dinsizlik duygusu ve Tanrı'nın yokluğuna inanç, 16. ve 17. yüzyılda Rönesans'tan sonraki Avrupa'dan dünyaya yayılmış yeni bir tartışma ve meseledir. Tarihte asla böyle bir şey görülmemiştir, hiçbir toplumda buna rastlanmamıştır. İspanya'da üç bin yıl önceki toplumlar tanınıyor. Bu insanların giysileri yoktu; ama tanrılara inanıyor ve tapıyorlardı. Henüz aile oluşmamıştı; ama tapınakları vardı ve ibadet yapıyorlardı. Bu nedenledir ki nübüvvet zincirine inandığımız hak peygamberlerin tüm görevi, bir din karşısında bir başka din olan şirkin karşısında tevhidi yerleştirme işiydi.

Buradan, İbrahim'in hareketine inancı olan bir Müslüman için, özellikle de on gün boyunca İbrahim'in eda ettiği amelleri yerine getirmek üzere buraya gelmiş olan Müslüman için tevhidi tanımanın önemi -onu anlamak ve anlamanın zarureti- tamamen ortaya çıkmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'deki kıssada ve Tevrat'ta Âdem'in iki oğlu olduğu geçmektedir: Biri Kâbil, diğeri Hâbil. Kâbil bencil, şehvet düşkünü, mala tapan insanın simgesidir. Hâbil ise Kur'an'daki anlamıyla Müslüman, inançlı, hakikate teslim olmuş, dost, kardeş, dine ve Allah'a itaatkâr, babasına -Âdem- saygılı insanın simgesidir. Âdem, mutlak anlamda beşeriyetin simgesidir, iki tür insana bölünür: Biri kirli ve çirkin insanın simgesi Kâbil; diğeri ise temiz, kusursuz ve aşkın insanın simgesi Hâbil. İslam'da bu hikâye neden anlatılmış olabilir? İki kardeşin nişanlıları yüzünden birbirine girdiği, birinin diğerine vurup onu öldürdüğü ve sonra da pişman olduğu bu öykünün ne değeri var?! İslam tarihi bununla mı başlatıyor?! Soruyorlar: "Neden hocam?" Cevap veriyor: "Bir kimseyi öldürmenin kötü bir iş olduğunu göstermek istiyor!" Bir kişinin öldürüldüğü insanlık tarihinin başlangıcına bu kadar önem vermemiz çok da gerekli değildir. Mesele bundan çok daha önemlidir: Kâbil ve Hâbil'in dini aynıdır -Âdem'in getirdiği din, babaları birdir -Âdem-, anneleri aynıdır -Havva-, aynı ailede büyümüşlerdir ve muhitleri farklı değildir. Kimse kalkıp birisinin filan üniversitede okuduğu ve hocalarının bir türlü olduğunu, bunun ise başka üniversitede okuduğu ve hocalarının başka türlü olduğunu yahut bunun başka gazeteler okuduğu, televizyon izlediği, mersiye okuduğu, bununsa başka şeyler yaptığını söyleyemez! Orada hiçbir şey olmamıştır, asla bir tek şey bile olmamıştır; muhit farklılığı yoktur, aynı terbiye, aynı öz, aynı din, aynı baba, aynı anneye rağmen birbirine zıt iki insan karşı karşıyadır. Neden? Hangi etken bu ikisinde farklıdır ki birisi adam öldürmenin, diğeri ise insanlığın simgesi olmuştur?

Kâbil ve Hâbil nişanlıları yüzünden ihtilafa düştüklerinde Âdem der ki: "Gidin, kurbanlarınızı getirin ve Allah'a kurban edin. Allah kimin kurbanını kabul ederse diğeri ona teslim olsun." "Çok iyi" derler. Hâbil gider, Allah'a kurban olarak sürüsündeki altın sarısı en güzel ve en iyi deveyi getirir. İddia sahibi olan, Hâbil'in hakkına tecavüz eden, onun hakkına razı olmayan ve onun nişanlısını -daha güzeldir çünkü- kendisine almak isteyen Kâbil ise gider, harmanından çürümüş ve sararmış bir tutam buğdayı alıp Allah'a kurban yerine getirir. Doğal olarak Hâbil'in kurbanı kabul

görür ve Kâbil'in kurbanı kabul edilmez. Bunun üzerine Kâbil ne babasının sözüne uyar, ne kardeşinin hakkına rıza gösterir, ne de Allah'ın hükmüne riayet eder ve kardeşi Hâbil'i tamah ettiğini ele geçirebilmek için çölde öldürür. Burada Kâbil'in böyle bir insan, Hâbil'in de öyle bir insan olmasına yol açan etkenin ne olduğu düşüncesi akla gelmektedir.

Bu olay üzerine Âdem, bunların babalarının, annelerinin, dinlerinin, muhitlerinin vs. hepsinin bir ama hayat tarzlarının farklı olduğunu anlıyor: Biri deve, diğeri ise çürümüş buğday demeti getirmişti. O halde birisinin hayvan güdücülüğü, diğerinin ise özel mülkiyet devresinde yaşadığı anlaşılıyor. Özel mülkiyet, insanlık tarihinde ziraat devresine girildiğinde başlamaktadır. Tarım devresinden önce insan tabiatın kucağında avcılık yapıyor, denizde balık avlıyordu. Orman ve deniz herkesin emrine amadeydi. Hiç kimse bir başkasının hakkını yağmalamıyordu. Hakları kendisine özgü kılmıyordu. Hiç kimse bir başkasını tabiatın nimetlerinden mahrum etmiyordu. Herkes kardeş ve eşit, Allah'ın sofrasında -tabiat- rızıklanıyordu. Kim daha yağlı avı ele geçirmek istiyorsa avda daha güçlü olmalıydı. Stoklama yoktu, bireysel ve özel mülkiyet yoktu, başkalarını mahrum etmek yoktu, tekelcilik yoktu, üstünlük arayışı yoktu, hırs ve açgözlülük yoktu (sofra herkesin kullanımına açık ve yiyecekle dolu olduğundan insanlar ele geçirmek için birbirlerinin üzerine saldırmıyordu). İnsan yavaş yavaş tarım devresine girdiğinde ziraat toprağı sınırlı olduğu için şimdi güçlüler ve zorbalar -orman ve deniz hayatı devresinde herkes kendisi için özgürce avlanıyor ve balık tutuyordu- ilk kez güçlerini avlanmak ve balık tutmak yerine başkalarını mahrum etmek için kullanıyorlardı: Şu tarım toprağının etrafına bir sınır çiziyor, başkalarının ondan faydalanmasına izin vermiyorlardı. Hepsini sahipleniyor ve kendilerine ayırıyorlardı. Dolayısıyla insanların ilişkisi değişmeye başlar. İlk defa olarak, yeryüzünde denizin kıyısındaki ormanda özgürce avlanan ve balık tutan iki kardeşin ilişkisi, sahip olan ve olmayanın, efendi ve hizmetçi, malik ve mahrumun ilişkisine dönüşür. Güç sahibi olan ve toprak parçasının etrafını çevirip kendisine tahsis eden bu bey, zorbalıkla aldığı toprağın tamamını çalıştıra-

mayacağı için emek gücüne ihtiyaç duyar. Öte yandan çalışmak ve ekmek yemek isteyen ama toprağı bulunmayan başkaları, diğer insanlar vardır. Hal böyle olunca bu ikisinin ilişkisi kendiliğinden ortaya çıkar: Bu, ekmek yemek için gelir, onun esiri ve ücretlisi olur. O, ilave ettiği toprakta üretim için onun emeğinin üretim gücüne ihtiyaç duyar ve böylelikle kölelik ortaya çıkar. İnsanlık tarihinde ilk kez kölelik böyle meydana gelir.

Kölelik icat edildi, yani iki tür insan ortaya çıktı: Efendi ve köle insan, patron insan ve hizmetçi insan, varlıklı insan, varlıksız insan; aradaki ilişki artık farklılaşmıştır. Genele ait ve ortak yaşam devresinde yeryüzünde eşitlik ve kardeşlik ilişkisi vardı. Ama şimdi, aynı toplumda iki insan arasında husumet ve çelişki ilişkisi vardır. Herkesin birlikte eşit biçimde yaşadığı ve çalıştığı bu müşterek kabile, birbiriyle mücadele eden zıt iki kutba bölünmüş bir toplum haline gelmişti. Kâbil, beşerin tekelci özel mülkiyete geçtiği ve insanların ilişkisinin düşmanlık, adam öldürme, hakkı yağmalama, başkalarını esir etme ve kendi çıkarı için çoğunluktan yararlanma üzerine kurulduğu devrenin insanını temsil etmektedir. Hâbil ise insanın henüz bu cinayete kalkışmadığı, bu aşamaya ayak basmadığı, tabiatın kucağında insanlığın eşitliği ve kardeşliği temelinde yaşayıp gittiği önceki dönemi temsil etmektedir. O halde insanlık tarihi boyunca, bütün kıssalarda anlatıldığı gibi, bir altın dönemimiz vardır. İnsanların yeryüzünde eşit (biçimde) yaşadıkları bir devre vardır. Bir de tarımın başladığı, tekelcilik, hırs, sömürgecilikle altın yığma, başkalarını sömürme, kölelik, serflik, çelişki, hak, zulüm, cinayet ve kardeş katlinin sapkın yorumlarının insanların ilişkisi haline geldiği sonraki dönem vardır. Kâbil, insanlığın bu tekelci ve bireyci devresinin temsilcisidir. Hâbil ise eşitlik, kardeşlik ve insanlığın birliği devresinin temsilcisidir.

Burada oldukça derin bir felsefî tartışma gündeme gelmektedir. Gözümüzün önündeki bu Kâbil dindar biridir; işte bu cani ve kardeş katili Kâbil, dindardır! Hâbil'in itikadı ölçüsünce Allah'a, tevhide, meada ve yarına inancı vardır. Ama bağlı olduğu hayat sistemi ve toplumsal düzen, dini, kendi şahsî çıkarlarını ve heves-

lerini meşrulaştıran araç haline getirmektedir. Dine, kendi çıkarını temin ettiği sürece inanmakta, Allah'ın Hâbil lehine hükmettiğini gördüğü an Allah'ın hükmüne sırt çevirebilmektedir. Dolayısıyla Kâbil ve Hâbil tarih boyunca iki sınıfın temsilcisi olmuştur: Biri öldüren, hakkı elinden alan, hak ihlal eden sınıf; diğeri ise ötekinin tahakkümü altındaki mazlum ve mahrum sınıftır.

Burada, bir zamanlar tek toplum olan insanlık toplumunun ikili topluma dönüştüğünü görüyoruz. Bu yüzden İslam'ın, bütün insanların fıtratının tevhit üzere olduğunu, şirkin sonradan ortaya çıktığını söylediğini görüyoruz. Şirk nedir? Şirk, insanın, her zaman ve hep mevcut olmuş umumi dinidir. Sonra da insanlığın toplumsal düzeninde, insanlar arasındaki ilişki Hâbil suretinden Kâbil suretine dönüştüğünde din de tevhitten şirke döner. Öyleyse şirk, çelişki toplumunda kendi konumunu meşrulaştırmak için Kâbil düzeninin oluşturduğu dinden başka bir şey değildir. Nasıl? Beşer toplumu birbirine zıt iki kutup haline geldiğinde artık orada insanlık kardeşliğinin ve insanlığın birliğinin anlamı kalmaz: Biri varlıklı, diğeri varlıksızdır; biri köle, diğeri efendidir; birinin her şeyi vardır, diğerinin hiçbir şeyi yoktur; biri hayatı boyunca çalışır ve karnını doyurur, diğeri hayatı boyunca çalışmaz ve karnını doyurur. Bu iki insanın hiçbir ortak noktası yoktur. Şu halde iki tür insan ortaya çıkmıştır: Toplumda iki tür insanın bulunmasını meşrulaştırmak için insan hayatındaki bu ikiliği izah edecek bir felsefe oluşturulmalıdır, din ortaya çıkarılmalıdır, bir örtü icat edilmelidir. Bu, söz konusu ikiliği evrende izah edecek felsefe olacaktır. Bu, ikiliğe tapma anlayışıdır. Buradan hayır ve şer tanrısı ortaya çıkar. Neden hayır ve şer tanrısı oluşturulur? Çünkü toplumsal hayatta hayır ve şer ortaya çıkmıştır. Neden iki tanrı vardır? Bunun sebebi, beşer toplumunun hayatında iki tür insanın meydana gelmiş olmasıdır. Birbirine zıt iki sınıf oluşmuştur.

Dünyada neden iki tane yaratıcı var olmalıdır? Çünkü toplumsal hayatta var olan, üstün ve aşağı iki insan türünü meşrulaştırmalıdır. Neden biri üstün tanrı, diğeri aşağı tanrı, biri yüksekteki tanrı, diğeri aşağıdaki tanrıdır? Çünkü birini üstün tanrının, di-

ğerini ise aşağı tanrının yarattığı üstün insan ve aşağı insan izah edilebilmelidir. Öyleyse ikiye tapmak, ikiliğe tapmak, iki tanrılılık veya dünyayı hayır ve şer, karanlık ve aydınlık, "aydınlığın zerevanları[14]" ve "karanlığın zerevanları", Ahura ve Ehrimen şeklinde ayırmak şirk türlerinden biridir ve dünyayı iki kutba ayıran felsefî altyapısı vardır. Sonra bu altyapı ve itikat, iki zıt kutba ayrılmış toplumsal hayatın düzenini meşrulaştırır.

O halde bir şirk dini olan ikiliğe tapma, beşerin iki tane olma halini meydana getirir. İki kutupluluk, iki yaratıcıya sahip olma, iki idareci, iki tanrı ve tüm evrende ikiliğe olan inanç, Hâbil ve Kâbil şeklinde ayrılan ilk insanın hayatındaki ikiliğe uygun biçimde tecelli edebilmesi içindir. Artık insanların birbiriyle irtibatı yoktur. Çünkü insanlık Kâbil ve Hâbil'e bölünmüştür. Artık Âdem yoktur, Âdem ölmüştür ve şimdi ya Kâbil vardır ya da Hâbil. Kâbil, iki zıt kutba bölünmüş toplumdaki egemen sınıfın bedenleşmiş numunesidir. Köleye "sen öteki tanrının çocuğusun" diyebilmek ve kendisine de "ben diğer tanrının çocuğum" deyip bunu köleye kabul ettirebilmek için kendi durumunu meşrulaştırmak üzere dini kendisine araç yapmış dindar biri olan Kâbil'i görüyoruz. İşte bu Kâbil, tarih boyunca egemen sınıfa dönüşür -hâkim ve mahkûm ilişkisinde- ve tarihe hükmeder. Bir birey, bir egemen, efendi, bir insan sahibi olan Kâbil de tarihin evrimi boyunca yavaş yavaş üç boyuta dönüşür. Bir tek Kâbil, üç kılıkta ortaya çıkar: Biri güç kılığında, biri servet kılığında ve biri de din kılığında evrimleşir. Bu üç öğe, halka karşı egemen sınıfı inşa eder. Egemen sınıf tarih boyunca bu üç öğeden oluşmuştur. Diğer toplumlar -tanıdığımız toplumlar: Roma toplumu, eski İran toplumu, Filistin toplumu, Mezopotamya toplumu- geliştiklerinde, kıyam eden peygamberlerimiz bu sınıf karşısında bu üç kılıkla karşılaşmışlardır. Üç sembol olan bu üç sınıfı Kur'an, insanlığa üç şahıs olarak tanıtır. Bazen isim ve sıfat olarak anlatır: Mele, mütrefin ve ahbar ya da ruhban.

[14] Zerevan veya Zurevan, zamanın uçsuz bucaksız meleği; Avesta'da zaman manasında kullanılmıştır. *Logatname-i Dehhoda* (Çev.)

1- Mele, açıkgözlülerdir. Yani toplumda iktidarın temsilcileri. Mele, toplumda yürürken gözünü açık tutan kişidir.

2- Mütref, dinî, beşerî ve ahlakî hiçbir sorumluluk tanımayan servet sahibi zengindir. Servet ve malî yeterliliklerinden kaynaklanan kibirlenme, onları bütün insanî yükümlülüklerden uzaklaştırmıştır. Mütref, bukalemun gibi, yürüdüğü yolda bir başka türlü yürüyen kişidir!

3- Ruhban, yani mabetlerin -dinlerin- mütevellisi, dinlerin temsilcisi.

Biri, toplumun dinî gücünü elinde tutandır, rahiptir, din adamıdır ve ahbardır: Dinlerin ruhanîleri ve dinlerdeki din adamı sınıfı, yani resmî sınıf. Biri mürtefindir, iktisadî sınıf; diğeri ise siyasî sınıf ve toplumsal güç ellerinde olan mele'dir. Bu üç kumaş, bir tek dokumayı imal eder ve bir tek sınıfı oluştururlar; ama üç kılıktadırlar. Musa kıssasında gördüğümüz gibi, biri Musa'nın hareketinin karşısında dikilen Firavun'dur; toplumun siyasî gücünün temsilcisi, mele'nin temsilcisi. Diğeri onun karşısında duran Karun'dur; toplumun iktisadî gücünün temsilcisi. Bir diğeri de sihirbazlar ve hepsinin temsilcisi de İsrailoğullarının yozlaşmış din adamı Bel'am Baura'dır. Firavun, Karun ve Bel'am Baura'yı görüyoruz. Biri dinin temsilcisi, diğeri iktisadın temsilcisi ve öteki de siyasî gücün temsilcisidir. Her üçü de işbirliği halindedir, her üçü de el ele Musa'nın hareketi karşısındadır. Aniden elinde hayvan güttüğü asasıyla çölden çıkagelen bir çoban, işte bu kudretlerin hepsine rağmen ayaklanmaktadır.

Acaba şimdi zihninizde üç kılıktaki o tek sınıfın fotoğrafı belirdi mi: Şimdi Bel'am Baura ve Firavun olan kişi işte o Karun'du. Şimdi Firavun, Bel'am Baura ve Karun olan kişi işte o Kâbil'di. Şahsî menfaati ve tekelciliği nedeniyle insanlık tarihinde ilk defa kardeş katlini başlatan insandı. İşte bu insan, tarihe egemen oldu ve sonra aynı insan üç kılığa evrimleşerek ortaya çıktı. Üç tür insanın bu üç kılığı birbirinden ayrıdır. Ama aynı zamanda da bir tek kudret; tarihin, insanların, nâsın ve halk kitlelerinin kaderine hâkim güç. Öyleyse şu anda teslisin anlamını çözmüş oluyoruz. Hıristiyanlıktan bildiğimiz üçleme: baba, oğul ve kutsal ruh; hem babadır

hem oğuldur hem de kutsal ruhtur; hem üç tanedir, yani baba ayrı, kutsal ruh ayrı, oğul ayrıdır; ama aynı zamanda da birbirinden ayrı ve bağımsız her üç şahıs bir tek öze sahiptir. Bu hangisidir? Bu evrenin Tanrısı değildir. Evrenin Tanrısı eğer birbirinden ayrı üç öğe ve üç öz ise bir tek öz olamazlar. Eğer bir tek öz ise birbirinden ayrı üç öz olamaz. Bu, toplumun, bir tek öz olmakla birlikte üç kılığı bulunan egemen sınıfının ta kendisidir.

O halde teslis, görünüşte din adını taşıyan, görünürde mabut ve Tanrı'ya sahip ama birbirinden ayrı üç kılıktaki öz olan ve sahiden var olan; fakat Tanrı hakkında konuştuğunu sandığımız ikinci tür bir şirktir. Hayır, o bahsi geçen sınıftan söz etmektedir; hem dine sahip olan ve onu elinde tutan, hem parayı elinde tutan, hem de gücü elinde tutan sınıf. Tanrıyı da o yaratır. Yani şirk tanrısını ve şirk dinini o yapar. Kim yapar? Geçmiş dinlerin resmî mollaları yaratıyordu -dini ve tanrıları-, insanın zararına ve kendilerinin ayrılmaz üyesi oldukları sınıfın çıkarına yapıyorlardı bunu.

Orta Çağ'ın sınıfının ruhanîleri ve Eski İran'ın eski din adamları bazen ülkelerinin ekilebilir arazilerinin yüzde seksenden fazlasını -Albert Machle'nin ifadesine göre- ellerinde tutuyorlardı. Mezopotamya'nın tanrılarından biri olan "Ahaton"un kıssasında bir şair der ki: "Tanrımız Ahaton o kadar hırslı, o kadar yağmacı ve mütecavizdir ki sabahtan akşama kadar çile çekerek toplumda ve hayatın içinde kazandığım, ne sıkıntılar ve şanssızlıklarla küçük çocuğumun ağzına koymaya çalıştığım bir lokmayı bile ufacık çocuğumun ağzından kapar ve çocuğumun karnının doymasına fırsat tanımaz." Burada kinaye ile, ürettikleri tanrılar adına halkın parasını yağmalayan tapınak sahiplerine atıfta bulunmaktadır.

Dolayısıyla üç tanrıcılık vardır, tanrılardan üç fotoğraf çekilmiştir: Bir tanrı Yunan'da "Zagrée" adındadır. Bu tanrının bir boynu vardır, bir kafası vardır; ama üç yüzü vardır. Biri ise Hint'te "Vişnu" adındadır ve Yunan tanrısıyla hiç alakası yoktur. Bunun da bir boynu, bir kafası ve üç yüzü vardır. Bir tanrı da Hıristiyanlıktadır (çaresiz Hażret-i İsa); bir boynu, bir kafayı Filistin'den aldılar ve ona üç tane yüz verdiler. Hâlihazırda Hazret-i İsa'nın Katolik teslisindeki (Trinité) resmi şudur: Birbirine benzeyen ve yan yana

dizilmiş üç yüzü bulunan bir baş; şöyle ki bir kaşı vardır. Bu, orta kaştır. Sol kaş birinci yüz, sağ kaş da ikinci yüzdür. Sol kaş orta yüz, sağ kaş da üçüncü yüzdür. Picasso'nun kübistleri gibi böyle bir heykel yapılmıştır! Bu, âlemin Tanrısının sembolü değildir. Bu, bir boyutun üç boyut olmasını, bir boynun üç kılıkta olmasını, bir bedenin üç yüzlü olmasını meşrulaştıran Roma'nın egemen sınıfının sembolüdür; toplumun kaderi, hayatı, düşüncesi, inancı, gücü ve maddesi elinde bulunan üç kılıklı sınıf. Emeril şöyle der: Orta Çağ'da meselenin özeti şuydu: Birisi halkın başını zorbaca yakalar ve öylece tutar, bir diğeri ise ceplerini boşaltır, bir başkası da kulağına eğilir: "Sabret, Tanrı büyüktür!" derdi. Bu üç kişi tarih boyunca birbiriyle işbirliği içindeydi. Teslis işte budur, şirk işte budur.

Çok tanrıcılık nedir? Bir tür şirk, çok tanrıcılık şirkidir. İki tanrıcı şirk, iki boyutlu toplumun altyapısıdır. Üç tanrıcı şirk, üç tanrılı sınıfın altyapısıdır. Eski İran'da teslis olması gerektiğini düşünüyordum. Neden? Çünkü Eski İran'daki egemen sınıf çok gelişmişti ve üç tanrı bulunmaması mümkün olamazdı. İki tanrı nasıl yeterli olabilsin(di) ki? Egemen sınıf, din adamları idiler, "Karun" ailesinden idiler ve Hehamenişler de bunların komşuları idi. Bu üç boyutlu sınıf kendilerini nasıl meşrulaştırıyorlardı? Birden burada da üç tanrı bulunduğunu gördüm. Ehrimen ve Ahura Mazda toplumun iki boyutlu oluşunu açıklar. Ama başka bir şey var ki o da İran'da üç tane Âzer bulunmasıdır, üç kutsal ateş: Bir kutsal ateş Azerbaycan'da -her üç ateş de Ahura Mazda'dır, ama üç ateş, diğer ateş Fars'ta ve onun yakınında, üçüncü ateş de bizim Mezinan'ın yakınında Ruyud Dağının kıyısına uzak kalede, bedbaht ateşlere ait Mihr Kalesi'ndedir!

Azerbaycan'daki birinci ateş, Sasanî döneminin eşrafının, büyüklerinin, varlıklı ve ihtişamlı ailelerinin ateşiydi. Onlar, kendilerinin sembolü olan bu ateşe tapıyorlardı sadece. Pars ateşi yalnızca mubedlerin ve din adamlarının ateşiydi. İsmi Mihr -Âzer Berzin Mihr- olan üçüncü ateş -Sebzivar'daki- çiftçilerin ateşiydi. Egemen sınıfın üç boyutluluğunun, Eski İran'da meşrulaştırıcı olmak üzere birbirinden bağımsız üç kutsal ateş biçiminde tezahür et-

mesi bir şirktir. Aynı şekilde, biri daha üstün, diğeri daha aşağı olan ve hiçbir zaman sınıflar arası geçişin gerçekleşemeyeceği toplumunun iki boyutlu olması da öyledir; çünkü Aristo'nun ifadesiyle, "Köleleri Tanrı köle olarak yaratmış ve özgürleri de Tanrı özgür olarak yaratmıştır".

O halde felsefî altyapı ve imal edilmiş din, Kâbil kıssasında en gelişmiş anlamıyla "Kâbil düzeni" olarak isimlendirilebilecek şekilde husumeti meşrulaştırmak, hâkim-mahkûm düzenini meşrulaştırmak, kölelik düzenini meşrulaştırmak, ırkçı düzeni meşrulaştırmak, serflik düzenini, ikicilik, üçlemecilik, birkaç aile düzenini, üstün ve aşağı insan hayatını meşrulaştırmak için dinden, insanın en büyük talihsizliği olan aracı üretmiştir. Bu din, şirk dinidir. Bundan dolayı tarihin bu büyük desisesinin suratına esaslı bir yumruk olan tevhit, dünyaya vahdet kazandırmak istediği gibi (aynı zamanda) yaratılış açısından da insana vahdet kazandırmak isteyen dünyagörüşüne ve kozmolojiye dayalı bir felsefedir. Evrendeki tüm unsurlar arasında birlik sağlamak istediği gibi -evreni hayır ve şer olarak ikiye bölmez-, insanlık içindeki gruplar, ırklar ve sınıfların birliği için de altyapı oluşturmak ister. Dolayısıyla Allah'ı birleme, âlemi izah eden hakikat olmasının yanı sıra insanı birleme de altyapısıdır. Mabudu birleme, insanların oluşturduğu kulu birlemenin de altyapısıdır. İbrahim'in hareketi, tarih boyunca Kâbil düzenini meşrulaştırmak için dini araçlaştıran Nemrudlara rağmen, şirk dinini, teslisi, düalizmi, çok tanrıcılığı ve putperestliği -putperestlik de şirk türlerinden biridir- icat edenlere rağmen, tevhit vasıtasıyla, insanı varlığı tanıma bakımından varlık âleminin gerçek ve hakiki ocağına döndürmenin yanı sıra, insanî, sınıfsal ve ırksal birliğin temelini atan fikrî bir altyapı ve kritere döndürmek ister; her ikisinin sembolü de Kâbe'dir. Dolayısıyla İbrahim'in hareketi, sadece felsefî bir hareket değildir; kâinatın yaratılışını tanıma hareketi de değildir. O sınıf, o eller, o gruplar tarafından insanlara ve halka rağmen ve o azınlık grubun -mele, mütref, ruhban- çıkarına olacak şekilde saptırılmış insanlık tarihinin yürüdüğü mecranın aksine bir harekettir: Tekelleri, sınırları, kayıtları, kullukları, kölelikleri, üstünlük taslamaları yok etme; buna karşılık

evrenin birliğini, insanın kâinatla vahdetini ve insanın insanla birliğini kurma hareketidir. İşte bu nedenledir ki İbrahim'in hareketi bu denli muhteşemdir. İşte bu nedenledir ki insanlar her yıl ve her nesilde dünyanın şu köşesinde İbrahim'in hatırası adı altında toplanmaya, onun davranışlarını taklidin bir numunesini ve işaretini sergilemeye, böylelikle de Müslüman adı taşıyarak İbrahim'in risaletini sürdürme ve yerine getirme mesuliyetini üstlenen nesiller devamlı olarak İbrahim'le bağlarını korumaya, her yıl buraya gelip onunla ahitlerini yenilemeye davet edilirler. Ahdini yenilemek, nihayetsiz ölçüde ağır sorumluluk yükünü aydın ve bilinçli insanın omuzlarına yükler. İbrahim'le başlamış ve insanlık tarihini Hâbil dönemine, insanın eşitliği, insanın kardeşliği dönemine döndürmenin, şirkin, yani insanlık karşıtı sapkın dinin tüm sebeplerini ortadan kaldırmanın ağır sorumluluğu. Nitekim Allah'ı tevhit etme(ye döndürme) -kelime-i tevhit ve kelime-i tevhidin ilanı-, Kâşifu'l-Gıtâ'nın ifadesiyle, kelimenin tevhidinin altyapısıdır. Kulu birlemenin altyapısını oluşturan mabudu birleme, tabiatın yaratıcısının ve insanın hâlikının bir tek olması ise insanın tabiatla tevhidinin altyapısıdır. Bütün dinler insanı tabiattan uzakta yetiştirmek ister. İslam ise insanı tabiatın içinde olgunlaştırmak ister, iktisadın içinde, maddiyatın içinde manevî kemale eriştirmek ister. İslam nedir? İbrahim'in dini(dir); İslam (Kur'an'ın kavramı olarak), Âdem'in başlangıcından, yani beşeriyetin başından beri var olan tek dindir. Dinler yoktur, dinler karşısında bir tek din vardır. İranlılar savaşta Müslümanlara "Ne için geldiniz?" diye sorduklarında bu Müslümanlar dediler ki: "Sizi birbirinize tapmaktan Allah'a ibadete çağırmaya geldik." Tevhidin anlamına bakınız: Amaç sadece "Tanrı birdir, iki tane, üç tane tanrı yoktur." demek değildir. Mesele oldukça diri, hareket halinde ve süreklidir.

"Tanrı bir tektir, fazla değildir." ifadesinin kapsamı oldukça geniştir ve büyük sorumluluk yüklemektedir. "Yeryüzünün zilletinden ve dinlerin bayağılığından İslam'ın izzetine davet ediyoruz." cümlesinin, İslam karşısında bütün dinleri çağırdığını görüyoruz. İslam İbrahim'in dinidir, Âdem'in dinidir. Yani insanın dinidir. Âdem'in dini olmak ne demektir? İnsanın dini olmak

demektir. Yani bu tarihsel sapkınlıklar, bu yalan meşrulaştırmalar, bu uydurma dinler ve bu şirke inanma değildir. İnsan, fıtrat olarak tevhit dini üzerinde, yani İslam üzerindeydi. Bu hareket, İbrahim'le birlikte insanlığın sapmış tarihinde ve insanın Kâbilci toplumunda başladı, Muhammed'le kemale erdi. Ama onunla son bulmadı. Dinin kemale ermesi hareketin son bulmasından başka bir şeydir. Hareket ne zamana kadar devam eder? Sonsuza kadar, insan mutlak zafere ulaşana dek. Mutlak zafer de insanlıkta adaletin istikrar bulmasıdır; denge, hikmet, eşitlik ve Hâbilci düzenin Kâbilci düzenin yerine geçmesidir; toplumsal, felsefî ve ahlakî tevhidin toplumsal, ahlakî ve felsefî şirkin yerini almasıdır; uydurma dinlerin, insanın dini, Âdem'in dini ve İslam'ın yararına ortadan kaldırılmasıdır. Dolayısıyla biz aynı zamanda, daima İbrahim'in hareketini kendi neslimizde, kendi toplumumuzda, yeryüzünde ve kendi zamanımızda devam ettirme ve yaymakla yükümlüyüz. İbrahim'in hareketinin devam etmesi, dinin ideolojisi bakımından İslam Peygamberi ile birlikte tamamlanmıştır. Ama toplumsal hareket açısından tekâmül edip sürmektedir. Bu hareket, geçmişte tarih boyunca fikrî, ilmî, toplumsal ve askerî savaşlarda hep var olmuştur ve gelecekte de var olacaktır. Bu, Şia'nın anlamıdır. Bu olmaksızın Şia ne dindir, ne de özel bir mezhep. Hiçbir şey değildir. İslam'ın İslam Peygamberi'nden sonra da sürmesi telakkisi. Nasıl bir süreklilik? Neyin devam etmesi? İslam Peygamberi ile olgunlaşmış olan İbrahim'in hareketinin devam etmesi. Diğer bir çeşidi de tevhidin içindeki şirk olan -daha sonra anlatacağım- tevhit ve şirk arasındaki mücadele. Kimileri tevhidi din kabul eder ve onun içine şirki yerleştirir. Sonra da tevhit dinleri olan Musa adına, İsa adına, Muhammed adına, tevhit adına şirki icat eder ve tevhidi, müşrik hayat düzenini meşrulaştıran altyapı olarak tekrar inşa ederler. Şia, tevhidin ilim havzaları bünyesinde kelam ve felsefe bahsi olarak kalmasını isteyen o sınıfın, o halife düzenlerinin aksine tevhidin toplumsal anlamda, insanî anlamda, bu dünyadaki beşerî hayat anlamında tahakkuk etmesinden başka bir şey değildir.

Nişabur'da İmam Rıza'dan bir hadis söylemesini istediler. Cevap verdi: "Yeni bir hadis. Rivayet zinciri şöyle: Babamdan işittim, o

dedesinden nakletti, o da dedesinden..." "Ne naklettiler?" "Lailaheillallah". "Bu yeni bir hadis değil ki! Halife de lailaheillallah diyor. Bütün halifeler bir yıl hacca, bir yıl da cihada gidiyorlar. Yeni bir söz getirmiş oluyor musunuz?" "Evet. Yeni bir söz getirdim, gece gündüz lailaheillallah diyen Doğulu Batılı hiçbir Müslümanın işitmediği ve anlamadığı yeni bir söz getirdim. Bu, yeni bir sözdür." On dört, on beş yıl önce üniversitede öğrenciyken Ebuzer Gıfari'yi tercüme ediyordum. Bir yere geldim, orada Ebuzer Gıfari, Peygamber'e soruyordu: "Bana anlat ya Resulallah" Peygamber de cevap veriyordu: "Ey Ebuzer. Lailaheillallah deyip de cennete gitmeyecek kimse yoktur." Ebuzer yine sordu: "Zina etse, hırsızlık yapsa da mı?" Peygamber cevap verdi: "Evet, zina etse, hırsızlık yapsa da." Ebuzer inanamıyordu, dedi ki: "Zina etse, hırsızlık yapsa da mı?" Peygamber cevap verdi: "Evet, Ebuzer, zina etse, hırsızlık yapsa da." Buraya geldiğimde kendi kendime dedim ki: "Tercümesini yaptığım bu kısmın manası nedir? Lailaheillallah'ı yolsuzluk yapan biri, bir hırsız söylese neden cennete gitsin?" Aklımı bir kenara bıraktım ve tercümeye devam ettim. Ama şimdi ne kadar doğru olduğunu anlıyorum. Ben, o Lailaheillallah'ı anlamamışım meğer! Zina ve hırsızlığı anlamışım da Lailaheillallah'ı anlamamışım. İnsanlık ve toplum eğer tevhidin manasını kavrarsa artık zina, hırsızlık, cinayet ve benzerleri söz konusu olmaktan çıkar. Toplumda tohumunun atılması, gelişmesi ve yetişmesi gibi bir sorun olmayacaktır.

Tevhidin ve bu evin kurucusu olan İbrahim'in hareketi, Kâbil kıssasında gördüğümüz gibi, tarihin sapmasının başlangıcından bu yana gelen ve tarih tekrar tevhit -bu büyük boyuttaki anlamıyla tevhit- mecrasına dönmedikçe de her gün, bütün noktalarda, bütün aylar boyunca ve tüm gerçek insanî cihat sahnelerinde devam edecek beşerî bir harekettir. Kerbela'ya gidenlerin (buna muvaffak olamadığıma nasıl üzgünüm bilemezsiniz) bana aktardığına göre (tabii ki aktaran kişi olayın tarihî öyküsünü bilmiyordu) Hazreti Ebulfazl'ın dergâhının üzerinde kırmızı bir bayrak varmış. O an sarsıldım. Şunun için: Eskiden Arap kabileleri arasında hep savaş vardı. Yirmi otuz kabile sürekli olarak savaşıyordu. Bazı savaşlar kırk yıl sürüyordu. "Besves" de-

vesinin hikâyesi 40 yıl sürdü mesela. Sonra İslam Peygamberi geldi ve onları uzlaştırdı. Yani eğer Peygamber olmasaydı hâlâ savaşıyor olacaklardı. Üstelik de bir deve yüzünden! Deveden daha kıymetli olmayan kanlar deve için toprağı sulamak zorundaydı! Dünyada hiçbir şey boşa gitmez. Her neyse, birbiriyle savaşan bu kabileler haram aya erişiyorlardı (yılda dört ay haram aydı). Haram aya girdiklerinde Arap geleneğine uygun olarak savaşmıyorlardı. Kabileler savaş alanına gelip çadır kurmuşlardı. Kanlar hâlâ akıyor, cenazeler toprağa düşüyordu; ama kılıcı kınına sokmak zorundaydılar -haram ay girmişti çünkü-. Çadırlarına döndüler. Fakat barış için gerçek bir sebep ortaya çıkmamış ve iki kabile anlaşma yapmamıştı. Haram ay nedeniyle geçici olarak kılıçlarını kınına sokmuşlardı. Demek istiyorlardı ki: Ey insanlık, ey Araplar, biz iki kabile barış yapmış değiliz. İddialarımızdan vazgeçmedik. Haram ay nedeniyle geçici olarak savaşı tatil ettik. Haram ay bittiğinde savaşa devam edeceğiz. Bu sözü söylediklerini göstermek üzere savaşın karargâh çadırı üzerine kırmızı bayrak asarlardı.

O an anladım ki bu kırmızı bayrak demek istiyor ki: "Buraya gelirseniz sessiz sakin birkaç mezar görürsünüz. Hüseyin'in Kerbela'daki savaşını susmuş ve son bulmuş görürsünüz. Ama haram aylar nedeniyledir bu. Oysa bu komutan bayrağı göstermektedir ki bu savaş devam edecektir." Ne zamana kadar? Her gün Aşura, her yer Kerbela ve her ay Muharremdir. Hangi savaş? İbrahim'in başlattığı savaş. Tevhit yeryüzünde bütün boyutlarıyla yerleşmeden bu savaş son bulmayacaktır.

İDEOLOJİ (I)

Muhterem katılımcılar, hanımefendiler, beyefendiler, öğrenci dostlarım:

Bu fakültede istisna olarak gördüğüm lütuf, öğrenciler arasında var olan kendine özgü bilinç ve samimi çevre, benim diğer şehirlerdeki üniversitelerden ziyade burada konuşmama neden olmaktadır. Galiba şu ana kadar dört veya beş konferans verdim. Biri Dünyagörüşü, diğeri İnsan ve İslam, bir diğeri İnsanın Dört Zindanı ve şimdi aklıma gelmeyen iki tane daha[15]. Her halükârda bunlar, mecburen baştan aldığımız ve genellemeyle konuşmak zorunda kaldığımız -böylesi zorunlu olsa da genelleme yaptığımızdan dolayı yeterince açık olamayan- diğer üniversiteler ve öteki muhitlerdekinin aksine burada yavaş yavaş ayrıntılara ve özel mevzulara girmemiz için iyi bir zemindir. Bu sebeple, buraya teşrif etmiş hanımefendiler ve beyefendiler az çok tefekkür tarzıma ve düşünce dilime aşinadırlar.

Bugün arz etmek istediğim şey "ideoloji"dir. Fransız yazarlardan birinin ifadesiyle, insanlar arasında, özellikle de gençlerde, bilhassa eğitimli gençler arasında hayat ve düşünce vesvesesini icat eden ve onları kendilerini yok etmeye bile çağırabilen büyülü bir kelimedir ideoloji.

Bu kelime Farsçaya da girmiştir ve görüyoruz ki genç neslin konuşma dilinde ve diyaloglarında ve özellikle aydınlarımız arasında yaygın biçimde kullanılmaktadır. Fakat ben, esasında Farsçada bu kelimenin net bilimsel bir tarifine ve bu konunun incelendiğine rastlamadım. Hulasa, bu konuda bağımsız bir konferans çerçevesinde konuşma yapma zarureti vardır.

Esas itibariyle ideoloji kelimesinin "aydın" veya "entelektüel" adı verilen diğer bir kelimeyle doğrudan bağı vardır. Bu ikisi, birbirinin olmazsa olmazıdır. Dolayısıyla aydın veya entelektüel, ideoloji düşünce tipini belirginleştirdiği için mecburen ideoloji hakkında net bir tasavvura sahip olmalıdır. Biz de bilinçli ve sorumlu neslimizin kaçınılmaz biçimde bir ideoloji seçtiği -seçmek

[15] Kültürel Kaynakların Ortaya Çıkartılması ve Arıtılması, Kültürel Sosyoloji Piramidi. Bkz: Bütün Eserleri No: 20 *Ne Yapmalı* (Derleyen)

de zorunda olduğu; çünkü sorumlu davranmak ve bilinçli olmak, bir ideoloji seçmek demektir ve ideolojisi olmayan kişi, herhangi bir düşüncesi olmaksızın sadece yaşayıp giden insandır; bu insanın ne kadar insan olabileceği de bellidir!- bir çağda yaşadığımızdan bu yönüyle ideoloji bilimsel konu özelliği nedeniyle bağımsız olarak incelenmelidir. Tabii ki bir konferansta ve bir mecliste mevzunun hakkı verilemez; ama her halükârda mesele ele alınacaktır.

İdeoloji kelimesi, gördüğünüz gibi, düşünce, hayal, ideal, zihinsel biçim ve akide anlamındaki "ide"; mantık ve tanıma anlamındaki "loji"[16] -Latince kökenlidir- olmak üzere iki kelimeden oluşmuştur. Bundan dolayı ideoloji aslında inanç bilimi manasına gelir. Bir kelimeyle söylemek gerekirse, ideoloji, "inanç" demektir; dilimizde "akide" olarak bildiğimiz kelime. Dolayısıyla ideolog, kendine özgü inancı bulunan kişi; ideoloji de bir gruba, bir kesime, bir sınıfa, bir millete veya ırka özgü inanç demektir.[17]

İdeolojinin Bilim ve Felsefeden Farkı

Şimdi, ideolojinin komşu kavramlarla karşılaştırılması sayesinde ideolojinin çerçevesini ve sınırlarını somut biçimde tasavvur edebilirsiniz. İdeoloji ve bilim arasında ne fark vardır?

Bilim, dış gerçeklikle ilgili olarak bilim adamının bilgisinden ibarettir. Bilim, nesnel gerçekliğin zihinsel biçimidir. Bilim; insanda, doğada ve varlıklarda bir bağ, bir ilke, bir sıfat veya özelliğin keşfedilmesidir. Bundan dolayı bilim adamı ile bilinen şey arasındaki bağın adı bilimdir. Bir aynanın, karşısındaki nesneler ve görü-

[16] Mesih, teslisin ikinci şahsiyeti ve Hıristiyanlığın düşünce tarzının temeli anlamındaki "Logos" kelimesinin aynısıdır.

[17] Marksizm'e inanan bazı aydınlar (tabii ki daha çok, Marksizm'e inanan ama Marks'ı tanımayan aydınlar, İslam'a inanan ama İslam'ı tanımayan müminler gibidirler. Her ikisi de birbirine epeyce benzer.), ideolojiden bahsedildiğinde mutlaka sınıfsal bir köken bulunması gerektiğini sanırlar. Yani ideoloji bir sınıfa özgü olmalıdır. Hâlbuki bizzat Marks'ın, daha ziyade ideolojiye has meseleleri yazdığı kapsamlı bir kitabı vardır ve adı da "Alman İdeolojisi"dir. Bu kelime de gösteriyor ki ideoloji bir sınıfa özgü değildir. Bilakis ideoloji milli olabilir, sınıfsal olabilir, dinî olabilir, hatta beşeri bile olabilir. Bu yüzden ideolojiyi belirttiğim kriterlere göre kısımlara ayırmak mümkündür.

nümle ilişkisidir. O halde bilim, esas itibariyle negatif fenomendir, edilgen (passive) fenomendir. Bilim adamı, bilinen üzerinde etki bırakmaz. Nitekim fizikçiler, mesela bilirler ki bir şey, her an hemen hemen düşüş zamanıyla uyumlu belli bir hızla düşerler. Bu, tabiatta bir nesnenin yere düşüş yasasıdır.[18]

Bu bilgiye sahip olan bilim adamının düşünce tarzının bu düşüşte etkisi yoktur.[19] Aksine, kesinlikle dış gerçekliğe uymak zorunda olan kişi bu bireydir. Eğer bildiği bu dış gerçekliğe müdahale etmeye kalkarsa bilimi tahrip etmiş ve cehalete döndürmüş olur. Öyleyse en bilgin insanlar, fikrî açıdan sebebini sormaksızın dış gerçekliğe tabi olan kimselerdir ve bu bilgidir. Şu halde zihin, bir ayna şeklinde dış kanunlar, dış sıfatlar, dış fenomenler karşısında durur ve gerçekliği yansıtır. Bu yansımalar, daha sonra fizik, kimya, iktisat ve sosyolojiye ayrılan bilimden ibarettir.

Ama ideoloji, dış gerçekliğin değeriyle ve bu dış gerçekliğin değerlendirilmesiyle ilgili olarak düşünürün bir tür inancıdır. Aynı şekilde bu dış gerçekliğin hangi anormallikler taşıdığı, nasıl değiştirilmesi ve ideal şekle dönüştürülmesi gerektiğine inançtır.

Bilim ve metodolojide birbirine karıştırılan iki kavram vardır: Biri "jugement de faite", diğeri ise "jugement de valeur"dür. "Jugement de faite", dış gerçekliğin değerlendirilmesi ve incelenmesidir. Dış gerçeklik bir "faite"tir, bir "zat"tır, bir "bu var oluş"tur, "bu böyle"dir. Birinci aşamada, "jugement de faite" aşamasında var olduğumda tek işim, bu "faite"in, bu vaki olanın özelliklerini, bu dış fenomeni keşfetmek, net biçimde incelemek ve "bu böyledir" demektir.

İkinci aşama, "jugement de valeur" aşamasıdır. Şöyle söylemem manasında: Bu fenomenin taşıdığı özellikler kötüdür, zararlıdır, saptırıcıdır, yozlaştırıcıdır; bu yöntemle değiştirilmelidir. Bu olumsuz özellikleri şu olumlu özelliklere dönüştürmek gerekir,

18 Kasette geçen "Bir nesne, ağırlığın hızın karesiyle çarpımı (MV^2) biçiminde yere düşer." ifadesi yeterince açık değildir. (Derleyen)

19 Kasette geçen "Bu düşüşün onun düşünce tarzında etkisi yoktur." ifadesi doğru görünmemektedir. (Derleyen)

bu şekilde kemale erdirip ıslah etmek lazımdır, bu şekilde onu yok etmek gerekir. Burada ben, "jugement de valeur" yapmış oluyorum. Yani değerler hakkında yargıda bulunuyorum.

Bu iki aşamayı birbirinden ayırmak gerekir. Mesela İran'ın İslam'ı hakkında konuştuğumuzda "jugement de faite" aşamasında konuşuyor oluyoruz: İslam İran'a girmiş, bu fethi gerçekleştirmiş, şu şu etkileri yapmış ve İran toplumunda, İran hattında, İran edebiyatında, İran'ın sınıfsal ilişkilerinde, İran siyasetinde, İran'ın dininde filan değişimi başarmıştır. Burada yargıda bulunmaya hakkımız yoktur; Müslüman veya Müslüman karşıtı olmaya hakkımız yoktur. Burada sadece gerçekliklerin tarafsız gözlemcisi olmak ve geçmiş olan şeyi, geçmiş olarak görmeye çalışmak zorundayız, vesselam. Bu aşamada en küçük bir kişisel görüş beyanında bulunsak bilimi tahrip etmiş oluruz ve yaptığımız iş bilimsel değildir.

Dış gerçekliği inceleme aşaması tamamlandığında değerlendirmeye koyulmalı, karşılaştırma yapmalı ve bu faktörün olumlu mu olumsuz mu olduğuna; İran medeniyetinin gelişmesine mi, yoksa çöküşüne ve sapmasına mı yol açtığına, yeni insanî değerler mi yarattığına, yoksa eski insanî değerleri ortadan mı kaldırdığına, milliyeti yok mu ettiğine, yoksa milliyeti tebliğ mi ettiğine, kitlenin sınıflarına özgürlük ışığı mı verdiğine, yoksa eski şekli koruduğuna mı bakmalıyız. İşte burada değerlendirme yapmakta, dış gerçekliği inceleme ve değerlendirme, iyi mi kötü mü olduğu aşamasına girmiş bulunmaktayız.

Birinci aşamada, "jugement de faite", dış gerçekliğin detaylı incelemesinde bilim aşamasındayız. Değerleri iyi ve kötü olarak algıladığımız ikinci aşamada teklif getiriyor, eleştiriyor, çözüm yolu gösteriyor, görüş ve inanç bildiriyoruz ve ideoloji aşamasına girmiş oluyoruz.

Dolayısıyla bilimin ideoloji ile bağı açıklığa kavuşmuştur. Şimdi de felsefe ve ideoloji.

Felsefe ve ideoloji pek çok düşünüre göre eşanlamlı bile sayılabilir. Hâlbuki felsefenin ideolojiyle alakası, bilimin ideolojiyle olan bağı kadar uzaktır.

Felsefenin tarifi şudur: Felsefe, bilimin ulaşamayacağı ve yükümlülüğü dışında kalan genellemeler ve bilinmezlerle düşünmektir. Mesela insanın kaderi, varlığın anlamı, beşeri hayatın felsefesi, insanın yaratılışının hedefi, insanın dünyada sahip olduğu konum ve mevki üzerine düşünmek -bunların hepsi- felsefedir. Neden? Çünkü bilimin bu meselelerde hiçbir çözüm yolu yoktur, asla söz söylemez ve bilimsel sorumluluklar mecrasında değildir. Bilim yalnızca fenomenler arasındaki ilişkiler ve tikellerle ilgilidir. Oysa felsefe hakikatlerden, cevherden ve temel sorunlardan bahseder. Bundan dolayı ideolojiyle bağı, bilimin ideolojiyle olan bağı gibidir. Şu anlamda: Felsefe de bilim gibi bilinmeyeni keşfetmenin peşindedir.

Öyleyse felsefe bilimdir. Nihayetinde bilim ötesi bir bilim. Yani bilinmeyenlerin ve gerçekliklerin ardındadır. "Jugement de faite"in peşindedir; bu "faite"ler, bilimin laboratuarlarda incelediği "faite"ler ve gerçekliklerden daha yüksekteki "faite"lerdir. Dolayısıyla felsefe bir bilimdir. Sonuçta daha temel ve daha genel meselelerle ilgili olarak daha yüksek aşamadaki bilim.

Ama ideoloji inançtır. İnanç: 1) Dünya, hayat ve insan hakkında sahip olduğumuz tasavvur türüdür, 2) Bu esasa göre, irtibatta olduğumuz, toplumsal ve fikrî çerçevemizi inşa eden meselelerle ilgili kendine özgü algı ve değerlendirmemizin türüdür; bu, ideolojinin ikinci aşamasıdır. Üçüncü aşama ise önermeler, çözüm yolları ve aynı şekilde ideal örnekleri göstermektir; şimdi ideal olmayan ve kabul etmediğimiz şeyi o esasa göre değiştirmemiz için.

Şu halde ideoloji üç aşamadan oluşmaktadır: Biri bir dünyagörüşü, diğeri çevre ve sorunların bir tür eleştirel değerlendirmesi, bir diğeri de ideal biçimdeki önermeler ve çözüm yolları ve hedefler. Her ideoloji üçüncü aşamada pratik örnekler, idealler ve ideal bir resim vermek zorunda olduğundan her ideologun, inandığı ve mevcut durumu ona göre değiştirmek zorunda olduğu bu ideallere karşı sorumluluk ve yükümlülüğü vardır.

Görüyoruz ki burada aydın için yükümlülük meselesi ortaya çıkmaktadır ve bu, ideolog olan kişi için zorunluluktur. Öyleyse her ideolojinin mevcut duruma (statu quo) ilişkin eleştirel bir aşa-

ması vardır. Yani ideoloji, halen var olan şeyle ilgili olarak ister manevî, ister maddî, ister siyasî, ister sınıfsal, ister iktisadî, ister kültürel, ister ahlakî ve insanî olsun -fark etmez- eleştirel bir haldir. Eleştirel hal olumsuzlayıcı bir durum olduğundan hemen önerme halini alır. Yani şöyle olmamalı, böyle olmalıdır. "Böyle olmalıdır" aşamasında idealler söz konusudur, hedefler söz konusudur. "Böyle olmalıdır", gerekliliği ortaya çıkarır. Gereklilik yükümlülüktür ve insanî sorumluluk; bireyin pratikle, işle, mücadeleyle, fedakârlıkla işe sarılmasını sağlar. Burası, ideolojinin en hassas somut noktasıdır.

Fakat felsefe böyle iş görmez. Bilim böyle çalışmaz. Bilim der ki bu şey şu şekilde düşer, çekim gücü şöyledir. Hiç kimse inanmasa da inanmadıklarını idrak ederek yapmalıdırlar. Bilim adamı bu inancı herkese dayatmakla yükümlü değildir. O, gerçekliğin böyle olduğu başlığı altında görüşünü söyler. Fakat herkesin bu gerçekliği kesinlikle kabul etmesinden, bu inancı kabul etmeyenlerin karşı cephede yerlerini alması ve mücadelenin başlamasından sorumlu değildir. Bu yüzden tarihte bilimin asla mücadeleye girişmediğini, felsefenin asla bir mücadele var edemediğini görüyoruz. Gerçi bilimde ve felsefede görüş ayrılıkları çok olmuştur ve olmaktadır; ama insanlık tarihinde savaşları, fedakârlıkları ve yine görkemli cihatları var edenler sadece ideolojiler olmuştur. İdeolojinin tabiatı ve gereği; inanç, sorumluluk, işe sarılma ve fedakârlıktır.

Soru: İdeolojinin bilinçsizce meydana gelmeyeceğini, onu ortaya çıkaracak bir felsefenin lazım olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmez mi?

Cevap: Arz edeyim. Buyurduğunuz konunun yarısını kabul ediyorum. O yarısı, ideolojinin bilinçsizce meydana gelmeyeceği kısmıdır. Bunu kabul ediyorum. Fakat kesinlikle felsefeden meydana geldiğini kabul etmiyorum. Yani felsefeden çıkmayan şeyin bilinçsiz olduğu kısmını. Bunu da size saygımdan söylüyorum. Yoksa derdim ki ideoloji eğer bilinçsiz olsaydı felsefeden çıkması gerekirdi. Sizin değininizden, eğer ideoloji felsefeden çıkmalıysa inançların liderlerinin filozoflar ve hakikat yolunun mü-

cahitleri olması lazım geldiğini hepiniz anlıyorsunuzdur. Oysa ideolojilerin en iyi askerleri olarak tarihte mücadeleyi başlatanlar, can vermiş olanlar ve vermeye devam edenler, bu kitlelerdir. Bundan dolayı filozofların ideoloji inşa edemediklerini, aksine ideolojiyi meydana getirenin halk olduğunu görüyoruz. Bu yüzdendir ki ideolojinin en seçkin ve en yapıcı önderleri, planlayıcıları ve mesaj getirenleri, Kur'an'ın izahına ve tarihin teyidine göre halk kitleleri arasından çıkmış olan peygamberlerdir. İnancıma göre İslam Peygamberi için kullanılan "ümmi" sıfatı da işte bu anlama gelmektedir. Yani "ümmetten", "ümmiler"den olan kişi, bilginler, ulema, şairler, yöneticiler vs.den değil, "ümmet" içinden.

İdeolojinin Dinden Farkı; İki Tür Din

19. yüzyılda bir başka bağ da vardır. Bu da ideoloji ve dininkidir. Bu mesele, dindar bir toplumda yaşayan bizim için çok hassastır. İdeolojinin dinden farkı nedir?

Din iki çeşittir; biri diğerine karşı. Bu sebepledir ki benim kadar dine kin besleyen kimse yoktur. Yine benim kadar dine iman eden ve 20. yüzyılda ondan bu kadar umudu olan kimse yoktur. Çoğunlukla sözlerimde gördüğünüz -bu nedenle de çelişkili yargılara yol açan- bu çelişkili durum, ortada bir tek din olmamasındandır. Hatta İslam bile -mesela İslam'ın müspet, Hıristiyanlığın ise menfi din olduğu doğru değildir, hayır- biri yozlaşmış bir İslam, cinayet işleyen İslam, irtica ve uyuşturmayı meydana getiren İslam, özgürlüğü kurban eden İslam, tarihte daima mevcut durumu meşrulaştırmış olan İslam'dır. Öteki ise bu İslam'la en büyük mücadeleyi yapmış ve kendisini bu İslam'a kurban etmiş olandır. Hıristiyanlık da böyledir. Zerdüşt dini de böyledir.

İslam'ın, tarihte tahakkuk etmiş insanlık karşıtı gerçeklik biçiminde bir görünümü vardır. Ayrıca bir de bu hareketin ilk ideali, ilk felsefesi ve ilk ruhu olarak ortaya çıkmış ve sonra tarihte İslam adına yok edilmiş insanî hakikat ve insanlık ötesi görünümü. Hâlihazırda gördüğümüz gibi, kurban edilmekte olan İslamî muhitlerdeki İslamî hakikatlerdir.

Din, bazen bir algıya göre ideoloji, bazen de başka bir algıya göre toplumsal gelenektir. Durkheim'in tarifi[20] tam da budur ve doğrudur da.

Gelenek olarak din; miras kalmış inançlar, telkin edilmiş duygular, modaların taklidi, toplumsal âdetlerin şiarları ve sosyal ilişkiler ve bilinçsizce pratiğe özgü hükümlerin toplamından ibarettir. Bütün bunların mecmuası, insanî temelin sahip olduğundan daha fazlası olan dini oluşturur. Bilinçli temel, toplumsal veya miras kalmış körü körüne ve içgüdüsel geleneğin temelini içerir ve daha çok bir grubun kolektif ruhunun tecellisini gösterir. Şu anda Tahran'da Durkheim'ın din tanımı hayli somuttur: Tahran'da köy ve kasabalardan gelmiş olanların sayısı oldukça fazladır. Öyle ki tanıdığım kasabaların etrafındaki köylerin bazısından mesela bir köyden yedi yüz kişi, dört yüz kişinin Tahran'da yaşadığını görüyoruz. (Bu, şehirlerimizin gelişme şeklidir; gelişiyorlar!) Taşrada bir arada yaşayan beş veya altı köy şimdi Tahran'ın bir mahallesinin üç veya dört caddesinde yaşamaktadır. Bunların çoğu fakir olmasına rağmen -mesela epey gelişmiş olanlar, epey liyakat sahibi olanlar ve Tahran'da paçalarını kurtarabilmiş olanlar ayaklarının altına araba çekmiş ve bu kabil kimselerdir- (yani) aç olan, açlık, fakirlik ve hastalık ailesini Tahran'da tehdit eden bu tip adamların tüm çabası, faaliyeti, ideali ve aşkı; tül bir lamba, birkaç tane zincir, bir zil, birkaç siyah giysi satın alıp Âşura günü Behmenabad grubu[21] karşısında Muhammedabad Köyünün grubu olarak -me-

[20] Durkheim şöyle der: Din, kolektif grup ruhunun tecellisidir. Kolektif grup ruhu bir bayrakta tecelli edebilir, bir işarette tecelli edebilir, bir merasimde tecelli edebilir. Fakat mesela bu milletin, bu sınıfın, bu şehrin halkının burada kendisini gösterdiği ve harici tecelliye sahip olduğu bellidir. Benim, ideolojik din için değil, geleneksel din için kabul ettiğim Durkheim'in bu tarifi bütün dinler için geçerlidir. İdeoloji dininin bunun tamamen zıddı -bundan başka değil, bunun zıddı- bir tarifi vardır. Aydın için tercih meselesini zorlaştıran tam da budur. Eğer aydın, körü körüne sorumluluk üstlenmek veya alamod bir isyancı olmak istemiyorsa din seçmek onun için hayli güçtür. Hatta dini reddetmek onun için çok daha zordur.

[21] Metinde "deste"; Âşura törenlerinde zincir, zil, sinezen vs.den oluşan yürüyüş grubunun adı. (Çev.)

sela- kendisini gösterebilmektir. Behmenabadlılar da bunların meşguliyetini görünce bu işe daha fazla yatırım yaparlar. Bunun üzerine diğer köy de gelir, hemen diğer bütün grupları şaşkına çevirecek yeni bir olguyu gruba katar: Mesela deve getirir, naaş getirir. Dışarıdan bakan biri bunu dinî bir uygulama sanır, hâlbuki toplumsal bir davranıştır. Bu köy bugün kendini göstermektedir; bağımsızlığını, harici ve nesnel var oluşunu, kolektif grup ruhunu bu grupta tecelli ettirmektedir. İşte bu nedenle, hangi grubun önce geçip ön tarafa yerleşeceğini görmek için gidip kavşaklarda dikiliyordun. Kanlar dökülüyordu, ama bu kan dökmeler Allah yolunda cihat değildi, Muhammedabad yolunda cihattı!

Bu şekilde, geleneksel din bir toplumun kolektif grup ruhunun tecellisidir. Geleneksel din, bir toplumun birkaç nesil, birkaç yüzyıl ve birkaç devre boyunca milli sürekliliğini gerçekleştiren bağdan ibarettir.

Safevîlerin meydana getirdiği büyük şaheser, üç tane özel macundan ve üç tane özel öğeden kimyasal bir macun yapmış olmalarıydı: Saltanat, milliyet ve tasavvuftan oluşan üç öğeyi terkip yapıp birbirine bağladılar ve üzerine de Şia adında bir perde örttüler. Onu elimize verdiler ve biz de bununla meşgul olup durduk. Safevî Şiası olan bu Şia, İran bayrağının -Osmanlılar karşısında, Rusya karşısında, Türkler karşısında, Araplar karşısında, başkaları karşısında Safevîler zamanında seçilmiş- rengidir. İsmi: Din, mezhep, Şia. Bu sebeple Şah Abbas zamanında, hem Âşura günü, hem de Nevruz olan gün -çünkü hâkim mezhepte benzer iki öğe, milliyet ve mezhep birbirine karışmıştır ve bir anlamda ortaktırlar- bir karışıklık ortaya çıkar. Bunun üzerine o günün Âşura ve eza günü sayılması için talimat verir. Ardından, on birinci gün olan sonraki günün de Nevruz kabul edilmesini emreder.[22] Onuncu gün halk ağlamaya, ağıt yakmaya ve eza çek-

[22] O dönemde her şey talimatlaydı. Behramgur zamanında birdenbire bir yılın, açlar ve talihsizler için umumi mutluluk ve şenlik yılı yapılması talimatı yayınlanırdı. Memurlar sokaklara dökülür, herkesin kutlamaya katılıp katılmadığına bakar, hüzün ve üzüntü görür ve böyle sözler işitirlerse, neden dans etmedikleri, oysa umumi kutlama yapıldığı gerekçesiyle dayak atarlardı!

meye teşvik edilir, yönlendirilir ve tehdit edilirdi. On birinci gün ise umumi kutlama fermanı yayınlanır, Nevruz'u karşılama, mutlu olma ve şölen düzenleme mecbur edilirdi. Milliyet öğesi ve mezhep öğesi birbirine karışır, sonra da Safevî Şiîliği adında bir macun haline gelir. Bu, kendine özgü kültürel özellikleriyle, kendine özgü tarihsel özellikleriyle, edebiyat birikimi, zihinsel öğeler ve kendine özgü manevî hâsılatıyla terkip yapılmış ve mezhep adıyla tecelli eden bir tek ruh olan milliyettir. Bu mezhep milliyettir, kolektif ruhtur. Bu, -mesela- Safevîlik adı altında İran'da ortaya çıkmış olan gücün tecellisi ve billurlaşmasıdır.

Hıristiyanlık da böyledir. Hıristiyanlık, başlangıçta, hiçbir yerin temsilcisi olmayan Mesih tarafından insanlık için bir hareket olarak duyurulmuştu. Ama beşinci yüzyılda Roma imparatoru tarafından bir din adı olarak kabul edildi. Sonra kilise sistemi ortaya çıktı, papalık oluşturuldu. Nihayet o saraylar, taçlar, altın stokları, acayip ve tuhaf giysiler.[23] Sonra da kalktı tarihte eşi benzeri görülmedik katliamların emrini verdi. Hatta Asurlular bile bunca cinayeti tahayyül edemezlerdi. Sonra bir bakıyoruz Mesih'in Avrupa'daki tezahürü Batı'nın kolektif ruhunun tecellisi oluvermiş. Mesih'le asla irtibatı yoktur. Avrupalı ruhu Hıristiyanlık suretinde zahir olmuştur.

Nereden anlıyoruz? Kendisinden, Meryem hanımından, İsa efendisinden. Meryem Filistinli bir kadındır, Yahudidir. Batı'nın Meryem'ine bakın: Sarışın, kahverengi gözlü, boyu posuyla Twiggy hanıma benziyor. Bu Filistinli kadın nasıl Fransız oluverdi? İsa İsrail ırkındandır. O zaman İsraillinin kıyafetinin nasıl bir kıyafet olduğu bellidir. Şimdi İsa'nın -Batı'nın tanrısı- şeklinin ırk bakımından Avrupalı olduğunu görüyoruz: Gözleri yeşil, saçları sarı, kıyafeti, görünüşü beyaz tenli, tıpkı bir Alain Delon'dur.

[23] Avrupa'da "Margo" dergileri denilen (Marguerite'den) Zen-i Rûz gibi dergiler ve bu sözlerin benzerleri vardır. Yani kadın dergileri. Bu dergilerin bir numaralı ünlü şahsiyetlerinden biri, mesela Monaco kraliçesi hanımefendi, diğeri Brigitte Bardot, bir diğeri de Papa'dır. Sergiledikleri giysileri nedeniyle moda ünlüleridir. Sözgelimi bu beyefendinin elbisesini on yedi yıl boyunca iki kişi, üç kişi eteklerine varıncaya dek dikerken kör olmuşlardır! Bu da fakirlik, sadelik, dindarlık ve aşkın tecellisi olan İsa Mesih'in vekili işte!

Neden Mesih ırk değişimine uğrar? Bunun sebebi, Hıristiyanlığın artık Filistin'le bağının kalmamasıdır, İsa ile irtibatının kopmasıdır. Hıristiyanlık İsa'nın kavminin tecellisi olarak vardır, onların tanrısıdır, onların tezahürüdür. Nasıl ki Ahura Mazda'nın görünüşü İranlıysa, nasıl ki Zeus'un görünüşü Yunanlıysa, tıpkı bunun gibi Batı'nın tanrısının -Mesih- görünüşü de Avrupalıdır. Jomo Kenyatta der ki Afrika'da İsa'yı tıpkı Batı'da, kiliselerde olduğu şekilde Batı'nın tanrısı adını vererek pamuklar içinde ve tahtadan yaparlar ve İsa'nın Afrika'ya gelmiş olması itibariyle birdenbire başından aşağı döker ve ateşe verirler. Afrika'ya gelen İsa kimdir? Avrupalıdır, sömürgedir, bu onun sembolüdür. Semavi tanrıyla bağı yoktur, göğe götürülmüş yeryüzünün tanrısıdır.

Bununla bağlantılı olarak, Avrupa'da "Dürzi"[24] fırkasından öğrencilerden birinin elinde bir resim görmüştüm. Sakalı Şah Abbas'ın sakalının iki katı olan bir siyahın resmiydi. "Bu resimdeki kimdir?" dedim. "Hazret-i Ali Aleyhisselam!" dedi. Siz de bakın, İranlıların elindeki Hazret-i Muhammed ve Hazret-i Ali resimlerinin her ikisi de birbirine benzer ve her ikisi de İranlıdır. Hazret-i Muhammed, saçları bastırılmış, kıyafetleri değiştirilmiş ve süslenmesi yeni bir biçim kazanmış tam bir Zerdüşt'tür.

Bunlar da göstermektedir ki bu, bir kavmin, dinî semboller, dinî gelenekler ve dinî şiarlar biçiminde tecelli etmiş milliyeti ve kolektif ruhudur. Durkheim'ın söylediği de budur.

Ama bir başka din daha vardır ki o da ideolojidir. Bir birey veya bir sınıf ya da bir milletin bilinçli biçimde tercih ettiği dindir. Geleneksel dinde kimse onu seçmez. Lailaheillallah diyen anne ve babalar onu oluşturur ve kimse de müdahalede bulunamaz. Önceki nesil sonraki nesli lailaheillallah esasına veya başka bir şeye göre inşa eder.

Ama ideoloji olarak din, bilinçli biçimde, mevcut ve nesnel ihtiyaçlar ve anormallikler temelinde ve bu birey, bu grup veya bu sınıfın gitmeye daima aşk duyduğu ideallerin tahakkuku için seçilen akidedir.

[24] Dürzîler de Şiî'dir ve Lübnan'da yaşarlar.

Bundan dolayı birey, kendi sınıfsal konumunu hisseder, kendi zamanının durumunu hisseder, kendi siyasî, iktisadî ve sosyal konumunu hisseder. Acı çekmeye razı değildir, anormal etkenler konusunda bilinçlidir, mevcut duruma ilişkin eleştirileri vardır, değişim ve dönüşüm arzusu taşır. Sonra ideoloji ortaya çıkar. Mecrasına yerleşir ve o ideolojide mevcut anormallikleri kaldırmayı görür. Eleştirdiği mevcut durumu değiştirmek için çözüm yolunu hisseder. O ideolojinin sloganlarını, sahip olduğu ideallerle uyumlu görür. Sonra ideolojiyi seçer. Bu din, bu durumda ideolojiye eşittir, ne eksik ne fazla.

Öyleyse, gördüğümüz gibi, tarihte iki dinle veya tarihin iki aşamasıyla karşı karşıyayız: O dinde ideoloji biçiminde ortaya çıkmış olan din veya tarihsel aşama; dinin yerel gelenek veya kavmin geleneği ya da toplumsal gelenek şeklinde olan aşama yahut kolektif ve grupsal ruhun tecellisidir. Bu yüzdendir ki bütün büyük peygamberler, ayaklandıkları, bilinç bahşeden ve aydınlatıcı bir hareket ortaya koydukları, sınıfsal, grupsal ve insanî şiarlar belirledikleri başlangıçta birtakım kimseler harekete katılmışlardır. Bu dine katılan kimseler -ister köle, ister bilgin ve âlim olsun fark etmez- ona bilinçli biçimde katılmışlardır. Fakat bu dinin sonraki aşamalarında hareket şeklinden institüsyon/institution şekline, kurum şekline, toplumsal yapı şekline geçilir. Muvman/mouvement institüsyon biçimine dönüşür. Hareket kurum biçimine dönüşür. Din, kendine özgü ve somut toplumsal bir şekle, toplumsal bir kurum gibi, bir idare haline gelir. Bu durumda, bu dine inanan herkes annesinin karnından bu şekilde mümin doğar! Bu, coğrafi, irsî ve genetik bir Müslüman, Budist veya hatta materyalist ve sosyalisttir. Bu aşamada ideoloji ister dinî olsun, ister din dışı artık ideoloji değil, toplumsal gelenektir, kültürdür ve bilinçli olarak seçilmez.

Asr-ı saadette İran milletinin ansızın, daha birinci yüzyılda topluca İslam'a girdiğini görüyoruz.[25] O kadar ki 120-130 yılları arasında Ebu Müslim altı yüz bin Müslüman ile Horasan'dan gelir

[25] Bu sözü yüzlerce tarihî örneğe dayanarak söylüyorum.

ve İslamî hilafeti ortadan kaldırır. Şiarı da İslamî hükümet ve Peygamber ailesinin hükümetidir. Üstelik eline kılıç almış herkes İranlıydı. Oysa Maveraünnehir henüz 70-80 yılları arasında fethedilmişti. Yani 30-40 yıl sonra bunların tamamı öyle sorumlu ve inançlı Müslümanlar oldular ki Arap hilafetini ortadan kaldırırken İranlılığa ve Zerdüştiliğe geri de dönmediler. Peygamber'in ailesinin hükümetini kurma şiarını yükseltiyorlardı. Bu, katılımın kolektif olduğunu gösteriyor.[26]

Zerdüşt dini İranlı olmakla eşitti. Ahura Mazda İranlıydı. Avesta'ya bakın, Ahura Mazda hep Eniran'la savaşıyordu. Eniran kimlerdi? İranlı olmayanlar. Bu nasıl bir tanrıdır ki İranlı olmayanlarla savaşıyor! Şu halde İran dini olduğu anlaşılıyor. Tıpkı Zeus'un Truva ile savaşması gibi. Çünkü Yunanlıdır. Bu nedenledir ki din ve dinî semboller kolektif ruhun tecellisidir ve bayraktır. Ama orada İranlıların, kendi toplumsal geleneğinin dini Zerdüşt dini olmasına rağmen geleneğini ve kolektif ruhunu bıraktığını, gelip gayri milli sembollerin altına girdiğini, onları bilinçli biçimde kabul ettiğini ve ona inandığını görüyoruz. Oysa bunların kendi milliyetiyle ve kolektif ruhuyla hiçbir bağı yoktu.

Burada İranlı kitlelerin bu ideolojiye eğilim duymasına yol açan etken neydi? Neden İranlılar devrimci bir iş yaptılar?

Bunun sebebi, iki ihtiyaç temelinde ideolojiyi seçmiş olmasıdır:

Sınıfsal eşitsizlik ve zulümden acı çekmesi, İslam'ın şiarının ise adalet olması, üstelik de bunun ilk şiar olmasıdır.

İstibdat, eşraf ve tekelci devletten acı çekmesi, İslam'ın şiarının ise liyakat esasına göre imamet olmasıdır.

Kendiliğinden bu şiarlarda ideallerini görmesinden, acıların ve dertlerin kalkacağını fark etmesinden dolayı seçmiştir.

Şimdi de İslam Afrika'da bir ideolojidir. Afrika'da fikrî bakımdan üç savaş cephesi vardır: Biri Katolik mezhebidir. Kilisenin burada harcadığı milyarlarca para, dolar, lira ile bir Katolik cephesi açıl-

[26] Bilinen ve moda teorilere benzer düşünen son araştırmacıların görüşünün aksine.

mıştır. Marksist bir cephe de vardır. Bir de İslamî cephe mevcuttur. Bu üç din ve üç inancın hiçbiri de geleneksel ve miras kalmış akide olmadığından her üçü de ideoloji biçimindedir. Bu üç cephe daimi savaş halindedir. Vincent Monti'nin ifadesiyle, Afrika'da din değiştiren her beş kişiden en az dördü İslam'a giriyor, yarım kişiden azı da Hıristiyanlığa. Hıristiyanlığa inananlar da daha çok orada yatırım yapmış ve ofisleri bulunan Avrupa ülkelerinin sefaretleri, kumpanyaları ve şirketlerinde çalışan memurlardır. Bunlar oralarda çalıştıkları ve onların hizmetlisi oldukları için onlara inandıkları bellidir. Hâlbuki oralardaki İslam tebliğcileri fakirlerdir, muhtaçlardır ve herhangi bir propaganda mevcut değildir. Şu anda elimizde -daha işin başında ve Araplardan önce İslam'ı tanımış olmamıza rağmen- okuyabileceğimiz Farsça bir Kur'an bulunmuyor. Oysa İncil bütün Afrika dillerine, hatta ormanda birkaç aileden fazla mensubu kalmamış kabilelerin dillerine bile tercüme edilip basılmıştır.

Durum budur. Neden İslam, hiçbir yatırım yapılmaksızın ve bu din için propaganda söz konusu olmaksızın, sahip çıkanı olmaksızın Afrika ve Amerika'da siyahlar arasında bu kadar yayılmıştır?

Bunun sebebi, İslam'ın siyahlar için bir ideoloji olmasıdır. Nasıl bir ideoloji? İhtiyaçlarına hitap eden. Hangi ihtiyaçlarına? Irk ayrımcılığından acı çekme ve insanların eşitliğine aşk besleme. Ona sunulan dinler arasından sadece İslam ırkların eşitliği esasına hem dayanmakta, hem de bunu uygulamaktadır. Bugün siyonizm biçiminde gördüğümüz, yani faşizmden beter bir şekle dönüşmüş ve kendisi için vahşi bir ırk üstünlüğü inşa etmiş olan Yahudiliğin, hep dinî taassup ve inancın ocağı olmuş İran'ın piyasalarında İslam'ın hâkimiyet ve güç sahibi olduğu bir sırada bile tıpkı ticaret erbabı kutsal bir hacı gibi iş yapma imkânına sahip bulunduğunu ve halen de öyle olduğunu, gül gibi yaşadığını, ilişkilerinin gayet iyi olduğunu, başka bir ırk ve başka bir din olması yüzünden hiçbir zaman herhangi bir acı çekmediğini gözlemliyoruz.

Soru: Afrika'da İslamî tebliğ ne şekilde yapılıyor ve hangi etken İslam fikrinin gelişmesine sebep oluyor?

Cevap: Anlatayım. (Ne yazık ki tam manasıyla anlatılamaz) Afrika'da İslam düşüncesinin siyah katmanlar ve kesimler arasında gelişmesinin büyük etkeni, sadece ve sadece, İslam'ın orada kâr peşinde koşan propagandistlerinin bulunmamasıdır.

Soru: Bu nasıl mümkün olabiliyor?

Cevap: Toplumumuzda genç neslimizin İslam'dan uzaklaşmasının ve sürgüne gitmesinin sebebi, burada bazı kâr amaçlı kimselerin, kendilerini tebliğci olarak İslam'ın hâlihazırdaki yayıcıları sınıfından sayıyor olmalarıdır.

İmamiye Şia'sından Tanzanyalı bir dostum vardı. Buraya bir dalda eğitim görmek üzere gelmişti, benim öğrencimdi. Saşadin Bey[27], Tanzanya'da oranın bilginlerinden ve yazarlarından kimlik sahibi biriydi. Derdi ki:

Bizim orada özel bir durumumuz var: Küçük bir azınlığız (Tanzanya'daki Şiîler) ama Tanzanya'daki bu küçük Şiî azınlık, toplumsal sistemler nedeniyle "Nyerere"nin ilerici hükümetinden daha öndedir. Orada sadece kendimiz var olduğumuzdan amatör Müslümanlarız, profesyonel değiliz. Kendi başımıza oturduk, dedik ki şu kadar zekât vermeliyiz, şu kadar pay vermeliyiz, iyi de kime vereceğiz? Kimse yok (orada bu iş için henüz bir teşkilat kurulmamış). Kendimiz bir şey yapmalıyız. İslam'da zekâtın verileceği yerlere baktık. Bunun üzerine bir sandık oluşturduk. Paraları oraya koyuyor ve bir heyetin nezaretinde toplumsal harcamaları yapıyoruz. Sonra hums meselesi ortaya çıktı. Ama burada herkes siyah, seyyidimiz yok (gerçi bu sonraları ortaya çıkmış bir şeydi, galiba yabancı ülkelerden girmiştir), dedik ki bunu ne yapacağız? Bir sigorta kurumu oluşturduk ve bütün Şiîleri orada sigortaladık. Hayat sigortası ve devamlı olarak sermayesine para giren bir sigorta. Sonra kalktık, herkese sermaye vermek için vade farkı koymaksızın ve sürekli sermayesi artacak şekilde bir karz-ı hasen[28] bankası kurduk. Bu, ne sosyalist dü-

[27] Abdulaziz Saçedina (Sachedina), 1994-98 arasında İstanbul'da muhtelif konferanslarda konuk ettiğimiz değerli bir dostumuz, büyüğümüzdür. (Çev.)

[28] 2/Bakara Suresi 245 (Çev.)

zende, ne de kapitalist sistemde böyle bir uygulamanın bulunmadığı bir iktisadî çözüm yoludur.

Bir diğer mesele de şu ki bunlar Şia'yı Hintlilerden, Hintliler de İranlılardan aldıklarından Muharrem ayı ve Âşura tıpkı bizdeki gibi alem, Kütle[29], Şüle[30], ikram, buhur ve benzerleriyle geçirilir. (Eza gününü mide fesatı gününe çeviriyorlar! Bu bir İran geleneğidir.) Geldik, oturduk ve dedik ki bu nasıl iştir? Burada her yıl beş yüz, altı yüz bin tümen, bazen de bir milyon tümene yakın para yiyeceğe harcanıyor. Mislinin üretildiği(!) yedi sekiz saat sonra da bir şey olmaz ve ortadan kalkar. Bu meblağı, değer taşıyacak bir harcamaya tahsis etmeliyiz. Kalktık dedik ki bu paralar ve bu haraçlar İmam Hüseyin için olduğundan, gelin bu miktar parayı insan dışkısına dönüştüreceğimize İmam Hüseyin Eğitim Bursu Sandığı isimli bir sandığa koyalım. Karar verdik ve bu işi yaptık. Çünkü orada, Şüle ve Ravza parasını Burs Sandığı'na dönüştürmekten zarar görecek ve bu işi engelleyecek bir kesim yoktu.[31]

Diyordu ki birinci yıl sandığa dörtyüz-beşyüz bin tümen -bizim paramızla- aktı. Anlattığına göre (dört yıl önce) yetmiş küsur öğrenci dünyanın her yerinde, Kuzey Amerika'dan tutun Meşhed'e (işte bu öğrenci) çeşitli dallarda, Farsça edebiyatından tutun atmosfer fiziğine kadar İmam Hüseyin bursundan tahsil görüyor. Düşkün vaziyetteki Tanzanya halkından elde edilmiş bir burs bu,

[29] Âşura günü yapılan etli sebze yemeği. *Logatname-i Dehhoda*'dan özetle (Çev.)

[30] Âşura günü yapılan pirinç ve etli yemek. *Logatname-i Dehhoda*'dan özetle (Çev.)

[31] Tahran'da benim Ehlibeyt'e muvafık olmadığım dedikodusunu yaydılar. Buna çok şaşırdım. Çünkü bütün aşk ve imanım Peygamber'in Ehlibeyt'inedir. Aşırı her Şia'dan daha fazla bu aileye aşk duyuyorum. Hayatım boyunca bu böyle oldu. Bu ailede baba Ali'dir, anne Fatıma, oğulları Hasan ve Hüseyin, kızları ise Zeynep. Bu kesinlikle insani bir asalettir, idealist bir değerdir. Sonra anladım ki bunlar, kendi Ehlibeyt'lerini kasdediyorlar! Darbe alan budur! Paralar yön değiştirirse, Şüle yerine kitaba giderse, tekke yerine okul yapılırsa tabii ki bundan bir kesim zarar görecektir. "Ehlibeyt" nereden beslenecek! Ama herhangi bir Ehlibeyt'in mevcut olmadığı yerde İmam Hüseyin tahsil bursu oluşturulabiliyor.

ne devletten, ne üniversiteden, ne de uzak ve Yakın Doğu'dan ve Ortadoğu ülkelerinden. Hâlbuki ilerici sosyalist bir rejim olan Nyrere hükümetinin yurtdışında eğitim gören sadece otuz küsur öğrencisi var. Ekonomik bakımdan küçük ve cılız durumdaki bu azınlığın ise yetmişten fazla öğrencisi, hem de sadece dinî ilimler alanında değil, her dalda. Şu anda bu bursun sermayesi o kadar artmış durumda ki bütün üniversite öğrencilerini Tanzanya'dan yurtdışına gönderebiliriz. Çünkü bunu yapanlar aydın insanlar ve Şüle ve benzeri şeylere para vermiyorlar. Harcamanın değiştiğini, ilerici ve insanî bir harcamaya dönüştüğünü gördüklerinden şimdi para veriyorlar. Bu, her yıl sarfedilen gıda ve ikram bütçesinden daha fazladır. Yani işkembe Şia'sı, beyin Şia'sına dönüşmüştür. Bu, Şia'nın iki numunesidir; Safevî Şia'sı, Ali Şia'sı.

Soru: Diğer ülkelerden Şiîler oraya gitmiyorlar mı?

Cevap: Hayır (Tabii ki siz tebliğci ve seyyid olarak oraya gidebilirsiniz. Çünkü seyyid eksikliği çekiyorlar ve bu yüzden de acı içindeler!)

Elbette bu Şiîlerin hepsi siyah değildir. Çoğunluğu oraya gelmiş Hintli Şiîlerdir. Fakat bunlar çalışmak ve yatırım yapmak için gelmiş küçük bir grup olduklarından eski dinî geleneklere sahip değillerdir. Profesyonel gruplar değildirler. Gidip bir ülkede yatırım yapmış ve orada yaşamaya başlamış bizimki gibi bir topluluktur. Orada, bütün meseleleri sürekli bir tek şekilde sabit tutan engelleyici miras gelenekler ve profesyonel kimseler yoktur. Hepsi birlikte oturur hüküm verir, değerlendirir, yeni öneriler getirirler, tasvip eder ve uygulamaya koyarlar. Geleneksel toplumlarda değişim muhaldir ve en küçük bir değişim bile korku uyandırır. Orada Şiîlik toplumsal bir gelenek değildir, devrimci bir ideolojidir.

Bir beyefendi geldi, beni göklere çıkardı, büyük nezaket gösterdi falan. Diyordu ki "Çalışmanızın bir kusuru var. Her şey bir yana siz el bağlıyorsunuz." Dedim ki "Bu, yaptığım çalışmanın kusuru değil. Beni dinleyenler el bağlıyor, ben değil." Dedi ki "Ama siz de bir şeyler yapın ki ellerini bağlamasınlar." Dedim ki "Ne yapayım?" Dedi ki "Konuşmanızı, tam zirvesinde, kâmil ve güzel bir cümlede asıl sonuçla tamamlıyorsunuz, onlar da ellerini bağ-

lıyorlar. Hâlbuki sohbette özel evrad ve dualar okusanız da dinleyiciler tahrik olup ellerini bağlamasalar" Yani sözümü bozayım, etkisi ortadan kalksın. Çünkü bundan korkuyor.

"Neden böyle başlamıyorsun", "neden böyle bitirmiyorsun". Bunların hepsi mezhebin parçası olan geleneksel meselelerdir. Bazı süslemeler geleneksel olduğundan, toplumsal geleneğe bağlıdır, dinin parçası olmuştur. Bunlara eleştiri yöneltenler de sanki dini eleştirmiştir.

Bundan dolayı din, bir grup veya millet ya da sınıfın -Arabistan'da bir sınıf biçiminde, İran'da ise bir millet, mahrum ve köle kitleler biçiminde olması gibi- İslam ideolojisini kabul ettiği anda ideolojiye dönüşür. Arabistan'da bir sınıf kabul eder, bazı gruplarda da bireyler ve entelektüeller biçiminde. Orada ister bireyler İslam'a girmiş olsunlar, ister milletler, ister bir sınıf, her halükârda dini bilinçli olarak kabul etmişlerdir, yani seçmişlerdir. Seçim -insana özgü bir eylemdir- itikadi bilgi temelinde ideolojiden ibarettir.

Soru: İnsan önce ihtiyaçları belirlemeli ve ona göre tercihini yapmalı. Ama herkes bunu yapamaz, çünkü ömrü yetmez. Öyleyse ne yapmak gerek?

Cevap: Belirttiğiniz konu herkesin aklında vardır. Oldukça ilginç bir soru. Seçimden bahsettiğimizde, bütün ideolojileri tek tek okumamız, bütün dinleri okuyup eleştirmemiz, sonra da dayanakları hepsinden güçlü olan bir dini bulup seçmemiz kasdediliyor. Ama bu iş, bu eylem üniversitenin tercih metodudur. Bilimsel araştırma ve seçim metodudur. İdeolojik araştırma ve tercih metodu ayrıdır. Yani nasıl ki ideoloji bilimden farklıysa onun tercih metodu da bilimsel tercih metodundan farklıdır. Ben bir bilim adamı olarak -mesela- genetikte birkaç teoriyi incelemek, birini seçmek ve gelip burada ders vermek istersem bütün teorileri alıp tek tek incelemeli, konularının hepsini araştırmalı, her birine yönelik eleştirilerin tümünü okumalı, sonra da dayanağı hepsinden güçlü olanı kendi kabul ettiğim teori olarak seçmeliyim. Ama ideoloji bu şekilde seçimde bulunmaz. İman veya ideoloji insana öyle giriş yapar ki onun adı aşktır. Hiç kimse kal-

kıp değerlendirme yapmaz, muhasebe etmez, iyi veya kötü mü diye bakmaz, ölçüp biçmez ve bütün bu mukayeseleri yaptıktan sonra sevgi beslemez. İman, tıpkı aşk gibidir. İnsan onun karşısında büyülenir, insanın bütün varlığını sarıp sarmalar. Bu, ideolojiye bilinçsizce teslim olmak anlamına gelmez. Bilakis bilinçli bir teslimiyettir. Akademik araştırma metodunu kullanmaksızın, bütün bir şuurla ve iyice tanıyarak imanı öğrenir ve onu seçer.

İdeolojinin Modern Çağlardaki Rolü

Diğer bir mesele 19. yüzyıldır. Orta Çağ geleneksel dinin egemenlik dönemidir; kilise dini, feodal, kayser dini, Avrupa dini. Hıristiyanlık Avrupa'nın geleneksel dinidir. Gördüğünüz gibi, aydınların "İncil'i İngilizce'ye, Fransızca'ya ve diğerlerine tercüme edin" demeleri ne kadar kan dökülmesine neden oldu. Papa diyordu ki "Tanrının dili Latince'dir ve İncil Latince'dir. Dolayısıyla herkes İncil'i Latince okumalıdır." Hâlbuki Tanrı kabul edilen Hazret-i Mesih'in dili İbranice'ydi. Hazret Latince tek satır bile okuyamıyordu. O halde neden Orta Çağ'da Tanrının ve Mesih'in dili Latince oldu? Bunun sebebi, Latince'nin Avrupa'nın anadili, Avrupa'nın tarihsel dili olmasıdır. Hıristiyanlık da Filistinli İsa Mesih'in değil, Avrupa'nın dinidir. Bundan dolayı dinî dil doğal biçimde İbranice olmamış, aksine Latince olmuştur. Papa, Latince'nin Tanrının dili olarak evrenselleşmesi için katliamlar bile yapmıştır.[32]

Dolayısıyla Orta Çağ, ideoloji karşıtı geleneksel dinin hâkimiyet devresidir. Onbeşinci ve onaltıncı yüzyıl Rönesanstır. Avrupa'nın uyanış çağıdır.[33] Onbeşinci ve onaltıncı yüzyılda, yani Rönesans

[32] Hadis uydurdular: "Cennet halkının dili Arapça, Berzah ahalisinin dili Farsça ve cehennem halkının dili de Türkçe'dir"! Hepsini Peygamber'den naklediyorlar. Dilin bu şekildeki tasnifinin dinî bir taksim olduğu anlaşılıyor. Fakat milli dinin taksimi. Bunu mümin bir İranlının yaptığı bellidir. Çünkü Arapça'ya Kur'an'ın hatırına rüşvet vermiş; Farsça'yı da milliyeti nedeniyle ikinci yapmış ve bizi Berzah'a koymuş!

[33] Uyanış, bir neslin gelenekten uzaklaşıp bilgiye, ideolojiye yönelmesinin başlangıcıdır. Şu anda da aydınlarımızın dinden uzaklaştığını görüyoruz. Bunun anlamı dinsizleşme değildir, geleneksel dinden kopmaktır. Gerçek şu ki, eğer bu kopuşa yol gösterilirse bu neslin bilinç isteyen dine ulaşması için en büyük

çağında aniden egemen geleneksel dine karşı Orta Çağ'a isyan edildi.

Onyedinci yüzyıl, aydınlar çağı, entelektüeller yüzyılı olarak adlandırılır. Yani aydın sınıfı, artık o donuk dinî geleneklerin etkisi altında olmayan sınıftır. Özgürleşmiş, bilinçlenmiş ve şimdi artık düşünebilmeye başlamıştır. Entelektüelin alameti, kendisinin çözümleme ve analiz yapabilmesidir. Hâlbuki geleneksel insan çözümleme ve analiz yapmazdı. Şöyle olduğu söylendiğinde öyle olmalıdır, tamamdır ve onu uygular. Ama entelektüel eleştirel biçimde, tercih veya öneri şeklinde analiz eder.

Onsekizinci yüzyıl özgürlük çağıdır. Özgürlükçü devrimlerin yüzyılıdır. Hümanizmin yüzyılıdır. Avrupa'da entelektüelin artık çözümleme ve analiz yapabildiğini görüyoruz. Beyin ortaya çıkmıştır ve körükörüne içgüdüsel duygular yoktur. Hümanizme yönelmiş, özgürlükçülüğe yönelmiş, demokrasiye yönelmiş, Büyük Fransız Devrimi'ne yönelmiştir.[34]

19. yüzyılın adı ideoloji çağıdır. Dönüşümün ne kadar mantıklı gerçekleştiğini görüyorsunuz. Avrupa tıpkı bir birey gibi aşamaları katetmiştir. Önce mutaassıp ve kör bir mukallittir. Sonra yavaş yavaş bilinçleniyor, taassuba isyan ediyor, sonra çözümleme ve analiz yapabiliyor, aydın oluyor, sonra toplumsal yükümlülüğünü fark ediyor, demokrasiye, özgürlüğe, beşeri özgürlüğe ve insan haklarına yöneliyor. 19. yüzyılda artık resmen iman ortaya koymuş, belirgin ve net bir inanç keşfetmiş ve kendine has ideolojiye sahip olmuştur. 19. yüzyıl ideolojiler çağıdır.

etken, en iyi araç ve zorunlu aşama olabilir. Beyin, İslam'ı o müteal şekilde ve bilinçli ideoloji biçiminde kabul edebilmek için bu geleneksel donuk çerçevelerden özgürleşmelidir. Aksi takdirde kabul edemez. Bu yüzdendir ki -ben bizzat tecrübe ettim- ne zaman din konulu bir konferans versem veya dinî bir şey yazsam, geleneksel beyne ve dinî taassuba sahip olanlardan ziyade, hiç dindar olmayan ya da kendilerine özgü ideolojileri bulunan öğrenciler veya aydınlar ne söylediğimi hep çok daha iyi anladılar. Ötekilere ise derdimi hiç anlatamadım! Bu da gösteriyor ki bir değişim, ilerici olabildiği zaman iyi yönetilebilir.

[34] Kasette "dönmüş" denmektedir, ama "yönelmiş" daha doğru gözükmektedir. (Derleyen)

Bütün büyük ideolojiler, hatta 20. yüzyılla etiketlenen egzistansiyalizm bile 19. yüzyıla aittir: Hegel bu döneme aittir. Nietzsche bu dönemdedir. Schiller bu dönemdedir. Faşizm bu dönemdedir. Sosyalizm bu dönemdedir. Marksizm bu dönemdedir. "Santimoniyanlar" bu dönemdedir, 19. yüzyıla aittir.

20. yüzyıl büyük çöküş çağıdır. Kurnazca ve ahlaksızca, paraya ve güce tapan kudretlerin bilimsel düşünceleri ve bilim dahilerini, o kudretler için faydalı olan ve onların çıkarını sağlayan "bilim adamı ve bilim tarafsız olmalıdır" tefekkür tarzı ve teorisini yerleştirmeye zorladıkları bir çağdır. Bu, 20. yüzyılın en büyük faciasıdır: Bilim tarafsız olmalıdır. Tarafsız olmak ne demektir? Bilimin "neyin var olduğu" noktasına kadar dış gerçeklikle ilgili olarak tutucu davranması anlamına gelir. Neyin var olduğunu gerçekten anladığı kadarıyla bilimin işi tamamlanmış demektir. Eğer "Nasıl olmalıdır" sorusunu sorarsanız bilim buna cevap veremez. Aksine bu ideolojiyle ilgilidir. İdeoloji ne cevap verir? "İdeolojinin içi boştur"; bu, 20. yüzyılın sözüdür. "Désintéressement" adınadır bu; bilimsel takva, tarafsızlık, kasıtsızlık, bilimsel görüşsüzlük. 20. yüzyılın bilim adamları, bilimin beşeri ideallere karşı yükümlülüğü bulunmadığı fikrini ortaya attılar. Bu başlık altında bilimi beşeri idealler yolunda istihdam etmekten ve insanlığa yol göstermekten azledip laboratuarlara, üniversitelere, kurumlara, fabrikalara ve kapitalizmlere hapsettiler. Açık olan şu ki bilim adamı, yazar, şair, sanatçı, filozof eğer halka karşı sorumluluk hissetmez ve tarafsız kalmak isterse pratikte bunu yapamaz. Bilakis toplumun kaderi ve zamanı ellerinde tutan birtakım grupların hizmetine girer.

Şu anda, bilimin, her zamankinden daha fazla, dünyada servet ve gücü ellerinde bulunduran kimselerin uşağı, kölesi ve kiraladığı şey olduğunu görüyoruz. Bilim, tam manasıyla kapitalizmin hizmetindedir. Bilim ve para evlilik yapıyor ve bu evlilikte hane sahibinin kim olduğu, kimin de nafaka alıp ona aile olduğu bellidir!

Bu yüzdendir ki günümüzün bütün üniversitelerinde, Sorbonne Üniversitesi, Harward Üniversitesi, Cambridge, hepsinde bilimin

çözüm yolunu göstermesi gerekmediği, bilimin görüş beyan etmesi gerekmediği, bilimin eleştiri yapması gerekmediği, bilimin öneride bulunması gerekmediği, bilimin sözcü olması gerekmediği, aksine bilimin sadece dış gerçekliği analiz etmesi gerektiği anlayışı moda olmuştur. Sonra bilim insanlar için ve halk kitleleri için çözüm yolunu gösteremeyecekse, sorunlarını dile getiremeyecekse, onlara kurtuluş yolunu söyleyemeyecekse, onlara kılavuzluk edemeyecekse, onlar için mücadele yolunu söyleyemeyecekse, tekâmül yolunu, ideallere ulaşma ve arzuları gerçekleştirme yolunu söyleyemeyecekse -bilim bunları söyleyemeyecekse- o zaman kim söyleyecektir?

Katılımcılardan biri: Kompüter.

Cevap: Evet, kompüter. Saati bin tümen olan kompüter. Kimin için cevap vereceği bellidir, kime cevap vereceği de. Kompüter, yevmiyesi on tümen olan ameleyi istemez.

Bu bilimsel tarafsızlık 20. yüzyılın işidir. Bugün dahilerin, fizikçilerin, kimyagerlerin, atmosfer fiziği uzmanlarının, hatta sosyologlar, psikologlar ve istatikçilerin tümünün kapitalizmin satılmış ve ücretli köleleri haline geldiğini görüyoruz yahut egemen güçlerin ücretli ve satılmış köleleri -kapitalizmin hükümran olmadığı ama gücün hükmettiği ve her halükârda var olan- düzenlerde. İşte bu nedenledir ki bilim 20. yüzyılda ideolojiyle irtibatını kesmiştir ve ideolojiyi ezmektedir. Aydınların çoğunun "Bayım, bugün iman meselesi halledilmiştir!" düşüncesi taşımasının hayli ilginç bir taassup olduğunu gözlemliyoruz. "Mesele halledilmiştir" Avrupa'da ucuz bir laftır, ama işte onu sayın aydının diline pelesenk ederler, o da hoparlör gibi onu söyler; halledilmişmiş! Ne halledildi? "Bayım bu meseleler halledildi"! Nereden haber verdiği belli değildir. Halledildiğini nerede gördün, gitmişsin orada üç dört gün bir otelde kalmışsın, yabancıların ve paralı ahmakların etrafında dolanan üç dört kişiyle karşılaşmışsın, kalkmış modern uygarlığın tamamı hakkında hüküm veriyorsun. Ne halledilmiş? Bu iman meselesi, ideoloji halledilmiş. Bugün bilim bilim için, sanat sanat için, edebiyat edebiyat için, yazarlık yazarlık için söz konusu ediliyor. Evet, söz konusu ediliyor ama

bunu kim yapıyor, neden yapıyor, kimin çıkarına yapıyor? Halkın mücadelesi, halka liderlik ve halkın idealleri dâhilerin yol göstermesinden ve bilimin kılavuzluğundan nasıl mahrum edilebilir? Sosyolog bize toplumu nasıl değiştirmemiz gerektiğini, nasıl inşa edeceğimizi söylemezse sadece gidip üniversitede sosyolojik analiz yapmasının, sınıfı açıklamasının, bize toplumsal dokuyu izah etmesinin ne değeri vardır. Yine gördüğümüz odur ki güçler için, kurumlar ve şirketler için ücretli ve sözleşmeli bir araştırmacıya dönüşürse bu tarafsız sosyolog beyefendi artık ideolojiden bahsedemez.

İşte burada, gelip sosyoloji dersi versin diye birini davet ettiler. Bir kesim dedi ki onun sosyoloji dersi vermeye hakkı yoktur. İyi de neden? Doğrudur, okuma yazması var, uzman kişi, hatta çok iyi de biliyor, ama bu kişinin kendine özgü bir inancı var ve bu yüzden de bütün bilimsel meseleleri kendi inancının tarafına çekiyor! Öyleyse sosyolog olmak için önce insanın ahmaklık idmanı yapması gerektiği, ancak bundan sonra sosyolog olabileceği anlaşılıyor! Eğer halka çözüm yolunu göstermek isterse, eğer bir hedefi varsa, eğer insanî idealler karşısında sorumluluk hissediyorsa, inancı varsa bilimsel bir kurumda ders vermeye hakkı yoktur!

Geri kalmış ülkelerde bile bu sözü ve sloganı herkes öğrettiklerini ve herkesin bunu tekrarladığını görebiliyoruz. Bunlar bizim yüzyılımızın facialarıdır. Bunlar, etkileri, hissedilebilen bütün facialardan daha fazla olanlardır. Çünkü bugün derine gizlenirler, derinden sömürgeleştirirler, derinden asker gönderirler ve fethederler, dışarıdan bakıldığında hiç haber yoktur, dışarıdan bakıldığında bu sözler çok doğrudur ve düzgündür.

Bu nedenle 20. yüzyıl bilimsel çözümleme ve analiz çağı olmaktadır; bilimsel tarafsızlık, analitik çağ, tarih felsefesini imha ve ret yüzyılı, ideolojiyi imha ve ret yüzyılı. Bunun içindir ki açıkçası, iman kaybedildiğinde güçlüler daha fazla inançla hâkimiyetlerini sürdüreceklerdir. Bunun içindir ki kitleler itikat sahibi olmazlarsa, mümin olmadıklarında, bir ideale karşı sorumluluk hissetmediklerinde, aydınlar bilimsel bilgilerini toplumlarına fikrî kılavuzluğun ve yükümlülük üstlenmenin hizmetine sunmadık-

larında dünyanın zorbalarının arz ettiği tehlikeyi tehdit olarak göremezler.

Bugün kapitalist kudretleri ve egemen güçleri hangi tehlike tehdit etmektedir? Sadece ve sadece ideoloji tehlikesi. Dünyada atom, hidrojen, kobalt, fantom ve benzerine sahip bunca büyük güçler varken kim yenilgiye uğrayabilir? Elleri boş ve karnı aç, ama ruhu mümin olandan, işte bundan yenilgiyi tadar. Bu sebeple, sonradan ona bir makale, bir şey versek ve onu doyursak da bilimsel tarafsızlık adına, çağımızın çözümleme ve analiz, realistlik ve gerçekçilik çağı olduğu, inanç yüzyılı olmadığı, inancın geçmişe ait kaldığı, inancın eskilere ait olduğu, duygusallık, sezgicilik ve mistisizm dönemine ait olduğu, bilim eğer imanın hizmetine girerse sapacağı gerekçesiyle bu mide aç kalmalı, bu eller boş kalmalı, ama bu kalp de imandan boş kalmalıdır. "Gerçeklik", evet, gerçekliğin ne olduğu bellidir. Gerçeklik, şu anda tarafsız bilimi üreten şeyin ta kendisidir. O bilim de bilim adamının sınıftan dışarı çıktığında, fizik sınıfından, kimya sınıfından mezun olduğunda "Ben tarafsızım, ideolojim yok" demesidir.

Bir kapitalist İngiltere'den gelir, birkaç kapitalist Amerika'dan, birkaçı Fransa'dan, birkaçı Afrika'dan, birkaç tane Rusya'dan, birkaç tane de başka bir yerden gelir ve beyefendiye haraç verir; kim daha fazla para verirse beyefendiyi o kapar. Beyefendi de der ki "Yanınıza gelirim. Neresi daha fazla para verirse onun hizmetkârıyız. Ben bilim insanıyım ve tarafsızım. Ahırımı neresi abad ederse orası vatanımdır. Orası, sorumluluğumu ve bilimsel misyonumu yerine getirmenin yeridir." Burada kapitalizme hizmet eder, orada "sosyalizm"e; şurada faşizme, ötede Tchombe'ye; "bizim için fark emez, biz tarafsızız, bilim günümüzde tarafsızlığa varmıştır, ideoloji ve inancın dönemi geçmiştir"!

Fakat ideoloji bir tanıma göre: Mevcut durumun "nasıl olması gerektiği"ne bilinçli imandır. Mevcut durum nedir? Her ne olursa, her halükârda ideolojinin izah ettiği şeydir. Ben grubum, sınıfım, milletim, bölgeyim, insanlığım, bu benim türümdür; hangi durumdayım, neredeyim, zamanın hangi aşamasındayım, hangi tarihsel merhaledeyim, çeşitli cepheleşmelerle ilgili olarak

hangi durumda ve hangi konumdayım. İnsani, sınıfsal, milli, grupsal ideoloji bütün bunlara cevap verebilir. Bu, ideolojidir.

İdeoloji, Aydının Göstergesidir

İnsan ideolojiye nasıl ulaşır? İdeolojiye kim ulaşır? Söylediğimiz gibi, filozof ideolog değildir. Bilim adamının kesinlikle ideolojisi yoktur. Dolayısıyla filozofu veya felsefeyi, bilim adamını veya bilimi hapsettiğimizde ve bilimin ideolojinin dışında, felsefeden ayrı bir şey olduğunu söylediğimizde, doğal olarak, ideolojinin, herkesin sahip olabileceği insana has bilgi olduğu sonucuna varırız. Bilgin veya avam, eğitimli veya eğitim görmemiş, eşraf veya eşraf olmayan, her birey kültürün, bilimin, dehanın her aşamasında ideolojik bilgiyi elde edebilir.

Burada bir başka tarif, hassas ve önemli bir ihtilaf da aydınlanmış olmaktadır. O da ideolojinin, toplumda adı aydın olan bir grubunun göstergesi olduğudur. Bundan dolayı aydın dediğimizde beyniyle çalışan, beyin işçisi olan, entelektüel kabul edilen, eğitim görmüş, üniversite öğrencisi, kültür insanı, hoca, öğrenci kişileri ifade etmiş oluyoruz. Ama bu yanlıştır. Bunlar entelektüellerdir, ama aydın olmayabilirler. Entelektüel bilim adamı olabilir, yazar olabilir, sosyolog olabilir, ama ideolojisi olmayabilir. Bilakis bir gücün hizmetinde el aleti haline gelmiştir ya da kendi midesinin ve ailesinin hizmetinde evinin adamıdır. Bazıları "kılıbık"tır; bütün misyonu çalışma mekânı ile mutfağı arasında salınım halindedir, bu onun dünyagörüşünün hepsidir. Bu gösterge bilim adamına ait olabilir, eğitimli birine ait olabilir, entelektüelin de olabilir ama kesinlikle aydının olamaz. Aydın, ayırt edici özelliği, bilinçli biçimde[35] ideolojiye sahip olmak olan insandır; ideolojiye ve sınıf bilincine sahip olmanın gereğince, hayat felsefesi olarak toplumsal bilinç, hayata özgü bilinç ve davranış, yaşama, düşünme ve somut idealler için somut bir yol ortaya çıkar ve bütün bu bilinçlerin karşısında onu yükümlülük sahibi yapar. Bu yükümlülük o kadar ağırdır ki onu bireysel hayata bağlanma aşa-

[35] Bilinci, hatırlatma bakımından ilave ediyorum. Yoksa ideoloji zaten bilinçsiz olamaz. Çünkü o durumda gelenektir.

masından koparır ve ideolojik ideallerinin aşığı, mücahidi ve fedaisi yapar. Bu, imanın göstergesidir ve aydın işte böyle biridir. Aydın, insanlık tarihinde, kendine özgü bilincinin toplumun hareketine ve kendi zamanındaki kitlelerin kılavuzluğuna dönüştüğü herkestir. Bu nedenle Aristo'nun filozof olduğunu ama bir hareket ortaya çıkaramadığını, kavmine yol gösteremediğini görüyoruz. Eflatun filozoftur, bir akım kurmuştur -Aristo'nun aksine- ama hiçbir hareket başlatamamış, eylem ortaya koyamamış, sınıfsal düzeni değiştirememiştir. Batlamyus bilgindir, fizikçidir, bilimsel malumatı vardır ama kendi toplumunun kaderi üzerinden en küçük bir etkisi bile olamamıştır. Öyle ki Atina halkı bin tane Aristo, Eflatun ve Batlamyus gibi isme sahip olsaydı bile halkın hayat şartları daha kötü olurdu. Çünkü onlar sadece tüketiciydiler; dikkat çekmek zorundaydılar, bunlar da yiyor ve bedava söz söylüyorlardı. Atina'da kölenin üzerindeki yükü kaldıran kişi ne filozoftu, ne de bilgin. Başka biri olmalıydı. Aydın olmalıydı. Velev ki bir köle, avamdan biri olsa da. Bir ideoloji bu sözlere dikkat kesilir. Ama Aristo, varlık yaratıldığında ilk maddesinin ne olduğuyla ilgilidir, bunun peşine düşer. Git bul bakalım!

Bu sebeple tarih boyunca peygamberlerin ne filozofların bir parçası, ne ulemanın bir parçası, ne de sanatçıların bir parçası olmadığını, avamın parçası da olmadıklarını görüyoruz. Bunlar avamın parçası olmamakla kalmaz, bilakis tarihi değiştiren, tarih yapan, toplumu değiştiren, toplum inşa eden, devrim yapan ve imal eden kimselerdir. Kimin ürettiğini bilmediğim, kim söylediyse de güzel ve sembol olacak biçimde söylenmiş (avamın eline düştüğünde nesnel gerçeklik sanılan, ama aydınların ve yarı aydınların inanmadığı, yoksa hayli anlamı olan bu sembolik sözlerden epeyce vardır) bir söz(dür): "İslam Peygamberi doğduğunda Fars ateşkedesi söndü. Enuşirvan'ın Medain'deki sarayının kulesi yıkıldı ve Save gölü kurudu." Bunlar, bir kişinin ortaya çıkmasıyla ölen üç semboldür: servet, güç ve dinî aldatma. Bu kimdir? Bu Mesih kimdir? İbrahim kimdir? İbrahim ne filozoftu, ne de saygın bir bilim adamı, hiçbiri değildi. Bir marangozun çırağıydı. Amcası veya babası put yontar, çocuğun eline tutuştururdu. O da gider sokağın başında satardı. Sonra da çoban

oldu. Nihayet şark tarihinin, hatta daha sonra da garp tarihinin kaderinde en büyük rolü oynadığını görüyoruz.

Ondan sonra ve onun düşüncesini temel alan Musa'yı görüyoruz. Ailesinden koparılmış, aşağılanmış, esir edilmiş ve zillete düşürülmüş kavim olan İsrail'e mensup bir bireydir. Sonra gelir, bir öğrenci evi gibi, yolun başındaki bir çocuk gibi Firavun'un sarayında eğitim görür. Daha sonra da oradan kaçar. Nereye kaçacağını da bilemez. Gider, çırak olarak Şuayb'a çobanlık yapar. Sonra bol bir elbise giyip eline de budaklı bir asa alır ve Firavun, Karun, Bel'am -üç güç: din, devlet, mülkiyet; tarihin daimi üç gücü- ile mücadelesine başlar ve zafer kazanır.

Mesih de onun ardından, yerkürede insanlık tarihinin en büyük değişimcisidir. Bu çocuk, yazı yazmayı bilmeyen, eğitimi olmayan, kitap okumamış, filozof olmayan ve bu sözleri söylemeyen, yetim, korumasız, toplumsal dayanağı olmayan, kimsesiz bir balıkçı, Kızıldeniz kıyısında ne yaptığı bilinmeyen bu çocuk, gördüğümüz gibi beşer tarihini değiştirdi ve uygarlıklar inşa etti.

İman daima kudretleri alaşağı eder; iman zayıf bireylerin kalbinde ve o kudretler güçlü merkezlerin elinde olsa bile. Bu, mecburi bir ilişkidir. Kur'an'ın ifadesiyle, nice küçük gruplar, büyük gruplara karşı galip gelmişlerdir. Bu kanundur, ilahî zorunluluktur ya da tarihin determinizmi -fark etmez- ve Kur'an'da, tarihte zillet ve zayıflığa[36] maruz kalmış gruba Allah'ın sadece kurtararak değil, aynı zamanda yeryüzüne varis, yeryüzünün ve zamanın önderi yaparak nimet bahşettiğinin müjdesinin verilmesi bu sebepledir. Liderlik bunların eline geçecektir. Ama hangi güçle? Gaybî bir mucize mi olacaktır? Hayır. Silah mı verecektir? Hayır, iman. Bütün güçlerin zaferinin icabı ve gereği bilinçli imandır, yani ideolojidir; (bu kudret) ne kadar cihangir ve haşin olsa da ideoloji karşısında o kadar mütevazi ve boynu büküktür. Kendi sıradan

36 Allah, Kur'an'da sömürü, sömürge ve eşekleştirme kelimeleri yerine 'istid'af' 'zayıf düşürme' kelimesini kullanmıştır, yani zafiyet, bir sınıfın zayıflığa duçar olması, ister milli zaaf olsun, ister siyasi zaaf, ister iktisadi zaaf, ister genel anlamıyla şuur ve düşünce zaafı. İstid'af düzeninde -her ne şekilde olursa olsun- halk istid'afın kurbanıdır.

ve göreceli sınırındaki şey; günümüz nesli, imanın, dünyanın büyük kudretlerine karşı nasıl zafer kazandığını ve kaderlerine yüzyıllarca musallat olanlar karşısında kader yazdığını çıplak gözle görebilir. Asırlarca zaaf, bayağılık ve bedbahtlığa duçar olmuş ve tarihte zilletin adayı ve meşhuru sayılan milletler, ansızın bilinçli bir imanla başkaldırdılar. İman ve ideolojinin, tüm yüzyılların Mesihi ve mucize yaratan unsuru olduğunu görüyoruz. Bir milletin cenazelerine, bir halkın cenazelerine ve bir kavmin cenazelerine Mesihçi bir ruh üfler. Tıpkı Sur-i İsrafil gibi, tarihin kabristanlarını ayaklandırır, bir kıyam ve bir mahşer, bir kıyamet ortaya çıkarır. Kim? Aydın, yani ideolojiye sahip olan kişi.

Peygamberliğin son bulmasına kadarki insanlık tarihi boyunca nübüvvet, din adı altında, din şeklinde ve vahy esasına göre insanlık toplumuna kılavuzluk etmiş, hidayete erdirmiş ideolojik hareketler olmuştur. Bu imanların bütün liderleri de ümmi idi, halk kitlesi içinden çıkmıştı, çobanlardandı, geçmişte egemen düzenlerin kurbanı olmuş en mahrum sanayi işçilerindendi. Bunların hiçbiri filozof, sanatçı, bilgin, âlim, fizikçi ya da edebiyatçı değillerdi. Arabistan'a bakın: Bu zamanda, yedi tip insan seçkindi ve peygamber bunlardan hiçbirine mensup değildi: İslam Peygamberi tüccar, değildi, şairlerden değildi, yabancı dil uzmanı değildi, yabancı ülke görmüş değildi, bilge[37] değildi, kassas (yani edebiyatçı) ve hikâye anlatıcısı değildi. Kimdi? Okuma ve yazma bilmeyen bir ümmiydi. Bir anda kavminin kurtarıcısı, kendi neslinin kurtarıcısı, kendi zamanının kurtarıcısı, kendi sınıfının kurtarıcısı olan ve insanlığı kurtarma mesajı veren bir şahıs olduğunu görüyoruz.

Tarih boyunca ideolojinin destekçileri, ümmiler, filozof ve bilim adamı olmayan halk arasından çıkmış aydınlardı. Tıpkı taşta çakan kıvılcım gibi düşünceleri bilinçlendirir; ölmüş bir çağda, son nefesini veren bir yüzyılda coşku, heyecan ve hareket meydana getirir; bir ölünün, bir düşüncenin, bir dinin, bir geleneğin

[37] Ok atıcılığı, avlanma ve yüzmeyi bilen kişi.

damarlarında hayat ve hareketin kalbinin yeniden atmasını ve yeniden kan dolaşımını sağlar; kaderi değiştirir, tarihsel takdiri değiştirir, tarihi bir başka şekle sokar, bizzat kendisi yol göstericilik yapar, düşüncesinin, dininin ve kaderinin yöneticileri olan herkesi bir kenara çeker ve kendisi hâkimiyeti ele alır, kendi kaderinin yapıcısı ve yaratıcısı olur.

Bunlar halk kitlesinin içinden uç verirler. Hâlbuki bilgeler, filozoflar ve sanatçılar hep egemen güçlerin vekili, "evet efendim"cisi, meşrulaştırıcısı ve dikkat dağıtıcısı olmuşlardır.

Hatemiyetten, yani peygamberliğin son bulmasından önce aydınların ideolojisi, bir mesaj biçiminde veya bir hareket şeklinde ya da önceki mesajın tamamlanması ve sürdürülmesi suretinde halk kitlesi içinde, çile içinde oluşuyordu. Her halükârda, suskun ve zillete gömülmüş halk kitlesine yaslanıyor ve bilinçsizliği başkaldırıya dönüştürüyordu. Peygamberliğin son bulmasından itibaren ise bilinçli insanlar ve aydınlar işçiler arasından, çiftçilerden; mahrum, okuma yazması olmayan, avam, üniversite öğrencisi, bilim adamı, hoca, filozof veya âlim bir bireyden (olabilmektedir). Çünkü ideoloji bütün katmanlara hitap ediyor, özellikle de halk kitlesini muhatap alıyor.

Bu yüzdendir ki eğitimliler, iyi başlangıçların insanı olabilirler ama son verenler ve eylemciler daima ideolojilerde, kitlelerin içindedirler. Bu sebeple peygamberliğin son bulmasının ardından aydınların hareketi, kitlelerin içinden ve sade bireylerin arasından çıkmış, ideolojinin mucizesiyle kendi kaderlerini değiştiren ve insanlığı uyandırıp aydınlatma yükümlülüğünü yerine getiren kimselerin hareketi olmuştur. Bunlar hepimiz olabiliriz, en azından başlatıcı olarak. Hepimize hitap eden ve hepimizin yükümlülüğü olan bu ideolojiyi hepimiz yöntem olarak seçmeliyiz. Bundan dolayı aydın neslimiz ne Batı ideolojisinin mukallidi olmalı -tıpkı paketlenip ihraç edilen diğer mallar gibi, fikrî ve ideolojik malları da ihraç ürünü olarak alıp yiyor ve tüketiyor-, çünkü ideolojinin ayırt edici özelliği bilinçli seçimdir; ne de eski gelenek ve kavmin tarihsel âdeti karşısında itaakâr davranmalıdır, çünkü bu da yine geleneksel dindir ve ideolojik inanç değildir.

Öyleyse bizzat kendim, Batılı birikimim ve tarihsel mirasım arasından, hemen şu anda seçim yapmalıyım. Nasıl? Bugünün dünyası ve günümüz ideolojilerinin görüş ve tecrübesiyle kendi geleneksel kültürüm ve dinimin içindeki öğe ve konulardan bilinçli ideolojimin öğelerini bulmalıyım, bulup çıkarmalıyım, son nefesini vermek üzere olan bu yüzyılda ve inançsız nesilde yeni bir bilinç yaratmalıyım.

İşte bu temelde ve bu arayış içinde ben İslam'ı buldum.

Bilim adamının ürettiği kültür İslam'ını değil,

Mücahidin geliştirdiği ideolojik İslam'ı;

Ulemanın medresesinde değil,

Avamın geleneğinde değil,

Ebuzer'in Rebeze'sinde!

İDEOLOJİ (II)

Soru-Cevap

Soru:

1- Bir ideolojinin, bir toplumun zamana ve mekâna ait nesnel meseleleriyle bağı nedir?

2- Bir ideolojiye hangi yasalar hâkimdir? Yahut kendi gelişim (evrim) yürüyüşünde ve bir başka bakış açısıyla toplumda gerçekleşme prosesi bakımından bir ideolojide hangi yasalar egemendir?

3- Bir ideolojinin her toplumun kendine özgü şartlarına uygunluk kapasitesi nedir? Esas itibariyle, küçük farklılıklarla bütün toplumlarda ve kültürlerde aynı olan özellikli konular var mıdır? Eğer bir ideoloji bu derecede değişikliğe uğrayabiliyor ve uygulanma kapasitesi bulunuyorsa aslından geriye ne kalacaktır? (Tıpkı şu anda Marksizm'in çeşitli şekilleri gibi).

Cevap 1, 2 ve 3: Bu soruların ortaya atılması insanın aklına çok temel bir meseleyi getiriyor. "İdeoloji"yi ifade ederken ve algılarken esaslı bir hataya düşüyoruz. Bu hata, genellikle -aynı zamanda şiddetle yeni bir ideolojiye muhtaç- üçüncü dünya aydınlarının zihninde vardır. Bu da onlara siyasî, toplumsal, devrimci hedeflerine ulaşmada "uygulama kitapçığı" veya "kullanma kılavuzu" mesabesinde yardımcı olabilecek bir aracı aceleyle bulup buluşturmaktır. Böyle bir kavrayışla bu soruların cevapları gayet açıktır: Bir ideoloji, bu durumda mevcut hale özgü koşullara ve vaziyete göre biçimlenmiş dogmalardan ibarettir. Bundan dolayı bir yerde nesnel, sahici ve mevcut halin pratik sorumluluğuyla uyumlu olduğu kadar başka bir düzende, başka bir zamanda ve başka bir aşamada yaşlanmış, içi boşalmış ve kökten yersiz ve manasız hale gelmiş olabilir. Orada zaman ve mekânla uyumlu başka bir ideoloji arayışına girmek gerekir. Bu durumda ideoloji, her gün tıpkı bir moda gibi, tıpkı sorumluluk sahibi bir grubun hedefe ulaşmak için yarattığı ya da seçtiği; şartlar değiştiği ölçüde de muhtevaları boşalan hükümler veya maslahatçı girişimler gibi onay belgeleri olur. Hal böyle olunca bir ideolojinin çeşitli zamanlardaki intibaksızlığından, bir ideolojinin yaşlanma-

sından, bir ideolojinin içeriksizleşmesinden, ya da yeni bir ideolojiye el atmaktan veya yeni bir ideoloji yaratmaktan söz edilebilir. Ama sorun şudur ki aslında ideoloji bu değildir. İdeolojinin en iyi tarifi, esasen "ideoloji, insandaki içgüdünün devamı"dır. İçgüdü, canlı varlığın davranışını; bir türün gelişim, evrim, üreme ve bekasını, genel olarak da onun hayatını temin eden yasalar ve çekimlerin bütünüdür. Ama insanda bu alanlardan bir bölümü onun bilinç ve iradesine bırakılmıştır. Bundan dolayı, içgüdünün sona erdiği yerde insana kılavuzluk için ideoloji devreye girer. Bir ideoloji hangi esasa göre seçilir? İnsanın kemale erme süreci, hiç kuşku yok, ideolojinin kemale erme süreci ile ahenk içindedir. Ama ideolojinin gelişmesi, değişim ve dönüşümünü kabul etmekle birlikte, bu, asla her gün yeni bir ideolojiyi veya belli şartlarda uygun bir ideolojiyi seçeceğimiz manasına gelmez. Aksine gelişim, esas itibariyle "dönüşüm" ama aynı zamanda da "süreklilik" anlamını taşır. Süreklilik hem harekettir, hem de sabitlik. Her gün bir yere uçmak gelişme değildir. Bilakis bu, bizzat gelişme için bir afettir. İnsanın, sabitlikleri kendi sabit varlığından kaynaklanan sabit hedefleri ve idealleri vardır. Bunlar, insan türünün idealleri adını alır. Hatta Marks bile insan türünden söz ettiği yerde bunu itiraf eder. 4700 yıl önce Mezopotamya'da Lagaş'ta bir şair tarafından söylenmiş bir şiiri veya Gılgamış destanını ya da Çin'de Li Po'nun şiirini bugün okuyor ve onunla iletişim, insicam, âşinalık ve akrabalık hissediyorsak; eğer bugünkü kendi insanımızın idealleri ve değerleri ile binlerce yıl önce yaşamış diğer kavimler, diğer milletler ve kültürlerde var olanlar arasında benzerlik hissediyorsak bizimle onlar arasında var olan ortak yönler nedeniyledir. Hâlbuki düzenlerimizin, dillerimizin, ırklarımızın, üretimimiz ve tüketimimizin, toplum ve üretim ilişkilerimizin, hatta zihinsel kavramlarımızın tarihi birbirinden farklıdır. Bir ideolojinin temellerini insan inşa eder. Dünyagörüşü, kişinin dünyaya dair bilimsel telakkisiyle ahenkli ve onunla izah edilen, insanın var oluşsal değerlerinin karışımıdır. Bunların toplamı, inancımız ve itikadımız olan dünyagörüşümüzü oluşturur. Varlığımızı uğrunda feda ettiğimiz inanç ve itikattır o. Varlığımıza hükmeden değeri yaratır ve kutsallığı da.

Bu durumda onu, toplumsal şartlarda, sınıfsal ilişkilerde ve siyasî hallerde ortaya çıkan değişim ve dönüşüme göre nasıl bir kenara atabiliriz, takas edebiliriz veya değiştirebiliriz?[38] Yoksa esas itibariyle, dünyagörüşümüzün temelini mantık açısından ve bilimsel gerçeklik açısından temelsiz bırakacak, yani ideolojiye olan inancımızın kökünü kurutacak ve bu yüzden de ideooljinin batıl olduğunu anlayabileceğimiz bilimsel kavramlarla karşı karşıya değil miyiz? O halde hakikate yaslanan ideolojiyi aramaya koyulmalıyız. Öyleyse ideolojiyi değiştirmek ve yerine başkasını koymak mümkün olmak bir yana, insanî bir görevdir de; insanın hakikati arama yolundaki çabasıdır. Fakat bir ideolojinin belli bir zaman geçerli olduğu, bugün zaman değiştiğine göre onu bir kenara atıp zamana uygun başka bir ideoloji edinmek gerektiği meselesi, daha çok modacılardan iktibas edilmiş bir sözdür. Böyle yaparsak bir tür oportünizm uçurumuna yuvarlanmış oluruz. Hâlbuki ideolojiye inanan insan, sabit değerlere karşı vefalı, güvenilir ve tutucu insandır. Toplumsal, ekonomik ve siyasî şartlar, durumlar ve hallere göre seçilmiş olan maslahatçı ve yapay ideoloji, mümkündür ki sınırlı bir zamanda belli zamanlar veya sınırlı bir zaman için derde deva olabilir ama asla kişinin uğruna kolayca ölebileceği değeri taşımaz. Biz aynı zamanda, belli bir hedefe varmak için özel durumlar ve hallerde, özel bir zamanda hakikatten daha fazla rol oynayabilen çok sayıda hurafenin de peşinden koşabiliyoruz. Böyle bir soruyla karşılaşan kimselerin zihninde, zamana ve düzenlere göre değişebilen strateji ve stratejik hedefler ya da sorumluluk türünün ideolojiye benzediğini düşünüyorum.

Soru 4: Nasıl ki mevcut dinler, insanın gelişiminin bir aşamasında insanın gelişiminin devam edebilmesi zarureti sebebiyle ve kendi dönemlerinde devrimci davrandılarsa devrimci rollerini yitirdikleri günümüzde acaba insanın, tıpkı yaratılışın başlangıcında din olmadan da gelişebilmiş olması gibi, yine din olmaksızın kendi

[38] Tabii ki bunun manası, dünyagörüşümüzün toplumsal çevrenin ve iktisadi biçimin etkisi altında olmadığını söylemek değildir. Öyledir. Ama onun bu şartlardan her geçen gün biraz daha özgürleşme mecrasında gelişmesi ve hareket halindeki bilime intibak etmesidir.

mutluluk ve gelişiminin yolunu bulabileceği sonucu çıkarılabilir mi?

Cevap 4: Sorunun ilk yarısı, dinler tarihine ve din hakkında sahip olduğumuz bilgiye aykırıdır. Bu sorudan anlaşılan odur ki soruyu soran, dinin ortaya çıkışını insanlık tarihinin özel bir zamanına özgü varsaymaktadır. Hâlbuki dinler tarihi hakkında çok az bilgisi bulunan kişi bile böyle bir sözü söylemez. İnsanın var olduğu ama dinin bulunmadığı zaman hangisidir? Tarih öncesinde ve sonrasında, insanlık tarihi boyunca dinsiz bir topluma rastlıyor muyuz? Tabii ki Budizm gibi, İbrahimî dinler gibi, onların çağdaşı Zerdüştlük gibi büyük dinler söz konusu ve tabii ki toplumsal ve tarihsel koşullar nedeniyle insan şehirli medeniyetin eşiğine kadar geldi. Fakat din, insana has bir tür dünyagörüşü, bakış açısı, eğilim ve ruh olarak, asla kendine özgü bir tarihe sahip olmamak bir yana, bilakis insan türünün yeryüzünde ortaya çıkışıyla eşzamanlıdır.

Bu dinlerin kendi döneminde devrimci oldukları, şimdi ise bu rollerini kaybettiklerinden din olmaksızın da insanın mutluluğu için bir yol bulabileceğimizi konu eden sorunun ikinci kısmı, her şeyden önce, devrimci dinlerin tarihi süreç içinde neden çöküş, donuklaşma ve devrimci özelliğini yitirmeyle yüz yüze geldiğine bakmak gerektiği sorusunu gündeme getirmektedir. Eğer gerçekten, dinlerin devrimci olduklarını, ortaya çıktıktan sonra daha sonraki dönemlerde din dışı etkenlerin tesiri altında mahiyetlerine, özlerine, ortaya çıkış felsefelerine ve ideallerine aykırı çöküşe ve gericiliğe maruz kaldıklarını kabul ediyorsak, öyleyse onu terk edip insanın din olmaksızın mutluluğa erişeceği başka bir yolu denemeden önce en doğru yolun, dinlerin çöküş sebeplerini araştırmak, o sebeplere karşı mücadele etmek, dinlerin doğuşları sırasında oynadıkları devrimci rolü geri kazanmaları için çabalamak olduğunu; aksi takdirde, tarihte dine, yani insana karşı zafer kazanmış devrimin düşmanlarının, aydınlar tarafından dinin terk edilmesiyle bugün de yeni bir başarı kazanacaklarını düşünmemiz gerekmez mi? Tarih boyunca mantık ilminin, dinsel ve akılcı düşüncenin, felsefe, edebiyat ve sanatın gücün, zulmün,

sömürünün ve eşrafın elinde araç haline geldiğini görüyorsak acaba sanat, felsefe, akıl yürütme, mantık ve bilimi kurtarmaya çalışmamız ve insanın gelişimi için yeni bir yol bulmamız gerekmez mi? Buna ilaveten, insanın mutluluğu için dini terk etmemiz, bilimin ve iktisadın yardımıyla ona mutluluk bahşetmemiz, eğitim ve öğretimde tanrının yerine aklı geçirmemiz ve tanrıya tapma altyapısından kopuk bilimsel ve akılcı ahlakı takip etmemiz gerektiğini söyleyen söz en az iki yüz yıl eskimiştir. Ayrıca bu, burjuvazinin aydın öncülerince ortaya atılmış bir tezdir ve sonucu, günümüzde Batı'nın modern toplumlarında yaygınlaşan, sürekli artış halindeki ürünleri sel olup bize doğru akan ahlaktır. Bundan geçtik, iktisadî sorunların halledilmesiyle insanın tüm sorunlarının kendiliğinden çözümleneceği fikri de 19. yüzyılın aptalca düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Soru 5: Bir ideolojinin doğum, çocukluk, ergenlik, yaşlılık ve ölümü nasıl gerçekleşir?

Cevap 5: Birinci kısma başta cevap verilmişti. İdeoloji eğer sınırlı bir zaman ve mekânın belli bir sorununu çözmenin yolu olmaktan ibaretse hiç kuşku yok gençliğinin başlarında güçlü ve aktiftir, hedefine ulaştıktan sonra ise yok olur ve ölür. Ya da geleneksel, miras ve anlamsız dogmalar biçiminde kalır. Bir süre bu donuk halde devam eder ve nihayet yavaş yavaş ortadan kalkar. Hayatı, ortaya çıkmasına yol açan gerçeklik ölçeğinde var olabilir ve buna bağımlıdır. Tam da ideoloji sahiplerinin her gün her şartta zorla veya maslahatçılıkla ideolojilerini egemen sisteme intibak ve tatbik edemeyeceği ya da bir modanın yaşamayı sürdüremeyeceği anlamında. Fakat İslam'a özgü içtihad ile Marksizm'e özgü proletarya diktatörlüğünün birbirinden öğreneceği hiçbir şeyin bulunmadığı çağrısı bir tür taassuptur. Bir ideolojinin kişinin zihninde gelişmesi ve dışarıda tahakkuk etmesi, onun daimi olarak öğrenilmesine bağlıdır. Her ideolojinin diğer ideolojilerden, aynı zamanda da bilimlerden, diğer tecrübe ve girişimlerden, insanın toplumsal veya fikrî ya da bilimsel gelişimini doğuran bütün olgulardan edinilen öğrenme. Neden İslam'dan başka hiçbiri İslam'ın içtihadından bir şey öğrenemesin? Son yüz yıldır

Marksizm'in içtihat nedeniyle diri kaldığına tanık değil miyiz? Acaba Lenin'in Ekim Devrimi'nde politik liderliği öne çıkararak ortaya koyduğu Marksist olmayan tarz Marksizm'de içtihat değil miydi? Mao'nun Çin'de, çiftçilerin devrimci olmasına yaptığı tekelci vurgu yeni bir içtihat değil miydi? Ya Tito'nun içtihadı; "Marksizm'i, görüşü yenilemeksizin anlayamıyorum" diyen Castro'nun içtihadı. Bugün Batı Avrupa'daki partiler alenen proletarya diktatörlüğünü ortadan kaldırmaktadırlar. Hâlbuki bu, Marksizm'in ilkelerindendir. İçtihadı da bidat aşamasına kadar vardırabilmişlerdir. Dolayısıyla İslam neden kendi ideolojik mecrasında, ideolojisinin ortaya koyduğu hedeflere ulaşabilmek için diğer insanların ve diğer akımların devrimci tecrübelerinden yardım almasın? Bu, bilimsel ve gelişmeci olduğu ölçüde İslamî'dir de. Fakat bu durumda bu ideolojinin aslından geriye ne kalacağı sorusunu, başka tecrübelerden bir ideolojiyi seçme ve iktibas etme metodunda araştırmak gerekir. Eğer iktibas edilen ve başkalarından öğrenilen şey, o ideolojinin hedeflerine aykırıysa; ideolojiden geriye bir şey kalmayacağından kuşku duyulmayacak biçimde dünyagörüşünün değişmesine, değerlerin değişmesine ve ideallerin değişmesine dayanıyorsa bunun adı "bidat"tir. Ama eğer bu ideallerin mecrasında ve daha iyi bir dünyagörüşünün belirlenmesi için bu öğrenme gerçekleşiyorsa ideolojiden bir şey eksilmemekle kalmaz, hatta ideoloji, hiçbir şey öğrenememek, fakir, donuk ve sınırlı kalmak bir yana, dönüşüm sürecinde daha gelişmiş bir gerçekleşme biçimine ulaşır. Nitekim bugün Marksizm'den geriye bir şey kalmadığı örneği verildiğinde bu da bir tür aşırı hükümdür. Marksizm'den geriye kalan şey, çeşitli şekillerinde gördüğümüz ve Marksizm'in üzerine oturduğu temel öğelerdir. Değişen şey, 19. yüzyılda açıklanmış ve zamanın koşullarının ve özellikle de mekânın değişmesiyle dönüşüp çeşitlenmesi doğal olan tahakkuk etmiş farklı biçimleridir. İşte burada bir ideolojideki "birlik ve değişkenlik" ilkesine ulaşmış oluyoruz. Birlik, ideolojinin temel cevherini inşa eden ve onun idealler, ülküler ve dünyagörüşüne dayanan şeydir. Değişkenlik ise onun değişik mekân ve zaman koşullarında nesnel gerçekleşme esasına dayanmasıdır.

Soru 6: Eğer bir ideoloji uzun bir zaman süresince ve bütün toplumlar için yol gösterici olmak isterse (yani uygulanma kapasitesi bakımından) yasalarını çok genel ilkeler üzerine bina etmeye mecburdur (çünkü bugün hakkı içerir ama yarın da batılı). Ayrıca bu ideoloji daima hak ve adaleti yerleştirmek ve geçen zamana rağmen diri kalmak istediği için, özellikleri, belli bir zamanda fevkalade kullanışlı ama bir sonraki aşamada eskimek olan küçük meselelere giremez. Fakat oysa ideolojinin irtibatta olması sayesinde değer kazandığı asli hedef ve rol, belli bir zamana özgü ve küçük mevzularda nihai biçimde yol açıcı ve yol gösterici olmasıdır. Faraza, içtihat meselesinin belli bir zamanda gündeme gelmesi (yukarıdaki tümel mevzulardan, belli bir zamana has küçük konulara varmak için gerekli kuralların en önemlisi, müçtehidin Kur'an'dan yardım alması ve zaman içinde değiştirmemesi, böylelikle de içtihadı etkisiz ve boş kılmamasıdır, nitekim böyle olduğunu görüyoruz) ve belli kuralların müçtehidi bize tanıtması gibi. Esas itibariyle o, somut birtakım özellikleri kazanarak müçtehit olur. Acaba bu kurallar ve özelliklerde, devrimci içtihadın yerinde kalabilmesi için zaman içerisinde, nitelik ve temel bakımından genel olarak görüş değişikliğine gitmek gerekmez mi? Yoksa esasen içtihadın şeklini kaybetmesi de daha köklü bir sebebin sonucu olmasın sakın?

Cevap 6: Tam aksine, eğer bir ideoloji tikellere dayanırsa ideoloji değildir. Trafik yasaları, kuralları, kararları ve yönetmelikler çok küçük bir değişiklik yapılması halinde içerikleri tamamen boşalır. Doğrudur, eğer bir ideoloji kendisini bu tikellere dayandırırsa daha açık, daha somut olur ve taraftarlarının görevi de daha belirginleşir, ama artık ideoloji değildir. İşçi sınıfına dayanan Marks, ayağını kendi coğrafyasından daha öteye uzattıkça artık bu somut ideolojinin de gözden geçirme ihtiyacı duyduğunu görüyoruz. Çünkü birkaç kilometre ötede sanayi proletaryası mevcut değildir. Bu yüzden, kendisini tamamen açık tikel ve somut temellere bina etmiş olan bu ideoloji orada temellerini yenilemek, onun yerine çiftçileri geçirmek zorundadır. Başka yerde çiftçi de yoktur, kabile düzeni söz konusudur (mesela Zufar[39] veya Ye-

[39] Umman'da bir bölge (Çev.)

men'de). Orada da ideoloji kendi temellerini değiştirmeye ihtiyaç duyar. Şu halde, erdem saydığımız şeyin ideoloji için zayıflık ve noksanlık olduğunu görüyoruz. Esasen ideoloji, tıpkı bilim gibi, genel yasalar temeline ve sabit insanî idealler temeline oturmalıdır. Fakat onun belli bir toplumda var olan zaman ve mekân gerçekliklerine uydurulması, hem o ideolojiyle bağlı, hem de o zamanın aydını olan kimsenin omuzlarındaki misyondur. İşte bu noktada bir ideoloji, bireylerin ona bakarak yollarını bulacakları, hazine keşfedecekleri bir kılavuz kitapçık değildir. Aksine, ideolojinin insanla bir bağı vardır. İnsanın bir ideolojiye sahip olmasıyla her şey aydınlanmaz, her şey belirgin hale gelmez, bütün ödevler omuzlarından inmez. Bilakis, en büyük ve olumlu rolü yine aydın ve düşünür insan oynayacaktır. İdeoloji asla insanın düşünce, bilim, toplum ve içtihat alanındaki yükümlülüğünün yerini alamaz. İdeolojiye dair böyle bir algı, dini ve dinin temellerini tanımada rehberlik eden ilimleri öğrenmek yerine, tüm şartlara haiz bir müçtehitten ilmihal alan, hayatındaki her müşkülü o konudaki sayfadan araştıran ve cevabını hayli açık, sarih ve kesin bulan avamın inançlı ve mutaassıp algısıdır. Hâlbuki aydın, kendisi de bilimsel bir kitapçık yazabilecek olmasına rağmen bilimsel kitapçık araştırmasına girişmez. Ama İslam, sanayi işçisinin sömürüldüğünü, çiftçinin feodalitede sömürüldüğünü, netice itibariyle de kölenin, bu ideolojideki kölelik düzeninde kendi adını işitemeyeceğini ve burjuvaziden sonraki ve kapitalizmin yıkılmasından sonraki düzende artık söyleyecek sözü olamayacağını söylemek yerine genel bir esasa dayanır; o da bütün değerlerin ve insanî yeteneklerin zayıflatılmasıyla sonuçlanan toplumsal, iktisadî, siyasî, kültürel ve diğer tüm etkenleri kapsayan "istizaf/güçsüzleştirme" ile mücadele eder. Bu durumda herkes kendine ait düzende ve zamanda, kendi ideolojik inancına göre, istizafla mücadele için taşıdığı sorumluluk itibariyle kendi mustazaf sınıfını belirlemeli, onun karşısında sorumluluk hissetmeli ve bundan dolayı kendi zamanının istizafı hakkında içtihat yapmalıdır. Feodal toplumda çiftçi mustazaftır, sanayi kapitalizminin olduğu düzende sanayi proletaryası mustazaftır ve kapitalizm de istizaf rejimidir; kölelik rejiminde kölelik istizaf rejimidir ve köleler mustazaftırlar; sömürge rejiminde ise bir millet mus-

tazaftır ve sömürgeci de istizaf rejimi. Bunun içindir ki ideoloji tikel bir meseleye dayandığında diğer bir irtibatta sapmaya maruz kalacaktır. Nitekim Marksizm'i gördük; ikinci uluslararası savaştan sonra, sömürgeciliğe karşı milli mücadele olan üçüncü dünya ülkelerinin mücadelesinde ne yapacağını bilememeyle karşı karşıya kaldı ve şaşkınlık geçirdi. Çünkü okuma yazması olmayan, kültür ve ideolojiden mahrum kabileler bile onlardan daha ileri gittiler, üstelik onların bilimsel ideolojiden edindikleri insanî içgüdüden çok daha iyi biçimde sorumluluklarını hissettiler ve ona göre davrandılar. Çünkü sömürgeci rejimin ortada olduğu bir durumda bir toplumdaki sınıfsal sömürü düzeni üzerine kafa yoruyorlardı. Fakat içtihadın iş görmez hale geldiği ve bunun da İslam'ın yaşlanmasına yol açtığı söylendiğinde bu, bilimsel ve tarihsel gerçekliğe uygun değildir. Bu sözü, İslam'ın tarihsel, nesnel yazgısının bilgisi ve siyasî, sınıfsal düzenlerin rahminde kat ettiği mecra yerine sadece kendi zihniyle ve felsefî birikimiyle oynayabilen kimseler söyleyebilir. Eğer içtihadımız iş görmez hale geldiyse bu, bizim hareketsiz kalmamız nedeniyledir. Dolayısıyla harekete devam etmek zorunda olduğumuz gibi, içtihadı da tekrar harekete geçirmeliyiz. İçtihadı, insanı düşünme ve gelişme yolundan engelleyen, medeniyetimizi ve kültürümüzü donuklaştıran insanlık karşıtı etkenler iş görmez hale gelmiştir. İslam yaşlanmamıştır. Çünkü bir ideoloji için doğru olan tabir, o ideolojinin batıl veya doğru olmasıdır. Dolayısıyla eğer bir ideoloji doğruysa yaşlanması onun için anlamsızdır. Eğer batılsa gurur ve gençliğinin zirvesinde de olsa temelsizdir. İdeoloji bilim gibidir: Bilimsel açıdan batıl olan bir teori, gençliğinin başlangıcında da batıldır. Yok, eğer doğruysa, taraftarı olmasa bile doğru olacaktır. Galile, yeryüzünün hareketini ispatladığı sırada tuhaf ve mahkûm edilmiş bir fikri savunuyordu, ama görüşü doğruydu. Leukippos, Aristo'dan önce atoma inanıyordu. Aristo'dan sonra reddedildi, ama yüzyıllar sonra tekrar onun teorisi bilimsel gerçeklik kazandı. Bilimsel bir teori veya felsefî dünyagörüşü ya da ideoloji için ifade edilebilecek olan şey, doğru veya yanlış olmasıdır. Tarihte Ebuzer'in teorisinin yok olduğunu, buna karşılık Osman'ın ve Kâbulahbar'ın teorisinin devam ettiğini, gerçekleştiğini ve yaygınlaştığını görüyoruz. Hatta Şia'nın zihniyetinde

bile. Bundan dolayı tarihi tashih etmek zorundayız. Sınıfsal kapitalizmin ve köleliğin sebeplerine karşı şu anda ve tarihte mücadele vermeliyiz yahut düşmanların ürettiği yazgıyı mahkûm etmeliyiz. Eğer Şiî müçtehidimizin verdiği fetva Abdurrahman b. Avf'ın lehine, Ebuzer'in aleyhineyse bu, Ebuzer'in tezinin yaşlandığının göstergesi midir? Yoksa Ebuzer'i yaşlandırıp Abdurrahman'ı yüzyıllar sonra hâlâ genç tutan ve Şia'ya, Şiî fıkhına hâkim hale getiren, toplumumuza, kültürümüze ve fıkhımıza egemen düzenin göstergesi mi?

Soru 7: Bilim ve din konusundaki eski tartışmada İslam'ın bilimle çelişmediğini kabul edersek, doğaötesi tartışmasının dışında acaba toplumsal, iktisadî, siyasî ve ideolojik diğer konularda, bilinen bilimsel temeller üzerindeki Marksizm'den (eğer bunda tereddüt varsa onun yeni bilimsel şekillerinden) İslam'da yararlanılabilir mi? Acaba İslam ve Marksizm arasında bu alanlarda hiç ortak nokta ve diyalog bulunamaz mı? Nereye kadar uzlaşabilirler? Hangi temel noktada ihtilafa düşer ve yolları ayrılır? İslamî meseleleri tahlil edip çözümlemede nereye kadar Marksist yöntemden yardım alınabilir? Eğer strateji farklı olursa acaba bilimsel yöntemlerden, yani stratejiye doğru ilerlemek ve ulaşmak için diğer ideolojinin taktiğinden fayda umulabilir mi?

Cevap 7: Marksizm ve bilim ilişkisinde, soruda bahsedilenin aksine, sorun henüz çözülmüş değildir. Eğer gerçekte (propaganda edildiği gibi) Marksizm bilinen temellere oturuyorsa karşımıza şu soru çıkıyor: Bilinen bilimsel temelleri dünyada burjuvazi ve kapitalizm ortaya koydu ya da en azından bu temeller burjuvazi düzeninde ortaya çıktı. Bu bilimleri ortaya çıkaranlar Marksist olmadıkları halde nasıl oluyor da Marksistler bir ideoloji için bu bilimlerden yararlanabiliyor? Bu nedenle Marksizm'in bilinen bilimsel temeller üzerine oturduğunu söylemek yerine, Marksizm'in kendisini bilinen bilimsel temellere göre açıklamaya çalıştığını söylememiz gerekir. Dolayısıyla başarı kriteri tereddütlüdür. Yahut en azından Marksist dünyanın bu intibakta elde ettiği başarı farklıdır. İslam'ın Marksizm'le bağının ne olduğuna veyahut farklı ya da ortak mevzuların ne olduğu meselesine gelince. Bu, çokça tekrar-

lanmış bir tartışmadır. Ama epeyce anlatılmış ve haylice dinlemiş olmamıza rağmen yanlış ele alınmıştır. Kimileri İslam'ı, Marksizm ile kapitalizm arasında, idealizm ile materyalizm arasında bir okul olarak tanıtmışlardır. Veya İslam'ın kapitalizm ve Marksizm'le ilişkisinden söz etmişler; sonuç üretme biçiminde, uydurma ve bazen de komik şekilde İslam'ın bir yandan Marksizm'le, öte yandan da kapitalizmle ortak yanlarından bahsetmişlerdir. Hâlbuki aslında kapitalizm, İslam'ın ve Marksizm'in köklü ve esaslı biçimde mücadelede rekabet halinde olduğu, bunun da İslam'ın konumunu ve yerini, bunun yanı sıra Marksizm'le ve aynı zamanda da kapitalizmle bağını somut olarak gösterdiği, böylelikle de bu ikisi arasındaki ilişkinin ne olduğu sorusuna kendiliğinden cevabın verildiği zamanımızın temel mevzusudur. Görüyoruz ki bu ikisi arasındaki bağ, müşterek oldukları yerlerde bile farklıdır. Bu, bir hastalık için birbirinden farklı yollara inanan iki doktorun durumu gibidir. Bir doktor ile bir hasta arasındaki ilişkilerin, bazı ilkeleri hastadan, bazı ilkeleri de doktordan çıkardığımız dolaylı bir ilişki olduğunu söylemek çok gülünçtür. İki doktorun bir hastalık üzerine rekabeti, aynı zamanda bir hedef üzerine rekabetten de kaynaklanmış olan rekabettir. Netice itibariyle, insanın kapitalizmle savaş halinde bulunduğu günümüz koşullarında, itiraf etmek gerekir ki Marksizm çok daha açık, çok daha elle tutulur ve çok daha belirgin söz söylemektedir. Çünkü Marksizm kapitalizmle mücadele için ortaya çıkmıştır. Hâlbuki İslam istizafla mücadele etmek üzere şekillenmiştir. Ama kapitalizmin yok olmasından sonra Marksizm de yaşlanacak ve ortadan kalkacaktır. Fakat İslam, kapitalizmin yok oluşunun ve sosyalizmin ortaya çıkışının ardından da insanın başka bir istizafının arayışına koyulur. Nitekim bugün kapitalizm dışı toplumlarda da İslam, istizafı yine bulabilir; ama Marksistler şaşkın şaşkın bakınırlar.

Hiç kuşku yok (Marksizm'den) sadece fayda beklemekle kalınamaz[40], üstelik beklenmek zorundadır da. İşte donuk bir ideoloji ile hareketli bir ideoloji arasındaki farkın ayırt edildiği yer bura-

[40] Burada sorunun son kısmına cevap verilmiştir. (Derleyen)

sıdır. Kendi İslamî ideallerimizi ve hedeflerimizi ifade ederken bilimden öğrendiğimiz gibi Marksizm'den de öğrenebiliriz.

Soru 8: Her dinin, ideolojinin muhatapları vardır ama aynı zamanda ideallerini gerçekleştirmek ve "olması gereken" toplumu inşa etmek için adama ihtiyaç duyar. Kendi adamının sahip olduğu nitelikler, sıfatlar ve özelliklerin tanımına göre adamını oluşturmak ve eğitmek için bir sınıfı en uygun zemin olarak belirler. (Marksist teori açısından, proletarya; Sovyetler, proletarya veya çiftçi; Çin, çiftçi) İslam günümüz toplumlarının atmosferinde hangi sınıf içinden kendi adamını edinir? Acaba bu amaç için belli bir sınıf düşünmekte midir? Acaba sınıfları Marks'ın ifade ettiği şekilde mi kabul ediyor? Yoksa esas itibariyle sınıfları tahlil ve çözümlemede noksanlığı mı var? Bu durumda adam edinme kriteri nedir? Eğer varsa sınıfların analiz ve çözümlemesinin bilimsel görüşüyle çelişkili midir? Eğer yoksa sınıfsal konumu hangisidir?

Cevap 8: Şüphe yok ki her ideolojinin bir tür somut hizalanmaya ve belirgin sağlam çerçeveye göre toplumsal yükümlülüğü vardır. İslam da kendisine ait belirgin bir toplumsal ve sınıfsal çerçeveye sahiptir. Ama bu soruya göre Marksizm'in işçi sınıfını, Sovyetlerin çiftçi-işçi ve Çin'in çiftçi sınıfını kendisine dayanak olarak seçmesi Marksizm'in ortaya koyduğu dayanağın doğru olmadığının göstergesidir. Çünkü Sovyetler ve Çin'de Marksizm'in dayanağına aykırı olan şey Marksizm'in kendisidir. İslam'ın dayanağı ise bellidir, halk ve mustazaflar. Fakat bu halk ve mustazaflar, muhtelif zamanlarda çeşitli irtibatlara, muhtelif toplumsal, sınıfsal ve evrensel şartlara göre birbirinden farklıdır. Amerika'da siyahlar mustazaftır. Milletler arası ilişkide sömürgecilik, Müslüman sınıfların konumunu tayin eder. Kapitalist bir düzende, sınıfsal bir çerçevede hiç kuşku yok sömürülen sınıflar mustazaf sayılırlar. Tıpkı proletarya tarafından vekâlet ve vesayetle tüm toplumun akıl, düşünce, iman ve özgürlüğüne hâkim olan proletarya benzeri bir diktatörlükteki sabit, egemen, türedi bürokrasi gibi. Bütün bu halklar, mustazaf toplumlardır.

Soru 9: İslam'ı diri ve devrimci tutmak ve Müslüman olmak için bütün bu öngörülere ve önlemlere (zikir, namaz, kitap, sünnet,

Ehlibeyt, içtihat, imam, bekleyiş vs.) rağmen neden İslam devrimciliğini kaybetti ve çöküşe sürüklendi? Hâlbuki ilk birkaç yüzyılda olduğu gibi bütün zamanlar boyunca devrimci kalabilecek kapasiteye sahip olduğu söyleniyor. Acaba mesele, bütün o yol göstermeler, panzehirler, önlemler, tedaviler ve politikaları, yani İslam'ın pratiğini yozlaştırıcı etkenlere karşı koymada akamete uğratan ondan daha üstün ve daha köklü bir kanun, daha tayin edici etkenlerin bulunması mıdır? Acaba en devrimci ideolojiyi bu derecede devrim karşıtı ve taşlaşmış hale getirebilecek daha tayin edici bir etken veya etkenler yok muydu? Acaba bu kanun, bir ideolojinin yaşlanması ve ölmesi değil midir? Çünkü bu ideolojiyi zaman içinde mümkün olan en iyi surette devrimci tutabilmek için vazetmiş olduğu devrimci talimatlarını bile dondurup devrim karşıtı hale getirmemiş midir? Şu anda ise devrimi dosdoğru sürdürebilmek için bu zamanın çeşitli ve değişik devrimci ihtiyaçlarına cevap verebilecek, ama aynı zamanda devrimin pratik, stratejik ve genel politikaları yönünde; bir devrimi geliştirmek ve sürdürmek için ve de esas itibariyle tahakkuku için kaçınılmaz biçimde ihtiyaç duyulan esas tutumlar, kriterler ve değerler istikametinde zamana uygun, açık ve ilkesel cevaplar üretebilecek, yok eğer bunu yapamayacaksa içtihat yöntemini kullanmaya rağmen tek başına ve ayakları üzerinde bağımsız biçimde duracak kılavuz bir ideolojiye kesinlikle ihtiyaç bulunduğu, acaba tümden ve temelden gözden geçirilmesi gereken yanlış bir çıkarım mıdır? Onun ilke ve yasalarını yenileme ve genellemek için, daha üstün ve daha kapsamlı yasaları bulup çıkarma istikametinde (yani şimdi donuklaşmış olan geçmişteki devrimci toplumun devrimci topluma doğru yönlendirilebilmesi için İslam'ın zaman içerisinde muhtevasının değişmesi, kompleksler, hurafeler ve bilim karşıtı tavsiyelerden arındırılması) çalışmalıysak, bu durumda, eğer İslam kendisini bu boyutta uyarlayabiliyorsa, söylendiği gibi, acaba İslam'dan geriye bir şey kalacak mıdır? Bir diğer ifadeyle, yaşlılık döneminin sonlarında ideoloji serumu vererek onu devrimci yapmak yerine, devrimi ilerletmede bize yardımı olacak ideolojinin peşine doğrudan düşmemiz daha iyi değil mi? En azından akıl bize (doğa ötesi ve mutlak bir yönü bulunmadığın-

dan), zaman içinde ve yeryüzünde kuşkusuz değişikliğe uğrayacak olan ilkeler eğer stratejimize aykırı düşer ve çelişki oluşturursa onu gözden geçirmemize izin verir (nitekim Marksizm'in bilimsel örneklerinin ve çeşitli fıraksiyonlarının ortaya çıktığını görüyoruz: Sovyetler ve Çin), böylelikle de imkân ölçüsünde, yol gösterici bir ideoloji veya harekete egemen ruh olarak oluşturulabilir ve hareketin uygulamadaki politikalarını belirlemede kesin tayin edici etkisi olabilir. Aslında onun yardımıyla muhtelif ve değişik tezahürleri, devrimci bir hareketin sayısız sorun ve güçlüklerini belirleyerek, ona uygun çözüm yollarını böyle bir ideolojinin temel ilkelerinden çıkarabiliriz. Bu bir yana, (iddia edildiği gibi) eğer İslam'ın muhtevasında, zamanın devrimci ihtiyaçlarına cevap verecek türden bir gözden geçirme yapacaksak, ideolojinin sonuç itibariyle üzerine bina edildiği zihinsel ve pratik dünyagörüşü gibi köklü ilkelerde çelişkiyle karşılaşırız. Bu durumda üstyapılarda, ikinci dereceden ve zahirî ilkelerde her türlü değişiklik abesle iştigal olacaktır. Bu, yalnızca içsel çelişkini şiddetini arttırır. Dolayısıyla bazı ilkeleri diriltme, hurafeleri yıkayıp paklama ve üzerine oturmuş, hatta derinliklerine nüfuz etmiş tozu toprağı silme aracılığıyla bu ideoloji, devrimci hareketlerin yeni tecellilerini izah edip açıklama yükümlülüğünün altına girecek biçimde yeniden inşa edilemez. Çünkü tezahürlerin karşılaşma tarzında ve çözüm yollarının niteliğinde ilkesel ve temelli çelişkiler mevcuttur.

Cevap 9: İslam'ın ilk asırlarda devrimci olduğu, yavaş yavaş yaşlanmaya başladığı ve şu anki devrim karşıtı aşamaya ulaştığı sözü İslam tarihine aykırıdır. İslam tarihi, İslam'ın zaman içinde yaşadığı akıbeti bize gösteren gerçekliktir. İslam, daha başlangıcında iki kanada ayrıldı: Bir kanat sağa eğilim gösterdi. Ebubekir ve Ömer'le başladı, Osman'la zirveye ulaştı. Sonra Beni Umeyye ve Beni Abbas biçiminde tarihin geleneksel sınıflı düzenini kabul etti. Ama devrimci İslam Ali ile başladı, devrimci kaldı, devrimci kimliğini 1000 yıl korudu ve Safevî devrinden itibaren irticai ve devletçi şekle büründü. "Öylesine devrimci ve bilinçli bir temele sahip olan İslam gibi bir ideolojiye karşı zafer kazanmış belirleyici ve daha köklü unsurlar yok mu?" sorusu; güç, zulüm ve zorba-

lığın ve insana egemen eşraf sınıfının huzurunda bir aydın tarafından dile getirilmiş büyük bir övgüdür. Biz, o belirleyici unsurları tanıyoruz. O unsurlar, tarih boyunca bütün devrimleri, bütün hareketleri, bunun yanı sıra bilim, felsefe, sanat ve edebiyatı, bütün insanî ve ahlakî değerleri, hatta şehitlikleri, fedakârlıkları ve cihatları kendi çıkarına, kendi sınıfsal ve politik menfaatine istihdam etmiştir. Eğer toplumumuzun tarihinde, kültür ve inancımızda ve insan türünün tarihinde böyle bir komployu görmemişsek o zaman tarihten ne öğrenmişiz ki? Buna ilaveten bu soru, ideolojinin bir tür sapkın zihinsel algısını gösteriyor. İnsanın hiçbir şey olmadığını sanıyor. Biz aydınlar, biz toplumsal sorumluluğu olanlar, biz kendi zamanının devrimci öncüleri, her birimizin yanında amel ettiğimiz ilmihali bulunan kutsal mümin olmaktan başka hiçbir şeyiz. Bizim için yazılmış kurallara göre hareket edecek teknisyenler değiliz. Bir kitabın ideolojisi, motor tamirinin kullanım kılavuzu değildir; yahut yemek tarifi. İdeoloji, insanın ihtiyaç duyduğu yiyecekleri belirler. Yine biz, toplumsal uygarlığımızın ilerlemesine göre olabildiğince çok ve her geçen gün daha gelişmiş yiyecekler, aşçılık yaratmalıyız, öğrenmeli ve icat etmeliyiz. İdeoloji, sosyal misyonunda insanın rolünü yüklenmez. İdeoloji asla insandan ve belli bir çağdaki insan neslinden ayrı değildir. Devrimci bir ideolojinin devrimci kalabilmesi daima bilinçli ve devrimci insanların görüşüne bağlıdır. Eğer insanlar devrimci olmaktan çıkarsa, ruhlar taşlaşırsa ve görüşler sapıtırsa devrimci bir ideoloji böyle zihinlerde ve insanlık karşıtı böyle bir toplumsal vasatta doğal olarak irticai bir şekil alacak, hatta insanlık karşıtı bir rol üstlenecektir. Eğer bugün, hiç kuşku yok zulmü mahkûm etmek için kahramanca ölmek anlamına gelen Hüseyin'in şehadetinin, bu hatıra ve geleneğin, aynı zamanda da o şehadete vefalı halk kitlelerini uyuşturmak için bir etken olduğunu görüyorsak bu acaba Hüseyin'in yaptığı işin bugün artık yaşlandığının göstergesi midir? Eğer bir ilke, bir fikir veya bir akım hakkındaki yargımız, toplumsal etkeni ve tarihi onda pay sahibi bilmeksizin şu anda toplumda görünen resmine göreyse, sadece zihinsel ve gerçek dışı vehme duçar olmakla kalmamış, hatta beşeriyetin en yüce dev-

rimci değerlerini de kurban etmişiz demektir. Hüseyin'in yaptığı şey, bu durumda yaşlanmamakla kalmamış, bilakis insanlık karşıtı, uyuşturucu ve devrim karşıtı olmuştur. Hâlbuki Hüseyin'in yaptığı iş, insan insan olduğu sürece yaşlanmayacaktır. Din ortadan kalksa bile Hüseyin'in yaptığı işin ihtişamından hiçbir şey eksilmeyecektir. Eğer İslam devrimci değilse ve devrimci olmayı günümüzde ona serum olarak zerk ediyorsak faydasız ve sonuçsuz bir iş yapıyoruz demektir. Eğer İslam, içlerinden bazıları zamanımızın devrimci şartlarına aykırı düşen temeller üzerine bina edilmişse o temellerin değişmesi ve bugünün koşullarına uygun başkalarıyla yer değiştirmesi ile, hiç şüphe yok, İslam'ın muhtevasından geriye hiçbir şey kalmayacaktır. Ama İslam ne odur, ne de bu. İslam'a dair böyle bir telakki, bazı güçlerin Muhammed'den sonra ürettiği ve bütün insanları, tüm insanî değerleri, birinci derecede de İslam'ın kendisini kurban eden resmî İslam'ı kabullenmek demektir.

Eğer bugün Avrupa'nın kirli burjuvazisi, kendisini Büyük Fransız Devrimi'nin mirasçısı sayıyorsa ve eğer günümüzde Wall Street'in kirli kapitalistlerinden Amerika'nın 200 yıl önceki bağımsızlık, özgürlük ve kölelik karşıtı devriminin mirasçıları olarak söz ediyorsak, yahut bundan daha gerçekçi ve daha bilimsel olan şudur ki tarihsel etkenleri böyle bir başkalaşmanın sebebi olarak görüyorsak ve bu iki yerde de tarih boyunca tekrar edilen asıl meseleyle, Kabillerin Hâbillere mirasçı olduğu gerçeğiyle karşı karşıya olduğumuzu öğreniyorsak; eğer Safevîlerin, Kacarların ve başkalarının kirli sarayları Kerbela mersiyeleriyle çınlıyorsa veya bir elleri halkın akıl ve özgürlük gırtlağına yapışmış, diğer elleri de sarayda ve sistemde olan fakihler kendilerini Cafer ve Ebuzer fıkhının mirasçıları sayıyorsa, yahut Roma'da Sezar'ın düzeninin devamı olan Papa, kendisini, Filistinli ayakları çıplak bir balıkçı olan Mesih'in halifesi görüyorsa acaba insan ruhunun tecellisinin esas kaynaklarını ve insanın kutsal ve diri özgürlüklerini ve ideallerini imha ederek kendimizi tarihe hükmeden unsurlara mı teslim etmeliyiz; dolayısıyla tarihe hükmeden güçler karşısında, tarihe hâkim olan kudretler karşısında teslim mi olmalıyız? Ya da hayır, komployu okuyalım. Bumedyen demişti ki: Sadece Müslüman milletler sömürgeleştiril-

mekle kalmadı, İslam da sömürgeleşmenin kurbanıdır. En büyük özgürlük mücadelesi, İslam'ı sömürgecilik komplosundan ve sömürgeci kültürün egemenliğinden özgürleştirme mücadelesidir. Bu nedenle bugün devrimimiz, gündelik meselelerde bize kılavuzluk edecek yeni bir polikopiyi aramaya sevk etmemelidir. Aksine, büyük devrim, kendini, tarihi boyunca insanı özgürleştirmek amacıyla ve istizaf, zulüm ve sömürü ile -bunların bütün farklı şekilleriyle- mücadelede ortaya çıkmış; sınıfsal, eşrafçı ve egemen güçlerin kurbanı olmuş bütün hareketlere (iliştirmektir). Böyle bir bütünleşme ve böyle bir bilinçle devrimci cevherleri ortaya çıkarmalı, kendimizi zenginleştirmeli, dopdolu kalbimizle ve ellerimizle bugün kurbanı olduğumuz ve üzerimize birkaç cepheden hücum eden şeye karşı dimdik durmayı öğrenmeliyiz. Çünkü devrimci bir görüşün hamlesinin tarihin derinliklerinde kökleri vardır. İşte böyle bir devrim ile, zamanın modasına uymuş ve birkaç tercüme ile yeni bir ideoloji benimseyip mutluluğu bulmuş!!! aydınınki arasındaki fark buradadır.

Burada[41] soruyu soran kişinin muhatabı, bir tür reformizme sarılmış sözde Müslüman aydındır. Tamamen piyasa işi ve avamî bir reformizm. Reformizm, sadece İslam'ı yenilemek olmaması bir yana, aynı zamanda İslam'ı yozlaştıranı da terk etmektir. Reformist İslam, mevcut zamana uyumlulaşmış, bunun yanı sıra ona uygun bir İslam arayan dertsiz tasasız İslam'dır. Hâlbuki devrimci İslam, esas itibariyle dünyagörüşünün başlangıcından itibaren devrimci olan İslam'dır. Bundan dolayı ondan edinilen idealler de devrimci olacaktır. Bu devrimci dünyagörüşünde devrimci idealler sayesinde bir Müslüman, sosyoloji bilimi, başkalarının tecrübeleri ve zamanın tüm devrimcilerinin kazanımları temelinde kendi misyonunu arayabilir, keşfedebilir ve onu eyleme dönüştürebilir. Böyle bir durumda, irticai ve hurafe altyapısını koruyan ve detaylarda zamana özgü ve zamanın modasına uygun rötuşlar yapan o İslam'la yerle gök arası kadar farklıdır ve hatta bu ikisi birbiriyle savaş halindedir.

41 Buradan başlayarak 9 numaralı sorunun son kısmına (Bu bir yana -iddia edildiği gibi- İslam'ın muhtevasında...) cevap verilmektedir. (Derleyen)

Soru 10: Realizm, idealizm, materyalizm.

Cevap 10: Bu kategoriler İslam'ın dünyagörüşünde manasızdır. İdealizm, materyalizm ve realizmin İslam'ın dünyagörüşünde anlamı yoktur. Bunlar, tarih boyunca belli toplumsal düzenlerde tek boyutlu düşünürlerin belli görüş ve eğilimlerinden kaynaklanan çelişkilerdir. İslam'ın dünyagörüşü tevhit esasına dayanır. Tevhit, varlık âleminin tamamının tek sistem olduğuna inançtır. Âlem ve varlık bir tek şeyden yapılmıştır ve bundan dolayı böyle bir vahdette ide ve realite, ruh ve beden, maddiyat ve maneviyat arasında bölünme manasızdır. Bir tek bölünmenin anlamı vardır ve o da öze ilişkin olan değil, göreceli olan bölünmedir; dünyanın şehadet/görünür ve gayb/görünmez olarak bölünmesidir. Görünür olan, gözlemlenebilir olan ve insanın bilgisi dahilindeki tüm tezahürlerdir. Görünmez olan ise, varlığın, insanın duyularının hissi ve idrakinin bilgisi dışında kalan kısmıdır. Bu kategoriler de insanla ilişkili olarak söz konusu edilebilir. Dolayısıyla varlığa ilişkin, nesnel ve felsefî bir mesele değil, bilgi bahsiyle ve tanıma zeminiyle ilgili bir tasniftir. Varlık açısından, nesnel ve felsefî bakımdan görünür ve görünmez olan, madde ve mana, fizik ve metafizik birdir. Bu sebeple biz, bize dikte edilen zihinsel kalıplar içinde düşünmek yerine en devrimci iş, zihniyetimizi bu sınırlamalardan kurtarmamız, aynı zamanda azametli ve tevhidî bir bakışla varlığa ve insana bakmamız, bunun yanı sıra fizik ve metafizik arasındaki sınırı ortadan kaldırmamız, insanın aşka ve ekmeğe olan ihtiyacı arasındaki sınırı kaldırıp atmamızdır.

Soru 11: Hangi kriterlere ve icaplara göre iki ideoloji arasında hükme varılabilir? Hangisinin pratikte en iyi yolu gösterdiğine ve ilerlemenin en iyi biçiminin niteliklerini öğrettiğine bakmamızdan başka bir şey var mı? O halde en iyi, en gelişmiş ve en çok yönlü akımlar, bize pratikte yardımı dokunamadığında -doğru anlamak ve düzgün kullanabilmek için sarf edilen bütün çabalara rağmen- acaba tercihimizi gözden geçirmek en doğrusu değil midir?

Cevap 11: Bu, pratiği nasıl gördüğümüze bağlıdır. İkincisi, pratiği anlamanın bizim gözümüzde kapsamı ve düzeyi nedir. Eğer pra-

tikten kast ettiğimiz, toplumumuzda siyasî veya iktisadî düzende değişiklikse, belki, kabul ettiğimizde tahkik zahmetine gerek kalmayacak, doğru anlamak veya arındırıp temizlemek için ya da hakiki kaynağını bulmak için bunca araştırmaya ihtiyaç duyulmayacak, tarihi ve tarihteki bütün değişimleri ve güç oyunlarını bilmeye muhtaç olmayacağımız, birkaç teksir ve tercümeye sahip olmakla her şeyin bizim için hallolacağı ideolojiler olmalıdır. Ama bu durumda pratiğe dayanmak, hem de böyle bir daralma sırasında, bizi bir tür Amerikan pragmatizmine maruz bırakacaktır. Düşünceyi, idealleri ve inançlarımızın eyleme dönük olduğunu asıl kabul etmeksizin pratiğe dayanmak, avamî olmaya ve yüzeysel bakmaya eğilim ve teslimiyet demektir. Çünkü pratiğe bizim için özgünlük kazandıran şey ideolojidir. İdeolojiye özgünlük kazandıran şey pratik değildir (pratik ideolojinin özgünlüğünü ispatlasa ve onu gerçekleştirse de). Çünkü pratiğin, değişik görüşlere ve çeşitli eğilimlere göre muhtelif olduğunu görüyoruz. O halde pratiği ideoloji seçer, pratik ideolojiyi değil. İde ve pratik arasındaki diyalektik ilişkiyi, hem idenin tecellisi, hem de devrimci pratiğin tezahürü olan Ali, en net ve en ilmî ifadeyle göstermiştir. En sağlam yol, yolun en aydınlık lambası budur: "İman amele, amelde de imana delalet eder."

İDEOLOJİ (III)

İdeolojinin cevher, hakikat ve asli rolünü tanıtan en net tarif şudur: "İdeoloji, insandaki içgüdünün devam etmesidir."

Canlı varlığın tabiatla, başkalarıyla -türdeşlerle, aynı muhittekilerle, yabacılarla ve düşmanlarla- ilişkisi, kendini idare, beslenme, gelişme ve üreme gibi hayatın temel davranışlarını yerine getirme, birey ve türün devamını sağlama, şahsî ve ailevi ve tabii kolektif sorumlulukları uygulama, çalışma ve dinlenme, davranışın niteliğini ve hayat tarzını değiştirme, genel olarak çevreye göre değişim, uyum gösterme, yorumlama ve kılavuzluk, bunların hepsi hayvanlarda, dikkat ve güven içinde işini yürüten içgüdünün kontrolü alanındadır. Canlı varlık, kaygısız ve tereddütsüz bir şekilde, tabiatın, hayatının ayaklarının altına serdiği tayin edilmiş mecrada adım atar ve sakince, mutlu, masum yaşantısını sürdürür ve kaderini kat eder. Bu arada, tabiatın hükmüne, yani tabiatın doğasına yerleştirdiği güçlerin toplamı olan içgüdünün kılavuzluğuna meydan okumuş, hatta ayağını doğal hayatının sınırının ötesine uzatmış, Kur'an'ın tabiriyle tabiatın Rabbine isyan etmiş ve böyle bir "şeytanlık" nedeniyle de tabiatın tasasızlık, şuursuzluk, mutluluk ve sükûnet bahşeden emniyet ve rahmet cennetinden dert, gurbet, ayrılık, yalnızlık, telaş, susuzluk, savaş, arayış, sorumluluk, keşif, yaratma ve tercih dünyasına düşmüş, tıpkı bir isyankâr evlat gibi, kaçınılmaz olarak, Heidegger'in ifadesiyle "yapayalnız bu dünya çölüne fırlatılmış" olan insan, kendini idare, kılavuzluk, geliştirme, hatta yaratma ve yetiştirmenin, kendi türünün mahiyetini ve bireysel şahsiyetini yaratmanın sorumluluk yükünü omuzlamalıdır. Çünkü o, "yasak meyve"yi yemekle tabiatın sınırlı haddi hududunu aşmış, "yasak" dairenin dışına çıkmış, hayvani yaratılışının güvenli ve sıcak korunaklı alanından firar edip bütün kâinatın yürüyüşünü sağlamakta olan maddî ve doğal sebep-sonuç zincirinin dışına fırlamakla yalnızlaşmış, ayrı düşmüş, Sartre'ın ifadesiyle "kendi başına bırakılmış" (délaissé), bizim tabirimizle "takdir"in seyir hattından "tefviz"in[42] hayret çölüne düşmüş ve şimdi de kendi başına bu dünyada Tanrı yerine Tanrılık yapmak zorunda kalmıştır; tıpkı Tanrı gibi

[42] Allah'a tevekkül, Allah'a teslimiyet, ***Logatname-i Dehhoda*** (Çev.)

yaratmalı ve kendi işine bakmalıdır. Allah tüm kâinatı "kahr" ile yürütür, dünyadan kopmuş ve serbest kalmış bir gezegen olarak o ise kendi işinin başlangıcında "vahiy"e davet eder, zaten davet de kendi özünde özgürlük ve tercihi barındırır.

Şu halde, hem içgüdülerin bağından kurtulmuş, hem de şaşırtıcı ilahî varlığının tecellisi ve hayatının tezahürü için içgüdülerin sızamayacağı meydanları ve ufukları araştıran ayrı düşmüş bu tek başına asi, kendine yol göstermeyi de bizzat kendisi üstlenmelidir. Kılavuzluk hem "hareket gücü"dür, hem de "yol bilme"; bizim dilimizde aşk ve hikmet, bugünün kavramıyla, belli bir dünyagörüşünde tayin, izah, tefsir ve tevil edilen, sonuç itibariyle de bizi harekete geçiren ve bize yön veren, insanın "nasıl oluşacağı"nı, "nasıl olacağı"nı ve "neler yapacağı"nı belirleyen, onun "nasıl"larına ve "niçin"lerine cevap veren, neticede varlığımız ve hayatımız üzerinde saltanat süren, bizde aşk, tapınma, takdis, taahhüt, fedakârlık, cihat ve hatta kendimizin eşiğindeki şehadeti teşvik eden değerler ve idealler bütünü "ideoloji". Fakat esas konu, "Bu nasıl elde edilebilir?" meselesidir. Ona ulaşabilmek için birinci şart, sahip olduğumuzu terk etmektir. Descartes'çi kuşkuculuk!

Burada fikrî ve ruhî bakımdan meydan okuyan bir devrime ihtiyacımız var. Kendimize karşı ayaklanmaya. Bu işte mutlak ihlâsa sahip olmak gerekir. Böyle var oluşsal bir ihlâsa ulaşabilmek için de hakikati keşfetme telaşımızın, hakkaniyetimizi ispatlama hakkından daha fazla olması gerektiğine kendimizi hazırlamalı ve ikna etmeliyiz.

Şu halde, kendimizden dışarı çıkmak için ilk adımı atmak gerekir. Kendimizden kastım; din, gelenek, felsefe, fırka, kavim, sınıf veya ideoloji bağlılıklarımızı oluşturan düşünceler, inançlar, bağımlılıklar ve âdetler toplamıdır.

Kendimizi bütün "önyargılar"dan arındırmak. İslam Peygamberi, sert bir dille ve nefret belirten ifadeyle "Kur'an'ı kendi reyiyle tefsir eden"den bahseder.[43] "Rey", bir müfessir ve araştırmacının ön-

[43] Bugün bu ilerici ve bilimsel tavsiyeye irticai ve bilim karşıtı mana veriyorlar. "Rey"i "akıl" anlamında alıyor ve sonuç olarak da herkesi Kur'an tefsirinde aklı

ceki inanç ve nazariyesi anlamındadır. Bilimin özgür araştırmacılarının bugün "préjugement" dedikleri, bilimin âfeti ve araştırmaya mani saydıkları şeydir bu. Çünkü araştırma, hakikati araştırmaktır, "rey" ise sahibinin hakikat sandığı şeydir. Neticede böyle bir araştırmacı, yıllar süren araştırmadan sonra önceden sahip olduğu aynı şeyi ortaya koyar. Zira hakikati keşfetmenin arayışında değildir. Elindeki şeyin hak olduğunu ispatlamanın peşindedir.

Şimdi şu soru gündeme geliyor: Felsefe veya din ya da ideoloji yoluyla hak olduklarına inanç duyduğumuz varsayımları bir kenara koyduktan sonra hakikati nerede arayabiliriz? Esas itibariyle hangi yoldan aramaya başlayabiliriz?

"Hakikat"in dosdoğru merkezi "gerçeklik"tir.

Günümüzde fizik, fizyoloji ya da biyoloji bilimini oluşturan hakikatleri cansız tabiattan ve canlı bedenden çıkarmış değil miyiz? Eğer kalkar önceki görüşleri ve eskilerin nazariyelerini ispatlamakla meşgul olur ve onları izaha koyulursak hiç şüphe yok bir "batıl döngü"ye duçar oluruz. Eğer kalkar dünya ve hayat hakkında düşünür, felsefe kurma, teori üretme ve zihinsel örgüye sürüklenirsek en emin yol, "rey"e veya "zihniyet"e dayanmak yerine, bağımlılık, taassup ve taraf tutma olmaksızın özgürce ve önceki eğilimlerden kurtulmuş biçimde sadece "nesnellik"e dayanmalı, "gerçeklik"in peşine düşmeli ve tek derdimiz dosdoğru görmek, net görmek, çok boyutlu ve tam görmek olmalıdır. Böylelikle doğru, dakik ve gelişmiş bilgiye ulaşılabilir.

Öyleyse kendi zihinselliğimize dayanmak ya da kendi zihnimizde teori ve felsefe üretmek, ideoloji, tarih felsefesi ve antropoloji adına bir şey elde etmek ve sonra bu esasa göre insanı anlamlandırmak yerine tarihi yorumlamalı, insan türünün gelişiminden söz etmeli ve daha sonra da tercih, sorumluluk, cephe ve ciheti belirlemeliyiz. Tam tersine hareket etmeliyiz. Çünkü tersine çevirmek, tepetakla edilmiş bir şeyi doğru yerleştirmek demektir.

kullanmaktan menediyorlar! Böyle bir tavsiyenin nasıl bir tefsir ortaya çıkaracağına ilişkin meyvesi de ortadadır: Kur'an'ın akıldışı tefsiri!

İnsana dayanmalıyız, antropolojiye ulaşmalıyız; insanın "var oluşsal gerçeklik"inden "insanın hakikati"ni çıkarmalıyız. "Tarih"e dayanmalıyız ve "tarih felsefesi"ne ulaşmalıyız; "tarihin hareketi"nden "tarihin mecrası"nı keşfetmeliyiz. Bu, doğru bilimsel yöntem, araştırmanın doğru yolu, tatmin ve kesinlik dayanağıdır.

Ama acaba insan toplumdan ayrı, toplum da tarihten ayrı tasavvur edilebilir mi? Böyle soyutlanmış bir insan ya "boynuzsuz ve kuyruksuz hayvan"dır, ya da vehmedilen bir lafız veya felsefî bir kavram.

Nasıl ki kelime bir "cümle"de anlam taşırsa insan da nesnel tahakkuk bulan tarihte gerçeklik kazanır. "Soyut insan"dan söz etmek felsefedir ve sorumlu bir aydın için -halkla birlikte nefes alır, hayatın ortasında ve kendi zamanında yeri vardır, toprak üzerinde yürüyen, aşk besleyen, ihtiyaç duyan, et, deri ve kandan yapılmış olan insanları (tanır)- afete yol açan felsefeden daha büyük bir tehlike var mıdır?

Bacon'ın ifadesiyle, içimizdeki bütün "fikrî putlar"ı kırmalıyız; aile terbiyesinin çerçevesi, miras gelenekler, sınıfsal davranış, toplumsal kültür, düşünsel modalar, çevrenin telkinleri vs; nihayetinde de "yeni eşekleştirme"nin modern vesvâslar[44], hannâslar[45], neffâseler[46], büyücüler, efsuncular, sihirbazlar, gözbağcılar ve köçekler ile aklımız, bilgimiz, hislerimiz, imanımız, idealimiz ve kutsallarımız etrafında inşa ettiği görünmez zindanlar bizi dilediği gibi yetiştirirler. Bizi derinden kontrol ederler. Sevgimizi, kinimizi, küfrümüzü ve dinimizi belirlerler. Tıpkı yapay uydular gibi, bizi planladıkları yörüngeye yerleştirirler. Kendi karargahlarındaki gizli dalgalarla uzak mesafeden yönlendiriliriz, kumanda ediliriz, otomatik olarak işe koşuluruz, coşar taşarız ve feryadı figan ederiz. Başıboş bir gemi gibi bizi bazen sola çeker, bazen de sürüklerler; kimi zaman da dalgaların kollarına bırakırlar ve absürt felsefeye, abes akımına, "lâ edri"[47] mezhebine ve aldırmazlık ahlakına varı-

[44] Vesvese veren (114/Nas Suresi 4) (Çev.)
[45] Sinsi (114/Nas Suresi 4) (Çev.)
[46] Üfleyen (113/Felak Suresi 4) (Çev.)
[47] Agnostisizm, bilinemezcilik (Çev.)

rız. Ama nihayetinde yabancının elinde oyuncak olmaktan, kendi halkına, kendi halkının diline, duygularına, derdine ve kaderine yabancılaşmaktan, kendimizi, insanın devrimci bir iradeyle yeni baştan doğabileceğini ispatlayan İbrahim, Musa, Buda gibi isimlerin, İbrahim Edhem, Senaî, Gazali, Nasr Hüsrev, Pascal, René Guénon gibi daha sade çehrelerin ve Çin, Cezayir, Vietnam, Kamboçya gibi ülkelerin yaptığına benzer şekilde büyük bir fikrî-ruhî devrimle kurtarırız. Sonra, bütün miras renklerden, geleneksel bentlerden, zihinsel bağlardan, telkin edilen önyargılardan, çevrenin dayattığı ve propaganda ettiği düşünceler, beğeniler, eğilimler ve duygulardan özgürleşerek; yaygın tüm değerlerden, bilinen dürtülerden ve ortadaki sloganlardan kurtularak; tabii ki tecrübe, bilgi ve malumattan olabildiğince fazla bir sermayeyle, nesnel gerçekliğe ve dosdoğru kitlelerin dertleri ve ihtiyaçlarına olabildiğince yakın ve daha tutucu bir bağla; aydın soyutlamalarının ve filozof hayalciliklerinin haşhaşçılığına ve âlim oyunları ve bilge genellemelerinin zihniyetine düşmekten olabildiğince vesveseci davranıp kaçınarak insanlığın ölümsüz ve muhteşem ırmağının -tarih- kıyısına gideriz; güçlülerin bütün o maceracılıklarına, tüm atlıların toz toprağına, bütün iddia sahiplerinin laf kalabalığına, tüm filozofların, ideologların, fırkacıların, fanatiklerin, demagogların ve efsuncuların hayalciliklerine rağmen sapasağlam, kontrol edilemez ve kararlı biçimde yolunu kat eden, işini yapan araştırmaya değer ve akıcı bu gerçekliği; aykırı rüzgârlardan, muhtelif fırtınalar ve tufanlardan, değişken havalardan azade, şairlerin hayallerinden, hayırhahların tekliflerinden ve gayp anlatıcılarının öngörülerinden uzak, vakur, daimi ve kendinden emin kendi ayakları üzerinde duran, toprağın derinliklerinden güneşe doğru ve semanın enginliklerine doğru başını uzatan, dal ve yaprak fışkıran, meyvelerini verecek ve tohumunun özüne yerleştirilmiş "takdir"i gerçekleştirecek, ama bundan başka da bir şey olamayacak, çünkü yaratılışın yasası, kâinatın geleneği ve tabiatın "Tao"sunun bu olduğu, bu dünyada -bilimin tanıklığıyla- absürtlük taşıyan hiçbir tezahür bulunmadığı, "var oluşsal misyon"a sahip olmayan hiçbir varlığın söz konusu olmadığı ve insanın -dünyanın en gelişmiş tezahürü sıfatıyla- hiç kuşku yok aynı zamanda en bilgilisi ve tabiatın ma-

nasını taşıyan en akıllı varlık olduğu, dolayısıyla anlamsız, tesâdüfî, akıbetsiz, eksik, misyondan yoksun, bu veya şu güçlerin, olayların ve heveslerin oyuncağı olamayacağı "şecere-i tayyibe/tertemiz ağaç"ı temaşa, tevil ve tahkike koyulmalıyız.

Tarihin takdirinde cebir yoktur; ne ilahî cebir, ne doğal determinizm, ne ırk, toplum dayatması, ne de üretim araçları determinizmi. Bu takdiri insanların irade ve bilgisi gerçekleştirir. Halk kitlesinin iradesi manasız, hedefsiz ve hesapsız heva ve hevesler değildir. İnsanlık tarihinin takdiri, insan iradesinin takdiridir. Kudretlerin, taraftarların ve sahtekarların kurduğu rengarenk tuzakların arasından, sonunda insanlığın cevheri ve insanlık değerleri, insanın ilahî gücü -özgür bilinç ve irade- ile zafere ulaşır ve zaman "insanın bilinç temelindeki özgür seçimi"ne doğru ilerler. İşte ilahî takdiri takip eden, insanın bu özgür seçimidir ve bu da kâinatta zorunlu, insanda ise tercihe bağlı olarak yürüyen gelişimin doğal yasasıdır.

İnsanın tarih mecrasında akan bu şaşırtıcı ve muhteşem ırmağı nereden doğmuştur? Hangi iklimleri ve aşamaları kat etmiştir? Hangi dağlardan, set ve bentlerden, göllerden, çöllerden, kıvrım ve eğimlerden geçmiş, şimdi ise hangi ülkede yol almaktadır. Sonunda hangi tarafa gitmektedir; engeller, barajlar, sapmış kollar, kurumuş göller, asıl şubeler hangisidir? Kendi doğal enerjisiyle akıp giden ve kesintisiz ilerleyen asıl kolu hangisidir?

KÜLTÜR ve İDEOLOJİ

Giriş

Yine geç kaldım -özür dilerim-; aslında hiç gelmemek niyetindeydim, ama şevkiniz ve benim her zamanki kaygım, mecburen beni buraya sürükledi.

Sağlık sorunlarım, şiddetli yorgunluk ve bitkinlik buraya gelmememi söylüyor ama telaşlı şevkiniz de gelmemi. Dedim gideyim, özür dileyip geri dönmek için izni isteyeyim, ama şu anda, sizin karşınızda -tıpkı dün akşam Bilim Ordusu Yüksek Öğretmen Okulu'ndan dostlara söylediğim gibi- o geçici olma hissi, yarına çıkamayacağından emin olma hali, beni kalmaktan caydırıyor.

Hissettiğim ruhsal hal veya nesnel durum, her ne ise, sanki yolun sonuna gelmekteyim ve istikbalimden emin değilim. Hep aranızda olabileceğimi ve sizinle sohbet edebileceğimi sanmıyorum. Bu yüzden her fırsat, gözüme son fırsat olarak gözüküyor. Söyleyebileceğim her şeyi söylemek istiyorum, gerekli hiçbir şeyi söylemeden bırakmak istemiyorum.

Dün akşam, saat 8'den itibaren oturup 11:05'e kadar süren Bilim Ordusu Yüksek Öğretmen Okulu'ndan dostlarla yaptığımız hasbihalin halet-i ruhiyesindeyim. Selam halinden önce veda havasındayım. Mevcut ahvalimiz bilimsel, teknik ve detaylı bir tartışmayı kaldıracak halde değildir. Bu sebeple sözümüzü, son söz olarak niteliyorum.

Genç neslin zihnine kendi inanç profilimi tam manasıyla takdim edebilmek için ne fırsatım var, ne de ilan ve tebliğ imkânı. Sadece neyi onayladığını bilmesi ve karşı çıkıp mücadele ettiği şey hususunda da küfür ve ithamla yetinmemesi, inandıklarıma objektif ve gerçekçi kriterlere göre hücum etmesi için fırsattan yararlanarak itikadi ve fikrî çehremi ortaya koydum.

Dedim ki bu gece yine -burada- o gündemi tekrar edeyim, ama gördüm ki bu sefer de bugün ele alınmamış yeni söz kalacak.

Bu sebeple, sizden, imkân varsa düşüncemin tüm boyutlarını resmeden o genel çerçeveyi Bilim Ordusu Yüksek Öğretmen Okulu'ndaki dostlarımızdan almanızı istiyorum. Sarf ettiğim bütün sözler, kitap, kitapçık, teksir ve bu tür şekillerde yayın-

lanmıştır. Bir bütün olarak somut ve aydınlatıcı olabilmesi için o kritere göre değerlendirin.

"Kültür ve ideoloji" olan konuşma konum hususunda, bu kısa fırsatta ortaya koyamayacağım son derece karmaşık ve detaylı bir çerçevem var. Bu nedenle daha çok sonuçlar ve genel incelemeler üzerinden bu meseleye değineceğim.

Başlangıçta üç kavramı, "kültür", "medeniyet" ve "ideoloji"yi birbiriden ayırmak gerekir:

1. Kültür

"Ferheng"[48], "kültür" (culture) kelimesinin tercümesi olarak -kendine özgü anlamıyla- Farsçada yeni bir kelimedir.

Avrupalı sosyologlar ve inanç okullarının sahipleri "kültür" kelimesinin üzerinde çokça durdular. "Maurice Debray" gibi kimileri ve ondan daha önemlisi ve büyüğü "Spengler", kültürü toplumun temeli kabul eder.

Spengler, okulunu kültür (kültüralizm) üzerine kurdu. Bir toplumun hayatı ve hareketinin kültürünün hareketine bağlı bulunduğuna, bir toplumun ölümünün de o toplumun kültürünün ölümüyle olduğuna inanıyordu. Bir çağda bir toplumsal misyon ve insanî heyecan ortaya çıkarabilmek için o çağın aydınları ve düşünce önderleri kültürel misyona odaklanmalıydılar.

O zaman "kültür" kelimesi eksene oturdu, yüksek duyarlılık kazandı, sosyolojiye girdi, toplumbilim derslerinde yer buldu ve herkes kendi bakış açısından ona baktı. Sosyoloji, psikoloji ve antropoloji disiplinlerinin konuları arasında çok hassas bir bahis haline geldi. O kadar ki tarihin bir türü, kültüroloji ve kültürel değişimin tarihine tahsis edildi, özellikle Amerika'da.

Tarih, zihnimizdeki ve geçmişteki şekliyle, bazen geçmişte yaşanan olayların toplamı manasına gelir. Başka bir kolektif düşüncede, tarih, baştan sona determinist yasalara göre hareket halinde akıp giden süreklilikitir: Tarihin determinizmi.

48 "Fer+heng", Avesta'da, Latince'deki gibi, çekmek, eğitim ve öğretim anlamına gelir. Bilim ve edebiyat demek olan "ferhenc" anlamındadır. *Logatname-i Dehhoda* (Çev.)

Kimileri tarihe, toplumların doğumu ve ölümünün tamamı anlamını verir. Yani tarih, bir toplumun ortaya çıkışı, gelişmesi, yaşlanması ve ölmesi; sonra yine gelişen, yaşlanan, ölen ve yerini bir diğer topluma bırakan başka bir toplumun doğmasından ibarettir.

Ama kültüralistlere göre tarih bunlardan hiçbiri değildir: Ne geçmişte yaşananların toplamı, ne determinist akışın sürekliliği, ne de toplumların doğum ve ölümünün toplamıdır. Bilakis başlangıcından bugüne kadar zamanın devirleri boyunca beşeri kültürün incelenmesidir.

Geçmişte dikkate değer bulunmayan -bulunsa da ikinci dereceden bir mesele olarak algılanan ve medeniyetin eşanlamlısı kabul edilen- kültürün asli unsur haline geldiğini görüyoruz. Aydınlarınız, Farsçada mevcut bulunan ve daha çok edebiyat ve ahlak anlamında kullanılan "ferheng" kelimesini "kültür" kelimesinin tercümesi olarak seçtiler. Bu oldukça isabetli bir seçimdir.

2. Medeniyet

Kültür ve medeniyetin hangi ortak ve farklı yönleri vardır?

Daha önce tasnif ettiğim tanım ve görüşler burada da söz konusudur. Şimdi hepsini nakledip inceleyemeyeceğim. Çünkü bunu yapmak bütün zamanımızı alır. Buna ilaveten bunlar, ne kadar önemli ve değerli olsalar da herkesin öğrenebileceği ve kitaplardan edinebileceği malumattır. Bense burada genel olarak işimize yarayacak şeyleri arz edeceğim. Bu konuda yapacağım konuşmada üzerinde duracağım nokta, bu bahsin fikrî, bilimsel ve istikamet gösteren boyutunu ortaya koymak olacaktır. Bir tanıma göre medeniyet -genel anlamıyla- ve kültür, "insanlık toplumunun maddî ve manevî birikimleri ve üretimleri"nden ibarettir. Başka bir tanıma göre ise kültür ve medeniyet, "belli bir kavmin ve belli bir toplumun birikimleri ve üretimleri"nden ibarettir.

Bu iki tanımda da kültür ve medeniyetin iki türünü görüyoruz: Biri, beşeriyetin bütün birikimleri ve üretimleri anlamındadır -burada kültür ve medeniyet evrenseldir-. Diğeri de belli bir kavmin rengini taşıyan birikimler ve üretimlerin toplamıdır -burada ise kültür bir kavme aittir-.

Evrensel Kültür ve Medeniyet

Hangi kültür ve medeniyet evrenseldir? Kimi zaman Yunan medeniyet ve kültürü biçiminde, kimi zaman da İskenderiye, İslam, Orta Çağ medeniyet ve kültürü olarak ya da kadim, modern, Hint, Çin vs. medeniyet ve kültürü adı altında tecelli eden medeniyet ve kültürdür. Hepsinin de ortak bir özelliği vardır. O da insanın muhtelif dönemlerde bir tek tür medeniyet ve kültürünün bulunması; her kültür ve medeniyetin, bir önceki kültür ve medeniyetin gelişmiş ve değişmiş halefi olmasıdır.

Bu şekilde Mezopotamya ve İran'ın medeniyet ve kültürü insanlığın medeniyet ve kültürüdür. Gelişmişliğinin zirvesine ulaşır ve sonra burada düşüşe geçip yok olur gider. İşte bu medeniyet ve kültür, Mezopotamya'dan Girit adasına girer ve Yunan'a ulaşır. Yunan'da gelişir ve sonra Roma'ya gider. Yoluna devam eder ve İslam'a gelir. Sonra Orta Çağ'da Batı'ya ve Doğu Roma'ya döner. Nihayet modern çağlarda bugünün medeniyet ve kültürünü inşa eder. Öyleyse evrensel bakış açısından medeniyet ve kültürü genel olarak algıladığımızda, çeşitli nesillerin ve muhtelif toplumların üst üste koyup biriktirdiği, ürettiği ve beşeriyeti -özel bir milleti ve toplumu değil, insan türünü- göçebe tarzdan ve hayvani hayattan, insanın hayvani aşamadan uzaklaşmasının zirvesi olan modern zamanlara ulaştıran birikim ve üretimlerin toplamıdır.

Bu anlayışla Batı, Doğu, Hint, Çin, Yunan, Roma medeniyet ve kültürünün hiçbir anlamı yoktur. Bunların hepsi, çeşitli dönemler ve aşamalarda şekillenmiş bir tek medeniyet ve bir tek kültürdür. Tarih boyunca milletler ve toplumlar arasında elden ele dolaşmış, geniş bir coğrafyada orada oraya gitmiş, her çağda, medeniyetin ve beşeri marifetin bayraktarı ve kendi çağının öğretmeni olan bir kavimde medeniyet üretme ve kültür yapma ruhunu ortaya çıkarmış bir tek gerçekliktir. Sonra yaşlanır, ölür ve bayrağı, devam ettirmesi için taze soluklu ve daha genç yeni bir kavme devreder; o meydan senin bu meydan benim, nesiller boyunca hareket eder ve şu ana kadar ulaşır.

Millî Kültür ve Medeniyet

Diğer türde -evrensel değil, millî anlamda- medeniyet ve kültür,

belli bir kavmin rengini taşıyan birikimler ve üretimlerin toplamıdır.

Burada medeniyet ve kültür, bir milleti diğer milletten ayıran özelliklere sahiptir. Belli bir milliyet ve belli bir ırkın kendine özgü kültür ve medeniyette ayırt edildiği ve cisimleştiği, daha sonra da başka bir milli kültür ve medeniyet karşısında kendisini kendine özgü özellikler ve karakterle ortaya koyan milli ve kavmî medeniyetler ve kültürler toplamı ile karşılaşırız.

Tam burada Çin medeniyetinin bu ayırt edici özelliklere sahip olduğu, İran medeniyet ve kültürünün ise o karakteristikte söylenebilir; Hint şöyledir, Roma böyledir, Yunan medeniyeti o özelliklerde, bugünkü medeniyet de bu özelliklerdedir.

Dolayısıyla eğer medeniyetlere ve kültürlere bir kavmin bakış açısından bakarsak -Spengler'in baktığı gibi- bugünkü medeniyet ve kültürün Batılı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Batı, ırk hissiyatı ve özellikleri, kendine has görüş ve düşünce tarzını kendine özgü kültür ve medeniyette cisimleştirir. Sonra da kavmine özgü renkle ve ırkına has bakışla kendi medeniyet ve kültürünü diğer milletlere ve kavimlere dayatır.

Aimé Césaire, medeniyetin ayrıcalıklı bir tarafı olmadığına inanır. Yani medeniyetler değil, medeniyet vardır. İnsanlığın ortak yüzü medeniyettir ve medeniyet, insanın çeşitli aşamalarda ürettiklerinin ve tecrübelerinin toplamıdır. Öyleyse Çin, İran ve Hint medeniyetinden bahsetmek anlamsızdır. Doğudan batıya gider, Girit'ten Atina'ya, oradan da İskenderiye'ye geçer, Bağdat'a, Bağdat'tan Endülüs'e, İtalya'ya, bugünkü Fransa'ya, oradan da Kuzey Amerika'ya... Şu halde bir tektir ve medeniyettir, ırk ve kavim farklılıklarının ve ayrılıklarının yönleri onun simasına yansımaz.

Medeniyetin fenomenlerinden biri, evrensel olan sanayidir. İranlının ürettiği ve ip eğirdiği tezgâh ile Avrupa'nın dokuma fabrikasında çalışan tezgâh arasında bir farlılık yoktur. Ne onda İranlılık özelliği vardır, ne de bunda Avrupalılık özelliği. Bilakis yüzyıllar boyunca gelişmiş ve bugünkü elektrikli iğlere dönüşmüş tezgâhtır o. Fakat bunun aksine kültür, bir kavmi diğerinden ayırteden ve farklılaştıran belli bir kavme özgü özelliklerin tecel-

lisinden ibarettir. Bundan dolayı, Césaire'ın teorisine itibar edersek, kültür medeniyetin kavim yüzü ve medeniyet de kültürün genel yüzüdür. Bu teorinin bir "ama"sı vardır, o da Césaire'ın, kültür ve medeniyet tarifinin içine belli bir maksat ve önyargıyı yerleştirmiş olmasıdır.

Siyah derili[49] düşünür Aimé Césaire, meseleyi tarafsız bir bilgin olarak incelemiyor -zaten tarafsız bir inceleme de olamaz-, başka bir maksada cevap vermek istiyor. Çünkü Sorbonne Üniversitesi'nden bir bilim adamı değil, Afrika'ya özgü bir ırkın temsilcisidir. Gerçi onlar da başka bir yönden, çoğunlukla ırk emellerine bulaşmışlardır.

Batılı der ki kültür, bazı ırkların üretebildiği özel bir şeydir, ama her ırk kültür üreticisi değildir. Kültür, özel bir sinir sisteminin doğurduğu şeydir. İnsan ırklarının türleri arasından üstün ve gelişmiş olan ırk; çok özel beyin hücreleri, zihin yapısı ve sinir sistemi türü kültürü üretebilir. Bundan dolayı onlar açısından beşeri toplum kültür üreticisi değildir. Nitekim insanlık âleminde bazı ırklar kültür üreticisidir ve kültürü, kültür yapmaktan aciz olan diğer ırklara bahşederler!

Ne yazık ki Ernest Renan, Kont de Gobineau ve Siegfried gibi birçok büyük bilginleri -hatta bizim için de şöhret sahibi ve kutsal sayılan çoğu simalar- bu aptalca lafları buyurabildiler:

Kuzeyli ırklar ve Aryen ırklar kültür üreticisidir, sarı ırk da öyle. Ama şu farkla ki Aryen ırk, akılcı, gelişmiş ve bilinçli kültürü üretir. Fakat sarı ırk içgüdüsel ve bilinçsiz kültürü üretir. Şu halde tarihte Aryen ırk, kültür üretimi misyonunu Doğulu ırktan -bu kavramlarla kast edilen Uzakdoğu'dur- alır ve devam ettirir. Sonra da Doğulu Aryen, Batılı Aryen'e dönüşür ve kültür dinî biçimden felsefî biçim haline gelir. Nihayet, Batı'da en efendi, en yüce ve en zeki ırklar, kültürü tanrısal bir kültür olan Germen ırkındandır. İşte bu ırk, kendinin farkında bir tanrıya dönüşür. (Hegel)

[49] Onun bazı eserlerini görmüş ve okumuşsunuzdur. Muhterem düşünür Menuçehr Hezarhanî onlardan birkaç tanesini Farsça'ya çevirerek Aimé Césaire'ı neslimize tanıtma lütfunda bulunmuştur.

Günümüzde, kültür üretebilen kuzeyli Germen ırkı ve Batılı ırk ve onun karşısında da kültür yapmaktan aciz siyah ırk vardır. Çünkü beyin hücreleri gri zardan yoksundur ve hücreye özgü kuyruk -beyin hücrelerinde bulunan- ya yoktur ya da kısadır. Fakat beyaz derililerin -özellikle kuzeyli ve Batılı beyazların- beyin hücrelerinde bu kuyruk çok uzundur -kendi kuyruğundan bahsediyor!- ve kültür de işte bu kuyruk ve gri zardan ortaya çıkar.

Bu sebeple kültür yoksunu siyah derili, tarih boyunca kölelik dışında bir rol oynamamıştır ve biz de o ölçüde köleler olarak medeniyet inşa etmeye omuz verdikleri için siyah derililere şükran borçluyuz. Buna mukabil Senghor -cumhurbaşkanı, ama ünlü şair ve filozof- siyah kültür ve medeniyete değinir, örnek olarak da Mısır piramitlerini verir. Buna cevap veren filozoflardan biri şöyle der: Doğrudur, Mısır piramitleri siyah derililer eliyle yapılmıştır ama siyah olmayan firavunların planlaması ve düşüncesiyle. Siyahlar ise piramitlerin işçiliğinde kullanılmıştır.

Siyahları medeniyetlerin üretilme işinde görüyoruz, ama düşünce alanında değil, medeniyeti inşa etme işinde ve medeniyeti üretenlerin hizmetinde çalıştırılmış olarak. Aslında medeniyet, kölelik ortaya çıktığından itibaren üretilmeye başlanmıştır. Çünkü kölelik; düşünce sahibi üstün ırkın, hamallık gerektiren aşağı işlere, işçiliğe, harç karmaya, taş taşımaya, bütün bu hayvani işlere olan ihtiyacını gidermiş -çünkü bunları köleler yapıyordu- ve hiçbir bedensel iş yapmaksızın düşünmeye ve fikrî gelişime odaklanmaya fırsat yaratmıştır.

Köleler aşağı işleri üstlenmekle beyaz ırka, efendi ırka, üstün ırka düşünceye yönelme, fikir ve ruhu geliştirmeye odaklanma, büyük okullar ve görkemli sanatlar yaratma, şiir söyleme, aşk ve estetik hakkında kültürlere zarif tatlar gösterme, büyük felsefeler ve uygarlıklar oluşturma fırsatını bahşetmiş oldular. Ama eğer köleler olmasaydı ve kendilerini bedavaya üstün ırkın hizmetine sunmamış olsalardı bunlar mecburen bedensel işlerle uğraşmak zorunda kalacak, ruhsal çiçeklenmeden ve ırklarına özgü yeteneklerden mahrum olacaklardı.

"Dolayısıyla medeniyeti inşa etmede bize yardımcı olan kölelerden ve siyahlardan memnunuz." Minnettarlık, hamalın düşünüre

minnettarlığıdır! Şimdi siyah derili kültür üretmekten acizdir, ama madem toplumun kültürü olabilir ve olmalıdır, öyleyse mecburen taklit etmeli ve benzeşmelidir (asimilasyon): Kendisini Avrupalılara benzetmeli, damak tadını Avrupalıların damak tadına uydurmalı, giysi, moda, toplumsal ilişkiler, hukuk, din, şehir planlama ve sosyal düzenlerde Avrupa'yı taklit etmelidir; bütün bunları çok yüksek bir aşamaya taşımış olan Avrupa'yı.

Bundan dolayı, nasıl ki iktisatta üretici-tüketici kutuplarımız varsa ve tüketici üretmeye güç yetiremediğine -üretici ürettiğini tüketemediğine- göre tüketimin kaçınılmazlığı itibariyle tüketici tüketmeliyse, kültür meselelerinde de iki kutup, üretici ve tüketici kutup vardır. İkincisinin üretim kabiliyeti bulunmadığından -ve zımnen insan olup mecburen tüketim tarafında olduğundan- kültür yapacak makineleri üreten Batı'nın ürettiği malları, Avrupa'nın belirlediği her fiyata satın almalı ve tüketmelidir.

Aimé Césaire, bu hücum ve saldırının karşısında durmuştur, çünkü bu aptallıklara cevap vermek zorundadır. Böyle bir adam, insana dair ve tarihsel meseleleri incelerken, kendiliğinden, kendi içinde bilimsel misyondan daha üstün insanî misyonu hisseder; düşünce, felsefe, antropoloji, tarih felsefesi, sosyoloji ve benzerlerinin meselelerini ortaya koyarak Batı'nın ithamına karşı savunma vermek, ırkının kültürsüzlüğü komplosunu zihinlerden silmek ve ırkının kaybettiği inancını -Avrupa'nın kirli sömürgeciliğinin üç yüz yılı boyunca kendine inancını kaybetmiş, kültürsüz olduğunu kabullenmiş ve medeniyet üretmede kendisine kölelik dışında bir rol biçmemiştir-, birey ve toplumun milliyet, insanîyet ve bağımsızlığını öldüren en büyük kanser olan inançsızlığın yerine geçirmek ister.

Onlar, sömürgeciliğe bağlı aydınlardır ve böyle tezler öne sürmektedir; bu ise kendi savunmasız milletine ve ırkına bağlı aydındır ve karşı tezi dile getirmelidir. Bu nedenle ayrılır ve şöyle der: Medeniyet, tarih boyunca emek sarf eden ve bugünlere ulaştıran çeşitli kavimlerin ürettiği bir şeydir. Öyleyse "Batı medeniyeti" anlamsızdır. Batı medeniyeti, bugün Batı'da bulunan insanlığın medeniyetidir ve ortaya çıkarılmasına İranlı, Yahudi,

Arap, Türk, Çinli, Japon ve aynı şekilde siyah katılmıştır. Kültür ise insanın kavim tezahüründen, ırksal ve milli karakterinin tecellisinden ibarettir.

Césaire kültürü neden böyle tarif eder? Çünkü Batı, günümüz kültürünü Batı'nın ürettiği aldatmacasına sarılmakta ve siyahlarda kültür bulunduğunu reddederek onları kültür mallarının tüketicisi ve Batı manevî değerlerinin taşıyıcısı yapmak istemektedir. Şunu ilan etmektedir: Nasıl ki iktisadî mallarım evrensel mallarsa ve mesela Türk, Arap, Çin, İran ve hatta Budistler aynı şekilde benim ürettiğim radyoyu kullanıyorlarsa bilimsel temeller, bilimler, sanat, edebiyat, zevk, estetik, hukuki ilişkiler, felsefenin tamamı ve ürettiğim her şeyin iktisadî mallar gibi evrensel ve beşeri tarafı vardır ve evrensel tüketimin konusu olmalıdır. Bütün insanlar tekdüze kalıplar biçiminde bu malların tüketicisi olmalı ve siyahlar da mecburen, benim ihraç kültürümün standartlaşmış kategorilerini tüketmelidir. Yani nasıl ki benim giysilerimi giyiyorsa kültürüme de kültürden yoksun beyninde yer vermelidir.

Bu yüzden Aimé Césaire, milletini bu saldırı karşısında donanımlı hale getirmek ve savunmasını üstlenmek için şöyle der: Hayır, kültür, milli kültürdür. Yani siyah olan ben Fransız kültürünü alamam. Çünkü o kültürü almakla, Fransızca düşünen bir siyah olurum. İnsanda böyle bir çelişki olamaz. Medeniyet evrenseldir. Ben İranlı ve Müslüman olabilir, Doğulu düşünebilir, kravat takabilir, pantolon giyebilir, Avrupa yemekleri yiyebilir, Avrupa'nın ürettiği otomobili kullanabilir, ama aynı zamanda Doğu'nun görüşünü ve İslam'ın düşüncesini koruyabilirim.

Aimé Césaire şöyle diyor: Kültür medeniyet olmadığına göre Avrupalının otomobiline binebilir ama Doğulu da kalabilirsin. Çünkü otomobil medeniyete bağlı bir tezahürdür; dünya ile, bütün insanlıkla ve arabanın gelişmesiyle ilgilidir. Öyleyse ona binmek ve onu kullanmak ırk özelliklerine ihtiyaç duymaz. Fakat kültürün ırk ve kavim yönü vardır. Ben, siyah olduğum halde, Doğulu olduğum halde Batı kültürünü alamam. Bir kimse Afrikalıysa ve Avrupa kültürünü alıyorsa çelişkili biri haline gelir, "birbirine uyumsuz biçilmiş yan yana iki boyutlu" adam haline

gelir, "var oluş"u bir türlü, "görünüş"ü başka türlü kişi, Batılı gözlerle gören ama gördüğü şey Doğulu olan kişi. Dolayısıyla Doğuluyu ve Doğulu çevresini tanıyamaz ve anlayamaz.

Doğu'da kendisini aydın adındaki kalıba sokmuş bu asimileler -Avrupalılara benzeyenler- o türdendir. Ne kadar başkalaştıklarını görüyoruz. Bunlar için Farsçada var olan -ve başka hiçbir dilde bulunmayan- tek sıfat "avezi olmak"tır. Avazi![50] "asimile" yerine "avazi", "aline" yerine "avazi". Avazi kimse, kendisini, olduğu şeyden (gayrı) bir başka şey hisseden kişidir.

Meşhedimizde egzistansiyalizm üzerine konuşmaktaydım. Benim sülalemden, tanıdığım biri, ailevi bakımdan hangi hayat şartlarında yaşadığını, hangi güçlüklerin yakasını bırakmadığını, çocuklarının yetersiz beslenmeye duçar olduğunu, gözlerinin açlıktan yuvalarına kaçtığını, yağmurda şehirle bağlantısı kesilen ve gidiş geliş için toprağın kurumasını beklemek zorunda kaldığı bir mahallede oturduğunu bildiğim ve hasta çocuğunu doktora götürüp iğne vurduracağını gördüğüm adam -bütün bu mali ve manevî özelliklere, imkânlara ve toplumsal konumuna rağmen- öylesine hassasiyetle ve şaşırtıcı bir telaşla -sanırsın ki hayatının en önemli ve en hayati meselesini gündeme getiriyor- sormuştu: "Bu benim için biraz karmaşık bir mesele. Bilemiyorum, egzistansiyalizmin söylediğine göre varlık mı mahiyete öncelikli, yoksa mahiyet mi varlığa?" Dedim ki: Belediyenin sokağını asfalt yapması hem varlığa, hem de mahiyete önceliklidir.

Tüketimin artması keyfini kaçırmış ve ağzının tadını bozmuş olan Avrupalı burjuva ailesindeki erkek ve kız çocuğu o kadar refah içinde ve ihtiyaçtan uzaktır ki artık onlarda burjuvaziye özgü üzüntüler ve hassasiyetler gelişmiştir.

İran dergilerinde de buna benzer öyküler var! Mesela bir kızı -veya erkek çocuğunu- sabah odasında intihar etmiş olarak buluyorlar. Ölüm sebebini araştırdıklarında küçükhanımın -veya küçük beyin- kafeste beslediği kanaryanın kaçtığı sonucuna ula-

[50] Avezî, varolan niteliğin yerini bir başka niteliğe bırakması anlamında "başkalaşmak" (Çev.)

şıyorlar. Yahut kedisi -mesela- ishale yakalanmış oluyor. Bu tabii çok hassas ve nazik(!) bir mesele olduğundan tahammül edemiyor ve kendisini öldürüyor.

Sanatın şaşırtıcı zevkleri, sapkın hayalperestlikler, hastalıklı duyarlılıklar, şöyle diyen sapkın burjuva sınıfına özgüdür: "Hava o kadar sıcaktı ki soğuk benim soğuğum oluyordu!" -Sanatsal mesele! Nasıl bir hastalık olduğu belli değil- Halkın kömürü olmadığında soğuk onu soğuğu oluyordu.

Kafkacı hassasiyetler ortaya çıkar, sabahları, branda yatakta kahvaltı olmaksızın ellerini kendisinden daha uzun görür. Boynunu deveboynu gibi, kulaklarını boru gibi hisseder, Kafka'nın "başkalaşmış" kahramanı gibi makinizm, teknokrasi ve "boşluk"tan acı çeker; göğün ardında kimsenin bulunmadığı türden bir boşluk. Midesi açlıktan guruldar ama o, göğün ardındakinin düşüncesindedir. Başkalaşmış/avazi insan budur işte, bunlar başkalaşmış olanlardır; zevk ve duyarlılıkları, idealleri ve arzuları, aşkları ve nefretleri, bütün ruhsal tecellileri ve hissettikleri ihtiyaçlar, tamamı Avrupalıdır, kendileri ve ailelerinin nesnel durumuyla bağı yoktur. Sınıfı ve toplumuyla da alakası yoktur.

Bu yüzden Aimé Césaire diyor ki biz, insanlık medeniyetiyle ilgili beşeri tüketimleri Batı veya Doğu'dan alabilir ve tüketebiliriz. Fakat kültür, belli bir kavmin geçmiş tarihten miras kalmış kolektif vicdanının tecellisidir.

Kültür, bir mucidin icat ettiği bir şey değildir. Alkolü -mesela- Razî'nin icat ettiğini biliyoruz ama şiiri kimin bulduğunu bilmiyoruz.[51] Çünkü şiir, belli bir şahsın değil, İran'ın kolektif ruhunun doğurduğu bir şeydir.

İlk şiiri kimin söylediğine dair araştırma, tıpkı ilk kimin geğirdiğini söylemek gibi bir şeydir! Yahut espriyi veya gıdıklamayı ya da şakayı ilk kimin yaptığını!!

[51] Edebiyatçılarımızın üç dört ay önce, Farsça ilk şiiri keşfetmek için (keşfetmiş de değiller) etkileyici gayret ve araştırmalarla ve bir kitaptan ötekine koşarak edebiyat üzerine yaptıkları çalışmada ortaya attıkları son teoriye göre ilk olan, "Behramgur!" ve şiiridir: "Benim, Şelembe'nin arslanı" ("Şelembe"nin manasını bulmak için araştırmalar devam ediyor!)

O halde bu, mucidi olacak teknik bir buluş değildir. Minareyi yapan ilk kişiyi biliyoruz -ya da bilebiliriz- ve dikiş makinesini icat eden kişiyi tanıyoruz ama ilk şiir söyleyeni, ilk şaka yapanı, ilk felsefî düşüneni tanıyabilecek durumda değiliz, çünkü bir tek kişi değildir, toplumdur. Toplum, şiir söyleyen şahsın ta kendisidir, dini hisleri vardır, felsefî duyguları vardır ve efsane üretir.

Yunan mitolojisine bakın: Ne zaman Yunan ve Hint mitolojisine baksam, insanın nasıl olup da dört beş bin yıl önce "Promete" gibi görkemli ve zirveye ulaşmış öyküler üretebildiği karşısında şaşkınlığa kapılıyorum. İnsana ateş ve aydınlığı lütfeden ama böylesine büyük bir hizmetin ücreti olarak nasibi ebedi işkence ve yalnızlık olan bir varlığın yazgısından bahseden hikâye.

İnsanlığa ve kendi milletine ateş, ısı, aydınlık ve ışık bahşeden "Promete"dir, yazgısı da onu yazgısı.

"Promete", bilinçli biçimde seçilmiş bir isimdir. Önceden bilme ve geleceği gören kişi anlamına geliyor. İnsana ateşi hediye eden odur. "Zeus" -dünyanın hâkimi- bu suç nedeniyle onu Kafkaslarda zincire vurdu. Promete'nin ciğerini lime lime etmesi ve en son zerresine kadar yemesi için Tahta Gagalı Akbaba'yı ona musallat etti. Yenen ciğer tekrar büyüyünce akbaba yine son parçasına kadar yiyip yutuyor, sonra yine büyüyor tekrar yiyor ve işkence sonsuza kadar devam ediyordu.

Kafkas dağları, Yunanlının bildiği en uzak noktadır. Promete, o en uzak noktada, yani gurbette bir gariptir; taşlık ve sarp bir gurbet, kölelik zinciri, zindandır. Tekrar tekrar büyüyen ama yine yenilip yutulan bir ciğer, acımasız taşlıkta kalan bir insan, insan ve toplumdan ayrı düşmüş işkence ve zincire mahkûm bir garip. İşte bu, insanlığa aydınlık ve hareket bahşetmiş kişiye verilen kötü mükafattır.

Zeus -insanın hizmetkârı olan Promete'yi öylesine işkenceye maruz bırakmış dünyanın zorbası ve insanın düşmanı- Promete'yi Kafkas dağlarında zincire vurmak için iki temsilci gönderir: Biri mazur memurların örneğidir. Ne söylenirse yapanlardandırlar. Onu öldürmekle görevlendirildiğinde oturur ağlar ama işini

de yapar. Şuur, idrak ve duyguları bulunmayan neden ve nasıl soruları sormayan görevlidir. Diğeri Hephaistos'tur; aydın olmanın ve bilincin temsilcisidir, bütün tanrılardan daha fazla anlayan tanrı. Bu bilinçli olduğundan -şuursuz olan diğerinin aksine- omuzlarına yüklenen vazifeden rahatsızdır ve der ki: "Bu işi yapamam. Promete insana aydınlığı getirdi, iyi ve büyük bir tanrıdır o". Hephaistos, Promete'yi över ve dostuna da neden böyle bir görevi kabul ettiği gerekçesiyle sitemde bulunur; onu bu cinayeti işlemekten vazgeçmeye zorlar.

Birinci adam der ki: "Bu sözleri anlamıyorum. Zeus emir verdi, ben de emir kuluyum". Hephaistos ise şöyle der: "İyi de her söyleneni yapman doğru değildir. Bu, büyük bir cinayettir". Sonra Promete'nin faziletlerini anlatır, duyduğu rahatsızlığı belirtir; vicdan, isyan ve eleştiri, ama sonuç değişmez, Promete'yi zincire vururlar. Zinciri Proteme'nin eline ve ayağına geçiren ilk kişi şuursuz ve habersiz görevli değildir. Bilakis, aydın ve bilinçli Hephaistos'tur!

Bu sözler kimden naklediliyor? Günümüzün çok zeki ve eleştirel hangi bilinçli ve insan dostu yazarı bu güzellikte bir roman yazabilir?

Bu, sekiz bin yıl, yedi bin yıl, dört bin yıl öncesine aittir. Altı bin yıl öncesinden gelen "Gılgamış" destanı; böyle bir şey böyle bir dönemde nasıl üretilebilmiştir? Bunlar efsanedir ve efsane, insanlık kültürünün en güzel ve hakikatle dolup taşan üretimlerinden biridir.

Aimé Césaire der ki kültür insanların yaptığı bir şey değildir, toplumun kolektif ruhunun ürettiği şeydir. Her toplumun kültürü, o toplumun zâtının tecellisidir; her ikisi birbiriyle uyum içindedir ve toplumun kolektif ruhunun hemcinsidir.

Kültürel Sermaye

Bugün İran kültürü ve İslam kültürü adına felsefe, kıssa, efsane, sanat, hikmet, kelam, mezhep, irfan vs. üstüste eklenmiş olan her şey kültürümüzün bütünüdür. Bunlar bir bireyin, bir grubun, bir neslin ve bir dönemin ürünü değildir. Tıpkı yer altı kaynakları

gibi, orman gibi (ağaçları, hayvanları ve içinde her ne varsa). Nitekim yer tabakalarının ellibin yıllık sıkışması sonucunda petrole dönüşmüştür ama bu petrol, belli bir sıkışma ve belli bir tabakanın mahsulü değildir, aksine, bu maddenin dayanması ve dönüşmesinden doğmuş, yerin altındaki özel şartlarda yüzbin yıl süren sıkışma süresince oluşmuştur.

Dolayısıyla -mesela- İran ve İslam kültürü, sadece zamanımızla uyumlu değildir, sadece ırkımızla ve kavim özelliklerimizle insicam halinde değildir, aksine tarihimizin derinliklerinde kökleri vardır.

Kültür, toplumun özünden ayrı tutulabilecek ve bulunmaması halinde onu fakirleştirecek olan madenlerin veya iktisadın konusu değildir. Toplumun elinde veya dolaşımda bulunan sermaye ve hammaddeden biri de değildir. Kültür, toplumun "nasıl olacağı"yla ilgilidir; topluluğun mahiyeti, bir kavmin ve ırkın manevî mahiyetidir.

Bir mühendisin planını alsanız ve o planın sahibi olsanız da plan o mühendistedir ve başkalaşmamıştır. Sermayeyi kaybetmiştir ama beyni hala çalışmaktadır. Fakat eğer bir kimse kültürü bir kişiden, bir milletten, bir ırktan ve bir tarihten alırsa o nesli fakirleştirmemiş, başkalaştırmış, değiştirmiş ve "avazi" yapmış demektir.

Bu sebeple, kültürle, bilinçli biçimde, servet sahibi olarak ve insanî zenginlik ile insandan kültürü aldıklarında ve kültürünü kazıdıklarında kültürünü soyup çıkarmış, uzaklaştırmış, onu kültürsüz bırakmış, geriye (boş) bir varlık kalmış ve tıpkı istenilen renge boyanabilecek ve istenilen giysinin giydirilebileceği heykel -alçı mankenler- gibi her şeye boyun eğecek ve vitrine konacak hale gelmiş demektir.

Kültürsüz böyle bir insanın tükettiği tek şey etkilendikleri ve değeri de kabul ettikleridir; düşmanı ve yabancının buyruğuna alettir artık, istenilen şekle bürünür ve istenilen boyutu alır ve verir.

Kültür insandan alındığında ondan insan olmaklığı alınmış demektir; özüyle, kavmiyle ve bireyselliğiyle ilgili özellikleri de; artık bir leş haline getirilmiştir. Bu durumda mantığının kapsayıcı ve kuşatıcı tarifi şudur: ağırlık+boy ve başka hiçbir şey.

Bu iki boyut -ağırlık ve boy- kalır ve her türlü hassasiyet, iman, imansızlık, görev boyutunu; amaçlayacağın her türlü düşünceyi bu kalıba sunabilirsin; tıpkı hoparlörün ve araç gerecin gibi.

Bu yüzden Aimé Césaire şöyle der: Kültürün kavim boyutu vardır ve belli bir toplumun özüne ilişkin tecellidir. "İnsanlık kültürü" ise anlamsızdır. "Doğu kültürü", "Batı kültürü", "Çin kültürü", "İran kültürü", "Afrika kültürü" vardır ve Afrika kültürü, onun sosyal gelişiminin devam etmesidir. Onlar kendilerini kendi kültür atmosferlerinde ve tarihlerinin yöneldiği kültürel istikamette sürdürmelidirler. Gerçi siyah, medeni hayatı için teknolojiyi -Batı veya doğudan- iktibas etmeli (ama) insan kalabilmek ve seçim yapabilmek için kendi kültürüne sahip olmalıdır. Ama eğer kültürü donuklaşmışsa onu değişimci bir kültürle değiştirmelidir. Eğer aşağı kültüre sahipse onu boğmamalı, onun yerine yabancı bir kültürü almamalı ve kendisini "hiç"leştirmemelidir. Aksine, kendi aşağı kültürünü daha yüksek kültürle değiştirmelidir.

Her halükârda Afrikalı, eline geçen fikrî ve toplumsal her devrimi Afrikalılaştırmalıdır.

Şu halde, kültür, belli bir kavmin tecellisidir.

Burada benim bir "ama"m var. O da şu ki bu sözü kabul etmekle birlikte ilk sözümü tekrarlayacağım -Césaire'ın sözü de o sözün boyutlarından biridir-; bizim hem evrensel kültür ve medeniyetimiz var, hem de milli. Her ikisi de doğrudur.

Aimé Césaire'ın dediği gibi, bir milli kültürümüz var -Afrikalı, Asyalı, Çinli, İranlı vs.-; nitekim bir şiirle karşılaştığım ve okuduğumda onu Çin düşüncesinin ve hissiyatının ürettiğini anlayabiliyorum. Gördüğüm resmin sarı ırka ait olduğunu anlayabiliyorum. Bir kilim veya halı gördüğümüzde renk ve desenlerini dikkatlice incelersek filan kabileye veya falan şehre ait olduğuna hükmederiz. Başka bir ifadeyle (çeşitli kavimler) ırksal özelliklerini ve sanatlarını kültürlerine dökmektedirler.

Belli bir kavme ve ırka ait olmayan, tüm ırklara ve insanlığa ait olan evrensel kültür de var.

Dolayısıyla insan türünün maddî ve manevî üretimleri ve birikimlerinin tamamı insanlığın kültürü ve medeniyetidir ve evrenseldir. Belli bir kavmin maddî ve manevî üretimleri ve birikimlerinin tamamı ise milli kültür ve medeniyettir.

Bu ikisini birbirinden ayıran tanım şudur: "Maddî üretim ve birikimlerin toplamı" ve "manevî üretim ve birikimlerin toplamı". Birincisi medeniyet, ikincisi ise kültürdür.

"Üretimler", bir neslin ürettikleri, "birikimler" ise geçmişten alınanlardır. Şu anki üretimler ve geçmiştekilerden miras aldıklarımızın toplamı -birlikte- kültürümüz ve medeniyetimizdir. Bu üretimler ve birikimler eğer manevî ise kültür(dür), maddî ise medeniyet.

Bundan dolayı mimari maddî üretimler ve birikimlerin parçasıdır. Günümüz mimarisinde planlama medeniyettir ve Mescidşah'ın planı maddî birikimlerdendir.

Şiir, din, irfan, sanat, efsane, hukuk, toplumsal ilişkiler, insanî değerler ve ahlakî ilkeler topluca kültürü oluşturur. Teknoloji, bilimler, bütün icatlar, hayatı kolaylaştıran ve nesnel yönü bulunan keşifler de topluca medeniyetin ürettikleridir. Bazı tezahürlerde medeniyet ve kültür birlikte tecelli eder. Mesela Şeyh Lütfullah Mescidi'nde hem kültür vardır, hem de medeniyet. Bu binada kullanılmış teknolojik güçlerin tamamı medeniyettir. Tezyin ve işlemelerde tecelli eden insanın zarif sanatsalı zevki ve hislerinin toplamı da kültürdür.

Gurvitch der ki -başkaları da bazı farklılıklarla ondan naklederinsanın birkaç görüşü -conscience/bilinç ve vicdan- vardır: Felsefî vicdan, bilimsel vicdan, teknik vicdan, sanatsal vicdan, siyasî ve sosyal vicdan, irfanî veya dini vicdan.

Felsefî Görüş

Bunun, yani insanın çeşitli tecellileri vardır. Mesela evrene, günümüz insanının hâlâ muhtaç olduğu bu kadar büyük anlam veren Sokrat, önüne geldiği kuyumcu vitrini karşısında bileziği tanımaz ve ne işe yaradığını bilmez. Ne kadar izah edersen et ve bileziğin nerede kullanıldığını anlatırsan anlat neden eli bağlamak gerektiğini ne anlar, ne de kabul eder!

Bilimsel Görüş

Böyle bir insanın felsefî görüşü güçlüdür, diğer insanın ise bilimsel görüşü. Mesela Edison'un -bütün o bilimsel buluşlara rağmen- felsefî görüşü yoktur. Einstein ise -evrene ilişkin en büyük teoriyi ortaya koymasına rağmen- atomu parçalayacak makineyi yapamaz, bunu onun için bir mühendis yapabilir. Ceketinin düğmesi kopsa onu dikemez. Bilimsel görüşü vardır ama teknolojik görüşten yoksundur.

Teknolojik Görüş

Bugün bilimsel görüş ile teknolojik görüş bir olsa da aslında aynı değildir ve farklılıkları vardır. Teknolojik görüş başta tamamen somuttur. Mesela okuma yazması olmayan ve bilimi tanımayan bir köylü çölde urgan, bağ ve çakı ile -mühendisin yapmaktan aciz kaldığı- çalışamaz durumdaki arabayı yürütebilir. Bu, ne filozoftur, ne de bilim adamı; sadece teknolojik görüşü vardır.

Geçmişte de teknisyenler âlimlerden ayrıydılar. Ulema ilmî bahislerle meşguldü, teknisyenler ise atı sürmek ve bağlamakla. İkisi birbirinden ayrıydı.

Siyasî ve Sosyal Görüş

Aynı yaşta, arkadaş ve aynı sınıfta bir grupsunuz. Mesela pikniğe gidiyorsunuz. Seçim yapmaksızın yola düştüğünüzde biri -veya birkaçı- liderlik giysisi kuşanır, harcamanın annesi olur, oturmak için bile ondan izin almak zorunda kalırsınız. Önceden kararlaştırmaksızın lider olmuştur ve siz de "o"nu takip edersiniz. Ne filozoftur, ne âlim, ne de teknisyen ama siyasî ve sosyal görüşü vardır. Bu, kendiliğinden öne çıkan ve başa geçen toplumsal vicdandır. Bir başkasını da -bu görüş ve vicdandan yoksun- seçseniz bu, sizin tercihinize hükmedecektir.

Sanatsal Vicdan

Mesela şiirleri zirveye ulaşmış bir şair belki en büyük şairdir ama ne felsefe bilebilir, ne de bilim ve teknolojiden bir şey anlayabilir. Öyleyse onun "sanatsal vicdan" denilen kendine özgü bir yeteneği vardır

Sözgelimi "Çehar Makale"de Ferruhi Sistani'nin eski keten bir elbiseyle ve köylü çarıklarıyla Mahmud'un sarayına gittiğini okuyoruz. Öylesine berbat bir haldeydi ki hiç kimse elinde tuttuğu o muhteşem şiirin ona ait olduğuna inanamazdı. Dağlama mekânını görmeden yaptığı tavsif nedeniyle şah şaşkınlık içinde kaldı ve dedi ki bütün bu atlardan ne kadar istiyorsan alabilirsin. Oysa şair istediği kadar koşsun birini bile alamaz!

Onun şiiri vardır, teknoloji, felsefe ve bilimden -ne varsa- nasipsizdir. Öyleyse bu kadar ihtişamlı şiir ve sanat yaratmasını sağlayan, ondaki "sanatsal vicdan"dır.

İrfanî ve Dinî Vicdan

İrfanî ve dinî vicdan, özel bir duygudur. İnsanda özel bir eğilim türü, özel bir kutsallık, kendine özgü gizemli bir aşktır.

Kültürler de üretilmiş bu temellere -bu vicdanlara- dayanır ve milli olması -Aimé Césaire'ın dediği gibi- veya evrensel olması -Batı'nın adlandırdığı gibi- arasında fark yoktur. Her durumda bu üretilmiş temeller üzerinde durur.

Kültürler -yani bir toplumu veya beşeriyetin manevî üretimleri ve birikimleri- bu vicdanlardan bir veya birkaçının tecellisidir. Kültürlerin her birinde kaynakların ve köklerin birinin daha fazla tecellisi vardır.

Bu sebeple Yunan kültüründe felsefî görüşün tecellisi daha fazladır, Roma kültüründe ise siyasî görüşün. Sami kültürde daha çok irfanî ve dinî görüşü görüyoruz. Hint kültüründe sanatsal ve dinî vicdanı, Çin'de de sanat ve dini; şu farkla ki Hint kültürü ağırlıklı olarak dinîdir, Çin kültürü ise (daha çok) sanatsal. Avrupa kültüründe bütün vicdanlardan daha fazla tecelli eden ve diğer tüm vicdanların tabi olduğu teknolojik görüş vardır. O nedenle değerli "teknisyen" Batı medeniyetinin incisidir ve herkesten daha güçlü, kıymetli ve muteberdir. Nitekim odanızın camı kırılsa ve bir camcıya ihtiyaç duysanız büyük âlimlere yapmadığınız şirinlikleri ona yaparsınız, üstelik hazret pencereye çıksın diye beş katı ücret de ödersiniz. Ama camcının bu kadar değerli olduğu bir yerde biçare Benveniste, yetmiş küsur dil bilerek ve

uluslararası şöhretiyle sınıfa geldiğinde pinekleyen iki Arap ve birkaç İranlıyla -o da geçmişleri Nasıruddin Şah'a ulaşan İranlılarla!- karşılaşır. Onların da sınıfta hazır bulunmaları, gelip "Biz Benveniste'nin öğrencisiyiz ve sınıfını gördük" diyebilmek içindir.

Yahut Sartre, bizim için bile filozof olarak tanınmış değildir, dünyada bilinen toplumsal rolü nedeniyledir. Değilse de Sartre'ın dengi, belki ondan da derin Guenon gibi birinin ünü odasından dışarı çıkamamıştır. Çünkü Batı'da yaşamaktadır ve Batılının görüşü teknolojiktir.

Şu halde kültür -özel ve net anlamıyla- felsefî, edebi, sanatsal, dinî, bilimsel, teknolojik, siyasî vicdanların tecellisinden ibarettir ve bütün bunlar bir kültürde vardır. Ama her birinde bir vicdan daha güçlü ve daha enerjiktir, o kültürün oluşumunda daha fazla hissesi vardır.

Dolayısıyla bu arka plan -çeşitli vicdanlar- esasına göre kültürleri kategorilere ayırabiliriz.

3. İdeoloji

Sosyologlar bütün görüşlerden söz etmişler, ama en önemli ve en değerli görüşü unutmuşlardır. Bu da ne felsefe, ne bilim, ne teknoloji, ne sanat, ne dinî duygu, hatta ne de siyasî ve sosyal görüş olmayan bir tür özel bilgidir. "İnsanın kendini bilmesi" olarak isimlendirmeyi sevdiğim özel bir bilinçtir.

Bu bilinç nedir? Elimdeki yeni söz şudur: İnsanlık tarihi boyunca, beşeriyeti inşa eden düşünürler bu özellikli bilinci araştırıp durdular. Ama hiçbiri, özel bir alana dönüştürmek ve diğer sahalar gibi evrenselleştirebilmek için onu tam olarak elde edemedi.

Kendini bilme hep lamba gibi ışıldadı ve her yeri aydınlattı, sonra da bunun ardından söndü. Bu, bilincin insanlık tarihindeki özelliğidir.

Kendini Bilmenin Niteliği ve Değeri

Kendini bilme, siyasî ve sosyal bilginin ötesindedir -bugünün kuru anlamıyla- ve teknolojik, sanatsal, felsefî, irfanî bilginin,

hepsinin ötesinde. Yani o bilgilerin hiçbirine sahip olmaksızın bu "kendini bilme"den yararlanan insanlar vardır. Ama aynı zamanda, bu tek şey -insanın kendini bilmesi- olmaksızın bütün o diğerlerine sahip olan kimseler de vardır. Bu, "insanın kendini bilmesi"nin ne o bilgilerden birinin tecellisi, ne de onlardan birinin şubesi olduğu, kendi başına tam bağımsızlığa sahip bulunduğu hakikatini ifade etmektedir.

Meselenin Bir Başka Şekilde Ele Alınması

Âdetti -üniversitede öğrenciyken vardı, şimdi var mı bilmiyorum- çeşitli fakültelerden öğrenciler toplandıklarında sorarlardı: "Toplumu kim yaptı?"

Edebiyatçılar derdi ki: Edebiyat. Çünkü insanı inşa eder, düşünceyi geliştirir, beşeri şuur ve duyguları yükseltir.

Tıpçılar şöyle derdi: Edebiyatta bunu yapacak bir şey yok. Tıp ise medeniyet üretir. Çünkü insanlar hasta olduklarında medeniyet üretemezler. "Sağlıklı akıl, sağlıklı bedende bulunur" zira. Hasta çevre ve insan asla bir şey üretemez. Kendisi yol yürüyemezken nerede kaldı tarihe rehberlik edebilsin. O halde tıp temel bilimdir ve beşeri toplumu yapan şeydir.

Teknisyenler derdi ki: Tıp, hastaları iyileştirmekle onları toplumu ve medeniyeti yapanlar değil, sadece tüketiciler haline getirir. Üstelik bazıları da onların ölmelerine hizmet etmektedir! Medeniyeti yapan teknolojidir. Çünkü Mısır medeniyetinden söz ettiğimizde aklımıza Mısır piramitleri gelir. İran medeniyetinden bahsettiğimizde Taht-ı Cemşid, Bîsütûn'a öyle işlemeler ve kitabeler kazımış, yollar ve kervansaraylar inşa etmiş, Delfi mabedi, Akropolis ve Pantenon'u yapmış güçler -bütün bunlar- teknisyenlerin emeğinin sonucudur. Toplumu ve medeniyeti yapan işte bu teknolojidir.

Oturmuş, bir meselede iki kişinin birbirinin üzerine atlamasını izleyen ve onları sakinleştirmeye çalışan fakihin "Kavga etmeyin, ikinizin söylediği de doğru" deyişiyle, ben de diyorum ki bu üç kişinin sözü de doğrudur; ne tıp medeniyet yapar, ne edebiyat, ne de teknoloji. Hepsi de kültür ve medeniyetin doğurduğu şey-

lerdir. Çünkü yeni bir medeniyet, tabip, edebiyatçı, teknisyen ve filozof üretir, bunlar yeni bir medeniyeti değil.

Tarih göstermektedir -şimdi de gösteriyor ve tanıktır- ki felsefe, teknoloji, sanat, irfan ve edebiyat, hiçbiri toplumun yeni medeniyet ve kültürünü üretemez. Bunlar, uygun toplumda açan çiçekler ve bitkilerdir. Öyleyse toplumu yapan nedir? İdeoloji.

İdeoloji Nedir?

O özellikli insanın kendini bilmesi ve bilinci, toplumları inşa eder.

Çin kültüründen bahsettiğimizde tabipleri ve mimarları çağrıştırmaz. Aksine, zihnimizi Lao-Tzu ve Konfüçyüs doldurur. Bütün o bilimsel ve sanatsal eserleri yaratmış Hint ruhuna neyin güç verdiğini sorduğumuzda bize verilecek cevap Upanişadlar, Vedalar ve Buda olacaktır. İran kültürü ve ruhundan söz ettiğimizde aklımıza Zerdüşt gelir, o dönemde mabet yapmış, dağları renklendirmiş ve taşları yontmuş kişi değil.

İran kültürünü üretmiş ve toplumu, vahşi Aryen kabilelerin ve tabiatın tezahürlerine tapanların yeni bir hedef, iman ve ruh kazanacağı biçimde yeniden şekillendirmiş, ruhlarında yeni bir birlik ve misyon hissetmelerini ve bunun gücüyle iman ve misyonun etrafında toplanmalarını sağlamış, böylelikle de toplumlarının, büyük şairler, büyük bilgeler, büyük filozoflar ve büyük sanatçılar ortaya çıkaracak düzeyde gelişkin ve örgütlü hale gelmesini temin etmiş olanın ne olduğunu sorduğumuzda zihnimize üşüşen isimler ne filozoftur, ne tabip, ne mimar, ne edebiyatçı ve sanatçı, ne de siyasetçi. Bilakis, yüce insanî bilinçten faydalanmış kişilerdir.

Yunan'da ve Batı kültüründe de böyle bir cevap işitiyoruz.

Batı'nın darmadağınık kabilelerine ve paramparça ırklarına, Orta Çağ'da, yani insanın feodalitenin işkenceleri altında can verdiği ve kolaylıkla her şeyden vazgeçebildiği bir dönemde, onları ortak bir hedef yolunda seferber edebilecek ve büyük insanların ortaya çıkması için uygun zemini oluşturan büyük bir medeniyeti ayağa kaldırabilecek böyle bir ruhu bahşeden kimdir? Bunları hiç kimse

yapmamıştır; bütün sahalarda büyük insanların ortaya çıkmasını sağlayan işte o uygun zemin olmuştur.

Hıristiyan kültür ve medeniyetini ne Saint Eugene üretmiştir, ne de Machiavelli ve Leonardo da Vinci. Bunlar, uygun zeminde açmış çiçeklerdi.

Adı meçhul ve okuma yazması olmayan bir çoban -bir balıkçı- Kızıldeniz kıyısında birkaç insanî şiarı ilan etmekle, Orta Çağ cahiliyesinin taş kesmiş kalplerinde bütün o şaşırtıcı ruhsal ve manevî ateşleri tutuşturabildi.

Bütün medeniyet bilimcilerinin doğruladığı gibi, İslam medeniyeti, tüm tarih boyunca insanlığın en büyük ve en zengin kültür ve medeniyetidir. Bu medeniyet, İbn Sina, Firdevsî, Razî, İbn Hişam, Musa kardeşler, Hayyam ve benzerlerini üretmiştir, yoksa ilim ve sanatın bu büyük isimlerince üretilmiş değildir.

İslam Toplumu

İranlı ve Romalı, Türk ve Arap, Arabistan çölünün vahşi kabileleri ve Yunan benzeri veya İranlı uygar halklar, hepsi de ortak bir ruh ve hedef içinde yeni bir hareket ve konumu ortaya çıkarmanın pratiğine katılmışlardır.

Bunların başlangıçta ne felsefeleri vardı, ne sanatları, ne siyasetleri, ne hukukları ve teknolojileri. Ama 50 veya 100 yıl sonra gördük ki her şeyi elde ettiler. Bütün bunlar, kendini bilmenin türleri arasında adı din olan, özellikli kendini bilmenin ve bilincin sonuçlarıdır. Tabii ki bütün kendini bilmelerin dine münhasır olduğunu söylemek istemiyorum.

Hâlihazırda en modern teknolojiye ve sosyoloji, psikoloji, felsefe ve sanatın, her şeyin desteğine sahip en büyük uygarlığa ait, insanlığın yarattığı en modern otomatik sistemlerle silahlanmış en büyük ordunun, nicelik -veya nitelik- bakımından onlarla kıyaslanmayacak birkaç insana yenildiğini görüyorsunuz.

Batı, felsefeye ve en büyük filozoflara sahiptir. Fakat Uzakdoğu'da bunlardan hiç yoktur. Batı, teknolojiden ve bol miktarda iktisadî sermayeden yararlanır, ama Uzakdoğu o teknolojiden nasipsizdir, açtır, bir kilo pirinci alıp bir ay arazide yaşar ve savaşır. Onun

dünyanın en modern silahları vardır, bununsa eline tutuşturulmuş basit silahı; o cepheye giderken yüz kişi onun malzemesini hazırlar, bu ise cepheye gittiği zaman aç çocuklarının kaderi belirsizdir. Buna rağmen o yenildi, bu ise zafer kazandı.

Bu zaferin sebebi ne felsefedir, ne edebiyat, ne teknoloji, ne irfanî hissiyat, ne estetik, ne de sanat ve bilimdir -bunlar olsaydı o zafer kazanmalıydı, bu değil-, "ideoloji"dir. Bu, uğruna savaşma, fedakârlık, hareket ve her şeyden vazgeçmenin anlam kazandığı, insana özgü kendini bilmeye ve bilince sahiptir. Onun ise her şeyi vardır ama kendini bilmeden ve bilinçten yoksundur. Bu her şeyden yoksundur ama kendini bilmeye sahiptir. İşte bu kendini bilme, her şeyi bahşeder. Beşeri kültür ve medeniyetin her şeyine sahip olan kimse zafer kazanır.

Dolayısıyla insanda toplumu inşa edecek, ortak hareket ve hedefi ortaya çıkaracak güç vardır. İşte bu yeni ortak inanç toplumu müsait hale getirir, gençleştirir ve genç toplumda da zevk, şiir, güzellik, incelik ve her şey yeşerir.

Medine'de Medeniyet

Mısır'ın büyük medeniyetlerin merkezi olduğu ve İskenderiye'de, hâlâ dünyada eşi benzeri bulunmayan kütüphanelerin; değerli nüshalar, büyük filozoflar, büyük bilginler, büyük teknisyenler, görkemli binalar, büyük zevkler, şairler ve bilgelerin -Atina, Roma, Doğu ve Batı'nın mirasçısı İskenderiye'nin- bulunduğu sırada Medine, Arabistan yarımadasında Berehut'ta[52] bir küçük köydür.

Bizde Sebzivarlıların hepsi, tek şehrin kendi Sebzivar'ları olduğunu düşünürler. Tahran'dan bile Sebzivar'a gitseler "Şehre gidiyoruz" derler. Safevîler döneminden, Şah Sultan Hüseyin zamanında yazılmış "Cennâtu'l-Hulûd" adında bir kitap kalmıştır. Baş tarafında yedi sekiz sayfada "avcılığın güneşi", "avcılığın feleği" vs. gibi sıfatlarla birisi tavsif edilir. Kendinize bu kadar azamete sahip kişinin kim olduğunu sorduğunuzda anlıyorsunuz

[52] Hadramut'ta, içinde kâfir ruhların yer aldığına inanılan derin kuyu. Hadiste şöyle geçer: "Yeryüzünde kuyunun hayırlısı Zemzem, şerlisi de Berehut'tur." *Logatname-i Dehhoda* (Çev.)

ki Sultan Hüseyin'dir! Sonra kitabın diğer fasılları geliyor. Bir fasıl "Günlerin Faziletleri"ne dairdir. Mesela kim 14 Rebiussani Çarşamba günü evden kaçsa sekiz adımdan fazla uzağa gidemez. Kim 14 Recep Salı günü evden kaçsa gelecek Pazartesi'ye kadar zorla da olsa mutlaka eve geri dönecektir. Rebiussani'nin bilmem kaçında ve hangi günü Hazret-i Havva Cave toprağına ilk kez gözyaşı dökmüş..! Bunlar tarihin(!) nakledilmiş havadisleridir.

Diğer fasıl, şehirlerin mesafelerini anlatan "Mekanların Mesafeleri"dir ve onun için dünyanın merkezi Sebzivar'dır! Şöyle yazar: Mesela Sebzivar'dan Çin'e bilmem kaç fersahtır, Maçin'den Sebzivar'a ne kadardır. Sebzivar'dan Cabulsa'ya kaç menzil ve Cabulka'dan Sebzivar'a kaç menzil... ve bu kabil şeyler.

Medine de hâlâ o günkü boyutlarında, genişliği ve uzunluğu Tahran'ın bir caddesi kadar olan bizim Sebzivar gibi bir şehirdir. Evs ve Hazreç isimli iki kabile ve orada kuyumculuk yapan Yahudi bir aile ile birlikte İran köylerinden daha küçük ufak bir köydür. Bu, Medine şehrinin tamamıdır.

Bizim Meşhed'de, tek katlı binalar arasında seçkin ve kendine özgü ayrıcalığı bulunan dört katlı bir bina vardır. Öyle ki "dört katlı" adı özel isim olmuştur. Çünkü şehrin, dört kata sahip birkaç katlı tek yapısıdır.

Çatısız Medine'de de bir binaya hurma dalları ve hasırıyla çatı yapıldığında o bina "çatılı/sakîfe" olmuş ve "çatılı" adı özel isme dönüşmüştür: "Çatılı eve -sakîfe- geldiler", "Çatılı evde şöyle şöyle oldu", "Çatılı evde seçildiler ve seçtiler". Medine'nin o günkü mimarisi ve medenilerin uygarlık düzeyine dair bu kadar tasvir kâfidir.

Peygamber'in zamanında Medine'nin en büyük binası, Peygamber'in haremi[53] ve mescidiydi. Yere sabitlenmiş ağaç gövdeleri ve hurma dalları ve hasırıyla kaplı çatısı vardı.

Şehrin hiçbir yerinde ne okul vardı, ne de yazı yazacak biri. O kadar ki Peygamber, kâtip ararken mecburen bir Yahudi'yi istihdam etmek zorunda kalmıştı.

[53] "Harem", Peygamber'in evinin de bulunduğu mescit alanı manasınadır. (Çev.)

Müslümanların teknolojisi budur, bu da okuryazarlık durumu ve uygarlığı; en büyük sanatı hurmacılık ve bazen de koyun gütmek olan iki de kabile.

Yedinci yüzyılda üç noktayı görmeye gidiyoruz, üç şehri: Biri, İran medeniyetinin merkezi olan Medain, diğeri de Doğu ve Batı medeniyetinin merkezi ve insanlık uygarlığının en yüksek zirvesi olan İskenderiye'dir. Oradan Medine'ye gidiyoruz. Burada yeni bir hareketle karşılaşıyoruz. Bedevilerin hiçbirinin yazısı olmadığını, okuma bilmediğini, öğretmen bulunmadığını, eğitim bulunmadığını, toplumsal kurumlar olmadığını, hukuk, devlet ve resmî kurumları mevcut bulunmadığını, ordu düzeni olmadığını, sosyal düzen ve anayasa bulunmadığını, kültür, mimari, sanat ve teknoloji olmadığını görüyoruz.

Medine'den Afrika'daki bir kabileye gidelim: Burası da iki kabilesi ve koyunlar için barınağıyla orası gibi bir yerdir. Tam da Medine gibi. Ne Medine'dir, çünkü kültür, medeniyet ve şiir (çünkü cahiliye şiiri Mekke'ye aittir, Medine'ye değil) ve edebiyatı vardır, ne de Afrika'nın filan şehri. Geçip gittiğimiz ve yüz yıl sonra geri döndüğümüzde Medine'nin Doğu ve Batı'nın kültürünü kendisinde hallettiğini, düşüncelerin koleksiyonu haline geldiğini, halkın bütün beşeri tecrübeleri bir araya getirmekle meşgul olduğunu, tüm felsefî okulları tercümeye koyulduklarını ve teknolojik bütün güçleri elde etmeye çalıştıklarını görüyoruz. Doğu ve Batı, Roma, Çin ve Hint; felsefesini, edebiyatını, sanatını, dinî düşüncelerini ve hikmetini bu topluma akıtmaktadır. Buradan -İslam'ın Medine'si- büyük öğretmenler dünyanın her yanına dağılmaktadır.

Uygarlaşmış İran'ın medeniyet merkezleri olan Medain ve Hemedan ortadan kalkmış, Kufe'de, Basra'da, Buhara'da, Belh'te ve Rey'de yeni kültür ve medeniyet merkezleri ortaya çıkmıştır.

Büyük filozoflar, sanatçılar ve teknisyenler bu ülkenin her yanını kapladı. Mısır ve Küçük Asya'dan Fars Körfezi'ne, İran ve Roma'ya kadar hepsi burada kültürü üretmeye ve medeni yeni binayı inşa etmeye omuz verdi.

İranlının bedenine -kadim tarihinde binlerce güçlük ve zahmetle, şimdilerde bazı utanmaz araştırmacıların(!) varlığını inkâr ettikleri Bozorgmihr'i bulabiliyoruz sadece- ikinci ve üçüncü yüzyılda birdenbire görkemli dehaların fışkırmasına yol açan hangi ruhu üflemiştir? Askeri aşamasında Ebu Müslim, edebî aşamasında Firdevsî -sanat dünyasında bir Firdevsî'dir[54]-, felsefî aşamasında 17. yüzyıla kadar dünyaya ve Batı'ya hükmeden İbn Sina, bilimde Harzemî, teknolojide İbn Heysem ve Musa kardeşler var. Özetle, hukuki meselelerden tutun, bugün Avrupa'yı hayra bırakan muhteşem fıkıh okullarına kadar bütün boyutlarda büyük bir devrim yaratmıştır.

Bu hareketi aniden ortaya çıkaran şey neydi ve bunu yapanlar kimlerdi? Ne felsefî görüşleri bulunan, ne özellikli sanat görüşü olan, ne teknolojik, ne bilimsel görüşe sahip, ne de kültürü ve medeniyeti olan kişilerdi. İnsanlığın bütün medeniyet ve kültürlerinin varisi olmayı nasıl başardılar?

Bu, özellikli kendini bilme meselesidir. Tarihe bakın, medeniyetleri ve kültürleri İbrahim ve Musa, Zerdüşt ve Buda, Konfüçyüs ve Lao-Tzu, Muhammed (sav) yaptı. Bunlar ne filozofturlar, ne sanatçı, ne de teknisyen ve bilim adamı; bunlar yeni bir toplum ve yeni bir hareket yarattılar. Sonra da filozof, bilgin, teknisyen, sosyolog, tabip, sanatçı vs. bu toplum ve hareketin içinde yetişti.

Bunlar, şu anda 20. yüzyılda da yeni bir medeniyet ve kültür üretmektedirler veya üreteceklerdir. Batı medeniyeti ve kültürü yeni bir şekil almıştır. Kendini bilme bilincine sahip olmayan milletler de bu medeniyet ve kültürü kendi ülkelerine götürmekte ve kendilerini bunlara benzetmektedir. Yani Batı medeniyeti ve kültürünü alan biz, ona hiçbir şey eklemeksizin sadece onu sürdürmekteyiz. Ama kendini bilmeyi elde edebilmiş milletler, yeni bir kültür, yeni bir hedef, yeni bir medeniyet yaratmaktadırlar.

Hâlihazırda Asya ve Afrika'da yeni bir düşünce, yeni bir felsefe, yeni bir sanat, yeni bir toplumsal görüş ve insanın yeni anlamının yerleştiğini görüyoruz. Bu, Batılı filozoflarda gördüğümüz şeydir;

[54] Firdevs: Bahçe, cennet; Firdevsî: Cennetlik (Çev.)

hatta Sartre'ı bile hayrete düşüren şeydir ve bir üniversite öğrencisi gibi oturup öğrenmekte ve onu, insanlığın başlattığı tecrübe olarak görmektedir.

Başlayan bu beşeri tecrübeler ne Amerika'dadır, ne Avrupa'da; medeniyet ve kültürün merkezinde değildir. Siyahlar arasında, çökmüş Latin Amerika'da, çökmüş Asya'da, kültür ve medeniyeti olmayan, büyük şahsiyetler ve eğitimli insanlardan olmayan ilkel insanlar arasında değil, aksine Asya ve Afrika'nın halk kitleleri içinde yetişmiş, taşmış ve yeni insanın mücadelesine ve cihadına girişmiş kişilerdir.

Kendini Bilme

Yunan ve Hint'te felsefeden başka, dinden başka, teknoloji ve sanattan başka "Vidya" adında bir kelime vardır. "Vidya", Aryen kökenli "dîden/görmek"den gelir, "bîneş/görüş" ve "bînâî/görme" kökünden. "Vidya" felsefe ilmi veya teknoloji bilimi değildir, bir görme bilimidir. "Vidya"nın tercümesi ve izahında şöyle denir: Yolu bulmayı sağlayan doğaötesi bir tür kendini bilme ve görme.

"Vidya" kanun keşfetmez, araba üretmez, şiir yazmaz, resim yapmaz, yol bulamaz. Felsefeye, teknolojiye, şiir ve sanata yabancı, yol bulan bedevi zihindir. Tıpkı kovandan uzaklaşan ve özel bir koku alma duyusu sayesinde tekrar kovanı bulan balarısı gibi. İnsanın da zaman kördüğüm olduğu, nesil avareleştiği ve toplum da çıkmaza girdiğinde kişi veya kişilerin, bir azınlık veya katman ve kesimin o özel koku duyusu ile yolu bulduğu ve nesli çıkmazdan kurtardığı özel bir kendini bilme duyusu vardır. Nesilleri kurtulduğunda da yeni bir hareket, yeni bir inanç, yeni bir heyecan, yeni bir enerji ortaya çıkar ve sonra yeni bir medeniyet ve kültür yaratılır.

"Vidya" kelimesi Yunan'da da -ve sayacak zamanımızın olmadığı her yerde- vardır. Sokrat "sofia" der. İslam dilinde -belki- bilgi, görüş ve bilinç anlamında "hikmet" olarak tercüme edilmiştir.

Sokrat der ki: Hikmete sahip olan -"sofia"sı olan- hatadan masun kimsedir. "Sofia", gidip kâinatın hakikatini, hayatın hakikatini ve insanın hakikatini bulmaktır.

Görüyorsunuz ki "sofia" Sokrat'ın sözünde felsefe değildir. Nitekim hikmet ve "sofia"ya düzdüğü hayranlık dolu övgüyle zamanının filozofları olan sofistlere karşı mücadele verir; kendi zamanının şairleri ve mollalarıyla -din adamları- mücadeleye girişir.

Bundan dolayı "sofia", Sokrat'ın sürekli arayış halinde olduğu başka bir bilgidir. Eflatun ve Aristo, mantığı meydana getirerek -mantığın tarihine göre- çeşitli zihinsel meseleleri incelemeye koyuldu; böylelikle bu kanaldan -mantık- "sofia"ya bir yol açabilecek ve Sokrat'ın sözünü anlayabileceklerdi.

Pisagor, bilgeleri sofist olarak isimlendiren kişilere cevap verirken şöyle dedi: Bize sofist demeyin; ne ben, ne Eflatun, ne Aristo, hiçbirimiz o hikmete sahip değiliz. Biz, o hikmeti arayan kimseleriz, hikmeti seven kişileriz ve "filozof"uz. Yani "sofia"yı seven ve ona aşık kişileriz. "Sofia"ya sahip olsaydık o bilgiye ulaşmış olmalıydık.

Dolayısıyla "felsefe", "sofia"dan başka bir şeydir. Sofia hikmettir. Bizim irfanımızda, irfan edebiyatımızda ve Kur'an'da var olan bir tür görmedir.

Kur'an'da peygamberler insana kitap ve hikmeti vermek üzere gelirler. Hikmet -bir ifadeyle teknik- eğer felsefe olsaydı onlar bedevi ve avamdılar ve felsefeyi bilmiyorlardı.

Hikmet Nedir?

Hikmet, tek başına bilim, felsefe ve teknoloji değildir. Bilakis tarih göstermektedir -ve şimdi de görülmektedir- ki doğaötesi felsefî, bilimsel ve teknik görüşe ve hikmete sahip olanlar filozof, arif veya teknisyen olan kişiler değildi. Aksine, ulema, dahiler, bilgeler ve bilginler arasından değil, daima halk kitlesi arasından çıkmışlardı.

Kültürleri ve medeniyetleri, çoğunlukla çoban olan peygamberlerin inşa ettiğini görüyoruz. Bugün de yeni bir fikir ve hareket yaratanlar, Avrupalı ve Amerikalı eğitimlilerden, Harvard, Sorbonne vs.'de eğitim görmüş bilginler, doktorlar ve mühendislerden değil, üçüncü sınıfın ve halk kitlesinin arasından çıkmaktadır. Kadim medreselerde fakih, müçtehit ve filozof olmuş, usul ve tefsir öğrenmiş kimselerden de değil, (bilakis) halk kitlesinin haya-

tındaki beyin ve candan, bir toplumun ruhundaki hareketten birdenbire kendini bilme bilincine sahip bir sima fırlar.

"O ki ümmiler arasından bir elçi gönderdi."[55]

Ne kadar güzel bir ayet! Rehber olarak gönderilen kişi, halk kitlesinin arasından biridir ve ümmidir. Ümminin okur yazar olmama anlamı vardır. Ama o, okuryazar olmayan biri değildir. Yani okuryazar olmayan bir ümmidir. Fakat ümmi kelimesi okuryazar olmayan kimse anlamına gelmez.

"Ümmi", "ümmet" kelimesinden gelir; "ümmet" ise yol manasında "üm" kökünden. Yani toplumun elitleri ve eski geleneklerin muhafızları olan üst tabaka, seçkinler, eğitimliler, bilginler, ulema, şairler, din adamları ve benzerlerinin aksine halkın içinden. Çünkü onların toplumsal konumları oluşmuş ve sınıfsal çıkarları ya da zihinleri esas itibariyle o geleneklerde donup kalmıştır ve yeni bir hareket ortaya koyamazlar.

Peygamberler halk kitlesi arasından gönderilirler; hiçbir felsefe, hiçbir teknik, hiçbir bilim, hiçbir kültür ve medeniyet üretmemiş olan halk kitlesi. Ümmidir, yani halk kitlesine mensuptur.

Bazı müfessirler "ümmi" kelimesine okuryazar olmama manası vermişlerdir. Oysa okuryazar olmamak, yaslanılacak ve fazilet kabul edilecek bir sıfat olamaz. Bu, Peygamber'in okuryazar olduğu anlamına gelmez -hayır, okuryazar değildi-. "Ümmi", okuryazar olmamak demek değildir. Bu ikisi bir değildir. Ümmidir, çünkü halk kitlesi arasından çıkmıştır. Yoksa "ümmi", okuryazar olmamak anlamına gelmez.

"Ümmi", yani seçkin sınıflardan -eşraf, ulema, saygın insanlar, mollalar, eğitimliler- değil, halk kitlesi arasından, yeni bir hareket ortaya çıkaranlar arasından insanlara felsefe, teknik, şiir vs. öğretsin diye bir elçi seçtik mi diyor?! Hayır, kitap ve hikmet öğretsin diye.

Dolayısıyla hikmet, ümminin, yeni bir toplumlar inşa etmek, yeni bir toplum ve yeni bir kültür üretmek üzere topluma verdiği özel öğretimdir.

[55] 62/Cuma Suresi 2 (Çev.)

Arabistan'ın Medine'si yedinci yüzyılda -henüz bir haber yoktur, sadece yeni bir hareket ve yeni bir grup ortaya çıkmıştır- (mesela) Afrika'daki bir köye benzerken nasıl bir farklılık yarattı da yüz yıl sonra bir de bakıyoruz o köy aynen yerinde duruyorken bu -İslam'ın Medine'si- toplumsal ve fikri bakımdan dünyayı harekete geçirebildi, yeni bir kültür ve medeniyeti başlatabildi? Bunun sebebi, İslamî ideolojinin, bu küçücük -topu topu iki bedevi kabileden müteşekkil- Medine'yi yerinden kaldırıp hareketlendirmesinden başka bir şey olabilir mi?

Sonuç

İdeoloji ile kültür, felsefe, bilim ve sanat arasındaki farkı teşhis ve ayırt etmenin en net kriteri, İslamî ideolojinin "mücahit", İslamî ilimlerin müçtehit -bugünkü anlamıyla- veya din adamı/ruhanî, ayetullah, fakih vs. yetiştirmesi; bugünkü ideolojinin ise "savaşçı", modern kültür, filozof, bilgin ve üniversite hocası üretmesidir!

İDEOLOJİ (IV)

... kendim, hissettiğim ihtiyaca ve şu anda çağımızda gündeme gelen meselelere göre, bilhassa "tekrar canlanan İslam" ve büyük İkbal'in ifadesiyle "bina edilmiş tecdid"le ortada olan bu yeni nesil için. Bu niyaz temelinde, gönlüm, bilimsel, teknolojik, tamamen itikadi ve ideoloji içindeki sorunları ele almak istiyor; ne yazık ki birbirine aykırı ve hasım ideolojilerin şu anda şiddetle ve her zamankinden daha fazla, saldırılarının keskin dilini İslam'ın bu itikadi temellerine yönelttikleri, aşırı biçimde ve dünya çapında sömürgeciliğe zemin hazırlayarak İslam'ın ve aslında dinî görüşün kökünü kazıdıkları sorunlar.

Meydana hayli teknolojik çıktılar, oldukça pişmiş ve uyanık biçimde. Hatta ideolojilerine ders şeklini bile verdiler. Öyle ki her gencimiz, genel ve tam bir tasvir yapan üç dört cilt kitap ve bir kitapçık okumakla gayet aydın(lanır) ve genç neslin şuur, bilgi ve ihtiyacı oranında "dört dörtlük", müşahhas bu ideolojiyi hisseder, İslam'a döndüğünde dağınık ve karmaşık meseleler, ne kadar değerli de olsa, onun için küçük ve ayrıntı olarak gündemdedir. İslam'ın ideolojik genel tasviri beynine nakşetmemiştir; içinde İslam'ın tasviri karışık, şekilsiz ve birbirine girmiş halde, ona aykırı ve tezat başka bir ideolojinin tasviri ise somut, biçimlenmiş ve tamam halde ortaya atıldığında doğal olarak bu çatışma o ideolojinin faydasına, İslamî ideolojinin ise zararına sonuçlanacak, sonra da zihniyetinde İslam karşıtı bir yargı oluşacaktır.

Bu yüzden gönlüm istiyor ki (başka bir yerde de -Meşhedimizde- dostlara söylemiştim) bundan sonra, çok az fırsat doğsa da -bir dostumuz ev satın almıyor mu, bunun için yemek/velime vermiyor mu, hiç olmazsa yemeğin lütfuyla!- zaman zaman İslamî ideolojiyi gündeme getirebilelim. Bu yüzyılda İslam'ın, İslam toplumunda büyük imkânlardan ne kadar yararlandığını görün işte! Şunu arz etmek isterim ki bundan sonra ne zaman böyle bir sohbet halkası oluştursak önce hepimiz, tartışmaların seyrinin tesadüfen, zevke göre, hangi soru gündeme gelirse gelsin veya konuşmacı hangi meseleyi zihninde önceden hazırlamış olursa olsun, hangi iş ve hangi mevzu için zihinsel ve ön hazırlık yapmış olursa olsun bu şekilde düzenlemeyeceğimizi taahhüt edelim.

İslamî meseleleri gece atıştırması biçiminde ele aldığımız geçmiş dönemlerde hayatımızı yaşıyorduk, kazancımızı yerindeydi, keyif çatıyor ve oyalanıyorduk; gelirimiz, işimiz, mutluluğumuz, faaliyetimiz, refahımız, her şeyimiz vardı ve İslam'ı mendil gibi cebimize koyar ve bazen onunla oynardık. Muharrem, Safer, Ramazan, mübarek günler, her yılki rutine uygun olarak bir araya toplanırdık, sinemalar tatil olur, toplantılar yoktur, hepimiz sohbet halkasını oluştururduk ve gece atıştırması olarak "Dinî bir bahis açınız, istifade edelim!" Bunun manası, hiçbir derdimizin olmadığı, hiçbir hedefimizin bulunmadığı, hiçbir rol oynamadığı, dinin bizim için eğlence işi gördüğüdür. Tıpkı başka birçok meselenin gündeme getirilme biçimi gibi: Kimi zaman bir araya toplanıp şiir okuyalım. Bazen bir araya gelip şaka yapalım. Bazı zamanlar sohbet halkasını kurup hikâye ve kıssa anlatalım. Dindar tipler de bir araya gelip dinî sohbetler yaparlar. Eskiler derlerdi ki bir teferruat buyurunuz, ama buyurduğunuz teferruat, bir kimsenin ihtiyacını karşılamak veya lüzumu icabı ya da o teferruat üzerine düşünmemiz sebebiyle olmasın. Sonuçta bir araya gelmemiz nedeniyle olsun. İnsanoğlunun gıdası da sözdür! Gece dinî bir gece olduğuna ve tipler de dindar olduklarına göre teferruatın bahsini de dinî yapalım. Sonra da o teferruattan veya teferruat mevzudan maksat, her halükârda, birinin kendini göstermesi ve fazilet serdetmesi, bir kesimin de eğlence ve ruhsal zevk edinmesi, gecelik haz ve feyiz için elhamdülillah mertebesine erişmesi, kuş gibi hafiflemesi ve bir sonraki yıla kadar çekip gitmesi olmalıdır.

Bu dönem geçmiştir ve mesele bu sözlerden daha ciddidir. Kendi neslinin temsilcisi olan çocuklardan birinin ifadesiyle mesele şudur: "Muhammed ve Marks sinemde savaşıyorlar." Güreşe tutuşan ve genç neslin sinesinde mücadele eden bu iki savaşçıdan hangi tarafa gıda ulaştırılacağını ve silah iletileceğini, hangi tarafın da bir şey ulaştırmamak bir yana, üstelik bir de sırtından hançerleneceğini biliyoruz. Belki de hal lisanıyla "genç neslin sinesindeki Muhammed"dir bu.

Korkum ok atan Türklerden değil
Oku getirenlerin alayı zoruma gidiyor

Böyle bir mücadelenin akıbetinin ne olacağı bellidir. Muhammed ve Marks, bizim hatırımıza hakkın muzaffer olacağı bir soyut âlemde, mutlak âlemde, hakikatler âleminde birbirleriyle savaşıyor değiller. Sinelerimizde savaşıyorlar ve sinelerimizde sahip oldukları azık miktarınca bu savaş alanında zafer kazanabilirler. Öyleyse hak herkes olabilir, batıl da herkes! Uhud'da en berbat ve en aşağılık düşmana yenilen Muhammed değil miydi? Ok getirenlerin ona ihaneti nedeniyle olmadı mı? Evet!! Olan şey, o ok atıcılarının ihanetiydi: Uhud vadisinin ortasındaki tepeye, Okçular tepesine elli kişiyi yerleştirip dedi ki "Düşmanın cesetleri üzerine akbabalar çökse de cephenizi terk etmeyeceksiniz." Buna rağmen onlar, birkaç düşman yere düşer düşmez bulundukları yerden aşağıya akın ettiler ve akbabalar yerine düşmanın cesetleri üzerine çöküp yağmalamaya başladılar. Çok geçmedi, düşmanın diğer kısmı geldi ve bunların başına çöktü. Uhud'daki böyle bir savaş sinelerimizde yaşanan çatışmadır. Ama bir başka savaş esasen alttan, savaş sahnesinin temelini balçığa sürüklemektedir; o sömürgecilik kültürü ve tüketim kültürüdür ki aslında bu cepheyi imha etmekte ve bir çamur deryası, bir bataklık biçimine dönüştürmekte ve genellikle de ailelerimizi teslim almaktadır.

Dostlar!! Bunları söylemek gerek!! Anne ve babalarımızı tüketim düşkünlüğü İslam'dan uzaklaştırıyor, genç nesli de "materyalizm". Sonuç itibariyle her ikisi de kaybediliyor.

Anne ve babalardan biri diyordu ki -pek çoğu genellikle böyle söyler-: "Birkaç zamandır evladımın dinî eğilimleri zayıflamış vaziyette, hatta birkaç gün önce dini tamamen bir kenara bıraktı." Şöyle dedim: "Birkaç gün önce mi?" Dedi ki: "Hemen hemen on, on beş gün önce" Dedim ki: "Bu yine iyi. Sen yirmi, otuz yıl önce bir kenara atmıştın, üstelik kimse de farkına varmamıştı." Bunun kriteri nedir ki? Kriter nedir? Yönü nereyedir? Eğer kriteri ve yönü alırsak para düşkünü olmuş ve parayla ortadan kalkmış senin yanında, o hiç olmazsa düşünceyle ortadan kalktı. Bu ikisinin akıbetinden hangisininki daha beterdir ve hangisi İslam'dan daha fazla uzaklaşmıştır? Bu mesafeler somuttur, kriterler somuttur, ölçüler İslam'da nettir. Şaşırtıcı olan, bu ikisinin birbirine

tepki vermesidir. Bu çocuklar, dindar anne ve babalarının eşrafçılık ve servet yığmaya olan itikadı nedeniyle dinden nefret ediyor ve bir ideolojinin küçücük cazibe gücünün onları kolaylıkla avlayabileceği antipati haline bürünüyorlar. Eğer ailelerinizdeki bu kız ve erkek çocuklarınız, anne ve babalarının çehresinde İslam, Ali ve Şia'nın onları halktan, adaletten, kapitalizme nefretten, servet yığmaya nefretten gaflete düşürmediğini görürlerse ve eğer dinin onlar için insanî bir sorumluluk ortaya çıkardığını, tüketim tapınması ve tüketim çılgınlığının saldırıları karşısında kurban olmaya engel oluşturduğunu anlarlarsa onlar da -kız ve erkek çocuklar- İslam'a bağlılık ve yükümlülüklerini bu kadar kolay terk etmeyeceklerdir. Ailelerinde, dindar anne ve babalarının Firavun gibi ve Karun gibi bir hayata gitmeleri ve Yahudileşme pazarında sürtmelerinde dinin en küçük bir direnişi ve en küçük bir önleyici rolü bulunmadığını, dolayısıyla da anne ve babalarının birinci derecede, dindar burjuvazi sınıfının da ikinci derecede yer aldığı dindarlık kopyalarını gözleriyle gördüklerinde ellerine bir kitapçık ulaşmadan önce dinsizlik dersini almaktadırlar. Onlarda böyle bir zemin meydana geldikten sonra da en düşük seviyeli kanıta sahip küçücük bir kitapçık bile onları düşünce açısından ikna etmeye ve İslam'dan uzaklaştırmaya yetmektedir. Hâlihazırda gördüğümüz gerçeklik, yaşlı neslin şiddetli biçimde servete çarpıldığı ve hepimizin önüne, toplumun merkezine dikilmiş banknot ağacına hırsla yapıştıkları, bütün insanî ve itikadî değerleri unuttukları, dillerinde din namına sadece bir (dizi) hareketler, semboller, şiarlar ve zikirlerden başka bir şey kalmadığı, dinin bu durumu karşısında hiçbir değere ve role sahip olmadıklarıdır. Çocuklarımız da bütün dünyadan destek gören bu bilinçli ve tamamen olgunlaşmış güçlü dalgaların kurbanı olmuşlardır ve olmaktadırlar. Bu arada İslam'ın hangi akıbete uğradığı bellidir; genç neslin sinelerinde hem bir çamur deryasıyla, hem de fikrî-ideolojik tufanla savaşması gereken Muhammed yalnız kalacaktır. Günümüz İslam'ının ve bugünün Peygamberinin kaderinde bir başka Uhud olacağı malumdur; Hamzaları şehid eden Uhud. Onların şehadetlerinin meyvesinin ne olduğunu görüyoruz: Kanları yağmalıyoruz. Bu şekilde, tertemiz Müslümanların ve mücahit-

lerin bütün o fedakârlıklarının ve her şeyden vazgeçmelerinin sonucunu sıfırladıklarını, hiçleştirdiklerini, hepsini unuttuklarını, o sünneti unuttuklarını, o okulu unuttuklarını görüyoruz. Bugün, bu neslin fedakârlık ve her şeyden vazgeçmeye ihtiyaç duymasının yanı sıra -ne yazık ki bunu çok az düşünmekteler, çünkü para kazanma hissi, içlerinde, senelerce rutin biçimde tekrarlanan merasimler düzenlemekten başka hiçbir duygunun tecelli etmesine mecal bırakmıyor- onların fedakârlığına ihtiyaç çok fazladır, bu neslin bilinç ve sorumluluğuna ihtiyaç da çok fazladır. Ama aynı zamanda mantıklı ve bilimsel net bir düşünce işine de ihtiyaç vardır.

Kanaatime göre ideoloji alanında, ideolojik ve fikrî alanda en büyük ve en acil iş, "İslamî ideoloji için kâmil bir sima oluşturmak"tır. Öyle ki şu anda Marksist veya egzistansiyalist bir gencin ideoloji çerçevesi tam manasıyla belirgindir (her düzeyde, bir fabrika işçisi düzeyinde veya bir üniversite hocası düzeyinde, hiç fark etmez), itikadî çehresi açıktır, görevi bellidir, yükümlülüğü somuttur, sınıfsal konumu muayyendir. İslam için de böyle bir ideoloji ve böyle bir çerçeve gereklidir. Böylelikle bu inanca ve bu okula bağlı bulunan genç nesil nerede olduğunu, istikametinin ne olduğunu, yükümlülüğünün ne olduğunu, kendi zamanının tezahürleri ve gerçeklikleriyle ilişkisinin ne olduğunu, her halükârda dostunun düşmanının yerini, muhalifinin yönünü, önünü arkasını, sağ elinin, sol elinin nerede ve ne olduğunu, yerinin neresi olduğunu bilebilecektir. Zira bunlar belli değildir, darmadağınık ve karmakarışıktır. En sağdaki eğilimler ve en soldaki eğilimlerin şu anda İslam'da birbirine karıştığını görüyoruz, hepsinin ismi de İslam'dır. Devrimciliğin en anarşist halleriyle en yozlaşmış ve en kirli eşraf hali, her ikisi de İslam adıyla ortadadır, her ikisi de Müslümandır. Kendi pazarımızın bu müminleri ve hacıları; mümin, mukaddes ve gerçekten de itikat sahibi kapitalistleri arasında Amerikan sömürüsünden daha utanmaz bir sömürü söz konusudur ve mevcuttur. Ama aynı zamanda bunun adı da İslam'dır. En keskin ve en radikal İslam, Ebuzer Şia'sı da vardır. Bu sınırları birbirinden ayırmak gerekir, hesapları birbirinden ayırmak lazımdır. Pek çok mukaddes mümini de bu net

kategorilendirmede sınırın dışında tutmak ve feda etmek pahasına. Hep biz mi öylece dikilmeliyiz ve onlar da bizi tekfir mi etmeli? Bırakın biz de öğrenelim, artık biz kalkıp onları tekfir ediyoruz. Tekfir, özel bir grubun tekelinde değildir. Biz de öğreniyoruz. Osman gibi yaşayıp Ebuzer için gözyaşı döken kimse bu sınırın dışındadır, Şia sınırının dışındadır. Ebusüfyan gibi yaşayan ama Muhammed'in imanına sahip olan kimse sınırın dışındadır, Uhud'un öteki tarafındadır, Hendek'in diğer tarafındadır. Bu Hendek'i bir kere daha kazmak gerekir. Hendek'in bu tarafındakinin kim, diğer tarafındakinin kim olduğu belli olmalıdır. Çünkü Hendek savaşı, şu anki savaştır. Medine'nin içindekinin kim, dışındakinin kim olduğunu anlayabilmek için bu Medine'nin etrafına da hendek kazmalıyız. Şimdi her şey karmakarışık oldu, Hendek doldu, her şey karmakarışıktır, tıpkı içinde her hayvandan bir çift bulunan ve sınırların belirgin olmadığı Nuh'un gemisi gibi.

Burada tavsiye (bu bilinçli neslin günümüzdeki sorunlarına yönelik öğretmen tavsiyesi, her halükârda öğretmen tecrübesi) olarak arz etmek istediğim mesele şudur ki ne vakit bir araya gelsek mutlaka saygın biri, okumuş biri, dert sahibi, tanıdık kişi (bulunuyor) (sayın doktor, sayın mühendis, ayetullah, saygın kişi olması gerekmez. Kim olursa olsun, kitap okuyan anlayan, dert sahibi, şuurlu herkes, her kim olursa olsun)[56]; ne zaman böyle bir fırsat doğsa, şansın yaver gideceği, bazen de gitmeyeceği, bazen sıcak, bazen de ılık olacak biçimde tesadüfen sorunları ele almak ve toplantı düzenlemek yerine, gelin İslam'ı anlamamızın anahtarı olan bu kavramları (bu kavramlar itikadımızın anaları,

[56] İslam'da âlim, bilen manasına gelir, teknik insan anlamına değil. Bilendir, ışıktır, zihinsel tasavvurların toplamı değil. Nesnelerin zihindeki suretinin tasviridir. Bu, Yunan bilimidir. İslam'ın ilmi, "Allah'ın, dilediği kalpte yaktığı ışıktır" (Biharu'l-Envar, c. 1, s. 225-Çev.) Hakikat karşısında aydınlık görüş, harici nesnelerin zihindeki tasvirinden başka bir şeydir. Bu, iki tür âlimdir. Bir oryantalist de İslami hakikatlerin çoğunu hepimizden daha iyi bilebilir. Mesela hâlihazırda, Massignon'un "Oryantalizmde ve İslam uzmanlığında Lamont gibi bilgili ve İslam uzmanı biri yok. Onun gibi habis biri de yok" dediği Lamont gibi oryantalistler var.

ideolojik analarımızdır), bütün bu kavramları doğru, derin, teknik ifadeyle ve bilimsel kökeniyle anlayabilmek ve tanıyabilmek için en küçük fırsattan dahi yararlanalım. Böylece topyekûn hepimizin zihninde İslam adındaki mektebe dair bilinçli ve kâmil bir tasavvur oluşabilecek ve bunu genç neslin zihniyet perdesine yansıtabileceğiz. Eğer bunu yaparsak bir müddet sonra İslam'ın o bütüncül bedeninin hariçte gerçekleştiğini göreceğiz. İkbal'in, İslam imajının, İslam'ın itikadî, fikrî, bilimsel ve insanî gövdesinin tamamının yapısını yenilemeyi arzu ettiği şey tahakkuk edecektir. Bu kelimeler şu an tesadüfîdir. Herkes kendi zevkine göre bir şekilde anlam vermiştir yahut hiç kimse anlam vermemiştir. Tıpkı geleneksel düşünüp anlamını bildiğimiz gibi. Oysa bu, büyük bir hatadır. Keşke İslam'a dair hiçbir şey işitmeseydik ve anlamasaydık. Zira onu anlama çabası ve arayışı içinde en azından dört kelime öğrenirdik. O dört kelime de doğru olurdu. Ama şimdi yalan yanlış tanıma hissi taşıyoruz. Bu yalan yanlış tanıma hissi de onu doğru dürüst tanımaya engel olmaktadır. Bu sebepledir ki bir Hıristiyan, bir Yahudi, bir gayrimüslim dört tane kitap okuduğu ve Müslüman olduğunda, İslam'a dair, geleneksel ve kültürel Müslüman olan bize öğretmenlik yapacak kadar ileri bir anlayış ve bilgiye sahip olabiliyor. Saidî Bey bir hanımefendiden bahsediyordu. Bu hanım ne âlim, ne İslam uzmanı, ne fakihti, ne de Müslüman bir ailede büyümüştü. Hiçbir insanî eğilim onu, İslam'ı araştırmanın oldukça güç olduğu, belge, kültür, hoca ve medresenin bulunmadığı ve olmadığı belli bir çevrede İslam'ı incelemeye (yöneltmemiştir), bilakis bizzat kendisi İslam'ın ve itikadın bu büyük ateşinden ve bu yüce kültürden bir kıvılcım elde eder ve o küçücük pencereden bu kocaman dünyayı gördüğü oranda, bizim için, hem de hep bu çizgi üzerinde bulunmuş, bu yolda olmuş, ömrünün tamamını kitap, İslam ve bu sorunlar içinde geçirmiş, bu konuları gece gündüz ya işitmiş ya okumuş ya da anlatmış bizim için adeta yepyeni olan İslam'ın muhtelif açılarını ve İslam'ın renklerini görür. Bu, tıpkı İran'a veya Tahran'a gelen bir turistin bir bakışta sorunları ve önemli noktaları anlaması, ama gece gündüz onlarla içli dışlı olan bizim farkına varamayışımız gibidir. Bu, aldatıcı bilme hissidir. Aldatıcı bilme

hissi, hiçbir değeri olmaması bir yana, doğru düzgün öğrenmeye de manidir. Çünkü hakikati öğrenme iştahını köreltir.

Bu iş çok yorucudur. Teknik bir iştir. Sohbet meclisi için iyi değildir. Belli aralıklarla bir araya toplanıp halleştiğimiz, keyif ve haz aldığımız, heyecan duyduğumuz o meclisin işine yaramaz. Tabii ki böyle bir iş bu programın elinden çıkmaz. Dert sahibi olan ve tehlikeyi ciddiyetle hisseden, bu sorunlarla diğer ideolojiler ve akımlarda var olan şekilde ilgilenen ve temasta olan kimseler için tabii ki faydalıdır ve çekicidir. Ama eğlence ve çerez biçiminde bazen güzel bir dinî meclis oluşturmak elbette ki yorucudur.

Bu da yeni bir sınırdır. Çünkü tekrar saflar ayrışmaktadır. Dinî bir meclise sevap kazanma veya ruhsal ve ruhani arınma amacıyla gelen kimse ile net biçimde ciddi öğrenme amacıyla gelen kimsenin safları birbirinden ayrılmalıdır. Meclisleri ayrılmalı, tipleri de birbirinden ayrılmalıdır. Bilinçli ve kaygı sahibi okulun beş öğrencisi; unvan sahibi, saygın, görkemli ve Müslüman çok sayıda kişiden daha değerlidir. Zira onlar neticede hiç olana eğilim göstermekte ve bu kıvılcımlardan ateş ortaya çıkmaktadır. İslam da aynı şekilde başladı ve binanın yenilenmesi de böyle olmalıdır. Bu iş için not alınız: Ben bu anlamları vermek istemiyorum, ama kendileri için doğru anlam ve yorumu bulmalarını sağlamak üzere ardına düşmek zorunda olduğumuz bu tür kelimeleri ifade etmek istiyorum. Felsefî ve irfanî yorumlar, zihinsel ve metafizik derinlemesine analiz değil, hayır, (aksine kesin olarak) Peygamber zamanındaki ümmi bir Müslümanın anladığı (anlaşılır) şekildeki bir kelime, hepsi bu! Herkes teknik ve uzman gibi çalışmak, gidip dersini okumak ister, fakat ben, Arabistan çölünden Medine'ye gelmiş ümmi deve çobanı olarak anlamak istiyorum. Kur'an "mümin" dediğinde bu ne demektir? "Kafir" dediğinde bunun manası nedir? Maksat nedir? "Cihat" dediğinde ne diyor? "Tevhit" dediğinde kast ettiği nedir? Bunun sonuçları, etkileri ve gerekleri nedir? Hepsi bu. Artık felsefe okumak isteyen gidip okumalıdır; Hegel (felsefesi) okumalı, Molla Sadra'yı okumalı, İbn Sina'yı okumalı, Aristo'yu okumalıdır. Bu, bizimle ilgili olmayan uzmanlık dalıdır. Biz, ümmi bir beyinle ümmi İslam'ı

tanımak istiyoruz. İslamî ödevimiz de bu kadardır. Çünkü itikadî usulde düşünce ve akılla içtihat -hatta işçi, çiftçi, âlim hiç fark etmez- fert fert herkesin vazifesidir.

Bu çerçevede tabii ki çalışmalı, düşünmeli, fikir üretelim ve eğer bugün bu kelimelerden hiçbirine anlam vermeye gücümüz yetmese de bunu ortaya koymak da işin yarısıdır. (Çünkü) Ortada çok da yeni bir şey yoktur, acayip ve garip bir iş değildir, yeni bir keşif söz konusu değildir; çok başlangıçta ve çok erken ayağa düşmüştür. Fakat bir öğretmenin, değeri, şu anda savaştığımız inanç savaşı için her mevzudan ve her gündemden daha zaruri ve daha önemli olan tecrübesini kabul etmelisiniz.

Birincisi: Tevhit-şirk, gayb-şehadet (insanî değil, felsefî ve bilimsel anlamıyla, gaybın karşısındaki şehadet: görüneni ve görünmeyeni bilen[57]), ayet-sünnet (yine sünnet de iki anlama gelir: Biri, Kur'an'da "sünnetullah" adıyla bahsedilen, diğeri ise "Kur'an ve Sünnet" şeklinde kavramsallaşmış olan Peygamber'in sünnetidir.; iki anlamdadır). Bu, dünyagörüşü ve kozmoloji bahsidir.

Bu kategorilendirme ve konuları birbirinden ayırma, eğitimin metodudur. Fakat gerçekte, bu başlıklardan hiçbirinin ayrıştırılamaz olduğuna dair İslam'ın kendine özgü görüşünü anlamak zorundayız.

Âdem'in öyküsünde: Hilafet - toprak veya balçık - Allah'ın ruhu - isimler - Âdem'e secde edilmesi - yasak meyve - isyan - şeytan veya iblis - Havva - düşüş (Âdem'in cennetten yeryüzüne düşüşü, yani insan türünün yeryüzündeki hayatının başlaması) - Âdem'in tevbesi (var oluşsal tevbe, insanın yaşam felsefesinin tamamının tevbe kelimesinde bulunduğu var oluşsal bir bahistir). Nefs - takva - rüşt - hikmet - mezhep[58] veya din - dünya - ahiret - iyilik - kötülük - salah - zulüm - istiz'af - istikbar - kıst -[59] Peygamber'in

[57] 59/Haşr Suresi 22 (Çev.)

[58] Farsça'da "mezhep", İngilizce'deki gibi (mesela catholic religion) "din" anlamında da kullanılmaktadır. (Çev.)

[59] Salah: Faydalı, İstiz'af: Zaafa uğratma, güçsüzleştirme, zayıflatma, İstikbar: Kibretme, büyüklenme, hegemoni, Kıst: Denge, eşitlik, paylaştırma (Çev.)

sünneti (bu sünnet, Peygamber ve İslam uzmanlığı alanındadır ve yukarıda bahsi geçen sünnet ise kozmolojideki sünnettir) - ahiret, vahiy. Buraya kadar olan kısım da antropolojidir.

Şimdi de tarih bilimi ve sosyoloji: Hâbil - Kabil - mele - mütref-[60] nâs - ümmet, imamet - ricat[61], veraset. Şu anda hepsini anlatmaya kalksak dikte etmiş oluruz. Oysa sadece çalışmanın türünü göstermek bakımından, İslam'ın düşünce mektebinin sütunlarından ve ideolojik anahtarlarından maksadımın ne olduğuna dair örnek vermek istiyorum; mesela bu cümleden olmak üzere misak, fıtrat ve adalet gibi. Bunların epey fazla olduğunu görüyoruz. Bu kadarını bile hemen şurada oturduğum yerde zihnime not ettim. Bunların ne somut ve mantıklı bir sırası vardır, ne de tamdırlar. Tümevarım yaptım, çünkü yapılması gereken bir iştir. Ben burada sadece örnek vermek istiyorum -tabii ki benim fuzuli işlerime ihtiyaç duymayan beyler için değil-; eğer öğrencilerim şu anda nasıl çalışmak gerektiğini sorar ve cevap isterlerse bilsinler ki cevabım genel olarak şöyledir: Şu anda bilimsel ve teknik[62] net ideolojik bir çalışma yapılabilir. Bu çalışmayı birkaç biçimde icra etmek gerek: Kendileri usta araştırmacı olmayan, ama takip ettikleri kimseler usta araştırmacı olanlar -velev ki çocukları büyük araştırmacıların peşinden gitmesinler- onlar için öğretici olabilir ve bunlara fikrî ve toplumsal ihtiyaç oranında anlam verebilir. Kendi yetenekleri ölçüsünde inceleme, öğrenme, araştırma, kitap, Kur'an ve benzerlerine el atabilenlerdir; tabii ki elde ettiklerinin kesin olmadığını bilmek kaydıyla. Bu (ilke), her araştırmacının kendisi için, hatta çok yüksek derecede düşünmesi gereken faktördür. Fakat bu, araştırdığımız şeyin kesinlikle mutlak ve kati

[60] Mele: Ulular, ileri gelenler, elit sınıf, Mütref: Servet ve zenginlik sahibi azgın sınıf (Çev.)

[61] Yeryüzüne geri dönüş inancı; Mehdi'nin, İsa Mesih'in, salih ve zalim toplulukların dönüşü vs. 40/Mü'min Suresi 11 (Çev.)

[62] Teknikten kastım uzmanlık değildir. Çünkü o iş uzmanlar içindir. Teknik; programsız olmaktan, böyle bebek gibi konuşmaktan, sorunların zevkini ortaya atmaktan ve meseleleri gündeme getirmede sorumsuz olmaktan çıkmak anlamına gelir. Çalışmamız programlı olmalıdır.

hakikat olması gerektiği manasına gelmez. Bu, hiç kimsenin peşine düşmeyeceği koşullu görevdir.[63]

Hayır! Herkes bizimki kadar araştırma yaptığına göre bu araştırma kesin değildir; kati ve kesin olarak doğru değildir. Hep kendi işimiz için sahip olmamız gereken faktördür. Fakat şu anlamda da değil: Kur'an'ı kapatıp ona başvurmama ve hiçbir dinî kitap okumama, dinle ilgili düşünmeme korkusu, hata edebileceğimizden kaynaklanıyor olabilir. Bu korku, dinin hapsolmasına, bu kutsal ve soğuk çerçevemizde zihinlerimizden kopmasına ve yabancılaşmasına sebep olmuştur. Bu nedenle herkes bu tanımanın arayışı içinde bulunabilir. Diğer ideolojileri nasıl tanıyorsak aynı metotla bu ideolojiyi de tanıyabiliriz. Hatta eğer gerçekten insafımız varsa, şuurumuz varsa ve antropolojiye en azından inanç duyuyorsak, İmam Hüseyin'in ifadesiyle "dinimiz olmasa da bilgiye dayalı hürriyetimiz ve insanî hürriyetimiz var"sa İslam'ı reddedeceksek bile önce onu tanımalıyız. Reddettiğimiz şeyi tanımak zorundayız, anlamak zorundayız. Annemizin ve babamızın zihninde var olan hurafeyi reddetmenin ne bilgiye dayalı delili vardır, ne de aydınca dayanağı. Gerçekliği ve hakikati olan şeyi, o şeyi tanımak zorundayız, doğru düzgün tanımalıyız ve sonra onun hakkında yargıda bulunmalı ve karar vermeliyiz. Aksi takdirde tanımadan reddetmek ve alaya almak, aydın olmayı geçersizleştiren bütün yarı aydınların yaptığı şeydir. İnsanın sözde karar alabildiği ve en büyük aydın olabildiği en basit aydın türüdür bu.

Hemen şu anda zihnime önemli birkaç kelime daha geldi. Bunlar, mühim toplumsal meselelerdir: Mümin, kafir, münafık, cihat,

63 İlkokuldaki Kur'an öğretmenimiz gibi; o -ve başka pek çokları- eğer bir kimse Kur'an'ı yanlış okursa günah işlemiş olacağına inanırdı. Bu da hiçbir öğrencinin Kur'an'ı doğru okuyamamasına sebep olurdu. Çünkü öğrenebilmek için önce yanlış okuması gerekirdi. Bütün çocuklar okumaya başladıklarında üstünü esre okudukları her defasında öğretmen terliğiyle çocuğun başına bir tane vururdu. Eğer terlik talihsizin başından sekip Kur'an'a isabet ederse bu sefer de iki günah işlemiş olurdu. Ders boyunca çocuğun anası ağlar ve bu ders onun ömrünün sonuna kadar yeterdi; günah işlememek için asla Kur'an'ın peşinden koşmazdı!

felah. Felah/kurtuluş, belki İslam ideolojisinde antropolojik bakımdan söz konusudur. Yani tevhit kelimesinin kozmolojide taşıdığı önem ölçüsünce felah da antropolojide önem taşır; imamet ise sosyolojide.

Ne söylediğime dikkat edin: "Kozmolojide tevhidin temel olduğu ölçüde antropolojide felah, sosyolojide de imamet, bekleyişin tarih felsefesinde temeldir."

İbadet, taat/itaat, tevessül, şefaat, dua, salavat, tezkiye, şehadet (bu kozmolojideki şehadettir, diğeri antropolojideki şehadet), ruh, ümmi (bu kelime ne kadar azizdir). Kurb ve takarrub/yakınlaşma - hicret - miraç - isra (lügatte gece hareket etmek anlamında) - hüda/yol gösterme - takiye - taklit.

Şimdi bir başka ilkeyi gündeme getirmek istiyorum; bir ilkeden ibaret değildir, bir mevzu da sayılmaz, o bir metottur ve bir görüştür. Bu metotla ve bu bakış açısıyla araştırmanın ardına düşmek gerekir. Bu metot ve bakış açısı ise "çelişki"dir. İslam her şeyi, varlığı ve insanı çelişkiyle başlatır. Fakat ne yazık ki bütün felsefe tarihinin Marks'la başladığını ve onunla son bulduğunu zanneden biz, fikrî sorunlar ağacını dünya yüzeyinde bile tanımıyoruz.

Diyalektik, tarih boyunca çelişki ilkesi: Yunan'dan tutun Hegel'e, Hint, Çin ve İran'da kurucularının bile bilinmediği dinlerden ve felsefelerden Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi gelişmiş ve büyük dinler tüm evreni, insanı, toplumu ve tarihi çelişki ilkesine göre izah ettiler. Çelişki ilkesi, esas itibariyle dinî ve irfanî mantığın özelliklerinin parçası olan bir ilkedir. Tarih boyunca, ister Doğu'da ister Batı'da, ister Batı felsefesi tarihinde, ister Doğu felsefesi tarihinde sadece ve sadece, ilk kez ve son kez çelişki mantığının maddiyat ve maddeciliğe vazedildiği yer, yalnızca Marks'ın şahsı(aracılığıyla)dır. Ondan önce idealist, irfanî ve dinî görüşün özünden bir parça kabul edilmiştir. Hatta Marks'tan önce hocası Hegel'ce de (aslında diyalektik ona aittir, Batılı biçimiyle modern diyalektik). Diyalektik, diyalektiğin kurucusu Yunan'da modern şekliyle yüzde yüz mistiktir. Her şeyi hareket ve değişim halinde tutan çatışmadaki tez ve antitez ilkelerinde, tüm hareketlerin sonuçta vardığı "logos" adında sabit bir öğe bulunan

diyalektik. Yani Yunan diyalektiği, bütün varlığı sürekli oluş, yok oluş ve değişim halinde; her şeyi de çelişki ve değişim içinde kabul etmenin yanı sıra, diyalektiğin sonuçlandığı "logos" adında aşkın ve sabit bir unsura da inanır. Hatta Hegel'in aldığı Yunan diyalektiği kavramında bile diyalektikte "logos" adında sabit bir ilke bulunduğunu görüyoruz. Materyalistler, 19. yüzyılda, ilişkisiz olan materyalizme iliştirebilmek için diyalektiğin yönteminin bir parçası olan "logos"u diyalektikten çıkardılar.

Çelişkiler: Şirk karşıtı tevhit (inceleme sırasında anlatacağım). İblis karşısında Âdem (toplumda).

Tarihte: Kâbil karşısında Hâbil (iki varlıkta değil istikamette; iki ayrı varlıkta değildir, iki istikamettedir), tağut karşısında Allah. Kur'an ayetleri bu iki safı birbiri karşısında ayırt eder; bir safın sembolü tağut, diğer safın sembolü ise Allah'tır. Burada Allah ve tağut, iki ayrı varlığı değil, insanın istikametini somutlaştırır. Yoksa Allah karşısında tağutun varlığı yoktur. (Burada felsefî bir mevzu yoktur; konu, insanların toplumsal kanadı ve sosyal tabakasıdır.)

Mele karşısında insanlar; kâfir karşısında mümin (bu kelimelerin kendine has anlamlarıyla). Azgınlıkı karşısında doğruluk - fücur karşısında takva (kötülük eğilimini ve takvayı ilham edene...[64]) - dünya karşısında ahiret.

İtikat, toplum, kozmoloji, tarih ve antropolojiye dair bütün bu kavram dizisini çelişki ve karşıtlık mantığıyla izleyebileceğimizi ve zıddını bulabileceğimizi görüyoruz. Bu da gösteriyor ki İslam, kavramları, Aristo mantığındaki gibi, soyut, mutlak ve hükmü değişmez biçimde tarif etmiyor; aksine çatışma halinde tanımlıyor. Mesela filozofun tanımladığı tanrı, tanrıyı inkâr eden kimse karşısında tanrının varlığını ispatlamak için muhtelif çabalar içinde(dir). O halde, biri tanrının varlığını inkâr eden, diğeri tanrının varlığına inanan iki insan arasında çatışma vardır. Ama tanrının varlığına inanan (der ki): "Tanrı var" ve mesele kapanır! (Filozof) tanrının oldukça net ve bilimselliği yüksek felsefî ta-

[64] 91/Şems Suresi 8 (Çev.)

nımlarını yapar, sonra bunu ispatlar ve nihayet tanıtır: Tanrı vardır, boyutları böyledir veya şöyle değildir, sıfatları budur ya da şu değildir, insanla ilişkisi şudur veya bu değildir; (işte bu) tanrının tarifidir, bitti gitti! Fakat İslam, Allah'ı konu ettiği yerde hemen onun karşısına bir çatışmayı koyar: Özel hayatımda istikametimi belirleyen, toplumsal yaşantımda yönümü gösteren, tarafımı belirleyen, tarihte tarihsel bir akımın yönünü başka bir tarihsel akımın karşısında somutlaştıran, zihinde değerlerin bir boyutunu değerlerin diğer boyutu karşısında savaşa tutuşturan Allah. Filozofun tevhidinin aksine, birdenbire bireyleri, Allah'a inanmayan ve inanan şeklinde ikiye ayıran, hatta İslam'da Allah'a inananları bile birbiriyle savaştıran bir tevhit görüyoruz. Bilal, tek kelime felsefe bilmeyen, tek kelime ilimden anlamayan bir insandır, ama tevhidi işitip de tanrının bir tek olduğunu anlar anlamaz bu ikrarının, Allah'ın birliğinin yanı sıra, eve giderek kılıcını alması ve gelip Ümeyye b. Halef'in canına kast etmesi anlamına geldiğini bilmektedir. O halde tevhit meselesi nasıl oldu da Bilal'ın beyninde böyle bir telakkiye yol açabildi? Bunun manası, İslam'ın, tevhidi ve Allah'ı, hatta insanı esasen felsefe ve bilim kitabında soyut kavramlar biçiminde söz konusu etmemesinden, bilakis dünya ve insan hayatında çatışmanın, saflaşmanın ve kutuplaşmanın içinde ona anlam vermesinden ve yorumlamasından başka bir şey olabilir mi! İnsan da böyledir. İnsan felsefede nedir? Konuşan hayvan. Dolayısıyla konuştuğunda her hayvan insan olur. İki ayağı üstünde duran, elinde ve alnında kıl olmayan, çenesi geride ve kuyruğu düşmüş hayvan (bilimin tarif ettiği insandır bu) araç gereç yapan insandır. Çok güzel. Tilki kargayı yüksekte yemek ister. Ağacın üstüne çıkmak ister, ama araç yoktur. Bunu yapmaktan mahrum kalır. Fakat insan, bu durumda merdiven yapar. Neden? Çünkü insan araç gereç yapan varlıktır. Tanımı bu kadardır!

Şu halde türü hayvandır, kategorisi de araç gereç yapan. Kapsayıcı ve etraflı kâmil tanım böylelikle tamamlanır! Ama İslam, insanı nasıl tarif eder? Kuru, ruhsuz, istikametsiz ve manasız değil, kelimenin gerçek anlamıyla diyalektik tarif. Körü körüne ve mecburi değil, aksine dikkatlice, şuurlu, sorumluluk yükleyerek ve

insanca: İnsanın, insan olmasının zemininde savaş vardır, varlığının zemininde savaş vardır, varlığının kendi varlığıyla bağında savaş vardır, nefsinin nefsiyle ilişkisinde savaş vardır, varlığının bir yönü kötülüğü emredendir, diğer yönü ise iyiliği (emreden). Ama her ikisi de aynı zamanda insandır. Nefs, Kur'an'ın tarif ettiği insan demektir. "Nefse ve onu şekillendirene..."[65], yani oluşturup doğrulttuğumuz, düzelttiğimiz bu nefse; işte bu nefse, ayağının üzerine bastırılmış, doğrultulmuş şeye yemin vardır. Şu halde, bu nasıl bir nefistir? "Kötülük eğilimini ve takvayı ilham edene..."[66] Bu, içinde kötülük merkezi de takva merkezi de bulunan bir nefistir. İşte bu (nefis) mukaddestir ve Allah'ın yeminine konu olmaktadır.

Aristo mantığının tarifini taşıyan soyut bir nefis yoktur, İbn Sina'nın söylediği gibi buhar şeklinde de değildir. Acaba ne kadarı maddîdir, ne kadarı soyut. Bunlardan bahsetmiyor. Nesnel bir şey, gerçek bir şey, yükümlülük doğuran bir şeydir. Nefiste, kendi özünde kötülüğe eğilimin yanı sıra takva da vardır. Bu tanım, çelişki esasına göredir.

Peki, kendi kendisiyle ilişkisinde, kendisi diğer nefsiyle ilişkisinde iblistir-kendisi çelişki içindedir. Toplumsal kutbuyla ilişkisinde (toplumsal hayatında) mele ve mütreftir. Yani nefis daima zıt kutuplardan biriyle tarif edilir; Aristo'nun formel mantığının tanımladığı soyut, kâmil, tamamlanmış, fiks, değişmez, sabit ve soyut değil.

Bu bir iş planı ve programıdır. Bundan dolayı neresinde bir belirsizlik veya yetersizlik ya da eksiklik hissederseniz, gündeme getirin ki azar azar aydınlansın ve kemale ersin. Sanırım buraya kadar bir sorun görünmüyor, çünkü meselenin ortaya konulmasıdır. Sorun, bu kelimelere anlam vermeye başladığımız noktada ortaya çıkmaktadır. Müşkülatın söz konusu olduğu yer burasıdır. İhtilafların patlak vermesi, hataya düşmeler hep buradan itibaren başlamaktadır, bu nedenle dikkatli olunmalıdır.

[65] 91/Şems Suresi 7 (Çev.)

[66] 91/Şems Suresi 8 (Çev.)

Soru: Size göre çelişki mi hareketi ortaya çıkarıyor, yoksa hareket mi çelişkiyi ortaya çıkarıyor? Çünkü hareketin çelişkiyi ortaya çıkardığı söyleniyor. Verilen misal de şudur: Eğer yumurtanın içinde spermde hareket olmazsa çelişki meydana gelmez, hareket kesildiğinde de o çelişki ortadan kalkar.

Cevap: Hayır, hareket değil. Çelişki hareketi meydana getirir. Mesela yumurtanın ovulünde horoz spermi olmasa hareket ortaya çıkabilir mi? Kesin olarak hayır. Öyleyse hareketin ortaya çıkmasına sebep olan bu çelişkidir.

Soru: Şöyle ifade ettiniz: Antropolojideki kurtuluş. Anladığım kadarıyla ve Kur'an'dan çıkan sonuç itibariyle, kurtuluşa ulaştıran iman ve takva antropolojide söz konusudur.

Cevap: Öyleyse sonucun önemli, onlarınsa önerme olduğu anlaşılıyor.

Soru: Sosyolojide, imametin de sonucu kurtuluştur. Yani toplumda imamet, bir araç olarak insanı kurtuluşa eriştirmek üzere söz konusu edilir. Tevhit de kozmolojide temel olarak vardır. Öyle anlaşılıyor ki antropolojide de takva ve iman, neticesi kurtuluş olacak şekilde bahis konusu olmaktadır.

Cevap: Doğru. Sonucu kurtuluştur ve bunun içindir ki ben kurtuluşa temel bir ideal olarak dayandım, kurum olarak değil. Siz ise kurum olarak esas alıyorsunuz. Kurumda iman, takva, ibadet, riyazet, cihat, ilim -bunların hepsi- vardır; ama insanda nihai ideal kurtuluştur. Bunun nedeni, tevhit şiarımızın iki esasa dayanıyor olmasıdır: Biri tevhit, diğeri kurtuluş. "Allah'tan başka ilah yoktur deyin, kurtuluşa erersiniz." İki sütundur. Birinci sütun dünyagörüşüdür, ikinci sütun ise antropoloji.

Soru: Kurtuluşu imamet ve tevhidin karşısına koyduğunuza göre (Şeriati: Karşısına değil, nihai ideal olarak), söylediğiniz gibi kozmolojide tevhit çok önemlidir, sosyolojide imamet önemlidir, antropolojide de kurtuluş. Kozmolojide tevhidin bir kurum olarak söz konusu edildiğini görüyoruz; sosyolojide de imamet kurumdur. Dolayısıyla kurtuluş yerine, her üçünün kurumu olarak, her üçünün sonucunun kurtuluşa ulaşmak olacağı takva ve imanı koymamıza izin veriniz.

Cevap: Onu tarif ederken diyoruz ki "ümmet"in kendisi ilkedir, "kıst" ilkedir, "imamet" önemli ilkedir, bunların hepsi yine kurtuluş için vesiledir. Yani gerçekte bizim tevhit ve kurtuluştan başka hiçbir şeyimiz yoktur; başka bir şeyimiz yoktur. Bireysel durumda ve kendini inşa meselesinde ibadet söz konusudur, salavât söz konusudur, riyazet söz konusudur, şefaat söz konusudur, tevessül söz konusudur (kendini inşada); toplumu inşada ise kıst, adalet, imamet ve ümmet söz konusudur. Bunların hepsi, toplumsal inşa ve bireysel inşa yoluyla insanı kurtuluşa ulaştıran araçlar olarak vardırlar. Hangi dünyada? Tevhit esasına göre tasvir edilmiş ve yorumlanmış dünyada. Hangi toplumda? Society ve nasyonal toplum değil, inşa edilmiş bir ümmet, ümmet toplum temelindeki toplumda. Hangi insan? Takva sahibi insan; "Muttakiler için yol göstericidir."[67] Kur'an'ın ilk ayetlerindendir.

Söylenmesi gereken bir diğer mesele, yaptığımız bu kategorilendirmeler bir eğitim metodu olarak bahis konusu edilmektedir. Yani öğretmen bazen öğretmek üzere kavramları birbirinden ayırır ve 1, 2, 3, 4, 5 vs. gibi art arda sıralar. Bu eğitim içindir. Ama gerçekte, en yeni, en ileri ve en ilmî olan, yani insanın en bilimsel görüşünün ötesine geçen İslam'ın kendine özgü görüşünü bu şekilde anlayabilmek için bugünün kriterlerine göre alıştırmasını yapmalıyız. O da şudur ki bunların hiçbiri ayrıştırılamaz. Kavramları birbirinden ayıran, düalist, teslisçi ve politeist görüştür; şirke ve kire bulaşmış görüşümüzdür: fiziği metafizikten, bedeni ruhtan, ekmeği ruhtan ve Allah'ı hurmadan. Tevhidin, varlıktaki anlamı ölçüsünce var oluş âleminde de manası vardır. Dünyanın tezahürleri arasındaki ilişkide anlam vardır. Benim ve senin, başına oturup paylaşmak ve yemek istediğimiz ekmekte de anlam vardır. Bu meselenin iktisadî, ötekininse irfanî bir konu olduğunu söylersek fikrî düalizme sürüklenmiş ve tevhit karşıtı olmuşuz demektir. Maddiyat zemininde Allah'ı; ilahiyat ve Allah'a ibadet zemininde de maddiyatı anlamanın alıştırmasını yapmalıyız. Maddiyatı, materyalizmin bizim için yorumladığı manada anlamamalıyız. İslam kültürü ve irfanî kültür bize, şu unsurlarla dolu

[67] 2/Bakara Suresi 2 (Çev.)

tabiattaki tecellilerde bile Allah'ın hissedileceğini ve tanınacağını öğretmiştir. Allah'ın, akıldan bahsetmesi gibi, ruhtan söz etmesi gibi, vahiyden bahsettiği yolla, Âdem'den söz ettiği biçimde, zeytin, örümcek, balarısı, deve, inek, sinekten söz etmesi gibi; onun için hiç fark etmez. Aşağı ve yukarı, toprak ve bayağı, fizik ve metafizik, beden ve ruh, bu kategoriler asla İslamî dünyagörüşünün zihniyet kapsamında değildir. Yunan görüşü İslam kültürüne girdiğinden bu yana bilim zihniyetimiz İslamî görüşü anlamada topaldır. Yani İslamî kavramları o bütüncül vahdeti ve var oluşsal tevhidi içinde anlama şansını kaybettik.

Bu bir meseledir; bilgiye dayalı riyazet alıştırması, bilimlerin ve felsefenin zihnimizde ve düşünme biçimimizde ortaya çıkardığı sınırlamaları kaldırmayı ve Allah'ı kendi mutlak varlığında hissetmemizi sağlayabilir. "Kendi mutlak varlığında hissetmek" şaka değildir. Kur'an'ın yeminlerine bakın. Zihniyetimize sığmaz: İslam Peygamberi gibi bir insan, Muhammed b. Abdullah'ın okuryazarlığı yoktu. Elleri -Kur'an'ın söylediğine göre- yazı yazmamıştı, kitap okuyamazdı. Gelip de mesajı bedevi ve vahşi ümmi bir topluma sunmak isterken ilk edilen yemin nedir? Kalem! "Rabbin kerem sahibidir"[68] kimdir? "Kalemle öğretti".[69] Onların "Rabb"i, kimdir? "Yaratan, kan pıhtısından yaratan"[70], bu "Rab" yalnızdır. Ama "kalemle öğretti"deki Rab, "Rabbin kerem sahibidir."sözündekidir.

UNESCO mu konuşuyor, yoksa ümmi Muhammed mi? Bu çok şaşırtıcı bir şeydir. "Nûn"a yemin; okur azarlığın algılanışındaki azamete bakın. Hangi beşeri slogan böyledir? Hâlâ, üstelik de Fransız devriminden bu yana kalem, kültür kutsanmasına, kültür asıl olmasına rağmen (kültüralizm) böyle bir cümle neredir? "Nûn"a[71] yemin, kaleme yemin, yazan her şeye yemin. Çok ilginçtir; yazan ne varsa! Esas itibariyle yazmanın kendisi ve kalem oynatmak kutsaldır. O kadar ki kalemden habersiz, okuryazar

[68] 96/Alak Suresi 3 (Çev.)

[69] 96/Alak Suresi 4 (Çev.)

[70] 96/Alak Suresi 1-2 (Çev.)

[71] "Nûn"un mürekkep elde edilen balık olduğu söylenir.

olmayan Muhammed'in Rabbi, üzerine basarak söylüyor ve ona yemin ediyor. Buradan, bunun Muhammed'e ait olmadığı kanıtlanmaktadır. Eğer Muhammed'in yaptığı bir şey olsaydı deveye (cemmaze[72] devesi), kılıca, kana, şerefe, coşkuya, gayrete, namusa yemin etmeliydi-Arap edebiyatında geçen şeylere. Kalem nedir?! İslam geldikten hemen sonra, raşid halifeler de gelip gittiğinde, Muaviye'nin zamanı başladığı ve kültür (yaygınlaştığı) sırada Muaviye, Ziyad'a şöyle yazar: "Ben seni kâtiplikten kurtardım, atlıların ve süvarilerin üyesi, idarecilerin bir parçası yaptım." Kâtiplikten, eli kalem tutmaktan kurtarmayı, başa kakılacak minnet kabul ediyor. Hâlâ daha insanın kültür ve görüşü, kalemi bu kadar kutsallaştırmaya erişememiştir. Şu anda bile Avrupa'da eli kalem tutanlar, bir şirkete girmedikçe açtır!

Vercors'a bakın: Hâlihazırda Fransa'da yaşayan bir kimsedir. Vercors'dan Farsçaya *"Denizin Sessizliği"* kitabı tercüme edildi. Dünyada gece yarısı edebiyatını (bildiri yazarlığı) ortaya çıkaran kişidir. Almanlar Fransa'yı işgal ettiklerinde Fransız halkının Almanya'ya karşı silahlı direniş hareketinin tamamı fikrî açıdan ve propaganda bakımından Vercors'un kakülü üzerinde dönüyordu. Şu anda da hem Egzistansiyalistler, hem Marksistler, hem de Katolikler, her üçü de Marks Düşüncesi Haftası'nda onun başkanlığını kabul eder; yani meclisin reisidir. O üç kanat, Vercors'un gözetimi altında toplanırlar. İşte böyle bir adam şu anda zamanını en berbat ekonomik şartlarda, sessizlik içinde ve adı unutulmuş olarak geçiriyor. İnşaallah (Paris'e) gittiğinizde Eyfel Kulesi, Moulin Rouge vs. yerine Napoleon Bonaparte sokağına gidin. Orada bir dükkân var. O dükkanın sokağın içindeki odasında yaşıyor. Jean Coutu'nun yakışıklı çocuğu Champs Elysées'den geçerken yolunu değiştirir. Nerede kaleme böyle bir yemin vardır? Hangi kalem? Bu nasıl ümmi bir mesaj olabilir? Vahyin bu şekilde ispat edilmesinin mi değeri büyüktür ve daha güçlü bir imanı ortaya çıkarır, yoksa bir kimya ve fizik formülü oluşturup laboratuvarda vahyi ayrıştırmanın mı? Yoksa tekrar 18. yüzyıla ve Claude Bernard'a dönmek olmasın çözüm?

[72] Hızlı adım atan (Çev.)

Anlatmak istediğim ve belki de sapmanın ve her şeyin anlamsızlaşmasının sebebi olan bir diğer mesele, anlamların konumudur. Anlamların konumu, anlamların kendisinden başka bir şeydir. Anlamların konumu nedir? Yani bizim, adı tevhit olan bir anlamımız var ve tevhidin de bir manası var; felsefî anlamı var, kozmolojik manası var vs. Ama içinde yaşadığımız toplumsal düzende, yaşadığımız toplumda bu kelime benim için özel bir konum belirler. Anlatmak istediğim şey çok net: Mesela "imamet" diyoruz; imamet kelimesi, sahip olduğu bütün anlamları öğrendikten sonra onu tanıdığımızda, imamete inanan benim için toplumda özel bir konum belirler; ayırt edici sınır ve somut cephe.

Misal vereyim: Peygamber zamanında "tevhit" gündeme geldiğinde Peygamber Hıra'dan aşağı indi ve dedi ki "Tevhit". Çok güzel; efendiler, kendinizin yaptığı bu putlar evrenin işlerini çekip çeviren güçler değildir, bir tek olan Allah işleri çekip çevirmektedir: "Güç ve kuvvet ancak Allah'tandır." Bu artık felsefî bir bahistir. Ama hayır! Bu söz, muvahhit olan benim konumumu toplumumda ayırt etmektedir; yani bir muvahhit olarak ben inanıyorum ki "Güç ve kuvvet ancak Allah'tandır." Bu bir şiardır. Benim için şiardır. Yani? Yani şu ana kadar korktuğumuz güçlerden artık korkmuyoruz. Benim için çalışmaları amacıyla tamah ettiğim, yapıştığım, dalkavukluk yaptığım, onu bunu gördüğüm, telefon edip not aldığım, tanışmak istediğim imkânlar ve güçlerden artık vazgeçiyorum, çünkü saçmalıktır. Kim hangi güce sahip olduğunu söylüyorsa yalandır. Tevhit dünyagörüşümde hiç kimsenin kudreti yoktur. Tevhit dünyagörüşümde hiç kimse güce sahip değildir, hiç kimse birisinin yazgısına müdahale edemez, hiç kimse bir başkasının hayatını, bir başkasının rızkını, bir başkasının geleceğini elinde tutamaz. Bir elden fazlası yoktur, evrende işleri çekip çeviren bir taneden fazla değildir. Evet, bu itikat, yalnızca felsefî bir inanç değildir, aynı zamanda pratiği de olan bir itikattır. Bu inanç siyasî cephemi, toplumsal cephemi, ahlakî cephemi, sınıfsal cephemi, hepsini somutlaştırır. Tevhide inandığımda bundan dolayı bütün milletlerin tanrısı bir tek olur; İranlıların tanrısı Ahura Mazda, Yunanlıların tanrısı Zeus, Hinduların tanrısı Krişna değildir. Bütün milletlerin bir tek tanrısı

bulunduğunda hiçbir millet diğer bir millete karşı imtiyaz sahibi olmayacaktır. Hiçbir ırkın diğer ırka üstünlüğü olmayacaktır. Irk üstünlüğü yok edilir, tahayyül (dönüşümü) olur. Cephem, ırk karşıtı bir cephe olarak somutlaşır. Yani onun zorunluluğu (içinde bir parça) haline gelir. Yani bir muvahhit kesin olarak "anti rasist"tir, bir anti faşisttir, somut cephedir. İktisat temelinde sınıfsal ayrımcılık: Bir kutup kapitalist, bir kutup işçi; bir kutup sermaye ile yaşar, bir kutup emek gücüyle. Bedensel emek gücü, düşünce emeğinin gücü ve sermaye emeğinin gücünün arasını ayırmak; üst sınıf ile aşağı sınıf, egemen sınıf ile mahkûm sınıf arasında ayrımcılık. Bunlar, şirk dünyagörüşü ile uyuşan tasniflerdir. Bense muvahhidim ve insana yönelik her türlü ayrımcılığa ve ayrıştırmaya karşıyım, bunu onaylayamam. Tevhit, dünyayı birliğe doğru çeker, insanı vahdete yöneltir, sınıfları da birliğe sevk eder.

Dolayısıyla benim tevhidim, kâinat açısından tüm güçleri ortadan kaldırmalı, toplum açısından bütün kudretleri yok etmeli, sınıfsal tasnif açısından sınırların tamamını kaldırmalı, ırkçılık açısından bütün ırksal erdemleri hayal ve efsane (biçiminde) ele almalı ve manasızlaştırmalıdır.

Bundan dolayı ben, muvahhit olmam itibariyle şirke karşıyım, toplumumda sınıflara karşıyım, uluslararası ilişkilerde ırkçılığa karşıyım, ayrımcılığa karşıyım, uzman üstünlüğüne karşıyım, tekelciliğe karşıyım, imtiyazcılığa karşıyım, sınıflaşmaya karşıyım; doğal olarak tevhit dünyagörüşü, bütün cephelerimi maddî hayatın tüm boyutlarında somut biçimde ortaya koyar.

İmametin anlamı bilinmektedir. Bendeniz Şiîyim. İhtilaf İslam Peygamberi'nden sonra ortaya çıkmıştır: Hilafet ve imamet, hilafet savaşı, imamet savaşı. Hilafet, sonraları İslam'da, İslam'dan önceki düzenin mirası olmuş egemen resmî düzendir. Netice itibariyle, Kisra-Kayser cahiliyetinin, Kiyan tacı ve Kayser tacı yerine İslam Peygamberi'nin sarığını başına koymuş olması hiç fark etmez!

Bunu reddettim, imamete inandım ve Ali'yi sembol yaptım. Ali'nin velayeti diyorum; Ali'nin velayeti, hangi zamanda ve dün-

yanın neresinde olursam olayım benim için siyasî bir cepheyi somutlaştırır. Toplumsal cephemi tam manasıyla belirler. Bunu artık karmakarışık yapmak olmaz. Ali'nin velayetine benzemeyen ve Ali'ninki gibi olmayan her düzene, her rejime ve her devlete muhalif olduğum bilinmelidir; velev ki sarığı yeşil olsun, velev ki Ali'nin ve Ali velayetinin markasını alnına yapıştırsın. Burada mesele marka değildir, söz konusu olan düşünce tarzıdır. Bizzat Ali der ki "Benim düşünce tarzım, Şeyheynin tarzından farklıdır." Düşünce tarzı nedir? Rejim. Rejimin tercümesidir.

Bu sebeple ben, dünyada ve toplumda Ali'ninki gibi bir düşünce tarzının peşindeyim. Bizim adayımız odur! Dolayısıyla o, nerede olursam olayım, kim olursam olayım benim siyasî rejimimi belirler, işte o kadar!

Pekâlâ, bu anlaşıldı. Bundan (kelimeler) hangisini istersen alabilirsin; sonra azar azar her anlam kendine ait bir konum kazanır ve sınıfsal konumu belirler. Sonra yavaş yavaş tarih sürecinde çok sayıda hokkabazlıklarla bu sınırlar belirsizleşir. Kıblelerin nerede olduğu bilinmez, cepheler somut değildir, sağ taraf ve sol taraf birbirine karışır. Nasıl olur? Sonra Ali'nin velayeti Ali'yi sevmeye dönüşür! Çok güzel, Ali kimin dostudur? Yezid'den daha beteri bile Ali'nin dostu olabilir. Sevmenin hiçbir tür rejimi, değeri, özelliği ve formu yoktur. Gönül işidir. Herkes herkesi sevebilir. Hiçbir şekilde kaydı ve bağı yoktur.[73]

[73] Saidî Bey cenaplarına arz ediyordum; dış görünüş bakımından pek çok aykırılığı bulunan bir benzetmedir bu. Fakat bâtın bakımından benzerliği epeyce uygundur: "Gazetelerde yazmıştı; bir baba vardı, Abadan'lıydı. 7-8 veya 10 çocuğu, üç ya da dört karısı ve balıkçılıktan kazandığı günlük 7-8 tümen de geliri vardı. Elli altmış yaşlarındaydı. Kötü görünümlü, pespaye, çirkin, feleğin darbesini yemiş, bedbaht, acaip ve garip bir şey (idi). Bu (kişi) kendini çöle vurmuştu. Bir müddet peşinden gittiler, gördüler ki ormana kaçmış. Avare dolanıyor, yalnız yaşıyor, hayattan, ailesinden, her şeyden kaçıyor. Peki ne olmuş? Aşık olmuş! Balıkçılıktan kazandığı o yedi sekiz tümen maaşın hepsiyle pul satın alıyor, aşk mektupları yazıp sevgilisine gönderiyor. Sevgilisi kim? "Jacqueline"! Sen kim, o kim birader! Babacım eğer bir uygunluk olsaydı...* Jacqueline, önce Kennedy idi, sonra Onassis oldu!!

Bundan dolayı bir araştırmacı bu anlamların sınırını somutlaştırmalıdır. Tevhit dediğimiz vakit, tevhidin bütün varlık sınırları tekrar yükseltilmelidir. Bir kere daha dönüp sınırı belirlemeliyiz. Seller, savaşlar, yağmalar ve katliamlar sınırları yıkıp geçmiştir. Dost ve düşmanın renkleri birbirine karışmıştır. Vatanımızın neresi olduğu belli değildir. Düşmanın vatanı neresi, cephe neresidedir? Aradaki hendek yok olmuştur. Ebusüfyan, Gatafan, Evs, Hazrec, muhacir, şehit, mücahit, yağmacı, hokkabaz, Hübelperest ve Allahperest, hepsi ama hepsi bir olmuştur. Herkesin kudreti vardır, imkânları vardır, cephesi vardır, parası vardır, gücü vardır; sulta sahibidir, düşünceler üzerinde de (egemendir). Cepheyi de o tayin ediyor, buradan oraya kadar. Bakın ne kadar karmakarışık oldu ortalık ve nasıl da ürkütücü biçimde sınırlar altüst hale geldi!

Şairlerden biri şöyle der: "Çocukken ne güzeldi. Coğrafya öğretmenimiz, sağın ne taraf, solun ne taraf olduğunu ne güzel gösterirdi. Birinci sınıfta gösterirdi ve doğru da çıkardı. Derdi ki kıble neresi, kıbleden şaşmak nedir; kuzey, güney, doğu ve batı belliydi. Bunların hepsini öğretirdi. Derdi ki doğuya döndüğünüzde batı arkanızda kalır, sağ tarafınız kuzey ve sol tarafınız güneydir. Kuzeye döndüğünüzde sağ tarafınız doğudur. Nasıl durursak duralım doğru ve net çıkardı." Ama şimdi sol tarafın neresi olduğunu, sağ tarafın neresi olduğunu, kıblenin nereye düştüğünü kim söyleyebilir? Kuzeye döndüğünde bakıyorsun ki güney kuzeydir, doğunun aşağıda olduğunu görüyorsun, aşağı da yukarıdadır. Darmadağınıklık, karmaşa, karışıklık, gizli saklı kıbleler (içinde yaşıyoruz). Hiçbir zaman kıblelerin, evrensel istikametlere bile, ama en azından kendi ümmetlerine ihanet etmedikleri o eski dinler ne güzeldi. Şimdiyse kıbleler kendi ümmetlerine ve kendi secde edenlerine dahi ihanet içindeler. Düşman kıblesiyle melezleşiyor; öyle ki artık hiçbir hesaba kitaba da sığdıramıyoruz. Yolu kapatıldığında nereden gideceğini bilemeyen kedi gibiyiz. İstikamet belli değildir, dünya çapında değil; ama hâlihazırda ideolojik düzeyde de belli değildir. Bin yıl boyunca bütün o Ali'nin kılıçlarının, Ali taraftarı şehitlerin, Şiî şehitlerin şu anda da Şia olan aynı kişide bariz farka uğradığını görüyoruz. Bu nasıl iştir?! Şah

Sultan Hüseyin ile Şah Abbas-ı Kebir arasındaki, Ömer ile Ömer b. Abdülaziz arasındaki farkın ne olduğunu anlamıyorum. Bunlar onlardan daha iyi değildilerse bilemem, kaldı ki bin kere daha iyiydiler! Cepheler karmakarışıktır.

Dostlardan birine diyordum ki: Madam Mişon Yahudi bir kadın. Ben de onu övdüm. Oradan buradan sesler yükseldi: "Bak, görüyorsun bir kadını, üstelik de Yahudi ve yabancı kadını göklere çıkartıyor." Evet, övüyorum; çünkü övmezsem asla Alevi değilimdir. Ben Ali'yi hak ve hakikat hatırına seviyorum. Seyit değilim ki sülalem nedeniyle olsun. Hiçbir şey değilim. Irkımızın ne olduğu hiç belli değil! Horasan'da (ırklar) karışmıştır: Aryen, Moğol, barbar vs. Öyleyse hakperestlik ve hakşịnaslık nedeniyle onu seviyorum; hakperestlik kriteriyle ve bize verdiği öğreti hatırına.

Bu Yahudi kadın -on dokuz yaşında Fransa'nın Almanlar tarafından işgali döneminde Fransız milletinin kahramanı olmuştur. Fransız aydınlarının ve Fransız özgürlükçülerinin en sevilen simasıdır- 1967 savaşı başladığı ve Siyonistlerin Arapları zulmüne gördüğünde dedi ki: "Yahudi olmam yüzünden (hiçbir zaman Siyonist olmadı) tıpkı Âdem gibi, var oluşsal bir tevbe etmem lazım." Tevvâbin[74] gibi. İnsanın var oluşsal tevbesi ölümdür. Bu iş için ne zaman bir üniversiteye gitse o üniversite karışıyordu. Gittiği her kültür kurumu ona büyük ilgi gösteriyordu. Fransa'da üniversiteler bölgesi olan "Le Qauirtier Latin"de herkesin gözü ve ışığıydı; kendisine duyulan sevginin zirvesinde, altmışına yaklaşmışken gitti, savaş kıyafetleri giydi ve el-Fetih'e katıldı. Namlusunu Yahudi tarafına doğrulttu ve on yıldır cephede savaşıyor, öldü mü kaldı mı bilmiyorum.

Evet bayım, kriter nedir? İslam nerede, küfür nerede, mümin kim, kafir kim? Onun mümin olduğunu söylemiyorum; diyorum ki bu davranış, bu sınırı belirleyecek çizgilerden biri değil midir? Sınır çizgisini çekmek için koydukları çubuklardan biri de budur.

[74] Tevvâbin Hareketi: Hicretin 65. Yılında "Süleyman bin Sured-i Huzai"nin önderliğiyle gerçekleşmiş kıyamdır. Tevvabin (tövbe edenler), Kufe halkından olan ve İmam Hüseyin'e yardım etmediklerinden dolayı tevbe etmiş bir gruptu. (zeynebiye.com) (Çev)

Dininin bütün ilkelerini ve detaylarını tam manasıyla bilen ve tam manasıyla amel eden kişi bu cepheleşmede "Filistinli İsrailliden beterdir" diyor. Günümüz dünyasının mevcut vaziyetinde onun cephesi neresidir? Ali'nin öğrencisi olmanın anlamı nedir? Ali'nin talebesi olmak işte budur. Ali öyle bir kişidir ki düşman sınıra gelmiş, ordu göndermiş ve geri dönmüştür. Sonra Ali'ye (imparator) haber ulaşır, "Zimmetinizde olan Yahudi bir kadın dayak yemiş" Ali minbere çıkar, kendisine bir sille vurur. Bir siyaset adamı, bir büyük rehber, evrensel tarihsel bir şahsiyette bunun asgarisi olsa bile yapmaz, o ise imamdır, ama hepsini bir kenara atmıştır! Bütün o ihtişama rağmen kendi yüzüne bir tokat atar. Sonra tereddüde kapılır (şu ruh haline bakın), acaba bu dertten sağ salim kurtulabilecek midir, bu üzüntü onu mahvetmeyecek midir? Sonra halktan özür diler, eğer insanlar ona sitemde bulunmasalardı buna katlanamayacağını izah eder. İnsanın mantığı ve dili bakımından doğuya ve batıya (ister Eskimolara gidin ve bunu anlatın, ister Karaderililere ve Kızılderililere), dünyanın neresine giderseniz gidin bu insanı anlatın, onun Şia'sı olur. Şia'nın insanlığı budur. Bizim oluşturduğumuz bu sınırların manası nedir? Kendimiz için oluşturmuş ve o Abadanlı (aşık) gibi ona yapışmış olduğumuzdur. Sorunla hiçbir bağı yoktur. Sınırlar somuttur. Her kavramın konumu; hayatımızda, toplumsal bağımızda, sınıfsal pozisyonumuzda, sömürgeyle bağımızda, evrensellikle bağımızda somutlaştırıcı olmalıdır, tayin edici sınır olmalıdır. Şu anda ise böyle değildir. Şu anda bütün bu inançları, tevhit, peygamberlik, düşüş, Âdem, kıst vs. hepsini anlatabilir, eğitimini verebilir, yayabilir, herkese anlatabilir ve herkese tekrarlayabiliriz; ama sınıfsallığımız, sömürülmüşlüğümüz, sömürgeleştirilmişliğimiz, toplumsallığımız, politikleşmişliğimiz, ahlakımız ve insanlığımız üzerinde hiçbir etki ve hiçbir değişiklik meydana getirmez. Çünkü bu sözlerle hiçbir irtibatı yoktur. Oysa sadece iş bu sözlere irtibat bahşedebilir. Çünkü bunlar benim ve sizin beyninizde kalacak, benim ve sizin zihninizde birbiriyle yer değiştirecek biçimde nazil olmuş değildir. Bunlar tayin edici olmak için gelmişlerdir.

Kur'an Allah'ı getirir, bir bayrak gibi toplumsal cephenin üstüne diker ve der ki "tağutun dostları", "Allah'ın dostları". Allah'ı o

metafiziğinden, onun 'arş'ından ve varlıktan aşağı indirir ve somutlaştırıcı bir tablo ve bir kanadı somutlaştıran şiar olarak konumlandırır; bu ne demektir? Bu, tevhidi oluşturmak demektir. Sokrat felsefeyi gökten yere getirdiyse ve dürüstçe -inancım yokdiyorduysa, Muhammed de dini gökten yere indirdi. Bu, gözümüzle gördüğümüz ve kaçınılmaz olarak inanmak zorunda olduğumuz bir şeydir. Ondan sonra yapılan iş, dini tekrar yerden göğe göndermek olmuştur ve insan bireyleri inananlar ve inanmayanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Bir de bakıyoruz en iyi insanlar inanmayanlar, en habis insanlar da inananlardır. Yine görüyoruz ki her şey karmakarışık olmuş. Hâlbuki Kur'an, "dini yalanlayan"[75] kişiden kimin kast edildiğini izah etmektedir. Söz konusu metafiziğe inanan veya inanmayanlar değildir onlar. Kâfir, dinsiz, lâdinî, dinine yalan bulaştıran kişi kimdir? "Yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen"[76] kimsedir, fakire ekmek vermeyen kişi değil. Asla açlıkla mücadele ve yetime kol kanat germe, velayetini üstlenme yolunda bitap düşmeyen, heyecan ve coşku dolu olmayan, dertlenmeyen kişi de değildir. "Yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen", sadece yedirip doyurmayan kimse değildir; esas itibariyle kategorik olarak, özü bakımından, düşünce eğilimi, ruhsal eğilimi açısından toplumda açlıkla mücadeleye yönelik olmayan, hatta bunu yalan kabul eden kimsedir. Kimdir? Tüm halkı harekete geçirmeyen ve açlığı ortadan kaldırmak üzere devamlı olarak insanları teşvik etmeyen kişi, işte böyle biri kafirdir. Görüyorsunuz, sınırları nasıl ve hangi kriterle ayırmaktadır. Kafir ve mümini ayırmak için zihinsel ve mantıksal kavramlar yerine cepheleştiren ve istikamet gösteren kavramları kriter almaktadır; zihinsel meseleleri değil. Bunun kendisi bir araştırma metodudur. Bu, tanıma metodudur. O zaman ideolojide ilişkileri bulmak (kolaydır). İdeolojinin manası budur. Bilimden farkı, bilim adamının bilimsel kavramları, bilimsel formülleri ve bilimsel bilgilerini beyninde yan yana sıralamasıdır: iktisadî meseleler buraya, teknik sorunlar

[75] 107/Maun Suresi 1 (Çev.)
[76] 107/Maun Suresi 3 (Çev.)

şuraya, güneşle ilgili olanlar oraya, atom konusundakiler buraya, tarihe dair olanlar bu tarafa; sahip olduğu malumat bu şekildedir. Ama ideolojisi olan kişinin, sahip olduğu bütün bu bilgilerin birbiriyle mantıklı ve organik irtibatı vardır. Yani bu anahtarları veya bu sütunları incelediğimizde bir dictionary/lugat oluşturmak üzere bunların önüne soyut tanımlar yazmakla uğraşmamalıyız. Aksine bu kavramların hepsinin arasında organik ilişki kurmalı ve bu kelimelerden her biriyle tevhit ilişkisini varsaymalıyız. Mesela 'kıst/eşitlik'le, ekmek ile, yoksulu doyurmakla, nâs-mele ile, fücur-takva ile, bütün bunlarla tevhidin ilişkisi vardır. 'Hubut/düşüş'ün tevhitle yukarıdan, ibadet, tevbe ve 'felah/kurtuluş' ile aşağıdan irtibatı vardır. Takvanın tevhitle irtibatı vardır, toplumsal ilişkiyle irtibatı vardır; sınıfsal bir mesele, iktisadî bir mesele, yaşantıyla ilgili bir mesele ve insanî bir bağ olan 'kıst'la irtibatı vardır. Bunlardan dışarıda kalan, ayrı ama aynı zamanda yapışık hiçbiri yoktur. Bunların tamamı canlı bir bedeni şuurlu, irade sahibi ve anlamlı yapar; adı da İslam'dır. Eğer tek tek ve uzmanca anlayacaksak tıpkı bir bedene anatomi yapmamız, her parça ve organı çıkarmamız, mikroskop altına tahtaya koyup çakıyla kesip biçmemiz gibidir. Ne kadar bilimsel kesersek keselim yine de o şahsı tanımada bize kılavuzluk yapmaz.

Söylemek istediğim bu genel sözlerdi. Fakat ne yazık ki vakit yok. Başka bir zamana veya karşımıza çıkacak başka bir yer ve fırsata bırakıyoruz. Kanaatime göre size yardımcı olacak kişinin (kendiniz birinin yardımıyla veya var olan her imkânla) yolu, bunları metodik, net ve tevhidî görüşle (incelemenizdir). Tevhidî, bütün bu imkânların birlikte tevhit olması anlamına gelir. Ekmek, maddî bir kavram anlamını taşımasının yanı sıra Allah'ın bir ayeti anlamına da gelir. Tevhit felsefî-zihinsel bir itikat anlamının yanı sıra benimle bir başka insanın, bir sınıfla diğer bir sınıfın, bir milletle başka bir milletin, bir ırkla diğer bir ırkın arasındaki maddî ilişkidir. Aynı zamanda tevhidi oluşturmak, sınırları ve kavramları ayır detmek içindir.

İkinci mesele, her kelimenin öncelikli ve hakiki yerini tayin etme meselesidir. Yani her kavram(dan maksat), onun hayattaki tayin

edici rolü ve toplumsal sınırları çizme, teşhis, somutlaştırma, belirleme ve istikametidir. Bunların tamamı yönsüz olmuşlardır. Çünkü hepsi birbirine girdi. Yön ortadan kalkmıştır. Hendeği kazın yine. Gelin bakın, imamet bizimle diğer grup arasında, Ali'nin ve Amr b. Abdud'un kılıcıyla olmaksızın geçilmesi güç hangi hendeği ortaya çıkarıyor. Başka bir bağ yoktur, bir köprü yoktur, ikisi arasında hiçbir köprü yoktur. İşte bu hendeği kazın; düşman ve dostu, cepheleri, istikametleri ve kıbleleri belirginleştiren hendek ve sınırları. Bu kelimelerin tamamı (tevhit, nübüvvet, Kur'an, Ali, Şia, velayet, imamet, hepsi) bu belirginleştirme, yön ve konuma anlam kazandırır. Eğer bu yön ve konum toplumsal hayattan çıkarsa bütün o kutsallar hayale dönüşür ve etkisini kaybeder. Şia'da bu bilinçli Şiî'nin imamete dayanmasının sebebi neydi? Bunun nedeni, imametin, hayatımızın pratiğinin günümüzdeki tarihsel-sosyal-sınıfsal nesnel yönünü inançlarımızın toplamı içinde belirginleştirmesidir. Eğer bu olmazsa bütün kavramlar, hatta tevhit bile ancak filozofların işine yarayacak zihinsel ve içi boş sözlere dönüşür.

İmam Rıza, Memun'un rejimine rağmen Nişabur'da şunu ilan eder: "Ben babamdan, babam babasından, babası dedemden, dedem... Ali'den, Ali Peygamber'den, Peygamber de Allah'tan..." Yeni ne haberin var? Hiç. Herkesin kendi çocuğunun kulağına okuduğu haber bu! Demek ki yeni bir söz yok, siz söylediniz efendi! Yeni bir sohbet, yeni bir araştırma (gündeme getirin); hayır! Araştırma yenidir, çok yeni. Bilinçli bir insan için, söyleyebileceği bu sözden daha devrimci bir söz yoktur. Büyük şahsiyet, miting düzenlemez, (aksine) Memun rejiminin kökünü kazıyacak devrimci ideolojinin temelini ortaya koyar. Der ki: "Allah'tan başka ilah yoktur kelimesi, benim sığınağımdır. Kim sığınağıma girerse azabımdan emniyette olur." Bu tevhit kelimesi benim dört kule ve surlarımdır -Allah söylüyor-, kim şüphe ve şirk çelişkisinden ve avareliğinden bu hisarların içine girerse dünya varlığının kaderindeki azaptan güvende olur.

Doğrudur, bunları biliyoruz, herkes biliyor, esas itibariyle hiç kimse de karşı çıkmıyor. Birdenbire darbesini vuruyor; o kule ve surları zihinden ve kitaplardan çıkarmak ve Nişabur'da, Merv'de,

Bağdat'ta dikmek, kimin kiminle olduğunu anlamak isteyen bir darbe. "Allah'tan başka ilah yoktur" sözlerinin ortasına hendek kazar ve der ki:

Sayın "Allah'tan başka ilah yoktur" diyen, sen onurlusun, (cephen) hendeğin öteki tarafıdır. Neden? Ne dedim ki? Der ki: "Ama onun şartıyla, şartlarıyla ve ben şartlardanım."

Eğer ben olmazsam, Memun'un kılıcıyla ve Memun'a bağlı filozofun felsefesiyle fetheden ve tebliğ edilen tevhit, şirktir, iki paralık değeri yoktur. Şimdi hey gidi "Allah'tan başka ilah yoktur" diyen, dosdoğru yap şunu. Hey gidi istatistik veren, tekbir getirip sonuç bildirisi yazanlar sadece eblehlerdir. Bunun hiçbir değeri yoktur. Belirginleşmeyen istikametin hiç kıymeti yoktur. Hüseyin olmasaydı hac evinin etrafında dönmek, tıpkı değirmen eşeğinin taşın etrafında dönmesi gibi olurdu. Hatta daha da beteri. Çünkü o en azından altından dışarı bir miktar yağ verir, bunda ise dışarı hiçbir şey çıkmaz.

Kılavuzluk olmazsa her şeyin, bütün amellerin ve inançların savrulmuş toz zerreleri haline geldiğini[77] görüyoruz. Bu, Şia itikadının temel bir ilkesidir. İstikametini tanımış olan bir Şiî grubun, ne söylediğini anladığını görüyoruz. Bütün bu kelimeler bu dünyagörüşüne anlam kazandırır. Gerçekten manasızdırlar. Hatta tam aksine, karşıt anlam verirler. Örnek vereyim:

Numunesi: Takiye. Dünyagörüşü içinde takiye, mücadele halindeki mücahide özgü ve mahsus bir talimattır. Savaşçı olmayanlar için takiye hiçbir anlam ifade etmez. İçi boş bir şeydir. Kesinlikle böyle biriyle ilgisi yoktur. Hayatını yaşamakta olan, evden işe işten eve gidip gelen kimse için takiyenin anlamı yoktur. Bayım nereye gidiyorsun? Bir yerde işim var! Gideceğin bir yer yok, ya hamama gidiyorsun ya da dükkânına göz atmaya. Gideceğin hiçbir yer yok. Şu halde takiye, söyleyemeyeceği bir yere giden kişiye özgüdür. O takiye yapmak zorundadır. Öyleyse görüyoruz ki takiye, esas itibariyle bir talimat ve mücadeledir, dünyagörüşünde, mektebin dipdiri bedeninde ve canlı düzeneğinde.

[77] Metinde "hebâen mensûr", 25/Furkan Suresi 23 (Çev.)

Ama takiyeyi dinin içinden, anlamların tevhit içinden, ideolojinin tevhidi içinden çıkardığımızda ve bilim, fıkıh, tarih ve hadis mevzusu olarak incelediğimizde takiyye olur[78]. Şimdi ise: Deyyusluk felsefesi, deyyuslara mahsus hal!

Takiye, bu dünyagörüşünün bünyesinde mücahit için bir talimattır. Eğer takiyye yapmazsa ihanet etmiştir, haindir. Çünkü takiyede birazcık gevşerse en büyük darbeyi yiyebilir.

Ama bu dünyagörüşünün ve bu çerçevenin dışındakine ait takiye nedir? Her kim az riayet ederse o kadar hesapçı kişidir! Aslında zıt manayı verdiğini görüyoruz. Neden? Çünkü bu takiyeyi soyut bir kavram olmakta çıkardığımız, bu bedenin bütünlüğüne döndürdüğümüz ve üzerine yapıştırdığımız vakit kendisini verir. Oradan dışarı çıkardığımızda da anlamsızlaşır. Tamamen bu (böyle) olur.

Hatta o dünyagörüşünde hepsinden fazla bizim için ve günümüz aydını için yaralı kavramlar hangisidir? Taklit, takiye ve şehadet. Bunlar derin yaralıdır. Çünkü hiçbirinin bilimsel izahı yoktur. Takiye nedir? Korkmak; "hakikat, aman ha, yorgan altından başka yerde söylenmez", bu manayı verir. Taklit de öyle. Bir üstadımız vardı. "Efendi, taklit ediyor musunuz?" dendiğinde, "Bayım, ben maymun muyum?!" cevabını verirdi. Doğru söylüyor. Doğru cevap işte budur. Ne dediğini bilmeden, önü arkası belli olmadan, manasızca soruyor: "Taklit ediyor musunuz?" İyi de hakaret ediyorsunuz efendi! İnsan evladı o, neden taklit etsin?

Hasılı, bunları aydın bir beyin, soyut biçimde, halen var olan ve bugün bizim anladığımız şekilde kabul edemez.

Mesela şehadetin anlamı nedir? Denir ki İmam Hüseyin ümmetine şefaat etmek için öldürüldü. Yahu bu nasıl sözdür?!

Fakat şimdi bakın: Bu üç ilke, Şia'nın kaderine benzer bir kaderin olduğu yerde ortaya atılmıştır. Günümüz dünyasında Latin Amerika'daki en iyi ve en yeni mücahitler bu üç ilkeyi ilan ettiler. Öyle ki kim bu üç ilkeye inanırsa orada kesinlikle kabul görür.

Bu üç ilke nedir?

[78] Bilinen takiye, o kelime, o hükümler, o ameller.

1- Gizli mücadelenin şartlarına riayet, 2- Lidere soru sormaksızın itaat, 3- Ölüm için hazır olmak. Bunlar hangi sözlerin tercümesidir? Tahlil ve yorum istemez, hangi sözlerin tercümesidir[79]?

Bunu da önceden şarta bağlıyorum: Aydının burnuna eskilik kokusu veren bu anlamlar ve bu sözlerden en mürteci olan herhangi biri, biliniz ki en devrimci, en ilerici, en yeni ve en yapıcı olanıdır. Fakat bir şeyi tepetakla ettikleri vakit kesin olan şu ki işte bu şekle dönüşür.

Soru[80]: İçinde bulunduğumuz şartlar ve konumda, bir Müslüman'ın varlığından net ve bilinen bir ideolojiyle yararlanabilmek için size göre hangi yöntem daha derinliklidir? O, (bu ideolojiyi) nasıl sunabilir ve başkalarına kılavuzluk edebilir? Yahut her halükârda başkaları için faydalı olabilir, yok eğer yapmazsa bu durumda lider ve kılavuz olabilir mi?

Cevap: Şimdi İslam'ın bizim için ideoloji olarak ifade edildiği bu konuşmanın çok anlamı var; ne ondan kolaylıkla vazgeçilebilir, ne de kolaylıkla kabul edilebilir.

Dostlardan biri bana sormuştu: Sana göre, şu son yıllarda İslam'ın kazandığı ve senin hissedip sonsuz başarı saydığın en büyük muvaffakiyet nedir? Dedim ki: İslam şu son yıllarda çok büyük başarılar elde etti. Biri, gerçi Osmanlı İmparatorluğunun öldüğü 1924 yılından sonra artık hiç var olmasa da İslam'ın dünya çapında siyasî güç olarak algılanmasıdır. O sırada var olan şey henüz devletti. Devletin, bir hareketle en küçük bir benzerliği yoktur. Fakat her halükârda Osmanlı İslam'ı adında bir korkuluk vardı ama o da ortadan kalktı. Fakat şimdi İslam, bir hayat ve hareket olarak dünya çapında söz konusudur. Bunun değeri çok fazladır. İslam ülkelerinin görünümü farklı farklıdır, Müslüman toplumların şekli farklı farklıdır. İslam kültürünün düzeyi yükselmiştir. Müslümanların uyanışı ve düşüncesi geçmişle mukayese edilemez.

[79] Sırasıyla: Takiyye, taklit ve şehadet. (Derleyen)

[80] Önceki sayfa ile bu sayfa arasında bir bölüm asıl metne nispî uyumsuzluk sebebiyle "Ekler" kısmına aktarılmıştır. (Derleyen)

Yetmiş veya seksen ya da yüz yıl öncesinde, "Seyyid Cemal" adında muazzam bir şahsiyet -onun tırnağı olamayız- bu toplumda öylesine yapayalnızdı ki yanında iki gençten başka kimse yoktu. Üstelik o iki gencin hiçbiri de İslam'dan gelmemişti. O zamandan bu zamana şimdi uyanış, hiçbir işe yaramayan, bir hiç olan ve hiçbir değeri bulunmayan bendeniz gibi birinin, caddede, sanki daha önce tanıdığım ve gördüğüm bir sima ile karşılaştığımda yazdığım bir şeyi veya sahip olduğum bir şeyi kendisine verebileceğim şartlardadır. Çünkü kendim (onu) muhafaza edemem veya vesilem yoktur. (Ona) derim ki daha sonra (ne olduğunu) görebilmem için bu şekilde (yanında) olsun. Zira biliyorum ki bu, emin olacağımız biçimde kalacaktır. Yani insanlara işte bu kadar güvenim ve inancım vardır. Adeta bütün çocukları temsilcim, varisim ve vasim görüyorum. Bu (uyanış) ne kadar gelişmiş. Fakat bunların hiçbiri, İslam'ın bir geleneğe, bir ideolojiye dönüştüğü veya dönüşmekte olduğu ölçüde başarılı değildir. Bundan daha büyük başarı olmaz. Çünkü sonraki başarıların hepsi bundan doğmuştur.

İslam, kendi ifadesiyle, bir "davet"tir. Davet kelimesinde ne gizlidir ve uyumaktadır?[81] "İdeoloji", "sorumluluk" ve "hareket". Bu üç öğe, davet kelimesini oluşturur (Gerçekten öyle değil mi? Artık onu açmaya gerek yoktur): İdeoloji, davetin temelidir. Sorumluluk, davetin sonucudur. Hareket ise esas itibariyle davetin neticesidir (davet hareketsiz mevcut değildir). Şimdi İslam ideolojiye dönüşmektedir. Yani hâlihazırda ideolojik oluşum dönemini geçirmektedir. Bu önemlidir.

[81] Bu kelime ne kadar mükemmeldir. Çünkü biz devamlı olarak diğer kültürlerden beslenmişiz. Kendi kavramlarımızı bırakmışız. Onların kavramlarına sarılmışız. Hatta kendi sözlerimizi de -hatta kendimizi bile- onların kavramlarıyla ifade ediyoruz. Halkın anlaması için bunu yapmaya mecbur kalıyoruz. Geçmişte Yunan'ın kavramlarıyla (konuşuyorduk). Şimdi de Avrupalıların kavramlarıyla. Fakat bakın, İslam'ın kavramları ne kadar mükemmeldir: Mesela ideolojiye bakın, ona en yakın kelime "akide"dir. Sonuçta "akide" eski bir kelime olduğundan ve cazibesi kalmadığından ideoloji demek zorunda kalıyoruz. "Davet" İslami bir kavramdır. Avrupa dillerinde ve Avrupa'nın devrimci kültüründe karşılığı yoktur. (Başlangıçta) davet idi, sonraları metafizik, belirsiz ve kutsal mirasın geleneklerine dönüştü. Şimdi tekrar geri geliyor ve davet şekline dönüşüyor.

Seyyid Cemal zamanında İslam, o geleneksel formunda bir iman ve güç adına muhatap kılındı ve hareket etti; dinî tasavvur (ideoloji) hiçbir değişiklik geçirmeksizin. İslam'ı tamamlayan kişi -İkbal- ve benzerleriydi, özellikle de İkbal (idi). İkbal, Seyyid Cemal'in siyasî hareket ve seferberliğini kendi düşüncesine dahil etti. Bunun kendisi büyük bir aşamaydı. Hal böyle olunca düşünceye bu katkı, bu seyir ve hareket, bir ideolojinin tahakkuk etmesiyle sonuçlandı. Hayat, düşünce ve fikrin bütün boyutlarını kaplayan bir ideoloji. Ama henüz oluşum evresini geçirmektedir. İşte bunun içindir ki mevcut yetersizlik -genç neslin hissettiği- öncelikle bizim söz söyleyecek imkânımız bulunmaması (sebebiyledir). Hâlbuki diğer ideolojilerin hem imkânı vardır, hem de beslenme kaynağı. İkincisi, biz ideolojimizin oluşum devresindeyiz. (Oysa) onlar bu devreyi kat ettiler. Dolayısıyla İslam, bize ulaşan 19. yüzyıl ideolojilerinden epeyce gençtir. Eğer ortaya çıkışını esas alırsak bizim anladığımız İslam, şu an elimizde bulunan ve hâlâ gündemde olan 19. yüzyıl ideolojilerine göre çok daha gençtir. (İslam) modern aşamada, ideolojik hayatının yenilenmesini -davete dönüşmesini- geçirmiştir ve henüz yenidir.

Biz aydınlar, her halükârda bu ideolojiye, yani ideolojileşmekte olan İslam'a bağlı olan kimseleriz, bütün ümidimiz, işimiz ve dayanağımız budur. Çok büyük sorumluluğumuz var. Temel yükümlülüğümüz, öncelikle, özellikle dünyada düşünceyi kontrol eden sistemlerin genç nesiller için ürettiği o vesveselere, şartlara ve duygusal atmosfere duçar olmamaktır. Bu büyük bir meseledir. İkincisi, İslam düşüncesinde hissettiğimiz yetersizliğin kökünü kurutmalıyız. (Şöyle ki) İslam'da yetersizlik hissettiğimizde bu eksikliğin İslam'a mı (yoksa başka bir şeye mi) ait olduğuna dair kesin kanaat/yakîn aşamasına ulaşabildik mi? Böyle bir kesin kanaat ne zaman bize el uzatır? İslam'ı gerçekten tanıdığımızda. Ama (eğer) birkaç kitapçıktan tümel bir tanımayla İslam'a dair başı sonu belli olmayan bir tasvire ulaşıyorsak ve sonra onu, bize dayatılan ve telkin edilen başka bir kültürle karşılaştırıyorsak bize gözüken yetersizlik hissi, zihnimizdeki o İslam'la zihnimizdeki diğer ideolojiyi mukayeseden kaynaklanmaktadır, İslam'ın hakikatinden değil. İslam'ın gerçekliğini baştan sona bildiğini söyle-

yebilecek hiç kimse yoktur. Belki ancak, kadim dersleri okumuş ve "biz Bismillah'ın b'sinden "temmet"in t'sine kadar bitirdik." diyen ve kadim ilimler, İslamî ilimler, Câmiu'l-Mukaddimât, aklî ve naklî ilimleri -hepsini- okuduğunu söyleyenlerden çıkabilir. Bunlar, böyle bir tasavvura sahip olabilirler mi? Yoksa bilinçli biri hiçbir zaman böyle aptalca ve cahilce bir gurura kapılmaz mı? Çünkü her gün bu dairenin o kadar geniş ve derin olduğunu görür ki insan gerçekten geri kalmışlık duygusu yaşar.

Bir ara İslam'da kölelikle ilgili -adamın asgari otuz yıllık çalışmasının sonucu- Almanca bir makale gördüm. Onu okumadım. Onu okumadıkça İslam'da köleliğe dair kesinlikli bir yargıya varamam. Eğer bir hüküm verirsem öylesine söylediğim bir şey gibi olur. İş bu kadar ağır olduğunda İslam hakkındaki kendi malumatımı nasıl olur da kâmil ve bilimsel bilgi kabul edebilirim? Bundan da önemli mesele, bütün bu müşkülat ve eksikliklere rağmen, rakip fikrî güçlere ve aynı zamanda -artık bizim varlığımıza ilkesel muhalefeti bulunan- (her şeye sahip) düşman kudrete karşın bizim hiçbir şeyimiz yoktur.[82]

[82] Hangi imkânlarımız var? İmkânlarımız, kimi zaman, o da bin bir güçlükle gidip görebilmek, inceleyebilmek ve dört kişiyle laf(layabilmek), sonra da soru sorup cevap alabilmektir. İmkânımızın tamamı budur! Bununla birlikte imkân nispetinde bir çalışma programı ve bir fikrî hareket seyri belirlemek gerekir. Başka bir yerde söylediğim gibi (teşrif edip etmediğinizi bilmiyorum) arada bir düzenlenen ve bir araya geldiğimiz dinî sohbet toplantılarımız kalabalığın hatırına, dertsiz tasasız ve sorumluluktan uzak geçmişti. Geçmişte boşlardı. Ne bir sinema, ne iş vardı, ne de piyasa bu kadar hareketliydi. Evet, geceler de boştu. Üstelik insanların da hepsi dindardı. Bir araya gelinir ve dine dair bir şeyler anlatılırdı. Gece atıştırması, kıssacılık ve eğlence kabilinden; geceyi güzel ve hoş geçirme adına! Şimdiyse bu güçlüğe, bu baskılara, mevcut durum ve ahvale rağmen kimi zaman birbirimizi görüyoruz; yine de eğlenceyle -zihinsel eğlenceyle- geçiyor: Herkes aklına ne gelirse dışa vuruyor, sonra da onun peşine düşüyor ve adeta suyunu çıkartıyordu. Zaman böyle akıp gidiyordu. Yazılar da böyleydi: Herkes kendi zevkine ve aklının yönlendirmesine göre birden zihninde bir anlam uyduruyor, sonra koşup bir makale veya kitap yazıyordu. Yahut tesadüfen hoşuna giden bir kitabı tercüme ediyordu. Bütün bu programsız ve dağınık işler, bu vakitler ve bu yazılar bir ideolojinin kâmil tasvirini üretmez. Bir bina için planın bulunmasından önce dalgınca ve plan yapmaksızın daima faydayı gözetirsin. Bazen çok zorunlu bir şeyi getirmediğini görürsün, bazen de mesela yüz tane gereken şeyi on bin tane getirmiş ve dök-

İdeolojimizin tasviri nedir? Bunun fevkalade önemi vardır. Bunun fevkalade önemi, diğer ideolojiler ve diğer kültürleri esas alan kültürel beslenmeden özgürleşmemizin gerekiyor olmasıdır. Bu, bağımsızlığın ilk faslıdır. Hiçbir zaman bağımsız olmadık. Geçmişteki ulemamızın, Yunan kavramlarının tamamını İslam'ın ve Kur'an'ın üzerine boca ettiğini; Aristo, Eflatun, Plotinus ve benzerlerinin diliyle Allah'tan, evrenden ve insandan söz ettiklerini görüyoruz. Şu ana kadar İslam felsefesinin usulünün bir parçası olan kavramların hiçbiri İslamî kavramlar değildir. Bir kavramı Kur'an'dan almamışlardır, hepsini oradan almışlardır: "Cevher", "araz", "sebep", "envâr-ı İspehbediyye", "envâr-ı Keyhüsreviyye"(!) -ne bileyim- "heyula", "suret", "araz" ve "madde" vs. Bunlar kesinlikle bizim kavramlarımız değildir; başka bir yerden alınmıştır.

müşsündür. Nihayet bunun toplamı, bir oda bile üretilemeyecek şekilsiz fayda deposu olur çıkar; işte bu biçime dönüşür. Bizim bütün işlerimiz böyledir. Belli bir seyir hattında somutlaşmış değildir.

Aynı şeyi tekrarlıyorum ve zannederim, pıhtılaşması için bin kere de tekrarlasam bu, program ve resmiyet kazanmadıkça genel âdet olur: Bir araya geldiklerinde o çizgide sohbet edelim. Eğer okuryazar birini görürsek o meselelerden birini gündeme getirelim, onun hakkında düşünelim. Eğer bir kitapçık ve kitap yazmak veya bir kitabı tercüme etmek istiyorsak onda çizgi olmalıdır. Herkes bu hat üzerinde meseleleri -sizi tanımasam da ve o da şu veya bu toplantıyı bilmese de- gündeme getirdiğinde, neslimizin Müslüman aydınının zihni düzgün biçimde, mantıklı olarak ve gönül rahatlığıyla genişler. Yani gelişim çizgisi üzerinde ilerler ve herkes aynı istikameti tutar. Bu sayede İslamî ideolojinin oluşumu hem daha mantıklı, hem daha seri, hem de daha başarılı gerçekleşecektir.

Böylesinin doğru olmadığını mı düşünüyorsunuz?... Eğer böyle oturur ve zevk sefa içinde sorunları ele alırsak, gece yarısına kadar da otursak hiçbir yere varamayız. Bunca geceler, bütün o programlar boyunca ve minberlerin (ayağı) dibinde oturdular, bunca kitaplar (yazdılar) da ne oldu? İlk ve öncelikli sorularımıza hâlâ cevap verilmiş değil. Bu, programımızın olmadığının göstergesidir. Birçok şeye dair, konuyla ilgisi olmayan bin cilt kitabımız var. Hâlbuki olacaksa iki üç yazı yeterlidir. Hayat düzenimizin nasıl olması gerektiğiyle ilgili şu anda kimsenin elinde bir tek yazı yoktur. Fakat mesela taharet adabına dair, neden hiç tamamlanmadığını anlamadığım yeni araştırmalar yapılıyor hâlâ daha! Bu, sapkın gelişimin alametidir. Hedef olmadığında (o vakit) sapkın gelişme ortaya çıkar. Belli bir usulü bulunmayan şeyler hiçbir zaman gerekli değildir (denir); veya lazım bile olsa bu ölçüde bir dayanak gerekli değildir. Yahut bir dayanak gerekse dahi şimdi vakti değildir. Sonuçta "önem sırasına göre" meselesi vardır, program bulunmalıdır.

Bunlar nedir?! Neden kültürümüzde bu gibi şeylerden vardır? Kur'an'ın resmettiği tabiatta bu sözlerden ve bu kavramlardan nerede vardır? Şu anda modernleşmişiz, ama bu defa da Marksist kavramları veya anti Marksist yeni kavramları allayıp pullayıp ortalığa saçıyorlar. Modernimiz burjuvaziden beslenir, aydınımız da Marksizm'den beslenir. İkisi arasında ne fark var? Başkalarından beslenmenin istikameti ve yeri hiç fark etmez. Çünkü bütün taklit edenler birdir, ama taklit edilenler birbirinden farklıdır. Tam manasıyla ayete benzer bir cümle Stuart Mill'in dilinden dökülmektedir: "Dünyanın veya dünyanın bir kısmının, kendileri için program yapmasına izin veren kimseler, maymunun sahip olduğu hariç, insanın yeteneklerinden hiçbirine ihtiyaç duymazlar."! Ne fark var arada? Her durumda, kimin mukallidi olursam olsun (yine de) adam değilsin! Ama taklit edilenler (böyle değildirler): Biri büyüktür diğeri küçük, biri moderndir diğeri klasik, bir diğeri de yeni; bunlar artık seninle ilgili değildir.

Bu bağımsız olmaktır. Bağımsız olmak, kendi ideoloji dilimizle konuşmaya dönmektir. Bunu (nasıl konuşacağımızı) anlamamız, meselenin başlangıcıdır. Bu şekilde pek çok sorun tashih edilmiş olur ve tarih boyunca meydana gelmiş çok sayıda sapmayı anlayabiliriz. Bu surette, bize ide -yeni ideler- veren göstergeler ve karineler keşfederiz. Metot doğru olduğunda orta seviyede bir yetenek bile çok büyük hakikatleri keşfedebilir. Hâlbuki bir dahinin yanlış metodu varsa asla bir tek hakikati bile bulup çıkaramayacaktır. Bu yüzden dâhilerimiz bu kadar kısırdır. Oysa orta seviyeli ruhlar ve çok ilkel dahiler oldukça büyük keşifler yaparlar. Metodoloji meselesi çok önemlidir.

Bunun için ilk yol, ideoloji için genel bir tasvir (resmetme) işidir. Sonra da o tasvirin içini doldurma. Kemale ermiş ideoloji nedir? Kemale ermiş ideolojinin[83], bütün parçalarının üzerine oturduğu

[83] İdeoloji, bilimsel bir şeydir; bu ideolojiye ve o ideolojiye ait değildir. Bu genel bir şeydir. Bunun bir yerden taklit edilmiş olduğu söylenemez. Çünkü hem Marksizm aynı ideolojiyi bu tasvirle kabul eder, hem de anti Marksizm. Bu, kesin olarak bilimsel bir şeydir. Uzmanlıkla ilgili bir şey değildir ki başkasından almış olduğunu söyleyebilelim.

ve onun vesilesiyle izah edilip yorumlandığı esaslı bir altyapısı vardır (bunda hiç kuşku yoktur). Bu altyapıyı[84] (dünyagörüşünü) alttaki bir kaide veya taş biçiminde (olduğunu) farz edin. (Sonra bu olmadığı söz konusu edilir) Bu dünyagörüşü, ideolojinin üzerine bina edildiği temelleri vardır. Bu temeller şunlardır: "İnsan", "tarih" ve "toplum". İnsan, genel bir hakikat olarak; tarih, zamanın hareketi içinde bir insan şekli olarak; toplum, bir zaman diliminin durma halindeki insan şekli olarak. Yani tarihin bir köşesini kesersek toplum; hareketin seyir halinde de tarih elde edilir. Bundan dolayı insan, bazen akışkan bir cevher biçiminde zamanın yatağında hareket eder, adı da tarihtir. (Bazen de) zamanın bir kesitinde baktığımız bu seyir halinin bir dilimi biçimindedir ve toplumdur. Zihinsel bir kavram biçiminde gördüğümüzün adı da insandır. Bir ideoloji her üç anlamda da beşerin bu üç çehresini nasıl göreceğini aydınlatmak zorundadır. İdeolojiler bu noktada birbirlerinden farklılaşırlar.

Bu üç temel üzerine, bir ideolojinin; hükümlerinin tümünü, direktiflerinin tamamını, tüm ideallerini ve bütün ilkelerini, yani bir mektebi oluşturan bütünlüğü (kapsayan) bütün değerleri bina edilmiştir. Pekâlâ, bu mektep bu esas üzerine, bu esas da alttaki o taş üzerine bina edilmiştir. Bundan sonra neyi sunmak isteyecektir? Buraya kadar gerçeklikleriydi. Ama neyle okuyacaktır? Neyi teklif edecektir? Esas itibariyle sözü nedir? Neye davet edecektir? "İdeal toplum"u ortaya çıkarmaya (zihinsel anlamda ideal değil), "talep edilen toplum"u, planını verip "yapın" dediği toplumu. Bu "Medine-i Fazıla"dan başka bir şeydir.[85] İdeoloji, ideal bir toplum üretmek ister. Neden ideal toplumun değeri (göreceli değeri, asli değeri değil) vardır? "İdeal insan"ı inşa ettiği için.

İdeal insanın manası nedir ve hangi istikamette ideal insan hariçte tahakkuk eder? Kendi istikametinin yönünde. Yani ideal insanın tuttuğu istikamet temelinde; ismi ideal insan olan ideolojide. Aksi

[84] İdeolojinin tasvirinin niteliği hakkında malumat için bkz: Bütün Eserleri No:16 İslam Bilim 1, birinci ve ikinci ders, şekil 1, 2 (Derleyen)

[85] İdeoloji esas itibariyle toplumu inşa etmeye yarar. Değilse, (İslam) ideoloji olmaksızın ahiretin işine yarar; şu an sahip olduğumuz ideoloji gibi.

takdirde "istikamet" olmazsa ideal insan, ideal insan olmayan fix bir şeye dönüşür. Bu, bilimsel olmayan bir şeydir. Çünkü insan, "var oluş"da mevcut değildir. Bilakis "oluş"ta vardır. Öyleyse ideal insan da ideal insanın bu faziletlere sahip olması gereken insan olduğunu söyleyebileceğimiz "var oluş"taki değil, "oluş"taki şeydir. Bu, felsefenin sözüdür. Gerçek ise ideal insanın da "oluş"ta mevcut bulunduğudur. Ama bu durumda diğer oluşlarla farkı nedir? "İstikamet"idir. İdeal insanı diğer insanlardan ayırt eden istikamet olması mıdır? İnsan hakkında hareketten maksat da "hareket edebilir" olmasıdır. Yani filozoflarımızın ifadesiyle, "hareket-i cevheri"dir.

Evet, bu (ideolojiye dair) boş tasvirdir. Şimdi İslam'ın bu tasviri nasıl doldurduğuna bakalım[86]:

İslam'da, binanın temelindeki taş olarak "tevhit" vardır: "Tevhidî dünyagörüşü". Tevhidî dünyagörüşünde "Allah" dışında hiçbir şey yoktur. İnsan çerçevesinde Allah ve tağut savaş halindedir. (Fakat) dünyada Allah karşısında hiç kimse savaşta değildir. Senevî dinlerdeki düalizmin gerçekliği bulunduğundan İslam bunu kabul etmekte ama iki tanrıya tapmayı insanî ilişkilerle sınırlamaktadır. İki tanrılılığı insanın derununa indirmiş ve kâinatta tek tanrıyı ve monoteizmi mutlaklaştırmıştır. Şu halde tevhit, binanın temelindeki taştır.

İnsan: Kur'an'da insandan söz edildiğinde iki bakımdandır: Darwin, Marks, tarihçi, biyolog ve Lamarck'ın bahsettiği insan; bunun adını "beşer" koyar. Bir kademe üstü, birazcık aşkın olan ise "insan"dır. Kur'an'da, "beşer" ve "insan" arasında Avrupalıların ifadesiyle "états nuances" hissedilir; aşkın tür olması itibariyle "insan"dır ve hayvani mevcudiyeti itibariyle de "beşer". Dolayı-

86 Her ideoloji bu tasviri doldurmak zorundadır. Aksi takdirde ideoloji değil, bir teoridir. Teori ve bir felsefe olan pek çok şey vardır. Auguste Comte'un bir tarih teorisi olarak üçlü tarihsel aşamaları vardır. Darwin insan hakkında bilimsel bir teori ortaya atmıştır. Bunlar ideoloji değildir. Bunlar, bilimsel boyutu, iktisadi boyutu, sanatsal vs. boyutu bulunan tekil, parça ve öğedirler. İdeoloji, bütün o boyutları kapsayacak şekilde zihinsellikler, itikatlar, değerler ve istikametlerin toplamıdır.

sıyla "beşer-insan", yani toplumda ve tarihte var olan ve hâlihazırda yeryüzünde gördüğünüz bir tür olarak varlık (nesnel insan); burada "beşer" ve "insan" der. Ama bir filozof insandan bahsettiğinde, bir şair insandan söz ettiğinde, hümanist bir düşünür insandan bahsettiğinde, Sartre veya Heidegger insandan söz ettiğinde (Darwin değil) "âdem" der. Bundan dolayı "Âdem kıssası", insanın tür olarak ve genel hakikatinin kıssasıdır; felsefî antropolojidir. Fakat "beşer" ve "insan" dediğinde tarihsel, toplumsal, sınıfsal, nesnel, bilimsel ve maddî antropolojidir. Bu konu yeterince aydınlatılmış oldu mu?

Soru: Yaratılış aşamasında "beşer" olma veya "âdem" olma hangi aşamadadır?

Cevap: Yaratılış bakımından da bu ikisi birbirinden farklıdır. Beşerin yaratılışı oldukça bilimsel tavsif edilmiştir. "Atılan bir sudan"[87] (bakın ne kadar bilimsel). "Belkemiği ile kaburgalar arasından çıkar"[88] (tıpkı bir doktor veya biyolog gibi konuşuyor). "Atılan bir sudan" bilimsel ve maddî bir şeydir. Yahut der ki "bir damla sudan"[89], "karışık sudan"[90], "kan pıhtısından"[91]; bunlar nedir? Bunlar bilimsel bahislerdir. Ama âdemle ilgili konuştuğunda algı, felsefî algıdır, bilimsel değildir. Büyük hata, bizim bu ikisini birbirinden ayırt etmiyor olmamız ve sonra kalkıp bilimsel mevzuları "âdem"e uydurabilmek için (izah getirmeye) uğraşmamızdır. Bilimsel (sorunlar) modern bilimler (antropoloji ve beşer uzmanlığı) ile izah edilmelidir. Ama biyoloji ve fizyolojinin yasaları ve Darwinizm "âdem ilmi"nde asla işe yaramaz. Burada "felsefî insan"dan ve "antropolojik felsefe"den söz edilmektedir, ne antropoloji biliminden, ne de beşer tarihinden.

Soru: Bir yerde deniyor ki "İnsanı 'tîn'den yarattık"[92] "Tîn" nedir?

[87] 86/Tarık Suresi 6 (Çev.)
[88] 86/Tarık Suresi 7 (Çev.)
[89] 76/İnsan Suresi 2 (Çev.)
[90] 76/İnsan Suresi 2 (Çev.)
[91] 96/Alak Suresi 2 (Çev.)
[92] 32/Secde Suresi 7 (Çev.)

Cevap: Oradaki "tîn", "balçık" anlamında değildir. Başka bir yerde "şekillenmiş balçık"[93] deniyor. Bir başka yerde "topraktan"[94] veya "balçıktan"[95] diyor. Bunlar nedir? Hangi nedenle farklı farklı bahsediliyor? Bunlarda felsefî simgesel anlamlar vardır. "Âdem" müteşabihlerin bir parçasıdır; "beşer" ve "insan" ise muhkemlerin. Yani bu, bilimsel bir gerçeği ifade etmektedir, o ise felsefî simgesel gerçeği. Müteşabihlerde "tîn" dendiğinde artık "balçık" değildir, "şekillenmiş balçık" de artık "şekillenmiş balçık" değildir. Muhkemlerde ise "bir damla su"dur, "su" sudur. "Belkemiği ile kaburgalar", bildiğimiz "belkemiği ile kaburgalar"dır. Dolayısıyla öncelikle bu ayetin hangi kategoriye girdiğine bakmamız gerekir. Sonra o dil ve görüşle onu tefsir etmeliyiz.

Tarih felsefesi: Tarih felsefesi Hâbil ve Kâbil'den itibaren başlar ve zamanında sonunda nihayete erer.

Toplum: Toplumun yapısı nedir? Toplumun yapısı (toplumun binası) "mele≠nas" çelişkisine göredir. İnsanlar toplumun altyapısındaki bu çelişkiye (mele≠nas) göre iki kutup olurlar. Bundan dolayı burada bir kutbun tecellisi Allah olmaktadır, karşıt kutbun tecellisi de tağut. Yani Allah ve tağut, toplumda iki gerçeklik olarak yokturlar. İki kanadın ifade ve cisimleşmesi olarak vardırlar. Yoksa tağut kimdir ki Allah'la savaşabilsin?!

İdeal toplum: İdeal toplumun adı "ümmet"tir. İdeal toplumu oluşturan düzen, "ümmet" kelimesinin kökünden gelen "imamet"tir.

Soru: "İnsanlar bir tek ümmetti"de[96] toplum tek tip kabul ediliyor. O zaman mele ve nâs nereden ortaya çıkıyor?

Cevap: Orada geçen "ümmet"tir, "toplum" değil. "Ümmet"te mele ve nâs yoktur. Ümmetin hepsi nâs'tır. Tağut ümmette ölmüştür. Buradan itibaren ümmet başlar.

93 15/Hicr Suresi 26 (Çev.)
94 35/Fatır Suresi 11 (Çev.)
95 15/Hicr Suresi 26 (Çev.)
96 10/Yunus Suresi 19 (Çev.)

O vakit, bu noktada, başka bir ideolojik tasnifle mukayese edildiğinde (Marksizm veya benzerleri gibi) bu iki ideolojik şekil arasındaki farklılık tamamen belirginleşir. O da şudur ki bu ideoloji materyalist olduğunda hemen çatının altına bağlanmış koni olduğunu görüyoruz, yani körelir. Nereye (gider)? Ebleh ve cansız öğeler dünyasının çatısına. Bütün bu hareketlerin ve değerlerin uçuşması ve koşuşması neredediri? Kör ve giydirilmiş bir şebistanın[97] çatısında; hareket artık devam edemez, azamet artık devam edemez, oluşmak ve olmak artık tabiatın (maddî tabiatın) bu çatısından yukarı gidemez. Bundan dolayı materyalizm, hafakan ve daralmaya hapsetmek üzere ideal insanın hareketi üzerindeki çatı olarak vardır. Oysa bu dünyagörüşünde insan Allah'a doğru, sonsuzluğa ilerler ve aynı zamanda somut bir "istikamet"i vardır. Bu söz, sadece tevhidî dünyagörüşünde anlam taşıyabilir.

Tevhidî dünyagörüşünde tevhit, "Allah bir tektir ve birkaç tane değildir" anlamında bir inançtır, bir tabudur, bir dogmadır, zihinsel bir ilkedir ve hiçbir faydası da yoktur.[98] Ama dünyagörüşünün ideolojik telakkide ilmî, pratik ve insanî bakımdan değeri vardır. Bu durumda tevhit, şirkle öze dair bir fark kazanır. Tevhidin dört boyutta somutlaştığını söylediğimizde bu koninin binasının altındaki taşta dört taraf var demektir:

Birincisi: Dünyagörüşü olarak tevhit, yani algıladığımız varlığı ve evreni tevhit idrakiyle nasıl açıklayabiliriz? Nitekim bir naturalist, bir materyalist, bir şüpheci veya bir müşrik dünyayı o şekilde görür. Bir tevhit yanlısı hangi şekilde (görür)? Bunun kendisi, dünyagörüşünde tevhidi gösterir.

İkincisi: Tevhit, tarih felsefesini yorumlamanın altyapısıdır. Tarih seneviyet ve düalizmle başlar, ama tevhit, bu tarih felsefesinin altyapısı olarak âhir zamanda zorunlu olarak onu vahdete sürükleyecektir, tarihsel çelişkinin birliğine.

[97] Koğuş (Nâzımu'l-Etbâ'dan nakille *Logatnâme-i Dehhoda*); köşkün gece konaklama yeri, günümüzde enderun, enderuni ve kadın kısmı denilen özel kısım (Ferheng-i Nizam'dan nakille *Logatnâme-i Dehhoda*-Çev.)

[98] Eğer iyiyse varsın iki tane olsun, ne kadar çok olursa o kadar iyi! Eğer Tanrı iyi bir şeyse, ne kadar çok olursa o kadar iyidir! Öyleyse müşrikler aslında bizden daha fazla Allah'a ibadet ediyorlar!

Üçüncüsü: Toplum, "mele≠nas" çelişkisine göre iki kutuptur. Fakat tevhidin altyapısı bu toplumun iki kutuplu kalmamasını gerektirir. Toplumun iki kutuplu olması, sapkın ve hastalıklı bir haldir. Tevhidî doğal hali de ümmette bir toplumun sınıfsal vahdetidir.

Dördüncüsü: Tevhit; İnsanın anlam kazanmasının, insanın anlamlı olmasının, insanın istikamet sahibi olmasının ve insandaki değerlerin mantıksal izahının altyapısı olarak rol oynar. Yani tevhidi insanın ayaklarının altından çekersek insanî değerlerin hepsi yere dökülür ve insanın varlığının manası ortadan kalkar. Bu durumda insan dünyada artık bir "istikamet" bulamaz. Çünkü dünyanın istikameti yoktur: Özel bir istikameti olmayan bir trene bindiğinde trende hangi yöne gidersen git dünyanın kaderi ve hareketin yazgısı için hiç fark etmez. Bundan dolayı insan "anlamlı bir istikamet" tuttuğunda dünyanın da anlamlı bir yönü olabilir. Sadece tevhidî dünyagörüşünde dünyanın anlamlı bir istikameti vardır. Tanrıyı ortadan kaldırdığınızda dünyadan bütün istikametleri kaldırmış olursunuz. Onun yerine (dünyaya) şirki koyduğunuzda muhtelif istikametler birbirlerini yok ederler; darmadağınıklık, karışıklık ve parçalanma, tabiata egemen çeşitli güçler arasında insanın varlığını meydana getirir. İnsana hem anlam kazandıran, hem var oluşsal vahdet, hem de anlamlı istikamet veren ise tevhittir. Öte yandan, "ihlâs", "takva", fazilet", "fedakârlık", "başkaları için kendini yok etmek" gibi en yüce insanî değerler tevhit esasına göre yorumlanır ve realist anlamlara dönüşürler. Hâlbuki Tanrıyı çıkarırsak bu değerler idealist kavramlar haline gelirler.

Soru: Öyleyse bununla birlikte materyalistler bilinçsizce Tanrıya mı tapıyor?

Cevap: Bilinçsizce idealisttirler. Yani materyalistler pratikte zorunlu olarak idealisttirler. Bu, onların da itiraf ettiği bir gerçektir: "Biz felsefede materyalistiz, ahlakta ise idealist." Bunun sebebi, kişinin dünyada şuur bulunduğuna inanmamasıdır. Dolayısıyla iyilik veya şerrin, hizmetin veya topluma hizmetin seçilmesi, bu zıt seçimler dünya karşısında eşittir. Çünkü kâinat ahmak kabul

edildiğinde (eğer) hayır ve şerri tercih etsek de "o" bunu anlamayacaktır. Bundan dolayı dünyada hayır ve şer eşittir. Hasan ve Hüseyin denir, Allah mübarek etsin veya vah vah, ama varlıkta fark meydana getirmez. Evrenin, benim ne yaptığımdan (haberdar olacak) şuuru yoktur. Böyle bir durumda, ben iyiliği seçerken, aynı zamanda dünyanın iyiliğe müteşekkir olmadığını da biliyorum. Ben kendimi başkaları için feda ederken, hâlbuki kaderimin bu seçimimi hiçbir şekilde idrak edemediğini ve varlığımın üzerinde hiçbir etkisi olmadığını anlıyorum. Ben şehadeti başkalarının hayatı için tercih ederken ve bütün menfaatlerimden insanî değerler (özgürlük, adalet vs.) hatırına vazgeçerken, kendimi, dünyanın anlamadığı değerler için feda ediyorum. Bundan dolayı bu değerler benim için idealist bir boyut taşır. Doğrudur, ben, halkın ekmek bulması için mücadele ediyorum ve ekmek realist bir tezahürdür, ama ben, başkaları ekmek kazansın diye mücadele ettiğim ve ekmeğimi kaybettiğimde ekmek işçi için realisttir. Fakat canını senin ekmeğin uğrunda feda etmiş aydın olarak benim için ekmek idealist bir şeydir (o halde idealistlik ve realistlik görecelidir). Aylık dörtbin tümen kazanan ve işçiler ekmek bulabilsinler diye kendisini bedbahtlığa veren bir aydın için ekmeğin ideal bir boyutu vardır, idealistçedir ve bir değerdir. Ama onlar için menfaat boyutu vardır ve realistçedir. Oysa her ikisinin mevzusu da ekmektir. Öyle değil mi?

Soru: Acaba sonsuz istikamet de bir tür zihinsellik ve bir tür idealizm değil midir?

Cevap: Hayır. Bu, maddenin özünde gördüğümüz en nesnel şeydir.

Soru: Çünkü zihinselliğin kendisi zihinsel bir şeydir.

Cevap: Hayır. Nesnel ve maddî bir şeydir. Bu felsefe değildir. Maddeci fizik bunun madde olduğunu söyler. Maddeci fizik "sonsuz"dan bahseder, maddeci diyalektik ise "sürekli değişim"den. Sabit olan tek şey "değişim"dir. Yani? Yani ebedi değişim. Bu sözlerin hepsi maddecidir.

Soru: Şirkte tanrı var mıdır?

Cevap: Şirkte tanrılar vardır.

Soru: Kur'an "Allah katında şefaatçilerimiz"[99] diyor. Bu putları Allah ve halk arasında aracı kabul ediyorlar. Dolayısıyla orada Tanrı vardır. Burada nasıl bir çelişki ortaya çıkıyor?

Cevap: O tanrılardan o kadar uzak ve beridir ki insan bütün o uzak durmaları görmek zorundadır. Bu çözümlemenin kendisi, insanın varlığıdır. (Çünkü) o kabul etmediğinde bir başkasına bakar, diğeri de kabul etmediğinde bir başkasına bakar. Nihayetinde bin tane yol vardır. Dolayısıyla insan ne bulur? Yüzlerce yön bulur. Hey gidi tevessül, tevessül, tevessül, tevessül, tevessül (aramak); insan hepsini aracı kılar. Bu "aracı kılma" alışkanlığı hayatımızda yer alır; mezhebimizin görüşünde de ortaya çıkar ve pratik yansıması vardır. Hâlbuki tevhidin en büyük rolü, evrende bir tek büyük ve mutlak dayanağa sahip olmak, dolayısıyla diğer bütün dayanakları yok etmektir.

Tevhidin birkaç boyutu vardır: İnsanla ilgili olarak değerlerin altyapısıdır (insanî değerler). Sartre'ın Dostoyevski'nin dilinden söylediği gibi: "Eğer Tanrıyı kaldırırsak her şey mubah olur." Yani her türlü işi caiz kılacak biçimde bütün değerler düşer. Çünkü hiçbir şeyin ve hiçbir seçimin anlamı yoktur. Dolayısıyla Tanrı, insanın seçimine anlam kazandıran ve kayıt altına alan etkendir. Bu nedenle olumlu ve olumsuz seçimin arasında fark vardır. Şu halde değerlerin evrensel bir altyapısı vardır. Adalet, muvahhit bir insan için, adalete inanan materyalist bir insanın adaletinden farklıdır. Adalete inanan materyalist için adalet, insanların kendi toplumlarında karar altına aldıkları ve evrende hiçbir dayanağı ve altyapısı bulunmayan bir sözleşmeden ibarettir. Hâlbuki tevhidî dünyagörüşü der ki "Adalet, varlık ve yaratılışın temelidir." Bundan dolayı da adalet olmayan toplum, hasta ve doğaya zıt bir toplumdur. (Çünkü) varlık ve evren düzeninin bir topluma yansıması adaletin tahakkuk etmesidir. Birbirinden ne kadar farklı olduğunu görüyorsunuz: Politikacıların insanlar arasındaki ilişkilerin tahakkuku ve tanzimi için aralarında karar altına aldıkları

[99] 10/Yunus Suresi 18 (Çev.)

bir sözleşme olarak adalet ile, topluma yansıması doğal olarak adalet olacak varlığın içinde ve yaratılış düzenindeki gelenek sıfatıyla adalet. Orada adalet insanların karar verdiği bir sözleşmedir, ama tevhidî dünyagörüşünde adalet, evrenin yaratılışındaki düzendir. Yani var oluşsal bir altyapıya ve varlık âleminde dayanağa sahiptir. Her ikis -hem materyalistler, hem de biz- mecburen adaletin gerçekleşmesi gerektiği sonucuna varıyoruz, ama iki ayrı yorumla: Onların izahına göre adalet zorunlu olarak gerçekleşecektir. Neden? Şu sebeple ki insanlar geliştikleri ölçüde kendiliğinden zulme tahammül edemez hale gelecek ve böylece adalet de mecburen gerçekleşecektir. Ama bunun insanların tercihine bağlı bir determinizm olduğunu görüyoruz (kesinliğin ayakları altında bunun determinizmi gevşektir). Ama evrendeki hareketin düzeninin adalet üzerinde olduğunu söylediğimizde, (yani) zulmü meslek edinmiş ve zalimce idare edilen bir toplumun varlığın mecrasının aksine akan hastalıklı bir toplum olduğunu, dolayısıyla da ebedi olamayacağını ve kaçınılmaz biçimde ortadan kalkacağını ifade etmiş oluyoruz.[100] Kâinat, böyle hastalıklı bir düzeni reddeder ve ona hoşgörülü davranmaz. Bunun, o determinizme göre çok daha maddeci ve çok daha nesnel olduğunu görüyorsunuz. O, insanların talebiyle sınırlı bir determinizmdir, bu ise mutlak manada kökü bütün varlıkta olan bir determinizm.

Tarihsel boyutta, tarihsel çokluk ve çelişkinin vahdete dönüşmesidir. Sosyoloji boyutunda, toplumsal çelişkinin birliğe dönüşmesidir.

Şirk de bir dünygörüşüdür. Şirk, evreni çeşitli kutuplara ve güçlere parçalar. Dolayısıyla toplumu ve tarihi de (parçalar). (Şu halde) bir müşrikçe tarih vardır; yani tarihteki güçlerin çelişki ve çeşitliliği şirkle uyum içindedir. Sosyal düzende de güçlerin ve sınıfların çelişkisi ve çeşitliliği şirk görüşüyle uyumludur. Çünkü müşrik dünyagörüşündeki şirk görüşü, toplumsal şirkin, sınıfsal

[100] Fizyolojinin mecrasına aykırı olduğundan mecburen yok olacak yaralı bir beden gibi. Yahut kan dolaşımına ve hayati organların yaşamasına aykırı olduğundan bedendeki yabancı bir organın reddedilmesi gibi.

şirkin ve tarihsel şirkin altyapısıyla uyum içindedir. Bundan dolayı tevhit, Allah'ın bir tek olduğu, birkaç tane olmadığı biçiminde evrenin felsefî yorumu değildir sadece. Bilakis, aynı zamanda varlığa, tarihe, toplumsal güçlere ve insan bedenine vahdet bahşetmektir; aynı zamanda, insan, doğa ve tanrıları birbirinden ayrı üç dünya kabul eden[101] kadim felsefelerin hepsinde evrenin ayrışmış üç boyutuna birlik bahşetmektir. Tevhit, varlıktaki bu teslisi ortadan kaldırır ve bunun yanı sıra insan, tanrı ve evren arasında vahdete inanır. Nereye kadar? Hazret-i Ali'nin söylediği yere kadar: "Allah, şeylerin içindedir, ama ne şeylerle bütünleşmiş ve onların dışında olarak, ne de onlara aykırı biçimde." İşte bu ölçüde Allah ve evren vahdet içindedir.

"Allah, göklerin ve yerin nurudur"[102]: O vakitler kâinat kandil gibidir. İçinde Allah'ın alev gibi parıldadığı bir lambadır (ışığı kandilden ayırmak mümkün değildir). Bu, varlığa, Allah'a ve insana vahdet bahşeden tevhidî dünyagörüşüdür. Bu üç unsur, sürekli çelişki halinde olmak yerine -Yunan felsefesi ve Yunan dinî dünyagörüşü gibi-, ahenk içindedir. Bu, tevhidî dünyagörüşüdür.

Kur'an'da kâinat (insandan bahsedilmiyor, varlıktan söz ediliyor) neyden yapılmıştır? Evren, bir tek varlıktır. Onda fizik ve metafizik de yoktur, iki evren manasında ahiret ve dünya da onda mevcut değildir. Şu halde tek âlem vardır, ama aynı zamanda bu âlem Kur'an'ın kavramsallaştırmasında "gayp" ve "şehadet" olarak ikiye ayrılır. Acaba bu görünmeyen ve görünen tasnifi, fizik ve metafizik (tasnifi) gibi midir? İslam'da da geçen kadim Yunan kategorisi, evrenin fizik ve metafizik, yeryüzü ve gökyüzü, bu dünya ve öte dünya, ilahî ve beşerî olarak tasnif edilmesidir. Görünmeyen ve görünen âlemin aynı kategoriler mi olduğunu bilmek isterim. Sizce bu iki tasnif arasında ne fark vardır? Fizik ve metafizik, maddî ve manevî, bu âlem ve öteki âlem iki tür dış varlıktır. Ama görünmeyen ve görünen âlem, iki dış varlık değil-

[101] Tanrılar metafizikte, tabiat aşağı toprak âlemde ve bu ikisi arasında da insan yer alır. Hatta bu üç boyutun tanrıları da birbirinden farklıdır.

[102] 24 Nur Suresi 35 (Çev.)

dir. Benimle ilişkisinde bir şeyin görünmeyen, bir başka şeyin de görünen olduğu bir tek şeydir.[103] Yani evrendeki görünmeyen ve görünen kategorileri, insana göre göreceli ve itibari bir tasniftir. Bazı tezahürleri görünür, bazılarını da görünmez halde gören, bu insandır. İnsanın hissedemediği tabiatın tezahürleri görünmeyendir, insanın hissettikleri ise görünendir. Ama hissedilen ve hissedilmeyen aynı cinstendir. Görünen ve görünmeyenin, burada bulunan ve bulunmayan, uzak ve yakın gibi göreceli olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar göreceli sıfatlardır. Öze ve cevhere ilişkin/ontolojik sıfatlar değildir. Hâlbuki fizik ve metafizik öze ilişkin iki sıfattır, esas itibariyle iki ayrı cinstirler. İlahi ve beşeri, tabiat ve tabiat ötesi iki ayrı cevheri gösterir; ben olsam da olmasam da o tabiat ve tabiat ötesi vardır. Ama insan olmadığında görünen ve görünmeyen de yoktur. Bir tezahürün görünmeyen, bir diğerinin görünen olması bana göredir. Şimdi bile bazı mikropları göremiyoruz, ama bazı hayvanları görebiliyoruz. O mikroplar tam da o hayvanlar gibidirler: Bana göre, gördüğüm kadarıyla ve görüş biçimime göre bazıları görünür ve hissedilir, bazıları da görünmez ve hissedilemezdir. Yoksa onlar birer hayvandır, kritere göre hayvandırlar: Deve ile mikrop birdir, aynı cinstir, aynı kategoridir, aynı tezahürdür aynı tür yaşamı sürdürürler.

Bundan dolayı evreni görünen ve görünmeyen olarak ikiye ayırıyoruz. İnsanın evrenle ilişkisi kategorilere ayrılıyor. Bu ilişki, göreceli bir ilişkidir ve bilimseldir de. Bazı tezahürlerin insana nispetle görünmez olması, bazılarının da insanın görme menzilinde bulunmasından daha bilimsel bir şey mevcut değildir. Fakat aynı zamanda varlığın kendisi "sünnet" ve "ayet" olarak ikiye ayrılır. Sünnet, evrenin hareket yasaları ve tezahürler arasındaki ilişkiden ibarettir. Bu kanunlar bilimsel olduklarından sabit ve değişmezdirler. *"Allah'ın sünnetinde kesinlikle değişiklik bula-*

[103] Şu anda sen varlığa uzaksın, o ise yakın; gerçekte ise ne sen varlığa uzaksın, ne de o yakın. (Bilakis) bana nispetle sen varlığa uzaksın, o ise yakın. Bu iki sıfat, birbirinizden ayıramayacağımız sizi göstermez. Benimle ilgili olarak, ben sizi, sen uzak ve o yakın diye ikiye ayırdım. Giden o bey görünmeyen, burada duran siz ise görünensiniz. Bu tasnifler sizin ikili olduğunuzu mu gösterir? Hayır, ikilik, benim her ikinizle ilişkimi gösterir.

mazsın", "Allah'ın sünnetinde kesinlikle dönüşüm bulamazsın"[104]. Bunlar, sünnetin evrende sabit bir şey olduğunu göstermektedir (bahsi geçen yasalardır). Sünnet Kur'an'da, kesin hükümden ve sonuca gitmekten bahsedildiği yerlerde kullanılmakta; gelip geçici olmadığı, aksine zorunlu, kesin ve apaçık olduğu vurgulanmaktadır. Ayet nedir? Bütün tezahürler ayettir. Maddî veya manevî, cismani veya ruhani, ilahi veya beşeri, fizik veya metafizik Kur'an'ın kategorilerinde yer almaz. Bunlar felsefedir. Kur'an'da maddî-manevî, bedensel-ruhsal, ilahî-beşeri yoktur. Yeryüzünün tozu toprağı içinde Allah, Cebrail'in getirdiği vahiydeki kadar vardır. Birbirinden hiç farkı yoktur. Kur'an'a bakın, at isminden[105] fırlayıp çıkmış kıvılcıma yemin etmektedir. Eğer bu at o istikamette koşuyorsa, "toynaklarıyla ateş saçanlar"dır.[106] Bu onun için mukaddestir. Yani mukaddesatın bir parçasıdır; melekler ve ruhaniler gibi. Yani bu nallardan çıkan kıvılcım soyut varlıklar ve melekler gibidir. Meleklere yemin etmemiştir, ama bunlara etmiştir. Anlaşılan odur ki Kur'an'ın görüşü ve ilahî bakış, varlıkları bir başka şekilde görmektedir.[107]

Bundan dolayı Allah ve hurma, ekmek ve ruh, bedensel ve ruhsal, maddî ve manevî olan arasındaki tasnif, gayri İslamî felsefî

[104] 35/Fatır Suresi 43 (Çev.)

[105] Kastedilen "burak"tır. Aynı kökten "berk" de "kıvılcım", "şimşek" anlamına gelir. (Çev.)

[106] 100/Adiyat Suresi 2 (Çev.)

[107] Aydınlarımız -modern aydınlarımız- mesela şöyle der: "İslam tabiata da ayrıcalık tanır, maddiyata da ayrıcalık tanır, maddî hayata da ayrıcalık tanır, cisme de ayrıcalık tanır, ruha da ayrıcalık tanır, iki dünya saadetini de (tebliğ) eder! Sanki İslam'ın yumuşak bitkisel yağ reklamlarını tanıtıyor! İnsanın bu laflar yüzünden nefret eder. En temel görüş ayrılıklarından biri, sen bu lafları söylediğinde tabiatı bir batılı gibi gördüğün anlaşılıyor. Hâlbuki İslam doğayı maddî görmüyor. Hiçbir şeyi maddî görmüyor. Hiçbir şey maddî değildir! Toprak maddî değildir, ayettir. İnsan ayettir. Gece ve gündüzün farkı ayettir. Bu nefes, atın aldığı nefestir ve mukaddes ayettir. Yeri eşeleyen atlar, Allah'ın yeminine konu olmaktadır. Sabah nefes nefesedir: *"Nefes almaya başladığında sabaha"* (81/Tekvir Suresi 18-Çev.) Allah, bu tezahürün azameti, güzelliği, ihtişamı ve kutsallığı karşısında öylesine keyiflidir ki ona yemin etmektedir. Gece ve gündüz ve bütün görünümler mukaddestirler. Çünkü hepsi ilahi ayetlerin parçasıdır.

kategorilendirmedir. İslam, tabiata, Allah'ı görecek şekilde bakar ya da onda Allah'ı görmesi gerektiği şekilde bakar. Kur'an, her yerde tabiatın maddî tezahürlerinin içinde (Avrupalıların ifadesiyle) Allah'ı arar.

"Dünya" ve "ahiret" adında bir başka tasnif daha vardır. Dünya ve ahiret kategorileri kozmolojide yoktur. (Evrende) dünya ve ahiret yoktur. Evren, gördüğümüz bu evrendir. İnsanla ilişkili olarak tezahürler (hareketler ve tutulan istikametler) dünya ve ahiret biçiminde taksim edilir. Dünya sosyolojinin diliyle menfaattir, ahiret ise değer. Menfaat ve değer nedir? Menfaat, kendi değeri ve saygınlığı itibariyle değil, ihtiyacımızı giderecek fayda olması nedeniyle üzerinde durduğumuz ve peşinden koştuğumuz şeydir. Peki değer nedir? Kendi çıkarımız nedeniyle ve üstümüzden kalkan ihtiyaç sebebiyle değil, aksine kutsallığı ve saygınlığı hatırına peşinden gittiğimiz şeylerin toplamı veya yöneldiğimiz istikamettir. Bazen öyle olur ki menfaat ve değerden birini seçme ve birini diğerine feda etme durumu ile karşı karşıya geliriz. Değeri menfaate feda eden: "dünya"; menfaati değere feda eden: "ahiret"tir. "Ahiret daha hayırlı ve süreklidir."[108] bu anlamdadır. "Dünya" kelimesi de bir sıfat olarak bunu göstermektedir: Yakın, aşağı, ayakaltına düşmüş; hep önüne bakan ve sadece (para) sayıp cebine atmanın peşinde, bütün dünyayı ve tüm çevresini yararına olabilecek istikametin esası olarak hesaplayan, değilse hesaplamayan kimse (gibi).[109]

[108] 87/A'lâ Suresi 17 (Çev.)

[109] Dinsiz bir oğlu olan Hac Ağa Mümini vardı. Oğlu Avrupa'dan gelmişti. Dostlarından iki üç kişiyi toplar, öteden beriden ve siyasetten (sohbet ederlerdi). Hac Ağa (oğluna) nasihat ederdi: "Toplayıp getirdiğin ve evde (siyaset) konuştuğun bunlar kim ki? Sonunda başına bir talihsizlik ve bela (getireceksin). Git, en azından filan fakültenin dekanını, bir bakanı, bir milletvekili buraya getir de para vereyim, masraf yapayım ve misafir edeyim. Hiç olmazsa başlar arasında bir baş çıkarmış oluruz." Bu neyle neyin savaşı? Menfaat ve değerin. Hatta sıradan aşamalarda bile menfaat ve değer savaş halindedir: Bir kızı o kızın değeri nedeniyle seçen ve rakibi de kadının babasıyla evlenmesi nedeniyle ona nişanlanmış olan adamın içinde kendiliğinden menfaat ve değer savaşı patlak verir. Nihayetinde birini tercih edecektir.

Dünya ve ahiret, insanın toplumsal hayatla ve başkalarının yaşamı ile ilişkisi hakkındadır. Bu noktada dünya ve ahiret kategorileri ortaya çıkar. Dünya ve ahiret, vazedilmiş, cevhere dair ve harici bir şey değildir.

Biri de sebep-sonuç ilişkisi veya sebep ilmidir...

Ayet "fenomen"dir (Phénomène). Fenomen, ayet kelimesinin tercümesidir. Nomen (Nomèné) cevher ve zât anlamına gelir. Nitekim denir ki evrende bir "nomen"den fazlası yoktur ve geriye kalanların tümü fenomendir. Yani "var oluş"un "görünüm"ü(dürler). Dolayısıyla varlık sadece Allah'tır ve tüm şeyler onun görünümleridir, bir diğer deyişle ayettir.

Beşer ilmine dair (felsefî antropoloji anlamında): İlkin, Âdem kıssasının tamamı, önceden yapılmış bir plandır.[110] Âdem kıssasında var olan meseleler: (Bir) "hilafet" ve (iki) "meleklerin itirazı". Meleklerin itirazının ne değeri vardır? Melek, insanın bir sıfatından söz etmektedir. Melek şöyle der: "Yeryüzünde fesat çıkartacak birini mi yaratacaksın?" Yani insanın sıfatlarından bir boyut onun fesat çıkarmasıdır (bu, hemen başta meleklerin ağzından çıkmaktadır). Allah, "Halife olacak bir âdem yaratacağım" dediğinden şöyle karşılık verir: "Fesat çıkarıp kan dökecek birini mi yaratacaksın yeryüzünde?" Yani? Allah da meleklerin bu itirazını red-

[110] Mollalarımızın yaptığı bir tefsir böyle. Aslında Allah başka bir şey (yaratmak) istiyordu, ama (işin) tam ortasında sudan başka bir şey çıktı! Allah'ın vakti de ziyan oldu ve dedi ki: Hadi git bakalım, yeryüzünde başımıza ne işler açacaksın görelim! Sanki iş Allah'ın elinden çıktı! İslam Mektebi kitabında (neydi hatırlamıyorum, Merd-i Rûz mu yayınlıyordu ne!) böyle anlatılıyordu. Acaba bu, önceden yapılmış bir plan mı? İnsanın gidip o meyveyi yemesi Allah'ın planının bir parçası mıydı? Yeme dendiği halde yemesinin Allah'ın önceden planladığı bir şey mi olduğunu bilmek isterim. Acaba burada Allah kontrolü mü kaybetti?! Bir şey yarattı, ama o aniden kontrol dışına mı çıktı, böyle mi?! Eğer böyleyse neden daha işin başında, o herifi yaratmadan önce "Yeryüzünde bir halife yaratacağım" dedi? Bu durumda, insanın yeryüzünde halife olmasının önceden öngörüldüğü anlaşılıyor. Söylediğin gibi, acayip ve tuhaf bir tanrı bu Tıpkı uçurtma yapan ama ipini elinden kaçıran çocuklar gibi! Söylediğine bakılırsa insanın yaratılışı böyle olmuş oluyor. Burada yeme diyorsun, ama o ye anlıyor! Yirminci yüzyılda bu kadar apaçık şeyleri bile tartışmak zorunda kalıyoruz!

detmemektedir. "Ben sizin bilmediğinizi bilirim."[111] demektedir. (Allah) onlara tepeden bakan bir cevap verir. İnsanın sıfatlarından birinin (yeryüzünde) hilafet ve ilahiliği, sıfatlarından bir diğerinin ise kan dökücülük ve fesat olduğu anlaşılıyor. Bunun şu hakikat olduğunu görüyoruz: "Sadece insan adındaki varlık yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökebilir. Bu işi yapacak başka bir hayvan tanımıyoruz. Günah işleyip fesat çıkaran tek hayvan insandır." Heidegger der ki: "Eli kana bulaşmış tek melek insandır." Meleklerin itirazı bu şekilde tezahür ediyor.

Üçüncüsü: İnsanı oluşturan unsur: "Çamur" ve "toprak" (şekillenmiş balçık[112], ateşte pişmiş gibi kuru çamur[113]), bunların her birinin kendine özgü bir anlamı vardır. "Ateşte pişmiş gibi kuru çamur": Köylere sel gelir, su gider ve mutlu olunur, ama çökelti, kurumuş toprak biçimine dönüşür ve çatlaklar oluşur. Sonra aldığımız her parça pişmiş çanak çömlek gibidir. Bu sembol nedir ve neyi gösterir? Bu, suyun zıddıdır. (Çünkü) su akışkan ve yumuşaktır, insana neşe verir. Fakat bu nedir? Serttir, çökeltiye meyleder, hareketin karşıtıdır, kapkaradır. Bütün tohumları altta bırakır. İnsan işte bu maddeden yapılmıştır. İnsan doğal halinde çökeltiye ve sertliğe eğilimlidir. Yetenekler, değerler ve güzelliklerin tüm tohumlarını yutar ve içine çeker. İnsan hem kendisinde, hem de kendi zamanında ve toplumunda aynı şeyi yapar. Bütün yetenekleri öldürür ve imha eder. "Şekillenmiş balçık": Pis kokudur. Sadece insan iğrençtir. İğrenç bir bit yoktur. Bütün hayvanlar güzeldir, kutsaldır, günahsızdır, masumdur, hatta kurt bile. İnsanı parçaladığında masumdur. Çünkü fıtratının yapısına göre hareket etmektedir. O cinayeti seçmez. Aksine, sizin hamburger yerkenki masumiyetinizle sizi yer![114]

[111] 2/Bakara Suresi 30 (Çev.)

[112] 15/Hicr Suresi 26 (Çev.)

[113] 55/Rahman Suresi 14 (Çev.)

[114] Bu beyaz tenli insan (köpeğin babası!) şimdiye kadar asgari on milyon siyahı Afrika'da yemişken çıkar kamuoyuna der ki: Bunlar yamyam! "Bir kabileye rastladık, insan yiyorlardı!" Sen bunu iddia ediyorsun, ama biz gözlerimizle senin insan yediğini gördük! Asıl yamyamlık budur. Acaba bu, kurdun insan

Dördüncüsü: Çamur, toprak ve balçığı düzelttik, ama bu iğrenç kokulu kurumuş balçık "Düzeltip şekillendirdiğim ve ruhumdan üflediğimde"[115] ile birliktedir. Topyekûn bu, insan adındaki tezahürdür.

Beşincisi: "İsimlerin öğretilmesi".

Altıncısı: "Meleklerin hepsinin secdesi".

Yedincisi: "İblis".

Sekizincisi: "Havva". Havva, insanın hayatında (felsefî antropoloji) aşkın sembolüdür, iblis ise zekanın. Bunun içindir ki (iblis) o (kıssalarda) yılan biçiminde görünür.[116]

Soru: Burada şeytan söz konusu değil mi?

Cevap: İblis söz konusu.

Soru: Şeytanın İblisten farkı yok mu?

Cevap: Bu kıssada Şeytan yoktur, iblis var.

Görüyorsunuz, Havva ne kadar ısrarcı olursa olsun Âdem'i ikna edemiyor. Ama iblis yardım ettiğinde Âdem artık harekete geçe-

yemesiyle aynı mıdır?! İnsan iğrençtir. İğrenç insanı görmüyor muyuz? Emir Muizzi'nin dalkavukluğundan Sultan'a gına gelmişti, ondan nefret ediyordu. Hatta onun iğrenç kokusu Sultan'ın burnunun direğini kırıyordu. Ondan hiç hazzetmiyordu. Çünkü kaside söylediği gün mutlaka bir cariye ya da at veya başka bir şey istediğini görüyordu. Sultan da "Aklım başımda değil" diyordu. Bir gün birlikte ava gittiler. Avın ortasında şah yanlış yanağı seçer, oku Emir Muizzi'nin postuna gönderir ve böylece onun şerrinden kurtulur. Doktorlar, yüce hazret hümayunun oku yerinden çıkarmaya istekli olmadığını görünce kenara çekilir ve "ok çıkmıyor" derler. Yatağa düşer ve bir süre sonra da ölür. Fakat karnındaki şahın okunu tasvir eden birkaç kaside yazar! "Şekillenmiş balçık" kimdir? Bu mu, yoksa bit mi? Bunun konuşması beşerinkinden başkadır. Bilim bu sözleri etmez. Bilimin bu sözlerle ne işi olur?! Darwin, Lamarck ve Tufeyliye bu sözlerden bahsetmezler. Bu, felsefî antropolojidir. Yani bu türün hasletinden meselenin felsefî biçimiyle söz eder. Kuyruğu ve toynağının nasıl değiştiği şeklinde insan türünden bahsedilmez.

[115] 15/Hicr Suresi 29 (Çev.)

[116] Yılan, Uzakdoğu'da hâlâ daha zekiliğin ve akıllılığın sembolüdür. Vietnam, Kamboçya ve Hindistan'da mevcut bulunan yılan tapınakları bütün Doğu mitolojilerinde yılanın zekanın simgesi olduğunu göstermektedir.

biliyor. Yani âdemin sapması veya isyanının saiki zeka ve aşkla işbirliğidir.

Dokuzuncusu: "Cennet".

Onuncusu: "Yasak ağaç".

On birincisi: "İsyan": Yasak ağaca yaklaşmak veya yasak meyveden yemektir. Yasak ağaç nedir? Hem ipuçları, hem de iblisin gerekçesi "görme" olduğuna işaret ediyor. İblis Âdem'i nasıl tahrik ediyor? Diyor ki: "Yeme denmesinin sebebi, eğer yersen hem gözlerin açılır, hem de ölümsüz olursun (bu mükemmel bir şey), sonra Allah gibi olursun (hem ölümsüz, hem de gören). Allah, kendisi gibi olmaman için onu yememeni söylüyor." Şeytanın gerekçesi itibariyle bu meyvenin "görme", "bilinç", "ebedilik" olduğu anlaşılıyor. Ama Allah da onun yemesini istiyor.[117]

[117] Değilse, bir şeyin yememesine izin vereceğini bizim şu hacılar kadar bilir: Dikenli tel falan izin verseydi bile yiyemezdi! "Yeme" dendiğinde onun yemesinin, bütün bunların plan dahilinde olduğu anlaşılıyor. İblisi kim yarattı? İblis hakkında söyledikleri şu ki, sanki Allah'ın elinden kurtulmuş, sonra da onun başına bela olmuş ve kontrolünden çıkmış bir şey! Hâlbuki iblis, planın bir parçasıdır. İblis, insana ait bir unsurdur, ilahi sistemden çıkmış, sonra kalkıp Allah'a kin gütmüş ve kavgaya tutuşmuş Allah'ın iradesine mensup firari bir güç değil. Bu, son derece bayağı ahmakça bir şirktir. Öyle olsa bizim Allahımız ne kadar gülünç durumu düşer: Şeytanla, birinin Âdem'i kendi tarafına, diğerinin de kendi tarafına çekmeye çalıştığı, sonunda onun Allah'tan hep daha başarılı olduğu bir rekabet hali! Bizim köyde seslendirilen "Şebîh" (11 Muharrem ağıtı-Çev.) gibi: Bir ziyaretçi Meşhed-Kerbela seyahati sırasında yolun yarısında ölür. İmam Rıza bu ziyaretçinin hakkı için İmam Hüseyin'le kavgaya tutuşur. İmam Rıza, Meşhed'e ait olduğu gerekçesiyle onu kendi tarafına çeker, İmam Hüseyin de onun kendi ziyaretçilerinden olduğu gerekçesiyle onu kendi tarafına çeker. Başlı başına bir gösteri ve ilginç bir sahne olan acayip bir keşmekeştir. Sonra Ali, Muhammed ve Fatıma-i Zehra (hakem olarak) gelir. Bunları kabul etmezler. Molla Recep Ali adındaki bir adam uğruna (tutuşulmuş) İmam Rıza ve İmam Hüseyin arasındaki garip ve acaip bir kavgadır bu. Hulasa, Allah tarafından gönderilmiş Cebrail Şebîh'e gelir ve der ki: Allah selam gönderdi ve dedi ki, "Hemen (birbirinizden) ayrılın." Onlar "Olmaz" dediler. (Cebrail dedi ki) O zaman biraz anlayış gösterin, gelin (Meşhed-Kerbela arasını) ölçelim, bakalım hangisine daha yakın (ona ait olsun). Ölçerler, bir de ne görsünler "dinsiz" sınırı yarılamış, atı alan Üsküdar'ı geçmiş! (Farsçası: Derek'e vasıl olmuş-Çev.) Bunların Allah'a ve iblise getirdikleri yorum işte bu hallere düşer. Âdem'in cenazesi başında (oturmuşlar), biri bir tarafa çeker, diğeri diğer tarafa!

On ikincisi: "Ebedilik" meselesidir. İnsana iki sıfat daha verildiğini görüyoruz: Biri, meyveyi yedikten sonra başına gelenler dolayısıyla kendinden utanmasıdır[118]: "Avret yerleri onlara açıldı."[119] (Kendinden utanma, cinsiyet meselesidir). Kendinden utanma, bilincin zirvesidir. Öyle anlaşılıyor ki bazıları yasak meyveyi yemedi. Bunlar, yasak meyveyi yemediklerinde iyi insanlar olacaklarını sanıyorlar! Bunlar eşek insanlardır! Çünkü kendilerinden utanma hisleri yoktur. Heyecan duymaksızın Allah'ın huzuruna gelirler! Aslında hayvanlar gibi, hiç anlamazlar. Yasak meyveyi tatmamış olan kişi, kendinden utanma ve ebedilik aşamasına ulaşmamış demektir. İnsan, hayatının sınırlı dairesinden çıkıp varlığını genişletebilen tek varlıktır. Şu anda bu şehirde ve şu mecliste bulunan kişiler, belki burada bulunmayabilir (ama) bin yıl veya bin dört yüz yıl önce öldürülmüş veya şehit olmuş bir kişi şu anda meclisimizde hazır bulunuyor olabilir. Buradan anlaşılan odur ki o, ölümünün dışında ve ötesinde yaratılışıyla, kendi seçimiyle, tesirinin yaratılmasıyla varlığının dairesini genişletmiştir. Ebediliğinin manası budur. Ebedi ölümsüzlük anlamına gelmez. Fakat insan, ölümsüzlüğe doğru gitmektedir. Bu, insanın en büyük kabiliyetlerinden biridir.

On üçüncüsü: "Düşüş" (düşmanlık esasına göre düşüş).

On dördüncüsü: "Düşmanlık/adavet".

On beşincisi: "Tevbe": Buraya kadar hareket anlamında; sonuç itibariyle bu hareket Allah'a dönüştür. Tevbe, Allah'a doğru geri çekilmedir. Yani dönüş hareketi veya ricat.

Burada söylemediğim, hepsinden büyük mesele, insanın yüklendiği "emanet"[120] konusudur. Emanetten sonra insanın "çokça zalim ve çokça cahil" olması gelir. Bir diğeri de "misak"tır.

Dinde var olan her bir mesele, dünyagörüşü içinde anlamlandırılmalıdır. Şu anda görüyoruz ki yer tutmuştur, manası vardır.

[118] Şeriati burada ikinci sıfata değinmemektedir. (Derleyen)

[119] 7/Araf Suresi 22 (Çev.)

[120] Buradan sonra numaralarla belirtilen sıralama Şeriati tarafından kesilmektedir. (Derleyen)

Pekâlâ, ben (yere) düşmüşüm ve düşüş halindeyim. Şimdi ise Allah'a dönmek istiyorum. Yolu nedir? (Biri) akıl ve bilim ötesi bilinç anlamında "hikmet" vesilesiyle. (Diğeri) kendini insan olarak inşa etme, yani derundaki ruhu koruma anlamında "takva".

Soru: Çokça zalim ve çokça cahil ne demektir?

Cevap: Allah emaneti arz ettiğinde sadece insan onu kabul etti. Allah şöyle der: "Çünkü o çokça zalim, çokça cahildir."[121] Bu, insanın iki sıfatıdır. Diyalektik hakkında daha yeni iki üç tane (kitapçık) okuyan ve "diyalektik, çeşitlilik ve çelişki sadece bizim görüşümüzde vardır" diyen bu aydınların aksine, İslam'ın, insanı bütün o çelişkilerle ve karmaşıklıkla dolu olarak gösterdiğini, esas itibariyle ortada tez ve antitez bulunmadığını görebiliyoruz. (İnsan) donuk, sıradan ve tekdüze bir cevher değildir. Aristo mantığında ise "konuşan hayvan"dır. (İnsan) konuşan hayvandır. Ne demek bu?! Konuşan hayvan, anıran eşektir! Bu nasıl insandır?! Âdem'e bakın (onun hakkında) ne denmektedir; asla konuştuğundan bahsedilmiyor. Burada insan için ne kadar değişken, hareketli ve çelişkili var oluşsal değerler açıklanmaktadır. Kendi halifesi olan ve ona kendi ruhundan üflediği kimseye "balçık" diyor. Sonra emanetini yere ve göğe sunuyor; hepsi sırt çeviriyor ama o kabul ediyor. Diyor ki: "Çokça zalim ve çokça cahil." Bu mesele, bizim tek boyutlu fiks görüşümüzden ne kadar farklıdır. Bu oldukça sıra dışıdır.

"İbadet"[122] ne demektir? "Yola koyulmuş insan", "insanın yola koyulması" ve "insanın sırata dönüşmesi". "Abdu't-tarîk" ezilmiş, pürüzsüz olmuş yol demektir. Yani varlığın, suyun çukurlar,

[121] 33/Ahzab Suresi 72 (Çev.)

[122] Bunların her birinin kendine özgü tefsirinde ayrı anlamı bulunabilir. Aksi takdirde kelimenin bu şekilde bir anlamı yoktur. Filan âlimin ve filan beyefendinin görüşünün ne olduğu ya da falan allamenin ne buyurduğuna dair rivayet bulmak yerine, gidip öncelikle kelimenin kökenini bulmalıyız. Allamelerin ne dediğini bundan sonrasına -en sona- bırakmalıyız. Ancak o zaman, yeni bir şey ortaya çıkacak şekilde allameler ne dediyse biz de aynılarını söylemeliyiz. Beşer hareket eder, insan da hareket eder, (dolayısıyla) İslam da daima bizim zihniyetimiz ve şuurumuzla birlikte hareket eder.

oluşturduğu çukurların da yürümeyi engellediği veya güçlükle ve yavaş ilerlemeye yol açtığı iniş çıkışlarla ve pürüzlerle dolu taşlık yollar gibi olmamalıdır. Kendi varlığın üzerinde çalış ve bir tel gibi iletken ol ki ilahî akım senin varlığında yumuşak, sürekli ve hiç engelle karşılaşmaksızın hareket edebilsin.

Bu kendini inşa etme, nereye ve hangi zirveye kadar derinlik ve değer kazandırır, kim bilir. Sonra bir de bakıyoruz ki insan düşüşe geçmiş. Geri dönmek ister; burada ibadet ne kadar yerini bulmuş ve anlamlı bir kelimedir ve derinlikle uyumludur. Hatta ibadet, "Cini ve insanı ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."[123] ayetini anlayabilmemiz için gidebildiği yere kadar gitmelidir.[124] Bundan dolayı hedefin, insanın bu sıradan hayatında, Allah'ın zâtından olan hakikatin cevherinin hareketi sırasında onun iradesinin ayağı altına serilmiş yola dönüşmesi olduğunu, engel çıkarmadığını ve hiçbir akımın, hatta ateşin geçemediği eski bir kapı haline gelmediğini görebiliyoruz-varlıklarımız gibi. İletken bir tel olmalıdır. Bu, en yüce varlık cevheridir.

İsyan karşısında "itaat". "İtaat"a bakalım; itaatten hangi olumlu anlamı çıkarabileceğimizi göreceğiz. "İtaat, insanın zilletinin göstergesidir" diyen Feuerbach'ın aksine. Burada şöyle der: "İnsanın tanrısallaşması için bir aracıdır."

Fücur-takva terkibi. Burada tekrar fücur≠takva çelişkisi belirginleşmektedir. Fücur≠takva çelişkisi nefistedir: "Nefse ve ona şekil verene, sonra ona fücuru ve takvayı ilham edene."[125] Sonra tezkiye ve desisenin çelişkisi: İnsan bir tohumdur. "Gerçekten kurtulmuştur[126]"[127] Yani varlığının tohumunu yetiştirip geliştiren

[123] 51/Zariyat Suresi 56 (Çev.)

[124] Bu mollalar, ibadet ettikleri kadar ibadetin manasını anlamıyorlar! (Allah'ın sözünden) sonra diyorlar ki: Bütün yeri, göğü, insanı, cini sadece bana ibadet etsinler ve devamlı olarak eğilip doğrulsunlar diye yarattım! Hatta onlar da bunun güzel olmadığını anlıyorlar ve diyorlar ki: "tanısınlar diye" Allah'ın yazdığını tashih ediyorlar! Sanki Allah " liya'rifune" diyecek kadar Arapça bilmiyor! Mademki Arapça (Allah) neden saptırıcı soru yöneltsin? "Tanısınlar", yani "ibadet etsinler" demektir, ama sen manasını anlamıyorsun!

[125] 91/Şems Suresi 7-8 (Çev.)

[126] "Eflaha" kelimesi, çiftçi anlamındaki "fellah"tan gelir. "Eflah", yani çiftçi ve fel-

kişi. "Gerçekten zarara uğramıştır."[128]: Hüsrana uğradı ve ziyan etti, "Onu kötülüklere gömen."[129]: Tohumu gizleyen ve o balçıkların altında, o toprağın altında, "ateşte pişmiş gibi kuru çamur[130]"un altında saklayan. Orada artık toplayacak bir şey kalmamıştır. Öyleyse hayat, insanın varlığının ziraatidir ve herkes kendi tohumunun çiftçisidir. Bakın, hayatın anlamı ne kadar derin, güzel ve anlam yüklüdür.

"İhlâs": Beşerin varlığının biricikliği ve tek boyutlu olmasıdır.

Soru: İmanın manası nedir?

Cevap: "İman" (ne kadar güzel bir kelime), avare, darmadağınık, perişan ve parçalanmış ruha sığınak bahşeden şeydir-bunların hepsi iman kelimesinde vardır.[131]

"Salih amel": Hepsinden önemlisi "salihat" ve "hasenat" arasındaki ilişkidir. Hasenat, hayırlı işlerdir; salihat ise devrimci eylemlerdir. Devrimci eylem ve hayırlı eylem. O salihattır, bu da hasenat. Hasenat ameli, İslam ideolojisine bağlı değildir,[132] kişinin cömertliğine bağlıdır ("hasenat" meselesinde İslam tarihi boyunca Hâtem Tâi gibisine rastlanmamıştır). Fakat "salih amel"in en küçük bir adımı bile ideolojiyle ilgilidir. Islah ameli; ilişkilerin, düzenlerin, toplumların ve insanların (hatta bir tek kişinin) ideolojik değişim eylemidir. Esas itibariyle hidayet yönündeki değişim ve dönüşümün kendisi anlamlıdır ve mutlaka tahakkuk eder.

lah mahsul hasat etmiştir. Bu fellah, felsefî anlamda değildir, mecazi manasındadır.

127 23/Müminun Suresi 1 (Çev.)

128 91/Şems Suresi 10 (Çev.)

129 91/Şems Suresi 10 (Çev.)

130 55/Rahman Suresi 14 (Çev.)

131 Ne kadar çarpıcı ve tuhaf kelimelerimiz var. Bu kavramlara gerçekten pes doğrusu. Bunlar kelime anlamlarıdır. Mollalarımız bu kelimeleri bıraktılar ve kendi zamanlarının Avrupalı kavramlarının peşine düştüler: Halsa, işrak, seyrü süluk, aşk vadisi, nedir bunlar bayım?! Bunları nereden getirdin?! Bunlardan daha yeni bin tane ürettin, "Lupi", Nanek" ve "Buda"nın çevresine erişemiyorsun, (çünkü) bunların aslı oradadır.

132 Sayın Onassis'in hasenat ameli hepimizden daha mümince olabilir. Mesela on milyon cüzzamlı, vebalı ve tüberkülozlu için bir hastane yaptırabilir.

Hâlbuki hasenat, sen süreç içinde ve bu durumdayken senin ihtiyacını gidermem ve sana yardım etmemdir. Bu yüzdendir ki Allah hasenatı hayli sıradan bir yerde kullanmaktadır: "anne babaya iyilik yapmanızı..."[133] (Mesela sabahları selamı eksik etme cancağızım!).

Ahiret: Ahireti nasıl ispatlayabiliriz? Ahiretten -tek kelimeyle- ispat edilebilecek daha maddî ve daha fiziksel bir şey mevcut değildir. Eğer ahiret var olmazsa tabiatta etki ve tepkinin asıl oluşu ve sürekliliği kalmaz. Eğer ahiret var olmazsa maddî tabiatta etki ve tepki var olur ama insanî ilişkilerde, seçimlerde ve insanî eylemde bulunmaz. Çünkü biz öyle insanlar görüyoruz ki ömürlerini cinayetle geçirdikleri halde mermer tahtlar ve ipekler içinde ölmüşlerdir. Acaba dünya anlamıyor mu; etki ve tepkiden oluşan iki çelişkili seçim türünü maddî olarak hissedemiyor mu? Şu an birbiriyle uyumlu etki ve tepki görmüyoruz. Öyleyse mecburen bu fizik dünyada etki ve tepki bulunmalıdır. Ne söylemek istediğim çok açıktır. Ahiret: Ceza ve ödül.

Pekâlâ, Allah'ın Âdem'i içinden çıkardığı cennet, bahçe olan cennettir; Âdem'in içinde dolandığı bahçe.[134] Ama "vaat edilen cennet" (adında) başka bir cennet daha var. Allah'ın yaratmadığı, (aksine) insanın her eylemi ve her nefesiyle bir taş ve bir tuğla

[133] 17/İsra Suresi 23 (Çev.)

[134] Şuurun olmadığında bahçe neredededir? Bizim Mezinan'ın çölü bahçedir. Bizim taraflardan bazı şahıslar diyordu ki, "Bu kadar oraya buraya gittiniz, dünyanın hiçbir yerinde bizdeki şu velayetin bu hayır ve bereketin bulunmadığını kendiniz gördünüz! İneğin tezeğini toplarız, kış sonuna kadar da kafamız rahattır! O, Âdem'in bulunduğu cennet ve bahçededir. Bu bey henüz düşmemiştir. (Eğer) gözü azıcık açık olsa bilinci kavrar ve düşüşe geçer. Anlar ki burası çöldür ve bundan dolayı hiçbir şey yoktur. Bir kirli çıkın, ikiyüz tümen birikimi nedeniyle çekiniyor, bunu kim anlarsa gözünün değeceğini sanıyordu! Birisinin anlayacağını ve nazar değdireceğinden gerçekten korkuyordu! Aslında mutlu olduğu anlaşılıyor, bu biçareden sezileninki gibi! Bu, cennettedir. Şu anda bütün eşekler, merkepler, bitler ve inekler cennettedirler.

Sayın Genel Müdür'ün, selamına verdiği cevapta diş gösterdiği ve mutluluktan yüzünde güller açan kirli çıkın, cennette değil midir? Bu, cennet ağaçlarının en âlâsındadır. (O) milyonlarca kilometre öteden yasak ağaca göz ucuyla bile bakmamıştır! Cennettedir. Bu, cennettir.

koyup inşa ettikleri cennettir.[135] Öyleyse o vaat edilmiş cenneti kim yapar? Biz inşa ederiz. Her eylem, binanın malzemelerinden birini (bir tuğla) yapmak demektir. Allah orada toprağı âdeme verir (ama) binayı âdemlerin kendisi hayatlarında inşa ederler. "Dâre amel", ev yapmak demektir. "Kıyamet ne zaman?" der. "O gün kişi, elleriyle önceden hazırladıklarına bakar."[136], bunu söylemektedir. Kendi akıbetimizin evini hazırlayanlar işte bu ellerimizdir. Kazanma meselesi (aynı kökten gelen kelimelerin tamamıyla: Kazandıkları[137], kazanıp durduğunuz[138] vs.) "Herkes, kazandıklarına karşılık rehindir."[139] Burada, insan ferdinin tercih ettiği amelin kaderdeki sorumluluğu ve asli rolü belirtilmektedir. Bu, takdirde cebrilik bulunduğunu reddetmektedir. İnsanın kaderi, âdemden önce ve âdemin müdahalesi olmaksızın alnına yazılmış bir şey değildir. (Aksine) bizzat âdem geleceğini (kaderini) kendisi müdahale ederek yazar.

Fıtrat: Irkçılığın reddidir ve insan binasıyla ilgili bir tür iyimserliktir.

[135] Görünüşte hurafe olduğu anlaşılan ama güzel, mantıklı ve ilmî bir rivayet vardır. Der ki: Peygamber miraca gitti, ona orayı buraya gösterdiler. Sonra dediler ki: "Burada da cennet var. Kimse gelmeden önce gelin siz görün, sonra da açılışını yapalım. (Bu kıssaların içinde ne kadar güzel ve ne kadar yüksek hakikatler var. Şimdi düşünürümüz bunun ilmî bakımdan bâtıl olduğunu söyleyecektir. Düşüncemizin karanlık tarafı da bunu ilmî bakımdan ispatlayacaktır! Baylar, siz insanlar birbirinizin canına okurken aslında anlamı gözde kaçırıyorsunuz. Bunlarda oldukça öğretici, büyük insani manalar gizlidir. Asıl bunları ortaya çıkarmalısınız.) Peygamber de bunun üzerine gidip meleklerin insanlar için inşa ettiği evleri gördü. Bazıları hızlı, bazıları da yavaş yapıyordu, bazıları da tenbeldi. Bazı meleklerin inşaatı yarım haldeki evin önünde oturmuş, tüttürdüklerini gördü, (ev) öylece duruyordu. "Sizin işiniz yok mu, neden çalışmıyorsunuz?" diye sordu. Dediler ki (bakın cevap ne kadar çarpıcı!): "Bu binanın malzemesi dünyadan geliyor. Bunların her tuğlası bu evin sahibinin amelidir. Bir süredir ev sahibinden bize malzeme gelmiyor. İnşaatı nasıl yapalım?!" Burada bekliyoruz, ama (malzeme) gelmiyor. Bu ne kadar etkileyicidir!

[136] 78/Nebe Suresi 40 (Çev.)

[137] Metinde "bi-mâ kesebû", 6/En'am Suresi 70 (Çev.)

[138] Metinde "bi-mâ kuntum teksibûn", 7/Araf Suresi 39 (Çev.)

[139] 74/Müddessir Suresi 38 (Çev.)

İnsanın kendisini inşa etmesi: İnsan, cevherinde değişiklik meydana getirebilmek için amel eder. İşte bu kendini inşa sürecinde "namaz" meselesi, "oruç" meselesi, "hac" meselesi, "zekât" meselesi ve genel olarak "ibadet" meselesi gündeme gelir. Antropoloji bahsi böylece tamamlanmış oldu.

Tarihte (sadece başlıklarını veriyorum):

Birincisi: İnsanlık ümmetinin bir tek oluşu: "İnsanlar bir tek ümmetti."[140]

İkincisi: İhtilafın başlaması ve insanın iki kutuplu olması.

Üçüncüsü: Hâbil ve Kâbil savaşı. Hâbil'in ilk çocuk olduğu göz önünde bulundurularak. Eğer benim izahım doğruysa teorim daha da kâmil hale gelmiş olacaktır. Çünkü Hâbil hayvancılık devresinin sembolüdür, Kâbil ise tarım düzeninin ve bireysel mülkiyetin (simgesidir). (Öyleyse) tarihte önce hayvancılık düzeni ortaya çıkmıştır. Yani büyük çocuk hayvancılıla uğraşıyordu.

Dördüncüsü: Elçilerin gönderilmesi. "Elçilerin gönderilmesi"nin, üzerinde ihtilafa düştükleri şey hakkında hüküm vermek için olduğu bu ayette[141] belirtilmektedir. Bundan dolayı ihtilafın ortaya çıkması, "bi'set"in kökeni ve felsefesidir. Bir tek ümmet oldukları zamanlar risalet ve bi'sete ihtiyaçları yoktu. Bundan da önemlisi, neden ihtilaf ettiklerini söylemesidir: "Aralarındaki azgınlıkla"[142] Bilinçli biçimde birbirlerine mütecaviz olarak (ihtilaf ettiler). Toplumun iki kutupluluğundan bahsettiği anlaşılıyor. Tarih iki kutupluluk aşamasına geçtiğinde birbirine karşı azgınlık ve sınıfsal, grupsal, milli, etnik vs. sömürü ortaya çıkmıştır. O dönemde sömürü daha çok kabileciydi.

Beşincisi: Mele≠nâs, istikbar≠istizaf, cevr≠kıst, kafir≠mümin, cahil≠âlim, kâid/oturan≠kâim/ayakta ve rüşd≠ğayy çelişkisi.

Altıncısı- Ulularn saptırıcı rolü: "Onlar da bizi yoldan çıkardı-

[140] 2/Bakara Suresi 213 (Çev.)

[141] Kasette bu ayete değinilmemektedir. Ama kasdedilen ayetin "İnsanlar bir tek ümmetti." olduğu anlaşılıyor. (Derleyen)

[142] 2/Bakara Suresi 213 (Çev.)

lar."[143] Kimin (rolü)? Büyüklerin ve kralların (Kuberâenâ-Sâdetenâ) rolü. Bu, İslam'daki sınıfsal istikametin üssünün ve toplumsal görüşünün akış istikametinin ne olduğunu ve neyin karşısında yer aldığını göstermektedir. Bu, tutulan o istikametin yönünü gösterir.[144]

Yedincisi- "Mele-mütref"in Firavun, Karun ve Bel'am'ın simgesel çehresinde cisimleşmesi. "Nâs"ın "Allah"ın simasında cisimleşmesi; dünyagörüşünde değil, toplumda vardır. Dünyagörüşünde sadece Allah vardır, geriye kalan her şey görünümdür, koftur, hiçtir. Ama toplumda Allah, bir kutbun cisimleşmesi, ifadesi, bayrağı, istikameti ve şiarıdır. Onun karşısında ise Allah'ın sadece elinin uzanmakla kalmadığı, onunla üstelik çatışma halinde olduğu bir başka kutup vardır. Şu halde öyle anlaşılmaktadır ki burada tevhit meselesi yoktur. Aksi takdirde tağutun (safının) Allah'ın alanında olması gerekirdi. Hâlbuki Allah toplumda bir safın tek bayraktarıdır. Öyleyse bu, o felsefî tanrı değildir. Bizim tanrımız mutlak bir tanrıdır (ve) bir safın bayraktarı ol(a)maz. Bu durumda burada simgesel bir meselenin bulunduğu, bir safın ifadesi meselesi olduğu görülüyor. Allah safın istikametidir, yoksa burada Allah'ın cisimsel varlığı söz konusu değildir.

Soru: Kur'an'da Allah geçen her yerde bu kavramı çıkarıp yerine nâs koyabilir miyiz?

Cevap: Her yerde değil. Toplum ve tarih alanında Allah'ı çıkarıp yerine nâs koyabiliriz. Evrende Allah'ı çıkarırsak geride hiçbir şey kalmaz. Birbirinden çok farklıdır. Toplumda şirk vardır (ama) evrende şirk yoktur. Tağut≠Allah çelişkisi nedir? Mele≠nâs çelişkisidir. Bunun kliğinin adı Allah'tır, onun kliğinin adı ise tağut ve iblis. Yoksa biçare iblis (bizzat kendisi) hiçbir şey değildir. O vakit nebilerin risaleti tamamen bu nâs kutbu arasındadır. Ger-

[143] 33/Ahzab Suresi 67 (Çev.)

[144] Bunun benim çıkardığım ve Avrupa'dan yeni öğrendiğimiz bir şey olduğunu sanmayın. Çünkü Peygamber'in Kur'an'ı (ilhamla) "manifesto"dan okuduğunu sanmıyorum! Zaten o zaman yoktu ve bir nüshanın da oraya ulaştığını zannetmiyorum!

çekten hem sınıfsallıklarının kökeni (insanlara ait) tarihsel nesnel bakımdandır, hem de dilleri. İşte burada ümmi sıfata dayanılmasının ne kadar anlamlı olduğu iyi anlaşılmaktadır: Yani halk kitlesinin kendisine aittir, seçkinlere ait değildir. Çünkü elitler; sâdât/efendiler, kuberâ/ulular, krallar ve o sembolik simaların parçasıdır. Bunların karşısında kimler vardır? Kitleler arasından çıkmış, onların dilini konuşan ve kendileri de ümmi olan peygamberler vardır (burada ümmi, halk kitlesi demektir).

Soru: Bunlar arı ırkın parçası mıdırlar?

Cevap: Hayır, arı ırk yükseklerdekilerdir ve şerefsiz eşraftır. Bunun delili de Kur'an'da muhaliflerin ifadesiyle şöyle denmesidir: "İnsanların en aşağısı." Yani yalın ayaklılar. Peygamberin bir başka ifade biçimi daha vardır; "kardeşleri Hud", "kardeşleri Salih", "kardeşleri...", yani peygamberlerin halkıyla bağı "kardeşleri" biçimindedir. Bu, çok mükemmel bir dayanaktır ve aradaki bağı çok güzel göstermektedir. Hâlbuki onlar "insanların rabbi"dirler; "en yüce rab"tirler aynı zamanda! Seçilen ifadeler sınıfsal merkeze ve toplumsal konuma işaret etmektedir.

O zaman Allah'ın üç sıfatına (Rab, Melik, İlah) dayanılması Allah'ın toplumdaki rolünü göstermektedir. Aksi takdirde Allah'ın bu sıfatlara sahip olmasının manası yoktur. Bu sıfatlar onun için anlam taşımaz çünkü. Mutlak olarak "insanların rabbi", "insanların ilahı", "insanların meliki" olması itibariyle bu sıfatların insanla ilişkili olarak anlamı vardır; yoksa insanların rabbi vs. bulunmaz.

Beyefendilerden biri bizi eleştiriyordu: "Üniversitedeki konferansında Ebuzer'in sözüyle 'ey mustazafların rabbi' dedin. Biz mustazaflardan (durumu maşallah hayli iyiydi, müstekbirlerdendi!) değil miyiz? O zaman bizim rabbimiz kim?" Dedim ki: "Eleştiriniz yerinde. Ama eleştirinizin hedefi bizzat Allah'tır." Çünkü "insanların rabbi" yazılmıştır, fakat "insan olmayanların rabbi" de vardır. Öyleyse Allah hata etmiş demektir! "De ki: insanların rabbine, insanların melikine, insanların ilahına sığınırım."[145] cüm-

[145] 114/Nas Suresi 1-3 (Çev.)

lesini gayet açık ifade etmiş ama sen anlamamışsın! Burada "insanların rabbi"ni felsefî bir bahis yapmak istememekte; aksine istikamet ve cephesini göstermektedir. Yoksa ilmî bakımdan "eşeğin rabbi" de vardır. "Tağutun rabbi" de vardır, "her şeyin rabbi" de vardır. Ama burada istinat ettiği ve dayandığı şeyle, kutuplaşmalar, toplumsal ve tarihsel seviye farklılıkları karşısında kendi safını ortaya koymaktadır. Öyle olmasa felsefî bakımdan zaten her şeyin rabbi vardır: "Âlemlerin rabbi" denilen bir başka yerde meselenin felsefî, ilmî ve genel manası kast edilmiştir. Öteki yerde ise ilmî ve felsefî mana yoktur, toplumsal anlam vardır. Şu halde sadece "insanların rabbi", "insanların ilahı" vs.dir. Gerçekte diğerlerinin ilahı değildir. Çünkü toplumsal cephede konuşmaktadır. Aslında burada Allah'ın tekeli vardır. Onların rabbi olması bir yana, üstelik onlarla savaş halindedir ve onların düşmanıdır. Bu durumda onların rabbi nasıl olabilir?!

İşte burada "şer" ve "vesvese veren" meselesi vardır.

İsra, tarihsel bütünleşme meselesidir. Miraç, varlığın yücelmesidir. Miraç, insanın cevherinin yerden Allah'a doğru hareketidir; Allah'ın yakınına, daha yakınına: "İki yay kadar veya daha yakın."[146] Peki, isra ne işe yarar? Mescidiharam'ı Mescidiaksa'ya bağlar. İslam'ın Mesih'in diniyle, Yahudi diniyle ve İbrahim'in diniyle tarihsel bağ kurmasını sağlar. Tarihsel bir vahdet temin eder. Bütün tevhit güçlerinin yerde birlikte bir seviyeyi inşa edebilecekleri birlik için altyapı oluşturmak ister. (İsra) onun, inanca dayalı birlik ve tarihsel bütünleşme esasına dayalı siyasî çağrısıdır. İşte bunun içindir ki Mescidiharam'dan Mescidiaksa'ya yolculuk bu iki sembolün birleşmesidir. Hâlbuki miraç, insanın var oluşsal yücelişini ve varlığının kemale ermesini gösterir ve tarih vs.ye bağlı değildir.

Veraset meselesi: Verasete hayli atıfta bulunulur. Yusuf kıssasında (bu kıssalar ne kadar etkileyicidir) denir ki Yusuf vefat ettiğinde gelip mallarını paylaştırmaya koyuldular. (Mısır'da durumu epey iyileşmişti) Şuayb dedi ki: "Kimsenin işine yaramayacak şu asayı

[146] 53/Necm Suresi 9 (Çev.)

bana verin." Dediler ki: "Senin olsun (asası kıymetten düşmüştü)" Dedi ki: "Bu asa Yusuf'un bendeki yadigârıydı. Sina tarafına gelmiştim. Orada gittim bir toprak edindim ve hayvancılık (yaptım) (tavukçuluk yapan gözden düşmüş politikacılar gibi). Sonra bir bağ oluşturup orada üreticilikle meşgul olur. Sulama yapacağı zaman da bu asası ve bahçe aletleri vardı. Çamur zemine girer. Gider ve döner, ne çektiğini görmek için (onu) kaldırır, bir şey çıkmaz; aslında yetişmiştir; ne kadar zorlasa da onun sorumluluğundan yapılmadığını görür. Der ki mutlaka bir sırrı var. Bir süre geçer, o adamcağızı öldürüp oradan firar eden Musa'nın olayı meydana gelir. Ajanlar peşine düşerler (ama) o yine de Sina'ya koştu (Sina çok güzel bir yerdi). İşsiz ve aç (kalır) ve nihayet Şuayb'ın yanına gelir (ve der ki:) "Bana bir iş ver". Der ki: "Gel bakalım, şu bahçede biraz (çalış)". Şuayb'ın hizmetlisi ve çoban olarak gelir. Musa ağaçların arasına gittiğinde gözüne bir şey ilişir; yoğurttan çıkarıları saç teli gibi, onu topraktan çıkarır. Bu, Firavun'a giderken yanında olan o asadır. (Onu) atar, ejderha olur. Kendi çağının sihir ve büyüsünü yutar, o büyük gücü (yok eder): Bu asayla vurduğu bir darbeyle nehir yarılır, kendisi oradan geçer ama onlar boğulurlar. İşte bu asa bütün bu mucizeleri gösterir. Bu asanın -bu vesilenin- Musa'nın risaletini, aradaki boşluğu doldurarak Yusuf'a bağladığını görüyoruz. Öyle anlaşılıyor ki bir tezahür ve hadise biçiminde ortaya çıkmaması (aksine) bütün bu hareketler ve akımların tarihsel zincirlemesi olması için mesafeyi kapatmaktadır.

Kanaatimce, Peygamber için düzenlenen ve onu Âdem'e bağlayan soy ağacı, jenerik ve ırksal bir soy ağacı değildir. İdeolojik, itikadî ve akidevî bir soy ağacıdır. Oysa Peygamberin, (çocukları) gidip paylarını alsınlar diye soy ağacı düzenleyeceği evladına vakfedilmiş bir gayri menkulü yoktu. Kendisinin ve Müslümanların bu kadar üzerinde durmaları ideolojisinin bir parçasıydı. Tarih boyunca hareketlerin tüm büyük rehberleri ve kahramanlarıyla tarihsel bağ kurmak ister. "Hüseyin: Âdem'in Vârisi"nde İmam Hüseyin için okuduğumuz dua, hatta (tarihsel bağ olan) imam oğulları için okuduğumuz vâris duası bunun içindir; işte bu veraset aynı şekilde devam etmektedir ve yeryüzünde "mustazafla-

rın veraseti"ne kadar ulaşacaktır: "Şüphe yok yeryüzü salih kullarının vâris olacaktır..."[147] ve "onları vârisler kılmak"[148] Verasetin orada yine bu tarihsel devamlılığı bu şekilde tamamladığını görüyoruz. Öyle değil mi?

Soru: Bu vârisler, ideal insanlar mı?

Cevap: Hayır, ideal ve seçkin insanlar değildir, mustazaf halktır. "Yeryüzünde zayıf düşürülmüşlere; onları önderler yapmak ve vârisler kılmak istiyorduk"[149] ayetinde bahsedilenler bunlardır.

Bir mesele de "sâr"dır (bu çok acayip ve tuhaftır). Sâr, kan anlamına gelir. Damarda dolaşan kan değil. Birinin bir başkasından talep ettiği kan. Mesela iki kabile var. Siz, bizim kabileden biri öldürüyorsunuz. Bu, o kabilenin kanı oluyor (kan, o kanın para değeridir). Dolayısıyla ben de karşılığında kan talep ediyorum. O kan benimdir. Pekâlâ, o zaman "intisâr" nedir? Kan talep etmek. Yani ben, vakit geçmeden sizin kabileden kan talebime ulaşmalıyım. Çok ilginç bir efsane vardır. Kabilemizden öldürülen kişinin ruhu bir kuş gibi sürekli olarak çadırların etrafında, kervanların çevresinde, yaylada ve kışlıkta, her nereye gidersek gidelim orada döner durur, feryat eder ve neden intikamını düşmandan almadıklarını sorup kabilenin gençlerine ve yiğitlerine çağrıda bulunur. Bu durumda onunla anlaşma halindeki herkes ve ona biat etmiş bütün kabileler, onun kabilesinden birisi öldürülürse ve o, düşman kabileden "sâr" talep ederse hepsi topyekûn onunla dayanışma içinde hareket etme ve onun "sâr"ını düşmandan alma taahhüdünü omuzlarında taşırlar. Bu, Arap cahiliyesinde kabilelerin geleneksel bağıdır ve Allah bu bağı, Allah-insan ilişkisi olarak düzenlemiştir. Orada insanlar, kabileler, güçler ve kanlar arasındaydı; (burada ise) Allah'la bağ biçiminde.

Hacerulesved Allah'ın yeryüzündeki eli olduğundan Hacerulesved'e el sürmek, Allah'a biat etmek ve ondan başka bütün biatlerden özgürleşmek demektir. Bundan dolayı biz Allah'ın

[147] 21/Enbiya Suresi 105 (Çev.)
[148] 28/Kasas Suresi 5 (Çev.)
[149] 28/Kasas Suresi 5 (Çev.)

kabilesindeniz. Ailemiz kimdir? Allah'tır. Dolayısıyla bu biate dahil olan herkes bizim bir parçamızdır ve bize taahhütte bulunmuştur. Velayet işte budur. Yani bu evin, kendisi ve bu kabile üzerindeki velayetini kabul etmiştir. O halde, tağuta biat etmiş düşmanımız olan bir kabile var. Bu kabile bizden birini öldürür. Öldürülen bu kişi bizim "sâr"ımızdır. Zalim ve katil kabileden intikamımızı almak için gece gündüz onun verdiği hararet, vesvese ve ruhunun daveti ile karşı karşıyayız. "Sâr"ımızı mutlaka almalıyız. Bu "sâr"ın adı nedir? "Sârallah". "Sârallah"ın toplumsal kökeni budur. O "sâr" kan idi; Beni Gatafan kabilesinin "sâr"ıydı, Kureyş kabilesinin "sâr"ıydı, Beni Zuhre kabilesinin "sâr"ıydı; bu ise Allah'ın "sâr"ıdır. Bu kabileye katılan herkes, Allah'ın "sâr"ını düşman kabileden almak için gayret göstermelidir.[150]

Tarih nedir? Bakın, İslam tarihi, sadece üretim araçlarının çalıştığı ve insanın üretim araçlarının oyuncağı ve izleyicisi olduğu maddeci tarih felsefesinden ne kadar farklıdır: İnsan tarihe katıldı. Tarihe ne ile katıldı? Hâbil'in öldürülmesiyle insanın tarihi başlar. (Tarih) iki kutuplu hale gelir: Hâbil oğulları ve Kâbil oğulları. Bunlar tağutî, onlar (ilahî). Bütün boyutlarda çatışırlar: Felsefî antropoloji boyutuyla ilgili olarak: Bunlar, var oluşumuzun balçık tecellisi(dirler) ve onlar var oluşumuzun ilahî ruh tecellisi. Evet, birbirleriyle çatışma halindedirler. Bunlar, onlardan birini öldürür. Başladığımız ilk adımda tarihe katılırız. Onlar bizden birini öldürürler. "Sâr"ımızın kanı boynumuzdadır. Ne yapmamız gerekir? Düşmandan almakla yükümlüyüz. Savaş başlar. Bundan

[150] Bana kalırsa Arapça'daki "sevre" kelimesi -devrim manasına- bu kökle ahenk içindedir. Revolter; yani devirmek, tepetakla etmek, tersyüz etmek, alaşağı etmek. Révolution, devriliş. Bizim hazretler kalktılar, daha çok midenin altını üstüne getirecek -Fransızca'dan kopyaladıkları- Farsça bir kelime uydurup "inkılap"ın yerine koydular! Arapça kelimeyi de bıraktılar, ama Araplar da bunun manasını anlamıyor! "Kalb" yani tepetakla; "inkılap" tepetakla olmak. Pekala, ne tepetakla olmaktadır? Hangi istikamette? Nereye? Ne için? Aslında böyle tepetakla olduğu belli değildir! Yürüdüğü karda da tepetakla olmuş olabilir. Bu, inkılabın meydana gelmesi midir?! Ayakların ters dönmesi inkılabın meydana gelmesi midir?! Arapçada var olan kavram "sevre"dir. Sevre, "sâr"ı almak için harekete geçmektir; yani ayağa kalkın ve "sâr"ınızı alın, demektir.

dolayı tarihin başlangıcı, Allah'a biat etmiş bu kabileden dökülmüş bir kanla olur ve düşmandan "sâr"ı alma, kanı alma sorumluluğuyla. Bu böylece devam eder gider. Bu çatışma, bu savaş ve bu keşmekeş "sârallah" üstüne "sârallah", "sâr"lar üst üste yığılarak katlanır, kitleye dönüşür, kitle olur; sonunda nereye varır? Ovalaya ovalaya yokluğa, hiçliğe mi ulaşır? Hayır. Tarih "sâr"la başlar ve keşmekeş zamanı boyunca düşman kabilede intikam için devam eder ve sonunda kesin intikam alındığında tarih sona erer. Bu yüzdendir ki en temel ve en başta gelen kâim sıfatlardan biri "müntakim/intikam alan"dır. Müntakim nedir? "Sâr" felsefesine işarettir. Vaat edilen Mehdi önce müntakimdir, sonra da "muslih/ıslahçı". Öyle anlaşılıyor ki "sâr" çatışması olan tarihin keşmekeşi, zamanın tamamı boyunca, "sârallah"ın kanı geri alması ve intikamını gerçekleştirmesine kadar devam edecektir. Bunun ardından da o kanları almak boyunlarına borç olan insanların kesin zaferiyle sonuçlanacaktır. Bu, tarih felsefesinin tamamıdır. Bu, tarihin süreci ve devamlılığı boyunca insanların yükümlülüğüdür.

Soru: ...[151]

Cevap: Yapılmış cennete kendisi varmak için gelir. Bu ne demektir? Yapılmış olan insan yapan insana dönüşür. Tabiatın yaptığı insan, tabiatı yapan insana dönüşmektedir. Yaratılmış olan insan, yaratan insana dönüşmektedir.

Soru: Belki de tanrı olmaya?

Cevap: O zaman Allah'ın halifesi olmak, haricî var oluşsal bir anlam kazanır.

İdeoloji tertiplendiğinde ne faydası olacağına bakın. İki yararı vardır: Biri, her kelimenin kendi yerinde anlam taşıdığıdır. Bu kelimeler ne için anlam vermez ve kapalıdır? Tepesine dikilip anlam vermesine müsaade etmediğimiz için. Kelime cümle içinde anlam belirtmelidir. Onu cümle içinden çıkartırsak anlam ifade etmez. İdeoloji, anlam verebilmesi için her kavramı kendi düzeni

[151] Şeriati, Bihâru'l-Envâr kitabından, kasette anlaşılamayan birkaç Arapça cümle naklediliyor. (Derleyen)

içinde bırakmak gereken komple bir düzendir. Diğeri de her kelimenin başka yüz kelimeyi anlam kazandırdığı ve yorumladığıdır. "Allah'ın halifesi"nin manası budur işte. Bunu ideolojiden, bu düzenden ve bu birlikten ayırdığın anda bir rivayetle yüz yüze gelirsin: "İnsan, Rahman'ın sureti üzere yaratılmıştır." Sonra bunun peşinden dersin ki: ...* Bu, Bihâr'da, acayip (bir hale sokacak) şekilde yazılmıştır.[152]

Soru: Acaba Kur'an'dan, ayeti yine ayetle tefsir edebilecek net bir ilişki çıkartılabilir mi?

Cevap: İlişki, kelime kelime tefsir edilen ideolojik ilişkidir. Neticede şu anda düzenli ve kâmil değildir, yoksa birbirlerine anlam verirlerdi.

Şu halde varlığımda bir "balçık var oluş" vardır, bir de "ilahî var oluş"; bir "balçık cevher"im var, bir de "ilahî cevher". Balçık cevherden ilahî cevhere gitmek mecburi, doğal ve kemale doğru gidiştir. O zaman bu ne istiyor? "Yol", "istikamet" ve "bilgi" ister. Bilincin adı "hikmet"tir. İstikametin adı "imamet"tir. Yolun adı "din"dir. Bir yerden bir yere gitmek için ne ister? Biri, yolun nereye gittiğini görebilmeniz için bilgi ister. Biri de yolun kendisini ister. Bir diğeri ise istikamet ve rehberlik ister. Bunların hepsi vardır ve orada anlam kazanmıştır: İmamet, ileriye yürüyüşün istikameti anlamına gelir (imama tapınma anlamına değil; imamet, öne çıkma ve önderlik etme demektir). Din, yol demektir. Sırat, yol demektir. Meslek yol manasına gelir. Bunların tamamının yol anlamına geldiğini gördüğümüzde ne ile neyin arasındaki yoldan bahsedilmektedir? Âdem'deki "balçık" ile "Allah'ın ruhu" arasındaki.

Allah'a doğru yürümeyi şöyle hayal ediyoruz: Biz insanlarız, Allah ise ona doğru ilerleyeceğimiz bir yerde ya da arşta duruyor!

[152] Öyle bir adam ki bunlara artık ne diyelim?! Manayı anlamamış, onu tamamlamaya kalkıyor, ortaya çıka çıka ahtapotvari bir heyula çıkıyor. Allah'a benzeyeceğine, şeytana benziyor! "Rahmanın sureti", ilahi yeteneklerin en küçük insani derecede onda gelişmesidir. (Dinleyenlerden biri: "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanın." Şeriati devam eder:) Aynen bunu der. Bunların her biri diğerine anlam verir. Bunların hiçbiri ayrı şeyler değildir. Bir tek hakikatin değişik telakkilerdeki muhtelif ifade biçimleridir.

Hayır; biz kendimiz, kendimize doğru yürüyoruz. Bir balçık kendimiz var ve bir de ilahî kendimiz; balçık kendimden, ilahî kendimize değişip dönüşüyoruz. Bunun adı "miraç"tır. Bunun ismi "Allah'a ricat"tır. Bunun adı "Allah'a yakınlaşma"dır. Yoksa Allah'ın, bizim uzaklaşıp yakınlaşacağımız kendine özgü bir yeri bulunmamaktadır. İnsanın cevherindeki değişim, "Allah'a ricat", "Allah'la buluşma" ve "Allah'a yaklaşma" olan kendinden başlayıp başka bir kendine doğru değişimdir. Bunların tümünün anlamı vardır; Allah, benim uzak veya yakın olacağım orada duran bir varlık değildir. Her şeyin Allah'a mesafesi aynıdır. Bunun, hariçteki fiziksel ve metrik bakımdan anlamı yoktur. Allah'a yakın veya uzak olmamız, cevherimizin niteliği ve mahiyetimizin niteliği bakımındandır. Yoksa bu sigaranın Peygamber'le ve Allah'la ilgisi aynıdır. Farkı nedir? Mutlak anlamda mesafe mevcut değildir. Yakın ve uzak olmak, tıpkı Allah'a benzemek ve yabancı olmak gibi, ancak benim var oluşumda anlam kazanabilir.

Bu durumda "ihlâs"ın işte burada anlam verdiğini görüyoruz: Şu anda ben iki taneyim, "balçık-ruh"um. İhlâs -var oluşsal ihlâs- ise tek manaya gelir, yani insanın halis ruha dönüşmesi (ne kadar mükemmel). İhlâs[153], insanı mutlak ebediliğe ve mutlak kutsallığa dönüştürür. İhlâs, nedir? Kendimizden balçık boyutu gidermektir. Sonra geriye ne kalır: Mutlak kutsallık kalır; yani o ikinci yarı kalır geriye.

"Takva": Muhafaza etmek anlamına gelir. Balçığı da muhafaza edecek miyiz?! Kendimizde neyi muhafaza edeceğimiz açıktır: "Vikâye" neye karşı koyar? Bu, bizim için gayet açıktır (görüyorsunuz, bütün kelimeler o tek şeyde birbirine anlam kazandırıyor). Aynı zamanda yegâne olmak için gösterdiğim çabanın, tevhidî dünyagörüşümle bağı vardır (tevhit, evrene nispetle yegane olma görüşünün manasıdır).

Evrenin fizik ve metafizik biçiminde tasnif edilmesi, insanın ruh ve beden olarak kategorilere ayrılması, hayatın dünya ve ahiret

[153] Burada kasette "şehadet" denmiştir, ama bu doğru görünmemektedir. (Derleyen)

olarak sınıflandırılması tevhitte ortadan kalkar. (Sonuçta) tevhidî görüş, tevhidî anlayış, tevhidî hissiyat, tevhidî var oluş, tevhidî toplum ve tevhidî tarih ortaya çıkar. Bunların tamamı, tevhidin, insanî-toplumsal-tarihsel boyutların tümündeki ve nefsî var oluşun üzerindeki yansımalarıdır.

Nefsin de fücur≠takva ikiliği vardır. Onun mutlak takvaya dönüşmesi, varlığın birliğinin bir yansıması olan benim varlığımın tevhididir.

Böyle çalışırsak daha iyi olacağını düşünmüyor musunuz?... Elbette ki bunların hiçbiri çalışma değildir, bunların hepsi çalışma programıdır... Ben kelimelere anlam vermek istemiyorum, örneği üzerinden çalışacağımız bir program göstermek istiyorum sadece.

Dersim bittiğinde dışarıdan gelmekteydim. Beni çok seven ve iltifat eden bizim çocuklardan bir grup çok kaygılı görünüyorlardı. Hatta içlerinden birkaç kişi, "İran'a gitmek istiyorsun. Hiç belli değil, (acaba) hayat ve refah (için mi gidiyorsun)... yoksa ... (yani neden gidiyorsun)" diyerek bana çıkıştı. Sonra ben de kendimi söküp atmamı ve bana o kadar var oluşsal ve duygusal bağlılık hisseden çocukları kendimden uzaklaştırmamı izah için Kevir'de Evlat Aşkı yazısını yazdım. Evlat Aşkı'nda, yavrusuna bu kadar büyük aşk duyan, onu kanatlarının altına alan ve hayatının tamamını ona vakfeden kuş, birdenbire nasıl bu kadar acımasız olabiliyor da ona (gaga) vurabiliyor. Ama kuşun, yavruya vurduğu her gagayla ciğerinden bir parça koptuğunu kimse bilmez.[154] Bu bir tür mecburi ayrılış, bağımsızlığın ve hareketin başlangıcı, bir fikrin kişilere bağlılığının kalmamasıdır. Bu, düşünce üretmenin ilk adımıdır. Bir fikrin kişiye ve kişilere bağlılığı devam ettiği sürece o fikir değildir. Bu, o beyefendinin eşyası ve birikiminin bir parçadır; gözlük, baston, dolmakalem vs. gibi. Bunun değeri yoktur.

Hayırlı işlerden birisi de Hüseyniye-i İrşad'ın ortadan kalkması-

[154] Yukarıdaki cümle *Kevir* kitabının Evlat Aşkı bölümünde şöyle geçmektedir: "O, yavrusunun sırtına ve yanına vurduğu her öfkeli gaga darbesiyle kalbinden bir parçayı gagasına koyar." (Derleyen)

dır. Bu sayede pek çok fikrin adresi ortadan kalkmış oldu. O vakitler, bu sözlerin tamamının oranın malı olduğunu söylüyorlardı. Şimdi ise bu insanlar orada bulunmadığına göre bu düşünceler insanlara aittir, herkesindir. Düşünen herkesin malıdır. Artık belli bir adres ve kişi var olmadığından bu düşüncenin kabul edilmesi, yayılması ve özgürleşmesi imkânı daha da artmış ve mutlak hale gelmiştir. Bu noktadan itibaren (bu fikir) kemale erebilir. Şu anda bu durumu görebiliyorum. Pek çok şeyi kaybetmiş, epey darbe yemiş ve zarara uğramış olmamıza rağmen bunun bir değeri var. O da şudur ki artık bağlarından kurtulmuş olan çocukların her hafta bir kitapçık almadıklarını, her gün Sayın Üstad'dan yeni bir şey dinlemediklerini, kendilerinin bir şeyler üretmeye başladıklarını görüyorum. Yani tüketiciler, üreticiye dönüşmüşlerdir. Bir milyon tüketici, üç tane üreticiye eşittir. Bırakın tüketiciler kaybedilsin; bu kadar tüketiciyi ne yapalım?! Üç kuruş değeri olmayan yedi yüz milyon tüketici var. Tüketicinin ne değeri var?! Üretici önemlidir. Düşünce üreten on tane üniversite öğrencisi, on bin kişinin alkış tuttuğu bin tane Hüseyniye-i İrşad'dan daha fazladır. Gösteri düzenlemek istemiyoruz. Şu anda o üretici çocukların ortaya çıktığını görebiliyoruz. (Öyle değil mi? Siz daha iyi hissedebiliyorsunuzdur) Yani hepsi de ağzını memeye dayayıp emmek isteyen tüketici hali ortadan kalktı. Yani küçük insan süt emmeyi bıraktı, ne kadar âlâ.

"Fâtıma", güzel bir kelimedir. "Fâtıma"nın güzel anlamlarından biri, "sütten kesilmiş kız çocuğu"dur. Yani kendisi kendisinin annesi olmuştur. (babasının da annesidir aynı zamanda, nerede kaldı kendisinin annesi olmak!) Bizim neslimiz de "fâtim" bir nesildir. Bizi hep şöyle yetiştirdiler: "Üstatların gölgesini başımızda daim kıl!" Tam da merhum ve mağfur Emir Muizzi'nin duası gibi.

İDEOLOJİ (V)

... Bu kavram, din "Allah'tan bir menzil" ve bu yüzden de değişmez olduğundan ve insan aklı onun gelişim seyrinde silme, reform ve değişiklik yapamayacağından, dinin muhaliflerinin, bunu, insanlığın gelişim sürecinde dinin köhne olmasının delili telakki etmesi, ama öte taraftan da dine inananların da dinin değişmezliği gerekçesiyle, dinin yanında kalabilmek için her türlü dönüşüm ve her türlü tekâmülü reddetmesi sonucunu doğurmuştur. Hâlbuki dinin gelişmeye aykırı olmaması bir yana, hatta dinî gelişim, dinî kavramların sabit olmasına da aykırı değildir. Böyle olmasa, doğa yasaları sabit olduğu halde doğabilim tarih boyunca sürekli değişme ve gelişme halinde olur muydu? Din de tıpkı tabiat gibi sabittir, ama insanlar din ile ilişkili olarak tekâmül geçirirler; tıpkı sabit tabiatla ilişkili olarak tekâmül geçirdikleri gibi. Nasıl ki tabiatın sabit olması bilimin gelişimine aykırı değilse, dinin sabit olması da dinî ilmin gelişimine aykırı değildir. Çünkü gelişen, dinin kendisi değildir. Aynı şekilde, gelişen ve değişen, tabiatın kendisi değildir. Aksine, değişip gelişen, bizim tabiatla zihinsel bağımızdır. Öyleyse dinle zihinsel bağımız da değişip gelişmelidir.

Bu yüzden din, bin dört yüz yıl önce İslam Peygamberi'nin bildirdiği ve bir kitap biçiminde tedvin ettiği o aynı haliyle duruyor olmasına rağmen insanlar, dini anlamada kültürel olarak gelişmekte ve düşünceleri kemale ermektedir. Öyleyse din evrilmez - tıpkı tabiatın da evrilmediği ve sabit durduğu gibi-; ama dinin ilmi daima değişim ve gelişim geçirmeli, insanın manevî ve fikrî diğer boyutlarının gelişimiyle ahenk içinde olmalı, dinini tanıması da değişmeli ve gelişmelidir.

Dolayısıyla, bize hep yöneltilen "20. yüzyılın insanı olduğunuza ve dünyadaki ideolojileri, modern bilimleri ve insanlığın günümüzdeki fikirlerini bildiğinize göre dini böyle anlamalısınız" eleştirisi bir eksiklik değildir. Bilakis yerine getirmemiz gereken bir vazifedir; beşeriyetin uygarlık, kültür ve biliminin ilerlemesiyle ahenk içinde dinimizi önceki nesilden daha iyi bilmeliyiz, aksi takdirde duraklamış olacağız. Şaşırtıcı olan aydınlarımızın bizi eleştirmesi ve bizden "Orta Çağ'da kalmalısınız"(!) talebinde bile bulunabilmesidir.

Bunun sebebi, şu anda iki tip tarafın bulunmasıdır: İlki, dindar olmayan ilerici aydınlardır. Diğeri de dindar gericiler. Her ikisinin de ilerici, bilgiye dayalı ve devrimci İslam'la ilgili ortak bir yönü vardır. Bu ortak yön de her ikisinin de böyle bir İslam karşısında kendi toplumsal konumunun sarsıldığını görmesidir: İrtica, silahını kaybetmiş hissediyor, yani dinî bakımdan elinden silahı alınmış olmaktadır; din karşıtı aydınlar da çağımızda toplumsal devrim ve insana rehberlik meselesinde sahip oldukları misyon ve sorumluluk tekeli bakımından silahını kaybetmiş olmaktadır. İrtica bizi rakip olarak görüyor. Din karşıtı aydın da bizi "kuma" kabul ediyor. Kuma da her halükârda düşmandır. Düşmandan farkı, rakibiyle ortak hedefi bulunmasıdır. Yeterince açık mı?

Şu anda görüyoruz ki oldukça ilerici, sosyalist ve Marksist aydınlar bize bol miktarda eleştiri yöneltiyorlar. Bu eleştirilerde bizden, irticai dinî tavrı benimsememizi ve irticai dinî anlayışa sahip olmamızı istiyorlar. Çünkü onlar dini, irticai kavramlar olarak kabul ediyorlar. Dolayısıyla dinde fikrî ve zihinsel bir devrime muhalifler ve onu bir tür sapkınlık olarak görüyorlar. Bu nedenle -mesela- "Âdem, Allah'ın püf dediği ve hemen harekete geçen çamurdan bir heykel değil, bilakis, antropolojik bir kavram ve antropolojik felsefenin bedenleşmesidir" dediğimizde, onlar da diyor ki: "Hayır, Âdem, Kur'an'a göre, mollalarımızın Orta Çağ'da söyledikleri şeydir; Âdem, insanlığın atasıdır"! Burada irtica da dine muhalif irtica karşıtı aydınınkiyle aynı sözü söyler -bunlar birbiriyle uyum içindedir-; İslam düşmanlarının, "İslam sizin söylediğiniz şeydir" diyerek teyit ettiği bir tavrı seçmiş olduğunu gördüğümüz irtica için bedbahtlıktır bu! Çünkü onun söylediği İslam'ı ezmek çok kolaydır.

Bugün öğrettiğimiz şeylerden biri, dünyagörüşüne dayanmak ve ona odaklanmaktır. Gerçi dünyagörüşü geçmişte de vardı (hep vardı) ama günümüz aydınlarının ve dünyada bugünkü düşüncenin dünyagörüşü olarak atıfta bulunduğu dayanağı -bu vurguyu- geçmişteki düşünürler akıl edemezlerdi. Çünkü meselenin önemine vakıf değillerdi. Bundan dolayı biz de dine bağlılığımız ölçüsünce bilimsel ilerlemeye ve insanî gelişime bağlı kimseler

olarak dini daha iyi anlayabilmek için ondan yararlanmalıyız. Bu da şimdiye kadar gaybî inançlar mecmuası olan İslam'ı, aynı zamanda bir ideoloji olarak da beyan edilmiş dünyagörüşü şeklinde ele almaktır. Bu ise zihnimizin dini algılama biçimini tamamen değiştirecektir ve dini bu surette anlamak, günümüz insanına yol göstermek, meseleleri ve müşkülatı çözmek, bugünkü insanın acı çektiği çıkmazları halletmek için dine diri bir rol verebilecektir.

Dünyagörüşü dediğimizde dünyagörüşü kelimesi, "vision du monde" adındaki bilimsel kavramın ya da felsefî bir kavram olan "cosmopolitisme"in tercümesidir; "İtikadî açıdan varlığı nasıl algılıyorsun? Varlık, zihninde hangi şekilde, anlamı ne, muhtevası ne?" manasında. Doğaldır ki insan, insanın sorumluluğu, beşeri toplum, toplumsal düzen ve insanlar arasındaki ilişkiler; zihnimde özel bir biçimi olan evrende kendine özgü bir anlam kazanır. Yani insanların ilişkileri dünyagörüşüne bağlıdır ve ahlak felsefesi, davranış felsefesi, toplumsal düzen kâinat düzeniyle uyum içindedir. Evreni hangi şekilde algılarsan o şekilde ve onunla uyumlu olarak insana anlam verirsin. İnsanı nasıl anlamlandırırsan buna uygun olarak da toplumsal düzeni açıklarsın. Toplumsal düzeni ne şekilde izah edersen bu esasa göre kendin için hayat felsefesi belirler ve somutlaştırırsın. Bunlar, şimdiye dek bağımsız ve soyut biçimde incelenmiş ve bu sebeple de herhangi bir sonuca varamamış olan muhtelif kavramlar arasındaki mantıksal ilişkiler toplamıdır.

Şu anda çeşitli dünyagörüşleri vardır -tabii ki çok fazlalar-, fakat temel dünyagörüşlerinden biri, eskiden beri var olan ve insanlığın bilimsel evrimi sürecinde gelişmiş olan materyalizmdir. (Yani) dinin kemale ermesi gibi dinsizlik de evrim geçirdi. Ama ne yazık ki toplumumuzda dinî görüş nasıl durakladıysa din karşıtlığı da duraklamıştır ve onların sözünden de köhnemişlik kokusu gelmektedir. Şimdilerde bir aydın ahirete, dine ve Allah'a; cahiliye Arabının İslam Peygamberi'nin karşısına geçip yönelttiği aynı eleştirileri getiriyor! Hatta tekrarlanan lafız ve cümleler bile aynıdır. Buradan da anlaşılıyor ki din karşıtı dünyagörüşü de tıpkı bizim dünyagörüşümüz gibi duraklama ve donukluğa duçar

olmuş durumdadır. Hâlbuki bugün dine karşı mücadele eden akımlar zirveye ulaşmıştır ve geçmişte Dehriyyun/Dehrîler veya Zenâdika/Zındıklar'ın dinin temellerine ya da İslam'a ilişkin söylediklerinden daha derinliklidirler.

Materyalizm, evreni maddî öğeler üzerine bina edilmiş; hareketi, değişimi ve eylemi bilinçsizce, anlamsızca ve hedefsiz olarak gerçekleşen; evrenin tezahürlerinin ve eylemlerinin toplamı olan mekanizma biçiminde algılamak anlamına gelir; tıpkı bilinçsizce, iradesiz ve kendisi hedef belirlemeksizin bir eylemi yerine getiren; canı, fıtratı ve bedensel yapısı, kendisi mana veremese de o parıldayan ışık olan ateşböceğinin ışıldaması gibi. Bu sebeple bütün varlıkların ortaya çıkışı, hayvanların ortaya çıkışı, hayvanın evrimi, insanın ortaya çıkışı, insanın evrimi -bunların hepsi- zorunlu, kör, bilinçsiz, bir hedefi ve manası olmaksızın -kendiliğinden- gerçekleşmektedir. Her halükârda materyalizm bize öyle bir evren tanıtır ki içinde şuur, duygu, hedef, anlam ve bilinçli mantık mevcut değildir. Hiç kuşku yoktur ki böyle bir evrende insan maddî dünyanın peşine düşer; bu şekilde tarif ettiğimiz ve sınırlarını anlattığımız maddî âlemin çerçevesinden de dışarı çıkamaz. Çünkü maddî dünyanın dışında hiçbir şey yoktur ve hiçbir anlam söz konusu edilemez. Doğal olarak ve mantıken materyalizm iki noktaya varır: Biri, insanî determinizmle sonuçlanmasıdır. Zira insanın iradesini ne kadar büyütürsek büyütelim ve onu irade sahibi sayarsak sayalım, iradesi maddî yasaların mecburi ve kör sonucu olduğundan insanların iradesi maddî nedenlerin zorunlu sonucu olacaktır. Yani iradenin kendisi de adını irade koymuş olsak bile, cebirdir. Marks der ki tarihi insanlar yapar; tarih, insanların üretimidir. Yani? İnsan, bu durumda tarihin determinizmin ürettiği ve kahramanların yaptığı bir şey olmadığını, tesadüf olmadığını, hedefsiz ve manasız olmadığını; hatta bunun aksine, belli bir hedefe doğru hareket ettiğini, devrimlerin, dönüşümlerin ve değişimlerin ortaya çıkışının, medeniyetlerin inşa edilmesinin, dinlerin ortadan kalkması ve yerlerine yenilerinin gelmesinin, bütün bunların insan iradesi tarafından yapıldığını sanabilir. Bu cümleden böyle anlaşılmaktadır. Bunun üzerine soruyoruz: "Çok güzel, peki o zaman tarihi yapan insan-

ların iradesi -iradenin kendisi- nereden gelmiştir?" Diyor ki bu irade, iş araçlarının dönüşmesiyle üretilmiş bir şeydir. Yani bir çiftçi bel, kazma, saban ve pullukla çalıştığı için öyle düşünür, o psikolojiye sahiptir ve o hedeflere yönelir; eğer bu bel, kazma ve saban makineye, traktöre veya otomobile dönüşürse düşünce biçimi de değişir. Nitekim bir işçinin düşünme biçimi bu nedenle bir çiftçininkinden farklıdır. Şu halde iş araçları değiştiğinde düşünce biçimi ve iradesi de değişecektir. Pekâlâ, bu iki öncülün sentez ve sonucuna bakalım o zaman: Tarih ve insanın kaderi, insanların eliyle ve insanların iradesiyle yapılır. İnsan iradesi nereden gelmiştir? Zorunlu olarak ve bilinçsizce değişime uğrayan üretim araçları tarafından yapılmıştır. Öyleyse ne oldu?! Bunun insan tarafından yapılmasının övünülecek yanı nerede? İnsanın başına en büyük iftihar tacını koyuyorsun ve onu kendi kaderini yapacak iradeye sahip olmakla taltif ediyorsun ama "Bu irade nereden geliyor?" dediğimizde üretim araçlarının sonucu olduğunu söylüyorsun! Şimdi o tacı geri almış olmadın mı? Evet, ondan geri aldın![155] Dolayısıyla işin başında tarihin üretim araçları eliyle yapıldığını söylemeliyiz! Böylesi doğru değil mi?!

İşin sonlarında, tarihsel determinizmin insanın misyonunu ve aydınların misyonunu yok ettiği, bu noktaya çok önem veren Marks'ın dikkatini çekti. Bunun üzerine çaresizce kalktı "praksis" (Praxis) adında bir mesele ortaya attı. Praksis kelimesi, çevresini değiştirmede insanın eyleminin rolü anlamına gelir. O zaman burada neyin itirafı var? Marks'ın ortaya attığı tarihsel determinizm iyiydi, ne için? Çünkü insanî meseleler birkaç boyutludur. Bazen bir meseleyi yok edebilmek ve bir çirkinliği ortadan kaldırabilmek için bir ilkeye dayanırız. Sonra bakarız ki bir başka yerden bir diğer zaafa maruz kalmışız. Çünkü haydutlar, kabadayılar, faşistler, sağcılar vs. der ki "tarihi kahramanların iradesi yapar",

[155] Bu şuna benziyor: Zengin sofra hazırlamış eşiyle övünen bir koca (birileri bu "şaka"lardan yapar!), "Hanım elleriyle pişirdi, bunların hepsi hanımın el emeği; hanımın hünerli parmakları, bütün bunları onun aşçılığı yaptı ve pişirdi" övünmesini yaptığında, ona derler ki: "Hanımın bu aşçılık hüneri nereden geliyor, bunları nasıl yaptı?" Bunun üzerine "Restorana telefon etti, çarşıdaki kebapçıdan getirdiler!" demesiyle önceki övgülerin tamamı lağvedilmiş olur.

"tarihi peygamberler yapmıştır", "tarihi büyük keşişler yapmıştır", "tarihi din yapmıştır", "tarih tamamen tesadüftür, çeşitli tesadüflerin toplamıdır, ilerleyebilir, aniden gerileyebilir, -Napolyon'un dediği gibi- hesabı yoktur". O "hayır, tarihin hesabı vardır, dakiktir ve bu da kesin biçimde ilerlemedir" diyebilmek için, bütün yenilgilerimize ve zaaflarımıza ve gücün bütün o gelişmesine rağmen adaletin gerçekleşmesinin kesin olması için İmam-ı Zaman'dan çıkardığımız mananın[156] aynısını tarihin determinizminden çıkarıyor ve diyor ki "papanın kudretine rağmen, kapitalizmin kudretine rağmen, işçileri sömüren kapitalistlere bağlı sosyologların ve bilim adamlarının kudretine rağmen, dünyayı yağmalayarak gücünün zirvesine ulaşmış sömürücü sınıfa rağmen, kapitalizmin şu anda teknolojiyi, makineyi ve bilimi kendisi için istihdam etmesine ve bütün zamanlardan çok daha güçlü ve çok daha bilgili olmasına rağmen, tarihin hareketi zorunlu olarak maddî yasalar esasına göre ilerlediğinden senin ve benim irademizden uzak, işçi kitlelerin kurtuluşuna, sömürücü ve egemen sınıfın ise sarsılmasına, düşüşüne ve yok oluşuna doğru yürümektedir; sizin yok oluşunuz ve halk kitlelerinin zaferi kesindir." Şu halde o, tarihi neyin üzerine oturtuyor? Zorunluluk, bilimsel determinizm, "Ne yaparsan yap yok olacaksın, nereye başvurursan başvur yıkılmaya mahkûmsun, bu işçiyi nasıl sömürürsen sömür, onu elinin altında tutmak için ne şekilde eşekleştirirsen eşekleştir, ona nasıl bakıcılık yaparsan yap; süslenme, tüketim, zillet, ideoloji ve din ile her ne şekilde oyalarsan oyala o zorunlu olarak devrime doğru ilerleyecektir."

Pekâlâ, tarihin determinizmi gerçekten de o sırada bu işi yapıyordu, bütün işçiler tarihin zorunluluğu felsefesiyle silahlanmışlardı ve zaferin kendilerinin olduğuna emindiler -çünkü mecburidir, tıpkı müminin, gelecekte zaferin imana ait olacağından emin olması gibi-; zorbalar, sömürücüler ve egemen sınıflar onların zihninde bile yok olmaya mahkûmdu. Bunların hepsi tarihin determinizmine inancın mucizesiydi.

156 İmam-ı Zaman idesi, bunların hepsini ortadan kaldırır, bizi umutsuzluktan kurtarır ve tarihin geleceğine, insanlığın geleceğine, hakikatin geleceğine ve adaletin geleceğine olan inancımızı tahkim eder.

Ama sonra tarihin cebrinde bir sorun ortaya çıktı: Nasıl ki zorbaların iradesi, egemen sınıfa bağlı sosyologlar ve bilim adamlarının iradesi, sağcı politikacılar, liderler ve işçi düşmanlarının toplumsal yapı ve tarihin hareketi üzerinde bir etkileri yoksa mücadeleyle toplumu değiştirmek, egemen düzeni ortadan kaldırmak ve işçi sınıfını işbaşına getirmek isteyen aydınların iradesinin de etkisi yoktur! Hâlbuki sen, tarihin determinizmiyle kahramanların, liderlerin, politikacıların ve zorbaların iradesini yok ettin; toplumun kaderinde etkisi olabilecek onların düşmanı insanların iradesini de silip attın. Burada biz bir kere daha insanî determinizme maruz kalmış oluyoruz. Beni Ümeyye'nin, "Budur, başka bir çare de yoktur; irademizin de işin yazgısında, olaylar ve haller üzerinde hiçbir etkisi bulunmuyor" diyebilmemiz için zekice bize dayattığı determinizmin aynısına, yani tarihin determinizmine. Marks da farkında olmadan düşüncesinde aynı sonucu vermektedir.

Bundan dolayı, henüz tarihin determinizmi gereği devrimin bilimsel aşamasına varamamış kabileci bir toplumda, bir feodalite toplumunda ben, benim emsalim, benim gibi onlarca, binlercesi, kararlılık, irade ve bilgiyle tarihin determinizminin hilafına, mesela burjuvazi ve kapitalizme doğru gitmekteyken feodaliteden sonra toplumu sosyalizme götüremeyiz. Neden?! Çünkü tarihin determinizmi irademe egemendir ve dolayısıyla iradem de tarihin determinizminde yok olmuştur. Öyleyse insanın kendi kaderi üzerinde etkisi yoktur. O cephede ilerici olan tarihin determinizminin, bu cephede gerici olduğunu görüyoruz. Şu anda tüm dünyada, devrimi boğmak ve mevcut durumu meşrulaştırmak isteyen hilekâr sağcıların aynı tarihin determinizmine dayandıklarını görüyoruz. Şimdilerde diktatörler, eskiden olduğu gibi bıyıklarını parlatıp, ellerine kırbaç alıp "söylüyorum işte, kaybol...!" diyerek ortaya çıkmıyor, (bilakis) mevcut durumlarına tarihin determinizmi esasına göre bilimsel izah getiriyorlar: "Zorunlu, nesnel ve toplumsal şartlarımız henüz demokrasi ve sosyalizme ulaşma aşamasına erişmiş değildir"! Bu davranış ve bu söz kimindir? "Devrim ve demokrasi benim ve senin iradenle meydana gelmez; toplumun nesnel koşullarının zorunlu sonucudur. Bu nesnel koşullar var olmazsa ne kadar parlatırsak parlatalım faydası yoktur" diyen tarihin determinizminin. Yeterince açık değil mi?

Tarihin devrimci determinizminin ne olduğunu görüyoruz: Diktatörler, sağcılar ve kabadayılar için söz bilimi oluyor. Sonra öyle bir şekle bürünüyor ki yetmiş yıl önce geri kalmış bir ülkede demokrasi gerçekleşebilmişken, ondan yetmiş yıl sonra gerçekleşemiyor! Yani pratiğe dökülemiyor.

Burada (Marks), tarihin determinizmini düzeltebilmek için kalktı praksise vurgu yaptı. (Çünkü) bir yandan aydınlara "gelin, toplanın, bildirin, mücadele edin, güçlenin, parti kurun, devrim yapın" diyor; öyleyse insanların iradesine inandığı anlaşılıyor. Onların eyleminin toplumsal düzeni değiştirmede etkisi olduğuna inandığı anlaşılıyor. Bunun için eyleme çağırıyor. Doğru mu?

Nübüvvetin alameti, İslam'ın ve bütün dinlerin (insanı) davet etmesi ve insanın iradesine inanmasıdır. Yoksa zorunlu olan insana kimse çağrıda bulunmaz. Kendi iradesiyle hayır ve şerri seçemeyecek kişi asla davet edilemez. Özgür (insan) işe çağrılır ve sorumlu kabul edilir.

Bundan dolayı Marks, bir taraftan felsefî olarak tarihin determinizmine dayanıyor, ama siyasî ve sosyal bakımdan da aydınların sorumluluğuna ve işçileri zorlamaya vurgu yapıyordu. Yani insan, "eyleme geç, iradeni işe koş" biçiminde zorlanabilmesi ve devrime çağrılabilmesi için tercihte bulunabilmeli ve iradesi etkin olabilmeliydi. Dolayısıyla devrime davet ettiğinde tarihin determinizmine rağmen insan eylemini resmen tanımak gerekiyordu, (resmen) tanımak; bu nedenle sonlarda praksis meselesi üzerinde durmaya başladı. Praksis, görünüşte tarihin determinizmini dengeledi. Bu yüzden şu anda hangi sosyalist ve Marksist'le konuşsak der ki "Biz praksise inanırız, yani tarihin determinizm temelinde yürüdüğünü kabul etmemizin yanı sıra, insanın iradesinin doğurduğu eylemi de praksis ilkesine göre tarihsel ve toplumsal düzenin değişmesinde etkili görürüz." Bu övgüye değerdir. Ama yine de diyoruz ki "Praksisi -insan iradesinin eylemi- gerçekleştiren irade nereden geliyor?" Diyor ki: "Tarihin determinizminden"! Bu durumda yine (irade) yok edilmiş oldu. Marks neden böyle bir çelişkiye maruz kalıyor? Acaba bizim kadar şuuru yok mu ki praksise dayanmanın, evrenin zorunlu ve maddî olmasına

dayanmakla çelişki oluşturacağı noktaya varıyor? Kesinlikle hayır. Çünkü (Marks) et yığını bir aydın değildir; "Dünyanın hiçbir hesabı yoktur, bir hiçtir, materyalizmin ne tanrısı vardır, ne de yarını, öyleyse hazlara, serseriliğe, hayatını en iyi biçimde yaşamaya ver kendini, canın ne istiyorsa yap" demiyor. Böyle bir çağrısı yoktur. Bu çağrıyı yapsaydı materyalizm ve determinizmle uyum içinde davranmış olurdu. Nitekim geçmişte materyalizm hep "umursamaz olma" düşüncesinin altyapısı olmuştur: "Başı sonu olmadığından feleğin olayları böyle", materyalistliktir. Ne tanrı vardır, ne hesap, ne kitap, ne hissiyat, ne şuur-hiçbir şey. "Başı sonu olmadığından feleğin olayları böyle". Bu durumda karar vermek ve bir insanî hedefe varmak gerektiğinden söz edilemez artık; (bu) asla o dünyagörüşüne uygun bir şey değildir.

Şiirin ilk yarısı dünyagörüşüdür, ikinci yarısı ise ideolojidir. Dünyagörüşünden çıkmaktadır, (ve onunla) uyumludur; bilimsel sonucu da bu dünyagörüşüyle uyum içindedir:

Başı sonu olmadığından feleğin durumları böyle / Sâkinin hevesinin başında, şarap elde önce

Doğru söylüyor. Öyle değil mi? Materyalizm, hayattaki umursamazlık, gamsızlık ve sorumsuzlukla ahenk içindedir. Tanrısızlık, evrenin manasızlığını çağrıştırmıyor mu? Tanrı, evrenin anlamıdır. Bundan dolayı evrende tanrısızlık ve tanrısız dünyagörüşü, manasız insangörüşünü gündeme getirir. Tanrısız evren, kâinatı anlamsızlaştırır. Evren manasızlaştığında insan da sorumsuzlaşır. İnsan sorumsuzsa, bir hedefi yoksa ve benim için bir ideali söz konusu değilse kendiliğinden, içgüdüsel olarak hazza ve epikürizme yönelir. Epikürizm, hazperestlik mektebidir. Nitekim herkes onu izah etmek için geçmişte materyalizme istinat ediyordu-bunlar birbiriyle uyumludur.

Dolayısıyla geçmişte Yezid (gibilerin) materyalizme yaslandıklarını görüyoruz. Çok ilginç! Bugün o kadar iddia ediliyor, "Materyalizm mücadelenin, özgürlüğün, adaletin vs. bilimsel altyapısıdır." (Hâlbuki) geçmişte tam aksi olduğunu görüyoruz: Yezid materyalizme dayanır! (ne o dünyadan bir haber var, ne de vahiyden; ne din, ne inanç, ne de tanrı -hiçbir şey yok-; bu, Beni

Haşim'in susturmak için oynadığı bir oyunuydu, bu sözleri kendisi uydurdu!) Bu durumda en eski aydınımız kimdir? Tanrıyı, yarını ve meadı reddeden Yezid'dir. Neden? Çünkü tanrısızlık ahlakta umursamazlığı, davranışta hiçbir şeyden korkmamayı ve hayatta bütün saygınlıkları ve kutsalları hiçe saymayı onun için meşrulaştırmaktadır. O, evrende hiçbir güç karşısında kendisini kayıt altında ve sınırlı görmemektedir.

Bu durumda Dostoyevski'nin "Tanrı olmazsa her şey mübahtır" sözünün ne kadar çarpıcı olduğunu görebiliriz. Gerçekten mükemmel: "Tanrı olmazsa her şey mübahtır" O zaman sadece insanoğlunun, tanrıya ve hesap kitaba inanç olmaksızın da insanî değerlere istinat eden hissiyatı vardır.

Burada, gerçekten öngörülemeyen bir şeye dönüyoruz: Allah'a inandığımız için bir suçlama olarak bize "idealist" diyorlar. Allah'ı inkâr eden kendilerine de "realist" (diyorlar)! Biz de diyoruz ki: Çok güzel, bunu kabul ediyoruz. Ama o zaman da sen umursamazlığa davet etmiş oluyorsun, "Allah mübarek etsin"! Bu da senin akımın işte! Fakat sen, benim gibi, hatta benden daha iyi hayatta ve ahlakta insanî değerlere yaslanıyorsun, (hâlbuki) dünyada materyalizme dayanmıştın. Bana diyorsun ki "Evrenin hiçbir hesabı kitabı, şuuru, hedefi ve manası yoktur; insan hayatı da bir hedef için yaratılmış değildir, bu dünyada ona bir misyon yüklenmemiştir, çünkü evrenin şuuru yoktur". Ama sonra kalkıp beni, maddî hayatımı, maddî varlığımı, iktisadî menfaatlerimi bir ideal için feda etmeye çağırıyorsun. O ideal nedir? Sömürüyle mücadele, iki nesil, üç nesil sonra da sömürüyü yok etmek; benim olmayacağım, eylemimin sonucunun da ne benim maddî varlığıma, ne de iktisadî çıkarlarıma yarayacağı bir zamanda. Bundan dolayı ben, dünyada maddenin asıl olduğunu itiraf ettiğimde eylemimde ve zulümle mücadelemde maddî varlığımı, iktisadî çıkarlarımı ve içgüdüsel hazlarımı hangi sebeple yok edebilirim? Ne için? "Özgürlük için". Özgürlük benim içim ide değil midir?

"İde" ve "madde"nin kimi zaman birlikte (iç içe) olduğunu görüyoruz: Bir şey bir kimse için ide -ahiret-, başkası içinse madde -

dünya- olabilir. İşçiler grev yaparlar ve maaşlarına zam alırlar. Hedefleri ide değildir. Bu manası değildir, maneviyat değildir, değer değildir; nedir? Maddî çıkarlardır. Esas itibariyle bunun adı, "üç tümen, beş tümen para istiyorum, başka da bir şey istemiyorum"dur. Çok güzel, onun için ide değildir, mana değildir ve değer de değildir. Ama ben bir aydınım, bir esnafım, zenginim -maaş almıyorum-, din adamıyım, üniversite hocasıyım, şairim, ressamım, tüccarım vs., başka bir şey nedeniyle geliyor ve bunlara katılıyorum. Bunlar için bildiri yazıyorum, tezahürat yapıyorum, dertleriyle dertleniyorum, gazetede yazıyorum, kendimi belaya bulaştırıyorum, kendim için sorun icat ediyorum. Bu meselede benim dert ettiğim şey ile işçinin dert ettiği şey birbirinden farklıdır: Onun için hedef maddîdir, ama benim için hedef manevîdir, idedir. Onun için materyalist olmak izah edilebilir bir şeydir. Çünkü madde dışında bir şey yoktur. Şimdi de daha fazla maaş alabilmek için -nitekim bu gerçek bir şeydir, realitedir, gerçekliktir- grev yapmıştır. Ama (materyalist aydın) bana "Bunların hedeflerine ve çıkarlarına ulaşabilmesi için kendi menfaatinden vazgeçmelisin" dediğinde bu benim için bir değerdir. "Belaya bulaşıyorum" diyorum, "sabret" diyor. "Baskıya uğruyorum, beni tehdit ediyorlar" diyorum, "tahammül göster" diyor. Beni öldürmek istiyorlar, "kabullen" diyor. Buna çağırmıyorlar mı? Evet, çağırıyorlar, çünkü bu değerler temelinde yükümlülükleri vardır. (Çünkü) Marksizm bu değerlere dayanmaktadır. Diyorum ki: Çok güzel, bundan dolayı şu anda bir aydın olarak bir değerin karşısında duruyorum.

André Malraux gibi bir aydın, İspanyalılar Franko'ya karşı mücadele ettikleri için Fransa'dan ve rahat yazarlık masasından kalkıp geldi, İspanya dağlarında omzuna tüfek aldı ve canını tehlikeye attı. Sırf İspanyalılar özgürlüklerine kavuşsunlar diye. Yahudi bayan, Fransız Yahudisi Madam Mişon (biz dindarların gerçekten şansı ve namusu!) gelip İsrail'e karşı savaşan el-Fetih'e katıldı. Hadi El-Fetihçiler konusunda denebilir ki Filistin'e ve Beytülmakdis'e ulaşacaklar ve yersiz yurtsuz olmaktan kurtulup ekmek, su ve hayata kavuşacaklardır, ama sen ne için kendini sâkin hayatından, ekmek ve suyundan edip de avareliği seçiyorsun? Yurtsuzluk

onlara dayatılmıştır (ama) senin için seçtiğin bu yurtsuzluk ne anlam ifade ediyor? Seninle hiçbir bağı bulunmayan başka bir kavmin çıkarı için kendini reddediyorsun, bunun sonucunda da ölümden ve bedbahtlıktan başka bir şey alamayacaksın.

İnsan şu anda bir değer karşısında yerini almıştır; bir çekim ve güdünün ortaya çıkışıdır bu, maddî çıkar değildir, aksine onları yok etmektir.

Evet, şimdi ben, tevhidî dünyagörüşü esasına göre, işçinin ücretine zam yapılması nasıl harici bir gerçeklikse, bu değerin de aydın için, Madam Mişon için dünyada Tanrı adına harici bir gerçeklik taşıdığına inanmaktayım. O işçi için hedefinin harici gerçeklik taşıması ve dış kaynağı bulunması, onun fabrikanın kasasında durması ve sermayedarın parası olması gibi (hayale kapılmamıştır, nesnel ve gerçekçi bir şeyi istemektedir), bu Madam Mişon da kendisini bir değer için yok ederken o saiki kendinde harici gerçeklik olarak meydana getirmiştir. Yani hayale kapılmamış ve duygularına yenilmemiştir; çünkü değer, tevhidî dünyagörüşünde harici gerçekliğe sahiptir. Nitekim dedik ki Allah(tır, yani) aşkın değerlere sahip bir varlıktır. Bu da değerlerden biridir. Bundan dolayı o kendisini bir değere feda edebilmiştir; üstelik de kâr gibi, dış dünyada gerçekliği bulunan bir değerdir o. Nihayetinde kendisini değer için feda eden kişinin derecesi çok yüksektir. Ücreti için mücadele eden kişinin derecesi ise daha basittir ve daha aşağıdadır. Ama şu anda dünyada değerin varlığını inkâr eden, toplumda ve maddî hayatında da hissedemeyen ve elde edemeyen kimse, kendisini feda ettiğinde hayali feda etmiştir, ideyi feda etmiştir. Bu durumda kim idealisttir, kim realisttir?! (Bu çok ilginç!) Ben ve dostum, her ikimiz de mücadeleciyiz; her ikimiz de canımızı başkaları için verebiliriz. Burada bizi bataklığa sürüklemek istiyorlar, hiç kimse yoktur, kimse de görmez. Bense kendi yalnızlığımda (bile) bu düşmana gülümsemem, çirkinlik ve batıla "evet" demem, görüyorum ki dostum da böyle davranmaktadır. Dolayısıyla şimdi biz -her ikimiz- yaşantımızı ve geleceğimizi göz ardı etmiş durumdayız; (o kadar ki) aslında ölü ve cansız bir bedene dönüşüyoruz, çürüyoruz ve top-

rak oluyoruz. Çünkü işte bu yalnızlık köşesinde bu batıla, bu düşmana, bu çirkinliğe, bu saldırganlığa ve zulme onay vererek gülümsemeyeceğiz, teslim olmayacağız, biat etmeyeceğiz. Ben burada hayatımı neye feda ettim? İnsani takvaya ve kendi ihlâsıma (feda) ettim. Ne için? Kendi halis ve insanî cevherimi, evrende değerlerin kaynağı olan ve benim için de gerçeklik taşıyan var oluşun bir ayeti kabul ediyorum. Ama bunu inkâr eden senin için özgürlük bir idedir. Sen özgürlük idesine feda olmuşsun, bense, hepsi de varlığın evrende beni aydınlatan yansımaları olan değer, yücelik, cesaret, gayret ve insan cevherinin ihtişamı adındaki gerçekliğe; özümdeki ihlâs, takva ve temizliğe feda oldum. Bundan dolayı benimki realizm, sense (idealistsin).

(Dünün materyalist dünyagörüşü)[157] keyif, eğlence, serbestlik ve bütün kayıtlardan azade olma biçimindedir. Buna bir itirazımız yok. Hayat felsefesi ve ahlakıyla uyumlu, mütenasip bir dünyagörüşü vardır. Ahlak nedir? Ahlak, yaşadığımız hayatta esas aldığımız değerler bütünüdür. Bu ahlakın tarifidir. Birisinin ahlakı gamsızlık, laubalilik ve boş vermişlik temelindedir. Neden? Çünkü dünyagörüşü hiçlik ve tanrısızlık temeline dayanır. Fakat bugünün materyalisti dinî ahlakı ve Hıristiyan ahlakını almıştır. Şu anda Avrupa'da sosyalistlerin ve Marksistlerin aldığı ve istinat ettikleri ahlak Hıristiyanlıktan alınmıştır: Gayret, heyecan, takva, zulümle mücadele, adalet talebi, hak arayışı, maddeci hayatın reddi, içgüdüsel yaşamaya tepki, bir bütün olarak bireysel dünyevi hayata ve bireysel güdülere ve çıkarlara itiraz, bunların hepsini aşkın ilkeler yolunda ve insanî faziletler uğrunda terk etmek, kendini bu erdemleri esas alarak yetiştirmek. Bunlar, dinden çıkarılmış idelerdir. Peki, ama dünyagörüşünü nereden aldı? Yunan materyalizminden ve Batı'nın maddeci dünyagörüşünden aldı; Feuerbach gelene kadar. Onun, idealist ahlak tarafında olduğunu görüyoruz. Biz de tevhidî dünyagörüşüne sahip olarak, aynı ahlaka (sahibiz). Her ikimiz de ahlakta eşitiz; yani Marksistler ve dindarlar -her ikisi de- ahlak konusunda müşterektirler. O

[157] Bu bölümde kaset silinmiş ve ( ) içindeki kelimeler tahminle konmuştur. (Derleyen)

da dinî ahlaka bağlılığını itiraf eder ve ona dayanır. Hatta bugün görüyoruz ki bizden bile çok istinat ediyor ona. Kun lizzalimi hamsen ve lilmazlumi hısmen.[158] Kimlerdir bunlar? Dindarlar mı, onlar mı? Bunun kendisi dinî bir şey değil midir? (Niçin), dinî ahlaka bir çağrıdır. (Fakat) dünyada sadece müminlerin onu icra ettiğini görüyoruz. Ama meselenin ideolojik izah olduğunu söylemek istiyorum. Nitekim ideolojik izahta, ilahî dünyagörüşüne sahip kimse için ahlak realitedir, realizmdir, gerçekçiliktir. Ama maddeci dünyagörüşüne sahip kişi için ahlak, yani değere dayalı ve ilahî ahlak idealistçedir, idealdir, idedir; yani dış âlemde var olmayan zihinsel kavramlardır. Fakat benim için bu zihinsel kavramlar dış âlemde vardır ve benim ahlakımın temeli ve mevkii söz konusudur. O halde ben realist biriyim.

Bu meseleyi nerede gündeme getirsem, bizim Marksistler, okuryazarlıkları az olduğundan ve pek bilgileri bulunmadığından bu meseleyi benim söz konusu ettiğimi sanıyorlar; (dolayısıyla da) bana cevap yetiştirmek için bir şeyler söylüyorlar. Hâlbuki bu çelişkiyi kendileri de anlamış durumdadırlar: Georger Politzer bunu şöyle halletmiştir (bakın ne kadar gülünç duruma düşüyor, ortada bir çelişki olduğunu hissetmiş ama): "Biz, felsefede materyalist, ama ahlakta idealistiz." Bu, benim "çelişki" olarak adlandırdığım şeydir işte.

Bu değerlerle uyum içinde bir dünyagörüşüne sahip olan dindarlar neden uygulamada materyalistlerden daha geridirler; hatta tam aksine şu anda dünyagörüşümüz idealisttir, ama ahlak felsefemiz materyalisttir (şimdilerde böyleyiz)? Bunun sebebi, dinin bizim için bir dünyagörüşü ve ideoloji olarak gündemde yer tutmamasıdır. (Bilakis) âdetler, gelenekler, tabular ve inançlar bütününden ibarettir. Biz de bunlara bağlılıkla dinimizi elde ediyoruz.

Şehir dışına çıktım ve meseleden uzak kaldım.[159] Fakat bunlar

[158] "Zalime hasım, mazluma hısım ol" (İmam Ali) (Derleyen)

[159] Kasetten deşifre edilen söyleşide, önceki sayfada sona eren ve bu sayfada başlayan kısım arasında bir bölüm bulunuyor. Bu bölüm, nispeten konu uyumsuzluğu ve asli metnin dışında kalması nedeniyle "Tabu şefaat ve ideolojik şefaat" başlığı altında "Ekler" bölümüne aktarılmıştır. (Derleyen)

da lazımdır. Bunlar, pek çok sözden daha iyidir. Bunlar, insanın var oluş tecrübeleridir. Bunlar, insanın kitaplarda okuyup aktardığı meselelerden başkadır. Evet, gidip kitapları okuma veya konuşulanı dinleme şansına herkes sahiptir, ama insanın var oluş tecrübesi, hayat içinde ömrü boyunca, çatışmalarını ve ilgilerini hissettiği ve üzerinde etki bırakan bir şeydir.

...[160] Bu (rivayet) tabu bilinen anlamıyla ne kadar yoz, ne kadar irticai ve çirkin: Ali'nin dostluğu bir zırh gibi, tenini demirden yapılmış hale sokar; öyle ki hiçbir kötülük ona işlemez. Yani göstermelik olmamalıdır! Gaybi bir güç biçiminde değil, eğitim ve terbiyeden geçmiş ruhsal bir güç şeklindedir.

Bundan dolayı istinat edilmesi gereken mesele, -söylediğim gibi- bütün ayetlerin birbiriyle mecburi ilişkisinin bulunduğu bu dünyada, Marks'ın içine düştüğü çıkmazın tevhidî dünyagörüşünde nasıl olup da bir sorun olarak asla akla gelmediğini görmemizdir.

"Bekleyiş", Tarihin Determinizmi ve İnsan İradesi

(Marks) bir taraftan tarihin bilimsel olduğunu ve bilimsel yasalara göre hareket ettiğini; göstermelik, tesadüfi, canı istediği gibi öyle böyle olmadığını söylemek istiyor. Güzel, bu gayet ilerici ve mükemmel bir şey. Çünkü tarih gerçekten de zorunluluk esasına göre hareket etmiyorsa bir de bakıyoruz ki biz kaybetmişiz; din düşmanları, insanlık düşmanları, kitlelere düşman olanlar her geçen gün hâkimiyet kazanıyor, zaferden zafere koşuyor ve başarılı oluyorlar. Biz ise gün geçtikçe ve devamlı olarak geriliyoruz.

O halde dünyadaki mevcut duruma rağmen insanın; felsefî umutsuzluk, siyasî umutsuzluk ve toplumsal umutsuzluk yaşamamak için insanî idealleri ve hakikatleri bizde diri tutabileceği ve onlara inanmamızı sağlayabileceği etken nedir? Biri, ideolojimizdeki "bekleyiş"tir -açıklandığı şekliyle değil tabii ki-. Diğeri de bilimsel ideolojideki tarihin determinizmidir: Zorunlu olarak zafer kazandığına göre, öyleyse benim filan darbenin olmasından,

[160] Burada dinleyicilerden biri, pek anlaşılamayan Arapça bir rivayete değiniyor. Ama rivayetin anlamının aşağı yukarı şöyle olduğu anlaşılabiliyor: "Ali'nin dostluğu, insanı günahtan koruyan zırh gibidir." (Derleyen)

falanın işbaşına gelmesinden, Amerika'nın filan yerde bilmem ne yaptığından, CIA'nın başarısından falan sarsılmam ve umutsuzluğa da kapılmam. Çünkü bunların hiçbir etkisi yoktur. Bunlar uçup gidecek köpüklerdir ve tarihin akışı denize mutlaka ulaşacaktır; zorunlu olarak hiç kimse buna engel olamaz. Burada önünü alsan öte yanda kendisine yol bulur. Orada engellesen bu taraftan yolunu bulur ve akar. Bu (akıntı) mutlaka (ileriye doğru) yürüyecektir. Bu bir inançtır, itikattır ve tarihsel iyimserliktir.

Ama öte yandan da tarihin determinizmi neyi yok eder? İnsanın rolünü. (Tarihin determinizmi) o taraftan ne kadar güzeldir, (fakat) bu tarafından ele aldığımızda (öyle bir biçime dönüşür ki) "eğer (tarihin determinizmi) kendisi ilerleyecekse, eğer İmam gelecekse ve bütün işleri yoluna koyacaksa ben ve sen ne yapacağız? Görevimiz nedir? Çünkü o gelmeden önce ne kadar çabalasak ve ortalığı pırıl pırıl yapsak da boşunadır; hatta daha da kötüdür, çünkü üstelik bir de başarılı olduğumuzu düşünürsek toplumu geçici de olsa ıslah etmişiz ve onun gelmesini geciktirmişiz demektir. Zira o, her yeri fesat kapladığında gelecektir. Dolayısıyla Hazret'in zuhurunu hızlandırabilmek için onun geliş şartlarının gerçekleşmesini sağlayacak şekilde fesadı yaymaya odaklanmalıyız. (Bu durumda) sorumluluğumuz kalkmış olmaktadır." Görüldüğü gibi bekleyişin anlamı, tarihin determinizminin anlamıyla aynıdır: Bir taraftan ilericidir, hakikate ve hakkın zaferine imanımızı kesinleştirir; öte yandan da zorunlu olarak, kendiliğinden ve otomatik biçimde hareket eden toplumsal yasalardan uzak, maddî etkenlerden uzak, tarihin determinizminden uzak kendi irademizle kaderimiz üzerinde etkimiz bulunduğuna inancımızı kaybederiz. İyi de niçin? Şunun için ki sadece madde mevcut bulunduğu, başka da bir şey olmadığında; irade de maddenin insandaki zorunlu yasalarından meydana geldiğinde, bir şeyi yapmayı irade etsek bile aslında maddî etkenler gereğince irade etmişiz demektir, kendi isteğimize göre değil. Öyleyse bu irade de insanın elinde olmayan dış nesnel koşullara tabidir. Neden? Çünkü materyalist dünyagörüşü hem maddeye, hem de ide adında, insan adında, irade adında, şuur adında maddeden uzak ve ayrı bir şeye inanamaz. İnsanın şuurunun onun

alınyazısında etkisi bulunduğunu söylediğim vakit, o alınyazısı maddî yasalara göre şekillenir ve şuur, maddî yasalardan ayrı, zorunlu sebep-sonuç zincirinden ayrı, maddeden ayrıdır. (Fakat) materyalizm varlığın birliği/vahdet-i vücûd olduğuna[161] ve madde dışında bir şey düşünülemeyeceğine göre, maddeden ayrı insan şuurunu ve maddeden ayrı insan iradesini teyit etmek mümkün değildir, bu yüzden de (onu inkâr etmek) mecburidir.

Diyalektik ve Onun Materyalist Dünyagörüşüyle ve Tevhidî Dünyagörüşüyle İlişkisi

İnsan ve çevre arasındaki karşılıklı diyalektik ilişki -çevre insanı oluşturur, insan da çevreyi- ve ide ve madde arasındaki karşılıklı ve iki taraflı diyalektik ilişki -yani insan maddeyi değiştirir, madde de insanı değiştirir- varlığı maddî bir beden -zorunluluk esasına göre hareket eden- olarak görmemizin yanı sıra, aynı zamanda şuur ve mutlak irade sahibi olarak da gördüğümüz yerde mümkündür sadece. O zaman toplumsal hayatta, tabiat karşısında derim ki: Tabiat Allah figürünün tezahürüdür ve ben Allah'ın iradesinin tezahürüyüm.

Öyleyse, insanın maddeye tesir etmesi ve maddeyi değiştirmesi gibi maddenin (de) insanı değiştirmesi ne demektir? Şu anda toplumdaki bu iki kaynak için itirafta bulunmaya mecburuz: Hem toplum insanı değiştirir, hem de toplum insanı; hem tabiat insanı değiştirir, hem de insan tabiatı. Öyleyse iki etkeni hesaba katmış durumdayız: Biri özgürlük etkeni, diğeri ise zorunluluk etkeni; aralarında karşılıklı sebep-sonuç ilişkisi vardır.

Peki, ben tevhidî dünyagörüşünde ikiliği izah edebilirim, ama maddeci varlığın birliği veya ilahî vahdet-i vücud ikiliği izah edemez. Yeterince açık mı?

[161] Bu mesele çok önemlidir. Materyalizm neye itikat eder? Varlığın birliğine itikat eder. Dinî vahdet-i vücudda sadece Allah vardır, başka hiçbir şey yoktur. Maddeci varlığın birliğinde ise madde vardır ve başka da bir şey yoktur. Tıpkı felsefî ve dinî vahdet-i vücudda maddeye inanmadığımız gibi. Fakat vahdet-i vücudçular öyle bir noktaya vardılar ki necasete temiz, şerre hayır demek zorunda bile kaldılar. Neden? Çünkü Allah'tan başka bir şey yoktur. Allah'tan başka bir şey olmadığında hiçbir şeye çirkin, kötü, hayır, şer diyemeyiz. (Bunlar) bu çelişkiye düştüler, çünkü Allah'tan başka bir varlığı kabul edemiyorlardı.

... "İki iş arasındaki iş"e ben bu şekilde anlam veriyorum, diğer surette değil. "İki iş arasındaki iş", "ide"nin (rolünün) mutlak (olmadığı) anlamına gelir. Sosyolojide ve ... "ide"den bahsettiğimizde insan anlamına gelir; sözünü ettiğimiz ide, insanın harici yasalara, tabiata veya topluma ya da tarihe etki eden şuuru, iradesi, düşüncesini ve bilgisidir. (Aynı şekilde) toplum, toplumsal yasalar, maddî kanunlar, tabiat vs. için de "madde" diyoruz.

Şaşırtıcı olan şu ki sadece tevhidî dünyagörüşünde diyalektik ilişki sonuna kadar izlenebiliyor. Diyalektik ilişki nedir? Diyalektik ilişki, (mesela) insanın bir yandan çiftçilik yapması ve tabiatı değiştirmesi, (ama) çiftçilik yapmasının yanı sıra, aynı zamanda çiftçiliğin de onu değiştirmesi ve tabiatın çiftçisi yapmasıdır. İnsan başından beri çiftçi değildir (ama) çiftçiliğe başladığında çiftçi psikolojisi, tipi ve ahlakı kazanmıştır. Dolayısıyla üretim araçları onun üzerinde etkili olmuş, o da üretim araçlarına etki etmiş ve değiştirmiştir. Burası anlaşıldı mı? Bu ikisi arasında nasıl bir ilişki vardır? Karşılıklı diyalektik (ilişkidir bu). Şu halde ben, insan olarak çevremi değiştirmek için bir sebebim: Tarım çevresi oluşturdum ve burada, daha önce tabiatta mevcut bulunmayan ve var olamamış şeyler meydana getirdim. İrademi koydum ve maddî yasalara müdahale ettim; öte yanda o da benim üzerimde etki bıraktı. Öyleyse ben maddeyi değiştirirken ve ben sebep, madde ise sonuç olurken -benim o sonucun sebebi olmam durumunda- o sonuç da benim sebebim olmaktadır. Bu durumda, sebep olurken aynı zamanda sonuç da olan bir tezahürüm. Bu kavramsal durumu kim anlayabilir? Diyalektik görüş, zıtların birliğini anlayabilir. Ama şimdilerde "İslamî mantık" denilen kadim ve Aristocu mantık bunu anlayamaz. (Bilakis der ki) eğer sebepse bu ilişkide artık sonuç değildir. Ancak başka bir sebebin sonucu olabilir. Ama ben diyorum ki "Hayır, aynı anda sonuçtur da." Firdevsî ne üretti? Şahname'yi. Şahname de Tûs'taki Bâj köyünden birini Ebu'l-Kasım Firdevsî'ye dönüştürdü. Öyleyse Firdevsî Şahname'nin sebebidir, ama aynı zamanda Şahname'nin sonucudur da. Bir heykeli yonttuğunda heykel de seni yontar. Doğru mu? Evet, siz bir işi gerçekleştirdiğinizde, o iş de sizi inşa eder. O halde, siz sebep olduğunuz sırada aynı zamanda da sonuçsunuz da. Bu, diyalektik bir ilişkidir.

Bundan dolayı diyalektik ilişkinin kurulabilmesi için karşılıklı iki tezahürü -ide ve madde, irade ve zorunluluk, mana ve madde- birbirinden ayrı telakki etmeliyiz. Ama materyalizme inanıyorsak sonunda bu ide ve madde birliğe dönüşecektir. İde ne olur? Maddenin doğurduğu bir şey olur. Oysa artık madde, idenin doğurduğu bir şey değildir. Çünkü ilk olan maddedir ve diğeri hiçbir şeydir. Öyleyse insan maddeyi meydana getirmeden önce madde, daha işin başında ideyi veya şuuru ya da insanı ortaya çıkarmıştır. Hal böyle olunca, orada -başlangıçta, işin başında- ilişki tek taraflıdır. Eğer sebeplerin sebebini ve ilk sebebi madde kabul edersek, onun sonucu insandır, şuurdur, farkındalıktır, iradedir ve idedir. Bu sonuç ve sebebin ilişkisi nasıldır? Tek taraflıdır. Bu ilişkinin ismi, mekanik ilişkidir: Ateşi su kabının altına koyuyorsunuz, su kabı ateş aracılığıyla ısınıyor. Ateş ve su kabı arasında sebep ilişkisi nasıldır? Tek taraflı. Acaba suyun ısınmasının ateş üzerinde etkisi var mıdır? Hayır, diğer taraftan (etki) yoktur. Öyleyse diyalektik ilişki yoktur, mekanik ilişki vardır. Marks'ın çalışmasının en büyük mucizesi olan diyalektik materyalizmin (çünkü dünyada ilk kez diyalektiği getirdi ve materyalizme bağladı) kendi içindeki tutarsızlık şaşırtıcıdır. Çünkü diyalektik, yani iki tezahür arasındaki ilişki, sürekli olarak insanlığın başlangıcından ve varlığın başından bu yana, esasen tabiat âleminde birbirinden ayrı iki kaynak ve iki güç varsaydığımızda izah edilebilir olmuştur. Tevhidî dünyagörüşünde ise oldukça basittir. Ayetler ve tezahürlerinin zorunluluk esasına göre hareket ettiği, tarihi yaptığı, insanı oluşturduğu ve toplumu ürettiği bu tabiatta insan, evrenin şuur ve iradesi olarak maddî toplumda ve maddî tabiatta rol sahibidir. Yeterince açıklığa kavuştu mu? Yani burada ide artık doğrudan maddeden ayrılmamıştır ve maddenin doğrudan sonucu değildir. (Bilakis) Allah'tan bir yansıma olan madde gibi, irade de Allah'tan bir başka yansımadır ve bu nedenle aralarında diyalektik ilişki vardır.[162] Eğer bu mesele açıklığa kavuşursa çok

[162] (Orada hazır bulunanlardan birinin ruha dair sorusuna cevaben): Ruha Kadir suresinde mana verdim. Bizzat Kur'an ruhu tanımlamıştır. Ruh, asla yokolmaz.

önemlidir: Diyalektiğin esasen dinî ve ilahî görüşle uyum içinde, materyalizmle ise çelişkide olmasındaki mantıklılık şaşırtıcıdır. Çünkü diyalektiği ilk kez İran'da ve İslam ülkelerinde materyalistler gündeme getirdiler. Biz, bilinçsizce, materyalizme saldırdığımız gibi diyalektiğe de saldırıyoruz. (Aynı şekilde) Darwin'in faraziyesini ilk olarak dinsizler İslam ülkelerinde ve Müslüman dünyada gündeme getirdiği için biz de dinsizlere saldırdığımız gibi Darwinizme de saldırıyoruz. Bu onların yararınadır, çünkü öyle görünüyor ki bütün değerler ve tüm ilerlemeler onların tekelindedir. Sınıfsal çelişkiyi ilk defa onlar söz konusu etti diye, onlara muhalif olduğumuz için onların gündeme getirdiği sınıfsal çelişkiye de muhalefet ettik. (Yahut) "İmam-ı Zaman"dan bahseden herkes sürekli "zamanın sonunda, hele bir İmam-ı Zaman gelsin, toplum sınıfsız olur" dedi durdu. Şimdi de söylesek (Marksistler) "Bunu bizden aldınız!" derler. Hâlbuki şu Meşhed'de veya Kerbela ve Necef'te en yozlaşmış Müslümanlar ve müminlerimiz bile daima zikir halindedir: "Hele bir İmam-ı Zaman gelsin, toplumu sınıfsız yapar, kurt ve kuzu aynı yalaktan su içer, para yoktur ve para olmayınca da (her şey) bir salavatla halledilir." Bu mesele ilginçtir. Anti-Dühring'e bakın: "Para aslında alışverişlerde değerin sembolü olduğundan, eğer alışveriş, üretim ve bölüşüm sistemi değişirse paraya ihtiyaç da ortadan kalkar." Parasız bir hayatı hiç tasavvur edemiyoruz. (Hâlbuki) bunlar, hepimizin diline pelesenk olmuş çok köhne ve kadim kavramlardır. Ama bunları yeni bir görüşle gündeme getirdiğimiz ve "sınıfsız toplum" dediğimiz vakit, diyor ki "Bunlar onların lafı, ona karşı mücadele etmeliyiz"!

Diyalektik, Demokritos'tan, Marks'ın hocası olan Hegel'e kadar idealist görüşe, ilahî görüşe ve mistik görüşe aitti. Marks, ilk kez yüz yıl önce (materyalizm ve diyalektiği) birbirine yapıştırdı. O zamanlar bizim İslam'ımız, bizim Müslümanlar, bilginlerimiz, kendilerini Aristo'nun mekanik ve formel mantığına bağlamışlardı. Diyalektiği maddeciler dile ve gündeme getirdiği için diyalektiğin karşısına dikildiler. Hâlbuki İslamî görüş, Aristo mantığından ziyade diyalektik mantıkla daha çok uyuşur. "Âlem

oluş ve yok oluştur, âlem oluş ve bozuluştur (esasen oluş ve bozuluş diyalektik bir kavramdır), her şey yok oluş halindedir, her şey icat ve imha halindedir, her şey ölüm ve hayat halindedir, her şey tezat içindedir" kabilinden ifadeler oldukça eski dinî kavramlarımızdır. Bunlar diyalektik kavramlardır.

İslamî Görüşte İnsan Diyalektik Bir Tezahürdür

Hakimlerimiz, müfessirlerimiz Âdem'i neden benim burada ele aldığım biçimde izah edememişlerdir? (Bu,) eğitimleri veya zekâlarının bizden daha aşağı olması sebebiyle değildir. Kendilerini Aristo mantığına bağlı kabul etmeleri nedeniyledir. Aristo mantığı zıtların birliğini kabul edemez -muhaldir-. Bu yüzden Âdem'in zıtların birliği olmasını anlayamaz. Âdem, bir yandan çamurken, "şekillenmiş balçık" ve iblisken, aynı zamanda da ilahî, ruhsal ve ilahîdir; yani Allah'ın ruhudur. Aristocu görüş ve kadim mantık görüşü bunu kabul edemez. Bu sebeple başka bir çizgiye yönelmiştir: "İnsan konuşan hayvandır"; bu hiçbir şeyi açıklığa kavuşturmaz. Mükerrer olanların tekrarıdır ve insanı fiks, sabit ve sürekliliği bulunan bir şey haline getirmiştir. Oysa insan daima oluş/sayrûret içindedir. Hep olma halindedir. Oluş, Kur'an'ın devamlı tekrarladığı bir kavramdır: "Bütün işler Allah'a doğru seyir halindedir."[163] Yani işler devamlı fiks değildir. Eğer bütün işlerin, Aristo'nun söylediği gibi sabit bir tarifi olsaydı "seyir hali/tasîr" ifadesi yanlış olmaz mıydı? Bizzat Allah "sad" harfiyle "tasîr" diyor. Eğer "sin" harfi kullanılsaydı, "gitmektedir" olacaktı; yani sabit bir şey. "Seyir hali", özünde ve cevherinde değişkenlik ifade eder. Özdeki hareketliliği dile getirmektedir: "Gitmek" değil, "başka olmak"tır. Bu kavram, değişimi süreklilik kabul eden, oluş ve bozuluşu devamlılık sayan, tezadı süreklilik ve her yerde olma gören diyalektik kavramla uyum içindedir.

Âdem'den daha açık bir diyalektik tezahür mevcut değildir. İnsan fiks bir varlık değildir, hayvan değildir, konuşan varlık değildir; insan olmaklığı nedeniyle onda en yüce değerleri temsilen Allah'ın ruhu, en özlü değersizlikleri temsilen iblis unsuruyla bir

[163] 42/Şura Suresi 53 (Çev.)

araya toplanmıştır. İblis ve Allah'ın bozuluşları mümkündür. Bunlar iki kavramdır, kanıt değillerdir. Âdem'de bir araya gelmiş iki karşıt ve çelişkili kavramdır. (Allah) Âdem konusunda şöyle der (bakın, zıtların birliğini nasıl beyan ediyor!): "Ben Âdem'i halifem olarak var ettim. Ona kendi ruhumdan da üfledim. Sonra iblis geldi ve ona vesvese verdi. O da aydınlık yolu bırakıp iblisin peşine düştü." Kur'an başka nerede çelişkiyi (ortaya koyuyor)? "Onu en güzel kıvamda var ettik ve sonra da aşağıların aşağısına döndürdük."[164] Evet, çelişkiyi başka nasıl ifade ediyor? Yüzlerce şekilde ifade etmektedir! Onu pis çamurdan (şekillenmiş balçık) -yani iğrenç koku- yaptık. Çünkü lisanlarda bu kelimeden daha yoğunu yoktur. Diğer hayvanlardan neyden yapılmıştır? Topraktan. Ama "insanı iğrenç kokulu şeyden yaptık" demektedir. Neden? Çünkü diğer hayvanların iğrenç kokulu olma ihtimalleri insanınki ölçüsünde değildir. O, ancak toprak kadar basit olabilir. Ama insan iğrenç bile olabilir; yani Heidegger'in ifadesiyle, günah işleyen tek melektir (çok mükemmel bir tarif yapar). Hayvanların hiçbiri günah işlemez. Aslında günah işleme yetenekleri yoktur. Fakat insan, hayvandan daha üstündür, ama aynı zamanda hayvandan daha aşağıdır. Çünkü günah işleyebilir, ihanet edebilir, yozlaşma, iğrençlik ve bayağılıkta zirveye ulaşabilir. Ondan daha koyunu bulunmayan her koyunun ve ondan daha eşeği bulunmayan her eşeğin buna rağmen yüz tümenlik değeri vardır! Ama hiç kıymeti olmayan ne çok insan vardır; hiç değer taşımazlar. Fiyatları nedir? Sadece gübre olarak işe yararlar! Yani insanî ve manevî değerleri sıfırdır. Hiçbir işe yaramazlar. Bu, insanın yeteneğidir işte.

Bunlar çelişkidir. Bunlar el ele de verir. Aman ne âlâ! Bakın şu surede (Şems) ne diyor: "Güneşe ve kuşluk vaktine... Kendini arındıran kurtuluşa ermiştir."[165] (Sadi) der ki: "Bulut, rüzgâr, ay, güneş ve felek iş üstündeler, sen ekmeğini kazanabilesin diye..." Ama bu diyor ki "Bulut, rüzgâr, ay, güneş ve felek iş üstündeler, sen kendini yetiştirebilesin diye" Allah'ın söylediğiyle Sadi'ninki ne kadar farklı! O, bütün varlığı ekmeğini kazanabilmenin ve gaf-

[164] 95/Tin Suresi 4-5 (Çev.)

[165] 91/Şems Suresi 1 ve 9 (Çev.)

lete düşmemenin mukaddimesi yapmıştır! Bu ise der ki bütün maddî tezahürler, (yani) insan ve toprak arasındaki ilişki, güneş, ay, yeryüzü, nefis, gece, gündüz, -yemin ettiği- bunların hepsi tarım ve çiftçilik için bir zemindir; (öyle ki) varlığının tohumunu arındırır ve yetiştirirsen hayattan, varlıktan ve var oluşundan fayda görürsün; yok eğer onu toprağın altında bırakırsan çürür ve yok olur gider. Evet, eğer üzerini toprakla örtersem geriye ne kalır? Varoluş tohumumun üzerini toprağın kaplaması nasıl olur? Altında gizli kalması (şeklinde mi)? Evet, öyle: Bir başka yerde yapını "ateşte pişmiş gibi kuru çamur" olarak tabir ediyor: Sel geldiğinde tabaka kaplar, çökelti bırakır, sonra da kurur ve çatlaklar oluşur; çanak çömlek gibi olur. Ziraati yok eder, tarlayı mahveder, her şeyi o kurumuş tabakanın altında bırakır; çürütür ve yok eder. Hatta kökünü bile kurutur. Aynen böyle, senin varlığın da işte bu "ateşte pişmiş gibi kuru çamur"dan yapılmıştır. Yani gelip giden, berrak suyu tarlaya taşıyan, bitkinin yetişmesini sağlayan ve orayı cennet bahçesi yapan sel; varlığının tohumunu tamamen kaplar ve sonra (varlığının tohumu) altında çürür ve gizlenir; "Onu örtüp gömen de ziyana uğramıştır."[166] bu, rezil bir hayatın mecrasıdır. Neden çocukların ve gençlerin daha temiz ve daha arı duru olduğunu görüyoruz? Çünkü hayat adı altında yeni başlayan bu kaynak henüz çökelti görmemiştir; ama çarşı, işyeri, para vs. hayat mecrasında yavaş yavaş çökelti yerleşir. Bu çökelti, "ateşte pişmiş kuru çamur" gibi nefsin üstünü kaplar ve bu ilahî benliği alt tarafta çürütür. Sonra kurur ve sertleşir, çömlek gibi olur. Bu ruh artık, evrenin ve hayatın sırlarını ve o değerleri fotoğraf camı gibi kendi üzerine kaydettiği o yumuşaklık ve zarafete sahip değildir, tuğla gibi sert olur.

(Bu) ne kadar gerçekçidir! Bundan daha açık, daha aydınlatıcı, açıklayıcı ve ilerici antropoloji hangisidir, neredthough? Değeri, felsefî meselelerinin bu boyutta tutarlı olması, tefsir ve izaha ihtiyaç duyurmamasındadır! Felsefe dediğimizde aynı zamanda siyasî hayat da vardır, iktisadî hayat ve toplumsal hayat da vardır, aynı zamanda yarının ödevini de göstermektedir. Yani dünyagörüşünün felsefesi, pratik hayat felsefesiyle bu kadar uyuşan, birbirine

[166] 91/Şems Suresi 10 (Çev.)

yakın ve etle tırnak gibi olan hiçbir ekol yoktur. Materyalizmi sosyalizme bağlamak ne çok izah gerektirir! Bir düşünün: Evreni maddî kabul ediyorum, bir taraftan da maddî olduğuma, evren maddî olduğuna ve madde dışında bir şey bulunmadığına göre şimdi sosyalist olmalıyım! Bu nasıl bir gerekçedir?! Hep zoraki izah, yorum, tevil vs. peşinde mi koşacağız!

Fakat ben diyorum ki: Varlık ve evren, hakiki varlığın ayetlerinin bütünüdür; varlık, aynı zamanda zorunlu ayetleri de -sünnet esasına göre zorunluluk ilişkisi vardır- kapsar; yine aynı anda bu ayetlerden biri kendinin farkına ve bağımsızlığa varmıştır, bu ayetin ismi "insan"dır. Bu insanın ilahî fıtrat cevheri vardır. Bu ilahî fıtrat cevherinin, Allah'a kadar tekâmül kabiliyeti, ama aynı zamanda da iblise kadar aşağıya ve geriye -yani varlığın öteki tarafına doğru, yani varlığın ayakaltına, bütün varlıkların ayak altına- gidiş kabiliyeti vardır. Bu sendelemenin (kapsamı) sorumluluğunun sahasıdır; (yani) sonsuzluğun eksisinden, sonsuzluğun artısına kadar uzayan devasa yoldur.

İki Karşıt Dünyagörüşünde İdeolojik Kavramların Konumu

Burada dinin anlam bildirdiğini, kendini yetiştirmenin anlam bildirdiğini, takvanın anlam bildirdiğini görüyoruz. Acaba takvanın hiç izahı gerekir mi? Bildiğimiz gibi takvanın kökü "vikâye"dir. (Fakat) kadim dinî dünyagörüşünde takvanın anlamının korumak olduğunu anlayamadılar. O zaman "kaçınmak" diyorlardı. Yahu kaçınmayı nereden takva manasına getiriyorsun? Kelimeye kendinden mana uyduruyorsun?! Onun -kadim dinin- insan anlayışını yansıtan dünyagörüşünde takvanın manası yoktu. Çünkü o dünyagörüşünde nefis kötü bir şeydir. Çünkü kadim felsefede Aristo nefsin aslında içgüdülerin toplamı olduğunu söyler.

Soru: Öyleyse "kötülüğü emreden nefis" nedir?

Cevap: "Kötülüğü emreden nefis", iblis yeteneğini söyler, nefsin esas itibariyle "kötülüğü emreden" olduğunu değil! (Böyle olmasaydı) neden "nefis"e yemin ediliyor? (Nefse ant olsun ki...[167])

[167] 91/Şems Suresi 7 (Çev.)

... Aslında iki tane nefis yoktur. İki tane nefsi sonradan uydurdular. Bir tek nefis vardır. "Kötülüğü emreden" nefis, aynı zamanda "hayrı emreden" nefistir; "tatmin bulmuş nefis"[168] yani. İlginç! İki tane nefis. Bu nefis, zıtların birliğidir. "Allah-iblis"tir; "Allah-iblis" olduğu için de kutsaldır. Çünkü değeri vardır. Tek parça olsa değer taşımaz: Tek parça olanlar hayvanlardır; tek parça olanlar meleklerdir. Meleklerin ne değeri var? Melekler değerden yoksundur. Çünkü mecburdurlar. Üzerine yemin edilen nefis, ilahî nefis değildir. Aslında insanî nefistir. Bunun sebebi, "Nefse ve onu şekillendirene, sonra da ona fücuru/kötülüğe eğilimi ve takvayı/kendini korumayı ilham edene..."[169] olmasıdır. Yani fücur ve takvayı nefsin kendisine ilham etmiştir. Potansiyel olarak hem fücurun, hem de takvanın nefsidir. Söylemek istediği şudur ki "ateşte pişmiş gibi kuru" balçığın üzerini kapladığı, "şekillenmiş balçık"ın iğrenç kokmaya çekiştirdiği, dünyanın bayağılaşmaya sürüklediği, iblisin vesvese verdiği, düşmanın komplo kurup zorbaca, tamahla, vesveseyle, aldatmayla, eşekleştirerek ve korkutarak elinden almak istediği bu ilahî iffet cevheri senin çamur özünde vardır. Burada görev nedir? Sabır, dik durmak. Mesela kaliteli bir şeye sahip bir çocuğun etrafına dilenciler ve serseriler toplanır ve türlü hilelerle onu elinden almak isterler. İşte "takva", senden almak istediklerinde bilerek veya bilmeyerek de olsa vermemendir: Zorbaca yakana yapıştığı ve "Şu işi yap, yoksa canına okurum, seni öldürürüm" dediği vakit; işte böyle olduğu durumda bile verme! Kimi zaman da olur ki sen hiç fark etmeden elinden alıverirler: Bataklıkta yaşamak, sen hiç farkında olmadan yakana yapışmış, senin yavaş yavaş gevşediğin ve onun da yakanı daha sıkı tuttuğu bir düşmandır. Bir zaman gelir, hiçbir şeye sahip olmadığını, kendini kaybettiğini, hafızanın gittiğini ve sonra da kaybolduğunu görürsün. Bir zaman da gelir ki bakarsın, sattığın o şey dışında her şeyin var.

Bakın, sabrın manası ne kadar açıktır! "Takva", muhafaza etmektir; "vikâye" kelimesi korumak anlamına gelir. Korumam gereken

[168] 89/Fecr Suresi 27 (Çev.)
[169] 91/Şems Suresi 7-8 (Çev.)

bir şeye sahip olduğum anlaşılıyor. "Zikir", anmaktır; sahip olduğum bir şeyi hatırlamaktır. Hayat, düşman, vesveseler, maddî, bireysel ve kişisel hayat, menfaatler vs. hepsi beni unutkanlığa sürükler. Sonra da ibadet, unutulanı "yüzeye" çıkarmak ve değerler karşısında teslim olmak için gösterilen çabadır. (Bu şekilde) İslam ne kadar güzel anlam verir: Günümüzde barıştan -evrensel barış vs.- söz edildiğinde bazıları hemen buna yapışır: "O zaman biz de bunu söyleyelim"! Epeyce müptezel bazı aydınlarımız işte böyle ayakta durur ve dünyada ne moda olmuşsa onun için mutlaka bir ayet bulur, ona bu şekilde mana verir ve "Bizde de böyle" derler. Eğer böyleyse onlar zaten söylüyor, sana ne gerek var ki?! Ellerine bir Kur'an almışlar, zamanımızda yola düşüp öne çıkmış herkesin peşinden koşturuyorlar. Peşinden koşmanın ne değeri vardır? Bizim rehberimiz Kur'an olmalıdır, başkaları bize kılavuzluk edip onun ardına düşmemeliyiz!

Avrupalıların atom bombası yaptığı halde kendileri sahip olmadığı vakitler Ruslar sürekli "barış" diyorlardı. Yahu! İdeolojin dünya çapında sınıfsal çatışmaya dayanıyor ama sen aniden bütün sloganlarından vazgeçiyor ve barışa sarılıyorsun!! (Bunun sebebi) onun atom bombasına sahip olması, bunun ise olmamasıydı. (Elbette) sonraları o da atom bombası edindiğinde barışı unutuverdi ve dünyanın dört bir yanındaki barış evlerinde pılıyı pırtıyı topladı! (Barıştan bahsedildiği) o vakitler aydınlarımız hemen buna yapıştılar: "İslam da böyledir, İslam (silm kelimesinden) teslim olmak manasına gelir."! Kimin ve neyin karşısında teslimiyet? Nasıl? İslam, kiminle bir arada yaşama anlamındadır? İslam, bu insanın o değerler karşısında teslim olmasıdır; âbidçe hakkı kabul etme ve o değerlere biattır, yoksa yeryüzündeki süper güçlerle barış değil (mesela meseleye aydınca karşı koymak ister!) Âsi Âdem, orada aşkın değerlerin karşısında (yer alır) ve bu değerlerin karşısındaki en kâmil insan, en çok ibadet etmiş, en çok teslim olmuş, en yumuşak ve en çok boyun eğen insandır. Bu değerlere kul olmuş kimsedir; bu değerler karşısındaki en özgür insan, en bağımsız ve en güçlü insan, en iyi kul olmuş insandır. Öyle ki onların karşısında tevazu ve huşu içindedir, hatta zillet ve imhayı bile kabullenmiştir. Aslında tekâmül işte budur.

... "cennet" meselesi söylediğim gibidir; iki tane cennet vardır: Biri, Allah'ın Âdem'i yarattığı ve sonra (Âdem'in) düştüğü yer. Diğeri ise insanın hayatının sonunda, yaşantısında yaptığı işlerin türüne ve hayatını sürerken seçtiği mecraya göre varıp gideceği vaat edilen cennettir. Normalde biz bu ikisini zihnimizde bir sayarız: "Allah bizi cennetten çıkardı, şimdi ibadetle tekrar o cennete döneceğiz". Bu, ortada bir devir olduğunu ifade ediyor: Sonunda başa dönüyoruz; bir bütün olarak tarihin hiç manası yoktur! Babamız bir hata yapmış; bu yüzden bütün beşeriyet tarihi ve insanın tarihi de Âdem'in günahının kefaretini ödeyip daha önce bulunduğu yere dönmekten ibaret olmuştur! Bu nasıl bir tekâmüldür? Bu döngüdür. Hâlbuki tekâmül doğrusaldır, döngüsel değildir. Burası anlaşıldı mı?

Kültürümüz dinî kültür olduğundan bazen alışkanlık yüzünden hayli derin meseleleri (gözden kaçırabiliyoruz). Bizzat kendim bu hatalara çok düştüm: Gözden düşmüş bir rivayete, bir tabire ve bir hadise kimi zaman hayli irticai ve epeyce köhne bir anlam verilebiliyor. O kadar ki artık ona dönüp bakmıyoruz bile. Fakat dosdoğru bir görüş, doğru bir kriter ve doğru bir dünyagörüşüne sahipsek onu kendi derinliğinde ve en yüksek derecesinde anlayabiliyoruz. Mesela bir rivayette şöyle deniyor: Peygamber miraçtayken cennette geziyordu (bunlar sembolik şeylerdir, nasıl yorumlandığına bakmalıyız). Meleklerin orada burada saraylar inşa ettiklerini gördü. Her yeri, içinde yaşamak üzere Âdem için yaptıkları anlaşılıyordu. Mesela bir yerde işin yarım bırakıldığını ve çatının yapılmadığını gördü. Melekler bir kenara oturmuş, iş sahibinin bulunmadığı zamanki gibi tüttürüyorlardı veya bazı yerlerde de inşaatı hızla sürdürüyorlardı! Bazı yerlerde işi paydos etmişlerdi ama işçiler oradaydı. Peygamber bu farklı hallere şaşırdı ve sordu: "Siz neden iyi bıraktınız?" "Filan beyefendi için inşa ettiğimiz bu binanın mazemeleri onun amelleridir. Bazen öyle oluyor ki malzeme gelmiyor veya az geliyor." Ne kadar çarpıcı! Yani "ahiret evi"nin (malzemelerinin her bir parçası) tekâmül yolunda (filan kişinin) sarf ettiği hak bir söz ve attığı hak adımdır. Fakat bazen (adım) atmaz ve öylece durur.

... Şimdi bu meseleyle birlikte, bu ifadem -başta girizgâh olmaksızın söyleseydim şaşırtıcı olurdu ve muhtemeldir ki isyan ederlerdi!- (anlaşılan o ki) Allah'ın yarattığı cennet, Âdem'in içinde ortaya çıktığı ve sonra da oradan düştüğü cennettir. Allah, vaat edilmiş cennet adında bir cennet var etmemiştir. Cenneti uygulamada inşa eden biziz. Vaat edilen cenneti biz var ediyoruz. Onu Allah yaratmamıştır. (Sadece) zeminini yaratmıştır. Bu, bizim var ettiğimiz bir cennettir. Herkes kendisi yapmaktadır. Orada zümrüt ve akikten sarayların önceden yapılmış olduğu, hurilerin falan da "buyrun efendim!" diyeceği bir durum yoktur. Tek tek tuğlasını, çimentosunu, betonunu kendim zahmetle, kendi başıma inşa etmeliyim; ibadetimle, takvamla, mücadelemle, cihadımla, zekiliğimle gayretimle, kaygımla, devamlı haşyet ve sürekli ürpertiyle var etmeliyim. Bu noktada mesele hayli farklılaşmaktadır.[170]

...[171] ("tevessül" konusunda da iki anlayış vardır: Bir anlayış şudur ki:) "Eğer kriterlere aykırı, bilimsel yasaların hilafına ve ilkelere muhalif biçimde imam'a vs. tevessül edersen seni duvarın üzerinden atlatır ve cennete sokar. Böylece sen de hedefine varmış olursun." Fakat bunun böyle olmadığını gördüğünde anlaşılır ki bu yanlıştır! (Ama tevessülün diğer anlamını ben tecrübe ettim: Bir ara içinde bulunduğum şartlar gereği) zaaf hissi yaşıyordum. Sarsılmakta olduğumu hissediyordum. Baskı ve huzursuzluk o kadardı ki tahammül edemeyebilirdim. Hatta hayatımda öyle meseleler vardı ki eğer bastırırlarsa artık dayanacak gücüm kalma-

[170] Bir "Andelibî (kelime anlamı olan bülbülcü imasıyla-Çev)" vardı, Mezinan'ın şu yıkılmış hanlarından; şeyh kıyafeti vardı üstünde ve yeraltı ipekböceğinden altlık. Soğuk bir hava, müşkülat, fakirlik ve bedbahtlık içinde babamın yanına gelmişti ve feryat ediyordu: "Allahım, diyorsun ki, yakut ve zümrütten büyük kasırlar, salonlar, holler, saraylar... Kim bir salavat getirse bu kasırlardan on tane veriyorsun. Bizimse tek işimiz dua, namaz vs. Nihayetinde orada bize de bir şey düşecek demektir. Ama ben hepsini veriyor ve rica ediyorum, saç yıkama kilinin dörtte üçü kadar bir odacık ver. Orada (cennet) hava güzel; ağacın altında, üstümüze bir battaniye atarız olur biter. Eve hiç ihtiyacımız olmaz!" Doğru söylüyordu aslında. Onun anlayışı böyleydi.

[171] Elimizde olan ve incelenmiş birkaç kaset kopyasında bu bölüm kaydedilmemiş görünüyor. (Derleyen)

yabilir, iradem felç olabilir ve "evet" diyebilirdim. Sonra bu tevessül ve bu ibadet vs. öyle bir yere vardı ki şu son zamanlarda sendelemelerimin sona erdiğini gördüm. Beni korkutan o zaaf noktaları -eğer üzerine bassalardı artık teslim olurdum, boyun eğerdim ve diz çökerdim- bütünüyle ortadan kalktı, güçlü bir ruh haline kavuştum. O kadar ki çok korktuğum ve eğer karşıma gelirse tahammül edemeyeceğimi düşündüğüm mevzuda, artık önüme çıksa bile kolaylıkla katlanabileceğim, ayaklarımın bağının çözülmeyeceği ve şahsiyetim ve iradem üzerinde o kadar da tahrip edici etkisi olamayacağı noktaya vardım.

Bakınız: Bir mevzuda iki zıt algı vardır; o (öteki) o dünyagörüşüyle dosdoğru amel etmiştir: Sonuca ulaşamayacağını görüyorsa girişimde bulunması hatalıdır, yani faydasızdır, artık yararı yoktur. İyi de birader, eğer faydası olsaydı bundan yarar sağlayacak ilk kişi İmam Kazım olurdu; 18 yıl anlattı ama nihayetinde yararını göremedi ve cenazesini dışarı çıkardılar. İmam Kazım adıyla naklettiğin dualar, kendi hal lisanınladır! O tür duaları onun gibi kimse yapamaz. Sende onun şuuru yok. Yemek vaktin bir saat gecikse imanını kaybedersin, bütün değerleri bir kenara atarsın. Sanıyorsun ki İmam Hüseyin de susuzluk nedeniyle epey eziyet çekti, yani bu yüzden...* Çünkü şuurun bundan fazla değildir! İmam Kazım'ı da zindana atıldığı için hep zillet gösterdiğini; sürekli Allah'a, Memun'a, Harun'a, hepsine tevessül ettiğini sanıyorsun.

Manevî ve İdeolojik Kavramları Açıklamak İçin Maddî Tasvirleri Kullanmak

Şu halde ilk cennet hangisiydi? Gayet açık olan vaat edilmiş cennet: "Vaat edilmiş cennet"te artık "Bu ağaç nedir?" vs. edebi konulardır. (Yani) bunlar edebi açıklamalardır -gerçek beyanlar değil-. Kur'an'da bahsi geçen cennete dairdir ve cennetin güzelliklerine değinmektedir. Edebi ifade nedir? Hep kalkıp huri, gılman, şarap, bal vs. gibi şeylerin ne anlama geldiğini araştırıyoruz. Yahut "Halkın geneli için anlatılıyor, çünkü halkın geneli böyle şeylerin peşindedir!" Bunlar, dili anlamadığımız için yapılmış izahlar ve yorumlardır.

Bugün de en mükemmel yazı ve en mükemmel sanat yazarlıktır ve böyle açıklamalardır: Yani maddî tasvirleri manevî kavramların hizmetine koşmak. Bu, günümüz yazarlığının üslubu, yani bugünkü yazarlığın en mükemmel tarzıdır. Maddî tasvirleri, tasviri bulunmayan, surete sahip olmayan ve şekli olmayan aşkın ve manevî kavramları ifade etmek için hizmete sokmak. Bu, sanatın, şiirin, tiyatronun ve sinemanın özelliğidir. Günümüzde insanlığın ulaştığı ve en iyi yazarlarımızın kullandığı en mükemmel ifade biçimidir. Sözgelimi ben, bazı kavramları, daha önce onlar hakkında hiç bilgisi olmayan okuyucum için ifade etmek istiyorum. Demiryolu, uçak, zarar, tehlike, kusur, çıkarlar, kıtlık vs. gibi şeylerden bahsettiğimizde hepiniz anlarsınız, biz de anlarız. Çünkü zihinsel biçimleri önceden zihnimizde var olan meselelere istinat etmiş oluyoruz. "Et bulunmuyor", "et buz tutmuş", "iyidir", "ferah", "bereketli", "gelişmiş" vs. gibi önceden kavramlarımız var ve ifade ederken (bu kavramlar) çıkar ortaya. Ama zaman olur ki yazar, önceden okuyucunun ve dinleyicinin zihninde manası mevcut olmayan haller, değerler ve anlamlardan bahseder. Ne yapsın? İfade edemez. Şems-i Tebrizî de değil ki "Halvet anlarında, istiğraklarda[172] ve ruhaniyetin miraçlarında gördüğün hakikatlerden bana bir şeyler anlat" dendiğinde, anlatacak kelime bulamadığından (hâlbuki o kavramları anlamıştır ve bana anlatamaz) der ki:

Ben gördüğüm rüyanın dilsizi, âlem tümüyle sağır
Ben acizim anlatmaktan, halk da dinlemekten

Peygamber sorumludur ve bu sözü söyleyemez. Şems-i Tebrizî sorumlu değildir (öyleyse anlatabilir) "Anladığım şeyi size söyleyemem. Çünkü eğer söylersem onu harap ve haram etmiş olurum." Fakat Peygamber filozofça yükseklerde oturup da "Sadece havastan bir kesime anlatabilirim, seçkin öğrencilerimden birkaç tanesine (özel olarak) söyleyebilirim" diyemez. O, bütün halka anlatmalıdır. Çünkü bütün halk karşısında, hatta Medine'nin çoban, çiftçi ve hurmacısı karşısında yükümlülüğü vardır ve ona

[172] Her şeyi kuşatma, her şeyi kapsama. *Logatnâme-i Dehhoda* (Çev.)

söylemelidir. İyi de kavramları nasıl anlatabilir? İfade edebilmek için bir tek tarz vardır; o da bilinen maddî tasvirlerden metafor yoluyla yararlanmak ve bilinmeyen kavramları ve anlamları belli ölçüde zihne hitap eder hale getirmektir.

Sebzivar'daydık. Çocuklar masa kurmuşlardı.[173] (Sebzivar'da çok ilerlemiş bir daldır bu!) İspanyol bir ressam geldi. Dedi ki: "Ben İspanyalı bir ressamım. Karımı bir iftira sebebiyle öldürdüm. Sonra onun hiçbir günahı olmadığını anladım. Yanıyorum, işkence çekiyorum, azap içindeyim." (Ruhun) sorduğu soru ilginçti: "Azap içindesin, işkence çekiyorsun, yanıyorsun; bunun manası nedir?" Görüyorsunuz, bedeni olmayan bir ruh açısından bu nasıl bir sorudur! Dedi ki: "Şu anda öyle bir hal hissediyorum ki benzeri bir hali hayatınızda yaşamadığınızdan anlatacaklarımı anlayamazsınız" Ben dedim ki "Doğrudur, ama bizim hayatımızda yaşadığımız, senin acılı ve çökmüş haline en çok benzeyen hallerden birini anlat. Böylelikle, hissedemesek de halini anlamaya biraz yaklaşmış olabiliriz." Bir süre düşündü ve sonunda konuştu: "Koyunun postunu diri diri yüzmek!" Ne söylemek istedi? Asla benzerini yaşamadığımız acıyı anlatmak istedi. Fakat "Biraz daha anlayabileceğimiz şekilde anlat" diye ısrar ettiğimizde, onun hissettiği ama bizim anlayamadığımız acıyı biraz daha yaklaştırabilmek için bizim tanıdığımız bir maddî şekli seçti. Biz de şu anda işte bunu yapıyoruz: (Mesela) şiddetli bir ruhsal acı halindeyim ve bu şiddetli ruhsal acıyı anlayabilmeniz için size aktarmak istiyorum. Bunun için bir kelimemiz var mı? Hayır! Derim ki "Ruhumu ateş sardı, kalbim yandı, gönlümü yakıp kavurdu..." "Gönlümü yakıp kavurdu" ne demektir? Yakmak neyden ibarettir? Bir maddenin -alevlenme halinde- oksijenle birleşmesinden ibarettir. Acaba ruhumuz oksijenle mi birleşti de -mesela- bir köşesi tutuştu?! Ben, maddî bir tezahür olan bu yanma kelimesini, gerçekliği olan ama aktarmak için kelime bulamadığım manevî ve ruhsal bir hal için tercih ettim. Lezzetler için de aynı hal geçerlidir.

173 Burada "masa kurma"nın doğru olup olmadığıyla ilgili değilim. Bunu bir örnek olarak anlatıyorum. Ne kadar etkileyici!
("Masa kurmak" ruh çağırma seansı anlamına geliyor. -Derleyen)

"Kevir"de bu mevzudan epeyce yararlandım. Hâlbuki bazı kimseler söylediklerimin gerçek olduğunu sandı! Hatta dostlardan biri, Tahran'da, babama demiş ki "İnşaallah Mezinan'a geldiğimizde, vakitsiz öten horozun öldürüldüğü yere gidelim ve Müminâbâd kanalını görelim"! Sonra anladım ki adam bilgin, zeki, zevk sahibi vs. olmasına rağmen Kevir'i anlamamış ve sembolik dili gerçekçi dilin yerine geçirmiş; hâlbuki ne Müminâbâd kanalı var, ne vakitsiz öten horoz, ne de başka bir şey! (Aksine) bir meseleyi ortaya koymak istiyordum ve o da "ide" meselesiydi. Çöküş ve donuklaşmanın zirveye ulaştığı ve herkesin mevcut düzene teslim olduğu, karanlığa alışmış ve fikrî bakımdan uykuya dalmış bir toplumda, sabahı ilan eden ve geceyi reddeden tek tük gençler vardır. Bu, o toplumun ve zamanın mezarlık sessizliğinde şaşkınlığa yol açtığı için bizzat halkın eliyle onları öldürdükleri bir gelenek ortaya çıkmıştı. Halk bu tür insanları ortadan kaldırmaktadır. Öyle değil mi? İşte bu manayı ifade etmek için, oysa daha gecenin yarısı olmasına rağmen vaktinden önce karanlıkta sabah ezanının feryadını yükselten, bunun üzerine halkın da gelip "vakitsiz öten horoz uğursuzdur ve mutlaka öldürülmesi gerekir" diyerek o bir avuç aydını ve özgürlükçüğü ortadan kaldırdığı bu gençlerin sembolü olan vakitsiz öten horozu seçtim. Bu, halkın inancı haline gelmiş olmuyor mu? Vakitsiz öten horozu öldürüyorlar. Vakitsiz öten horoz hangi suçu işlemiştir? Gece yarısı köy ve Kevir halkını gece uykusundan uyandırmak ve gece uykusundan yararlanan kişilerin rahatının kaçmasına sebep olmaktan başka bir suçu yoktur. Onlar bu yüzden horozu peşine düşmektedirler. Kalkıp vakitsiz öten horozu öldüren "Şah Gulam", halkın halet-i ruhiyesinin sembolüdür. O (dostumuz) ise "Şah Gulam" adında birisi var sanıyor! "Şah Gulam" biz, hepimiziz. Bir "Şah Gulam" mevcut değildir. Bu manaları ifade edebilmek için mecburen semboller seçiyorum ve uyduruyorum. Ancak böylelikle ifade etmek istediğim meseleleri ve anlamları okuyucunun kulağına ve zihnine yakınlaştırabilirim. Bu kavramlar bilimsel kavramlar ve nesnel, gerçekçi ve maddî kavramlar olmadıklarından kaçınılmaz biçimde maddî suretlerden yararlanıyorum. Mesela diyorum ki "Ben tarihi geride bıraktım, Buda'dan geçtim,

Marks'tan geçtim, Aristo'yu şöyle gördüm, Sokrat'ı böyle gördüm, Hallaç'ı öyle, André Gide'i vs. gittim; varlık duvarından uçup sabah sütü ırmağına kondum ve öteki dünyadan başımı çıkardım. Nerelere gittiğimi söyleyemem, nereye kadar gittiğimi söyleyemem, bütün o acılar, kaygılar ve solun da sağın da çağrılarından kurtuldum; 'kendi'min saf cevheri 'kendisi' olarak orada onun okşayan ellerinin altında huzur buldum, onun aziz ellerinden şarap içtim ve yemek yedim." Ne anlatmak istiyorum? Bütün bu akımlar, çatışmalar, bütün bu yollar, kıvrım ve büklümlerden -bütün bunlardan- geçerek sonunda bir ruhaniyete, bir ruha, bir manaya ve nura ulaşmıştır ve orada o ruhsal huzuru, o mutlak kurtuluşu, o doygunluğu ve fikrî razılığı göstermek istemektedir. "Onun okşayıcı ellerinin altına başımı koymuş, beni okşayan aziz ellerinden yiyecek yiyip şarap içmekte olduğum" şekilde. Kur'an da böyle söyler: "Rablerinin katında rızıklanırlar."[174]: Maddî hayatlarını, tüm maddî yiyecek ve menfaatlerini Allah yolunda ve kemale erme uğrunda yok eden kimseler hiçliğe varmamışlardır ve abes bir iş yapmamışlardır. (Bilakis) bunlar Allah'ın elleri altında okşanmakta, onun ellerinden lokma lokma beslenmektedirler; o da lokmaları müşfik bir anne gibi onların ağzına koymaktadır. Bu tasvirler, nesnel ve gerçek tasvirler değildir. Manevî tasvirlerdir. O doygunluk hissi ve manevî doyurma için bilinen tasvirler istihdam edilmiştir. Nitekim onu gıda ile doyurma biçimine sokmak mecburiyetindedir.

Şehidin Allah'la ilişkisi bizim ilişkilerimizde benzeri bulunmayan ve ifade edilemeyecek olduğu için kaçınılmaz biçimde onu, bizim hayatımızda var olan en temiz, en aziz, ve en şefkatli ilişki şeklinde kullanmış; şehitlik ilişkisini ifade için şehadetinden sonra onu Allah'ın karşısına yerleştirmiştir. Vaat edilmiş cennette mevcut bulunan tasvirlerin tamamı bu şekildedir. Hiçbirinin nesnel gerçekliği yoktur. Eğer olsaydı çok alelade olurdu! Bundan daha sıradan ve komik hiçbir şey yoktur! (Nitekim Âdem'in kıssası da aynen böyledir) İfade ettiğim biçimde ben, huri, saray, nehir vs. ve diğer şeyleri okuyan kişi olarak söyleneni anlayabiliyorum;

[174] 3/Âli İmran Suresi 169 (Çev.)

herkesin başının üzerindeki Tuba'nın gölgesini de. (Bu da gösteriyor ki) orada Allah'ın himaye şemsiyesi altında olacaklardır. "Sidretulmünteha", insanın kat etmesi için mümkün kemal yolunun sonudur. Onu hangi şekle soktular? "Sidretulmünteha"yı kendi kavramsallığından (çobanlar ve taşrada oturanlar) aldı: Eğer Mekke'nin kıraç dağlarına bakarsanız bazen zirvenin ucunda sedir ağaçlarının göründüğünü fark edersiniz. O zamanlar yolları ne şekilde birbirlerine adres olarak verirlerdi? Diyorlardı ki: "Birinci sedire vardığında sola dön" Ya da mesela "Filanın koyunları ikinci sedir ağacına yakın" (Mekke'deki sedirler, halen aynı isimdedir). "Beşinci sedire ulaştığında, geldiğin yönden filanın veya falan kabilenin koyunlarına varırsın" (yolu gösteriyor). "Sidretulmünteha", artık zirveye vardığın ve daha tepede hiçbir şeyin bulunmadığı dağlık yolun en sonundaki sedir ağacıdır. Sanat işte budur. Aslında en harika sanatsal anlatım budur. Günümüzdeki en mükemmel sinemacılar ve yönetmenler, en harikulade yazarlar ve şairler en güzel, en zarif, en yeni, en sanatsal manaları ve duyguları ifade etmek isteseler sergileyecekleri hüner; tasvir edilemez o kavramları dile getirebilmek için bu tasvirlerden yararlanmak ve onları istihdam etmek olur.

Dinleyenlerden biri: "Muttakilere vaat edilen cennetin örneği, içinde kokuşmayan sudan nehirler ve tadı değişmeyen sütten ırmaklar vardır..."[175]

Dr. Şeriati: Ne yapsın? Bu "amca"ya, sözünü etiği sütün pastorize süt olmadığını, başka bir tür süt olduğunu anlatmaya çalışıyor. Oradaki şarap, sarhoş eden şarap değildir. "Şarap dememin sebebi, sana anlatacak başka bir kelimem olmadığından". Maddî bir tasvir getirmek zorundadır. Fakat o maddî tasvir de sonuçta eksik ve kusurlu olduğu için bir cümle ilave etmek suretiyle onu istisna ediyor.

(Farz edin ki) bir kişi aşk nedeniyle, Allah'a aşk, sevgiliye aşk, herhangi bir kimseye ve herhangi bir şeye aşk sebebiyle doğal olmayan bir halde; oturup kalktığı, yürüdüğü, konuştuğu vs. sıra-

[175] 47. sure, 15. ayet (Derleyen)

dan hali de kaybetmiş ve hayatını darmadağın eden bir heyecan, şevk, istek, acı, hararet ve huzursuzluk içindedir. Onun bu haline ifade etmek istesek kelime bulamayız. Bu durumda mecburen "O, aşk şarabından sarhoş olmuş" demek zorunda kalırız. Bayım, aşk şarap değildir! Şarap, şişeye koydukları ve içilen bir maddedir. Aşk ruhsal bir haldir. Fakat bende o ruhsal hali ifade edecek bir kelime yoktur. O hararet, coşku ve taşkınlıkları sarhoş birine benzetmeye mecburum. Hatta bir ârifin Allah karşısındaki irfanî halini, sokaklarda içen ve hiçbir şey umurunda olmayan serserinin haline benzetmek zorundayım. Neden? Çünkü onun durumunu ifade edecek en benzeyen tasvir budur. Oysa birbirine tamamen zıttır: Bu, akla aykırı ve sefil çökmüş bir haldir; o ise insanın kâmil ve aşkın aklının da ötesinde bir haldir. Fakat görünüşte biraz benzediğinden onu ifade edebilmek için bundan yardım almak mecburiyetindeyim. Yani irfanı sarhoşluğa, tevhidi şaraba, hak yolu dosdoğru yola (benzemeliyim). Dosdoğru yol nedir? Otoban yolu! Fakat neticede hakka ibadet olan hak yolun otoban yolla ne alakası vardır?! O taşlık, bu ise pürüzsüzdür! Aslında bir ilişkisi de yoktur, benzerliği yoktur. Ama çarem yok, (bu tasvirlerden) yardım almaya mecburum.

Bu mesele üzerinde çalışan kişilerden biri Seyyid Kutup'tur. Kanaatimce yaptığı en iyi iş de budur. Tabii ki günümüz edebiyatına pek fazla vakıf değildi (gerçi bizim dindarlarımızdan epeyce ileridedir. En azından tarzları tanıyor, az çok bugünkü sanata filan aşinadır. Yahut...*) ama bu meseleye odaklanması ve insanın ruhsal, manevî hallerinden ve sahnelerinden sanatsal ve şairane "imaj" üretmesi, tasvir yaratması nedeniyle çok kaliteli biridir.

Bana kalırsa yazarlık, şiir, tiyatro, film vs. gibi alanlarda en yeni ve en modern stil olan, çok mükemmel bir üslup vardır (dünyanın en iyi tiyatrolarında "kullanılır" ve tabii ki sadece çok özel seçkin bir kesim için sergilenir). Bu "ide"nin bedenleşmesidir. Yani ideleri hareket ve maddî tasvirler biçiminde somutlaştırmak. Yazdığım gibi, hac, zarif ve mükemmel bütün felsefî ideleri fiziksel ve maddî hareketler biçiminde dile getiren böyle bir işin en iyi örneğidir. Haccın tamamı işte budur. (Seyyid Kutub) der ki:

Hac alanına girer girmez başlayıp, dışarı çıkacağımız sonuna kadar bir tek lafız mevcut değildir. Kendinize dilediğiniz bir virdi seçebilir ve canınız ne istiyorsa onu söyleyebilirsiniz! Yoksa da gerekli değildir zaten. Çünkü onlar haccın bir parçası değildir. Sadece "lebbeyk", tek kelime ve tek şiar vardır, o da sahneye çıkmadan öncedir. Ama içeri girdiğimiz an susmak zorundayız, hiçbir şey söyleyemeyiz. (Bilakis) konuşmak caiz değildir. Artık sonuna kadar sükût edilecektir. İdeyi yalnızca maddî hareketle dile getirmiştir. Bu, insanın sergilediği en mükemmel sanattır. Mesela aşkı döngüsel hareket biçiminde; maddî çabayı boş, hedefsiz ve amaçsızca hareket şeklinde; bilinci, var olduğun yerden ve var olduğun konumdan kaçış imkânının bulunduğu son aşama olacak şekilde, yani cehalet ve bilgi arasındaki mesafenin, var olabilecek en uzak ara olmasını sağlayarak kaçma biçiminde. Hacda, bütün (noktalardan) daha fazla birbirine mesafesi bulunan iki nokta, biri Arafat'tır, diğeri ise Mekke -Kâbe-. Mekke'den başlanır, 25 kilometre yol olan en son ve en uzak menzile gidilir (en uzak nokta bilgi için koyulmuştur). O vakit, bilgiden, Allah'a doğru olan insanın hareketi tekrar Kâbe'den Arafat'a doğrudur. İlmî malumattan sonra insanî şuur ve anlayışa ulaşan insanın tekâmülü Meş'ar'a gelmektir. Oradan sonra ideale, aşka, "benlik" biçiminde ifade edilen en değerli şeyini koparıp atma ve fedakârlık aşamasına varır. İnsanlık karşıtı üç kavramla mücadeleyi üç heykele taş atma biçiminde dile getirir. Yahut teslimiyeti başını traş etme suretiyle ifade eder. Bunların hepsi, manevî idenin maddî olarak somutlaşmasıdır.

... İslam'ın bilimsel, siyasî ve ideolojik açıdan ele aldığı son zamanlarda bize çok yeni bilgiler ve yorumlar sunulmuştur. Oradan çıktığımda bir şeyler yazmak istediğim her seferinde artık tamamen boşaldığımı ve çantamın da tamtakır olduğunu düşünüyordum! Hiçbir zaman "Söylenmiş bütün sözleri ben söyledim" diyecek kadar ahmakça bir gururum olmadı. Bunun için insanın epeyce ahmak olması gerekir! Hiçbir vakit ahmaklığın bu aşamasına varmadım! Fakat ulaştığım bir aşama var (onu söyleyeyim): "Ben artık o ide üretme, düşünce keşfetme ve yeni söz söyleme gücünü kaybettim. Hulasa zihnime ulaşan şey, gerçek-

leştirilmiş ve söylenmiş olandır (boş olma duygusu elini uzatmış durumda bana)" Bu durumda yapmam gereken işin, şimdiye kadar söylediklerimi derleyip toparlamam, tashih etmem, tamamlamam, düzeltmem, daha iyi ve kâmil bir biçime dönüştürmem olduğunu düşünüyordum.

Fakat son zamanlarda oldukça zekice, bilinçli, adaletli ve derinlikli hamleler (vuku buldu)[176] Aldı beni bir dert. Artık bu dertten daha ağır bir darbe yoktu, yahut en azından benim hayatımda yoktu: En iyi odaktan, en iyi ok açısından, en iyi...* Bu, insanın daha fazla uyanık olmasını sağlar ve düşman ne kadar güçlü olursa olsun ondan daha zekidir. Çatışmada ise diğer tarafı da uyanık tutar. Şu anda sistemler, işlerindeki zekilikleri ve ilerlemişlikleri muhalifleriyle mücadelelerine borçludurlar. Eğer bu mücadele olmasaydı biz de "Şehit Şah"ın zamanındaki gibi davranıyorduk. Ama şimdi daha zekileşmiş olarak daha pratiğe dönük hareket edebiliyor. Bu, muhalifle mücadeleden çıkarılmış ders nedeniyledir. Düşmandan çokça öğrenmek gerekir. Geçen yılın aksine daha fazla yeni söz var; er geç epeyce fark edecek ve kapsamı çok daha genişleyecek daha acil, daha hayati, daha köklü, daha yüksek, daha mükemmel, daha derin, çok çok hassas meselelerin var olduğunu hissediyorum.

İrtica Putuyla Mücadele

Bugüne kadar mücadelemiz irtica ile mücadeleydi. Bunlar karşımıza dikilmişlerdi. Oradan başarıyla geçtiğimizi sanıyorum. Öyle değil mi? Buna kuşku yok. ...* Bunun sebebi, artık hiçbir şey olmamalarıdır. Yani başından beri hiçbir şey değillerdi. Fakat bir güçtüler. Yoksa kültürel ve fikrî derinlikleri, zenginlikleri yoktu.

[176] İnsan bazen düşmanına "bârekallah" diyor. Düşman, insana, kalbe tam isabet edecek şekilde mükemmel biçimde ok attığında -Arapların ifadesiyle- "Veşilet yedahu" denir (yani elin tutulsun!) Buna "övgüye benzer kötüleme" veya "kötülemeye benzer övgü" denir. Biz de diyoruz ki: "ocağın batsın...!" Aslında taltif etmekteyiz ama bu şekilde bu sövgü, övgünün alametidir: "Acayip haramzadedir!" Yani çok zeki biridir. (Manası budur aslında) "Kötülemeye benzer övgü" (medh bi-mâ yeşubbuhu'z-zem) zemmetmeye benzeyen medhu sena demektir: "Hay ellerin kurusun"un manası, etkileyici el çabukluğunu gösterir, harikadır ama öte yandan da insanı savunmaya geçmeye tahrik eder.

Halk üzerinde fazlaca, kuvvetli ve etkili güçleri vardı sadece. Biri de bizi kuşatmış olan bir tür melankolik ve hayali kaygıydı. Tıpkı Hülagu Han'ın halifeden duyduğu endişe gibi. Dediler ki: "Beyim, bu Allah'ın halifesi, onu öldürürsen gök yer olur, yer de gök, zelzele olur, kızıl ve yeşil rüzgârlar gelir..." (Hülagu Han) düşünceye daldı: "Sakın bu Allah'ın halifesi olmasın, eğer onu öldürürsem taşa dönerim!" (Moğollar çok hurafecidiydiler) Sonra (Nâsuriddin Tûsi) dedi ki: Onu yıkayıp yağlıyoruz. Eğer vaziyetin biraz değiştiğini görürsek hemen bırakırız; onu getirir, tahta oturtur ve göz kulak oluruz. Elini öperiz ve 'hata ettik' (deriz); -yani yol açık- eğer dünyanın yıkılmadığını görürsek yağlamaya devam ederiz! Yıkama yağlama devam etti, hiçbir şey de değişmedi!

Hiç kimsenin söz söylemeye cüret edemediği geleneksel ve vehimden ibaret bazı korkular vardır. Birisi cesaret etse görecektir ki bütün o çıkardığı sese rağmen oğlak derisinden kocaman bir davuldur ve eğer parmağıyla dokunsa bir delik açılır ve seslerin hepsi uçar gider.

Sakif (kabilesi) Peygamber'in yanına gelmişti. Sakif kabilesi, Arap kabileleri arasında en mutaasıbıydı. Bunlar işin sonunda, Mekke'nin fethinin akabinde geldiler ve Peygamber'e katıldılar. Ramazan ayıydı. Temsilcileri -Müslüman olmuşlardı- Peygamber mescidine gelmişlerdi; mescidin bir köşesinde yaşıyor ve oruç tutuyorlardı. (Yani) Müslüman oldukları sene oruç tutmaya başlamışlardı. Öteki tarafın mutaassıp insanları döndüklerinde çok iyi oluyorlar![177] Bunlar o kadar mutaassıptılar ki Bilal gelip "ezan okundu" dediğinde (mescitte ezanı Bilal okuyordu), yani "orucunuzu yiyebilirsiniz" demeye getirdiğinde, üstelik de bütün Müslümanların (oruçlarını) açtıklarını görmelerine rağmen, putlarını bırakmaları için on gün çene çalınmış Sakif'in bu yeni Müslümanları Bilal'a diyordu ki "Hayır, kabul etmiyoruz. Peygamber'in evine gidip bak, eğer o yiyorsa bize söyle, yoksa senin ezanınla oruçlarımızı açmayacağız." O da gidip bakıyor,

[177] O tarafa da düşseler, bu tarafa da düşseler bir hiç durumundaki mutaassıp olmayan insanlardan çok daha iyidirler. Hak veya bâtılda olmaları hiç fark etmez! Araba yürümedikten sonra ister yolda olsun, ister olmasın ne fark eder!

Peygamber'in yediğini görünce gelip diyordu ki: "Evet, Peygamber şu anda yiyor" O zaman onlar da açıyorlardı. Bunlar, işte böyle oruç tutuyorlardı. Bu kadar mutaassıptılar. Peygamber'in yanına gitmek istediklerinde Peygamber onlar için bir temsilci atadı, durumlarını bir tertibe koydu ve onlar için bir kanun yazdı. Onlar da birkaç şart koştular, ama Peygamber kabul etmedi: Biri şöyleydi: "Namazı kaldır, çünkü biz saygın bir kabileyiz. Eğer başımızı yere koyar, kıçımızı havaya dikersek bu alaya konu olacak bir durum olur. Canımızı Allah'a vermeye hazırız ama bu, kölelerin işidir ve iyi değildir!" Peygamber dedi ki: "Zaten kölelerin işi olduğu için ona istinat ediyorum, ama sonuçta efendi farklıdır. Bunu kesinlikle yapın." Sonra kabul ettiler ve dediler ki "Rica ediyoruz şu putumuza dokunmayın. Alışkanlık oldu. Hanımlar, çocuklar, yaşlılar ve mutaassıp insanlar putlarını kırmayı kabul etmeye henüz hazır değiller." Peygamber kabul etmedi. Peygamber'in onlara hiçbir ayrıcalık vermeyeceğini gördüklerinde, artık Müslüman da olduklarına göre, mecburen (kabul ettiler, ama) şöyle dediler: "O zaman izin verin biz kendimiz kırmayalım" Bu çok önemlidir. Bunun put olduğunu biliyorlardı, (çünkü) muvahhit olmuşlardı, oruç tutuyorlardı. (Ama dediler ki) "Biz kırmayalım, kırması için bir iki kişi gönderin" Peygamber'in zekâsına ve sosyologluğuna bakın: Bu put, bunların putu olmaktan başka Sakif kabilesinin haysiyetinin de tezahürüydü (haysiyet bakımından onun bayrağı) ve kendileri kırmalıydılar. Peygamber ısrar etti: "Kendiniz kırın ki tanrılarınız sizin elinizle kırılmış olsun, böylece şerefinize halel gelmez." Dediler ki "Kırmaya gönlümüz elvermiyor, hayır yapamayacağız, bunu yapmaktan aciziz, ruhsal bakımdan müsait değiliz, burada bunu yapabilecek hiç kimse yok." Peygamber kabul etti, ama ashabından birini kırmak için göndermeye teşebbüs etmedi. Kalktı, putu kırmak üzere, Sakif kabilesinden olmayan, ama Sakif kabilesinin putunu kırdıklarında Sakif kabilesinin toplumsal vicdan ve haysiyetini "Filan kabile geldi bizim putumuzu kırdı" biçiminde lekeleyip yaralamayacak iki kişi buldu (Bunlar bizim bugün anlayamadığımız, fakat o sırada çok önemli meselelerdi). Peygamber geldi, "Siz gidin" diyerek Ebusüfyan ve Mugire'yi seçti. Bunun sebebi,

Ebusüfyan ve Mugire, Sakife halkının çok samimi dostları olmasıydı; Sakifeliler açısından da saygın ve şahsiyet sahibi görülüyorlardı. Onların gelip putlarını kırması hakaret olarak görülmeyecekti. (Çünkü) putlarını kırmak üzere daha aşağı bir kabileden geliyor değillerdi. Zaten onların kendileri "put" idi: "Bunlar, bizzat kendileri kendi putlarını kırdılar. Bizim putumuzu kırmaları bizim için gurur kırıcı olmaz"! İkinci olarak onlarla akrabalıkları vardı -yani iş bağları vardı-: Mugire'in karısı ve annesi Sakife'dendi. Ebusüfyan da onlarla eskiden beri müttefikti. Müttefiklik, kabile ile aradaki "köprü" sayılır ve zaten akrabalıktır. Gittiler, kırdılar ve bunlar da seyrettiler. Bazılarının ise kalbi dayanmadı!

Bazen bakıyoruz ki herkes bir şeyin put olduğunu hissediyor. Fakat baltayı kapıp tepesine indirmeye kimse cüret edemiyor. İşte bu zayıflık nedeniyle put, uzun zaman "put" olarak kalabiliyor. Kamuoyuna rağmen, bunun artık değerini kaybettiği ve bir rolü kalmadığını herkes anlamasına karşın onu reddetme cesaretini gösteremiyorlar.

Ebuzer ve Enis, din değiştirmek üzerine sohbet ederken ve Ebuzer "Bunları bırakmalısın artık" derken, kardeşine cevap veremez hale gelen Enis, sonunda der ki: "Ebuzer, din giysi değil ki eskidiğinde çıkarıp atasın" Ebuzer der ki: "Hayır, eskidiğini ve derdine derman olmadığını hissettiğinde giysi kolaylıkla çıkarılıp atılmalıdır." Fikir cesareti, düşünce aydınlığından başka bir şeydir!

Meclisî'nin Bihâru'l-Envâr'ını gözönünde bulundurun: Hiç kuşku yok ki Meclisî'nin zamanında ulemadan kalabalık bir kesim ona muhalifti ve bu tavrı ulemaya saray dayatmıştı. O sıralarda Meclisî'yi tanıtan Safevî Tarihi şöyle diyor: "Ulemanın en âlimi, en fakihi, en takvalısı Ağa Cemal idi. Ama mollabaşı tuğrası, saray-ı hümayun tarafından Mirza Muhammed Bâkır için şeref-i sudur buldu." Bugün bu sözün ne anlama geldiğini, neler yaşandığını gayet iyi biliyoruz. Şimdi diş geçiremiyorlar, ama o vakitler bunu yapabiliyorlardı. Şimdi mollabaşı fermanı yayınlasa kimse kulak asmaz. Halkın kendi mollası var ve "Ağa Cemal"in peşinden gidiyor! Ama o zamanlar tutuyordu bu iş. Para, imkânlar, güç vs.

hepsi birlikte bir sistemdi ve halk her şeyden mahrumdu. Bundan dolayı bütün mescidler, medreseler vs. Molla Muhamed Bâkır'ın eline geçti. O da kitabını yazdığında onu bütün halka dayatıyor, kimse de (bir şey söylemeye) cesaret edemiyordu. "Ağa Cemal" de kendi kitabını yazmak istiyordu ama bugünkü gibi teksir yapacak, kaydedecek, dışarıya gönderecek imkân yoktu. Bir nüsha yazıp başının altına koyuyor, sonra o da kayboluyordu. Bizim bile hatırımızdadır; bir zamanlar bir sohbet meclisinde oturuyorduk. Büyük ulemamız yüzlerce kere, "Bu Bihâru'l-Envâr'da çok uygunsuz sözler var, küfür rivayetler içeriyor, sapkın ve uydurma rivayetleri var. Bunu bir şekilde tashih etmek için gayret gösterelim, düzeltip ıslah edelim" dedi. Bazı kimseler diyordu ki "Bunu mevlithanların ve vaizlerin eline vermemek lazım. Çünkü onun üzerinden canları ne istiyorsa naklederler: Ancak iyi ve kötüyü temyiz edebilecek muhakkik kesim için iyidir." İşte bunlar, bu kitap ve bu insanın, aydınlardan pek çok çevrenin gözünden düştüğü, ama minberde, resmî yazıda ve kamuoyunda kimsenin ona hücum etmediğinin alametidir. Bu mevzuyu "Alevi Şiası, Safevî Şiası"nda beyan ettim. Bunu üzerine, gerçekten de takva, şuur, ilim, şahsiyet ve şerefine kesin olarak inandığım muhterem âlimlerden biri telaş içinde, hayli uzun boylu bir sohbet için beni görmeye geldi. "Alevi Şiası, Safevî Şiası"ndan söz etmem üzerine Meclisîcilerin müdahale ettiklerini, onu Alevi Şiası'nın karşısına yerleştirdiklerini ve kesinlikle Meclisî'ye hücum ettiklerini sandı. Bu hücum tam bir faciaydı! Bu yaşlı adamın bütün bedeni sarsılıyordu. Kendisi aydın biri olmasına ve ona muhalif, bizimle ise hemfikir bulunmasına rağmen (korkuyordu); "Kamuoyu açısından ne olacak?! Kamuoyu Meclisî'mizin de böyle olduğunu söylüyor. O halde Şia ne söylüyor ki?! Şia'nın ansiklopedisi ve yüz yıldır hepimizin kitabı olan, herkesin Bihâr'dan bahsederken "İmam Bâkır buyurdu ki" der gibi "Muhammed Bâkır Meclisî buyurdu ki" dediği Bihâr da güvenilir değilse, bir yandan halkın dini ortadan kalkar, öte yandan da Meclisîci dindar kesim bayrak açtığında kimse onların önüne geçemez". Yaşlı adam hakikaten titriyordu. Söylediklerini dinlemeyi ne kadar istiyorsam da bu mümkün olmuyordu! Bu hadise son bulduğunda ve hayhuy ya-

tıştığında şimdi artık doğallaştı, o put yıkıldı ve davul sustu: (Meclisî) neticede on üçüncü imam değildir, en kirli sultanın -Şah Sultan Hüseyin- zamanındaki saray mollasıdır.

Bazı kimseler o kadar kutsallaştırılıyor ki zaafları ve eksiklikleri hiç kimse tarafından görülmüyor. Ama şimdilerde artık görebiliyorlar. Meclisî'nin, kitaplarının mukaddimesinde beş altı sayfa, Allah'a kadar yükselterek Şah Sultan Hüseyin'e övgüler düzdüğünü ve sonra da kalkıp kılıcı, muhalif düşünceyi aklından ve hayalinden geçiren herkesi günün ilk ışıklarıyla birlikte biçmeye başlaması (bir molla, şahı, muhaliflerini öldürmesinden dolayı övüyor!) nedeniyle onu Rüstem'in haşmeti, Lokman'ın hikmeti vs. mertebesine yükselttiğini hiç kimse düşünmüyor mu?! Bu, "Zâdu'l-Meâd"ın mukaddimesinde vardır. Söylediğimde kimsenin inanmayacağını düşündüğümden, sonradan düzeltilmiş bu mukaddimeyi fotokopi yaptım. Yoksa "kendisi uydurmuş" derlerdi. Gerçekten de hiç kimse bu kadar berbat olacağına inanmıyordu. Hatta birkaç rivayeti bizzat Hüseyniye sansürledi. Baktık ki birkaç sayfası yok, ama (kitap) öylece yayınlandı. Sonra ben ayrıca gittim ve o beş sayfanın yeniden yapılması için bir başkasıyla görüştüm. Nihayet o beş sayfa herkese ayrıca verildi.

... bir kez Kâfi Bey'in kasetini dinledim: Tahrifatla birlikte şaşırtıcı sövgüler, ürkütücü hakaretler ve "halk gözden çıkarıldı, Ali filan oldu..." gibi sözlerle ağıt okuma[178] merasimlerinde (hedefe koymalar). Kâfi'nin müritleri bizim müritlerimizden farklıydı: Bizim müşterilerimiz, koltuğunun altına iki tane kitapçık sıkıştırmış gözlüklü ve sıska birkaç talebe ve öğrenciydi. Fakat onun müşterileri, maşaallah hepsi de bir ifadeye göre, öğrenciler gibi gözümüzü boyayan on kişiydi: Haklarındaki laf -mesela- "Artık rakıyı bir kenara bırakmış, bıçak da çekmiyor..." olan Tahran'ın "Baba Şemel"lerinden.[179] Bizlerden sözgelimi birisi (daha önce) Marksistti, şimdi ise Müslüman oldu, (fakat) onlarınki "şimdi artık rakı ve iskambil işini bırakmış, ayrıca bıçağı çekip caddenin ortasına da fırlamıyor"! Nasıl bir tip oldukları anlaşılıyor! Bun-

[178] Metinde "ravzahâni" (Çev.)

[179] Külhanbeyi, oğlancı kabadayı (Çev.)

lardan iki kişi gelse İrşad'ın her yerini "darmadağın" eder. Bunlar, o lafları sarf eden Kâfi Bey'e iman etmişlerdir: "Ali'yi ortadan kaldırdı, Fatıma'yı ortadan kaldırdı, Ali'nin sülalesini ortadan kaldırdı, Ali'nin velayetini halktan aldı..."! Bu büyüklükte hakaretler işte! Hâlbuki ruhen akıllarına gelmesi gereken düşünce, "O kim ki gitsin böyle canına okusun? Ne Amerika devleti, ne Sovyetler devleti, ne de atom bombası var; neticede bir öğretmen ve silahı da sadece kalemi" olmalıdır. Psikolojileri (o sözler sarf edildiğinde) mendillerini çıkarıp ağlamak olmalı aslında! Çok acayip bir şey! Hiçbir şeyden haberi olmadığını ve ağzından çıkanı kulağının duymadığını anlıyordum!

"Ebuzer" (kitabını sahnelemek istediğimizde hemen dediler ki) "İrşad'da tiyatro mu?! Olur mu öyle şey!" (Bir Sebzivarlının domates[180] hakkında söylediği gibi: "Rakı içtik, iskambil oynadık vs. ama artık bu Ermeni sebzesiyle[181] de et yemeği olacak iş değil..."!) Tiyatro, hem de mihrapta! Zamanla muhalefet iyice şiddetlendi. Hatta en samimi dostlar bile bırakıp kaçtılar! Bense adeta Kissinger müzakereleri gibi, önce şiddetle ve kötülüğün zirvesinde filan ortaya çıktım ve üzerine basarak savundum. Eğer öteki "taraf" "En azından şunları kaldırın..." diyorsa ben de sonunda bu işin kendisine razı olması için "tamam o zaman" diyorum! Ama baştan ona taviz versem olayın kendisine muhalefet edecekti. "Müzikle sahnelemek istiyoruz" dedim. Bütün provaları da müzikle yaptık. Onlarsa buna daha fazla tahammül edemediler ve dediler ki: "Eğer müzik sesi duyulursa halk burada eğlence yapıldığını söyler!" Diğerlerine nispetle bana karşı hep samimi davranan ve bütün varlığını itibarımı savunmaya vakfetmiş Belâği Bey ve hakşinas, özgürlükçü (bir kişi daha) gelip dediler ki: "Bu böyle olmayacak. Her gün bir şey yapıyorsun ve biz de hep onu telafi etmek zorunda kalıyoruz. Henüz bu iş bitmemiş, bir şey daha! Bırak biraz nefes alalım!" Sonunda şöyle dediler: "Filan kişi bizi istiyorsa Ebuzer'i derleyip toplamalı, yok eğer Ebuzer'i sahnelemek istiyorsa bize müsaade, biz artık Allahaısmarladık diyo-

180 Metinde "gûce-frengî"; frenk eriği (Çev.)
181 Metinde "gûce-ermeni" (Çev.)

ruz." Evlerine gittiler! Ben de dedim ki: "Üçüncü bir yol var: (önce) Ebuzer'i sahneleriz, sonra da her ikimiz de -ben ve Ebuzer- gideriz ve İrşad sizin malınız olur. Artık ne isterseniz yaparsınız! Hayatımda bu işten başka bir arzum yok." Hepsi gitti. Hatta oranın yetkilisi olan Minâçi Bey de. Çok çabaladı. Ağırlıklı olarak (bizim) tarafımızdaydı. Bu iş olmasın diye Meşhed'e kadar geldi. Nihayet duyurusunu yaptık. Telefon üstüne telefon, "Ateşe veririz, yakarız, öldürürüz, bombalarız..." Bir başka grubun ise bomba koyup bu fakir fukaranın üstüne yıkma ihtimali de tabii ki vardı -bu mümkündü-; hatta mektuplar falan da epey fazlaydı. Fakat ben, buna cesaret edemeyeceklerini ve yalan söylediklerini biliyordum. Bu işleri yapacak insan, mendilini çıkarıp ağlamaz[182] ve "İlahi gencecikken ölsün, ilahî kalp krizi geçirsin, ilahî Hıra Dağından düşsün ve ölsün...!" diye nefretini kusmaz.

Pazartesi günü program başladı. Bütün hazırlıklar, tehditler ve girişimler hep Pazartesi günü içindi. O gün programın başlamasına on beş yirmi dakika kala, hanımların tarafına bomba konduğuna ve beş dakika sonra patlayacağına dair telefon geldi. Kısa bir süre sonra (bir telefon daha), sahnenin altına bomba konmuş ve yedi dakika sonra patlayacakmış (projektör vs. koymak için sahnenin altı boşaltılmıştı. Orası direklerle dolu ve karanlık bir yerdi. Oraya bir şey koymuş olmaları mümkündü.) "Bomba koymuşlar, hanımlar ve beyler lütfen dışarı buyurun." desem ne olur ne olmaz diye düşündüm, hedeflerine ulaşmış olacaklardı. Ahizeyi yerine koydum; korkudan zaaf gösterebilecekleri ve elleri ayakları birbirine karışacağı için dostlara hiçbir şey söylemedim. Gece, Ebuzer'in zirveye ulaşmasından hemen öncesindeydi ve çok güç olduğunu gördüm. Ebuzer'i çalışan ve son provalarını yapan çocukların yanına gittim. Dedim ki...*

Devrimci İslam Aleyhinde Rengârenk Komplolar

...[183] (Bugün İslam, bulunduğu yerde batıdan tutun) Çin ve Filipinler sınırına kadar devrimci bir hareket ve ilerici ideoloji ola-

[182] "Havlayan köpek ısırmaz" anlamında (Çev.)

[183] Elimizde bulunan ve incelenmiş olan birkaç kaset kopyasında bu kısım kayıtlı değildir. (Derleyen)

rak bir hareket, bilinç, sorumluluk vs. ortaya çıkarmış, güç oluşturmuş ve mukavemet meydana getirmiştir ve uluslararası sahnede varlığı hissedilmektedir. Süper güçlerin kendi aralarında yaptıkları uzlaşmalar, muhasebeler ve muamelelerde İslam için bir hesap açmak mecburiyetindedirler. Çünkü vardır. Daha önce 700 milyonluk Müslüman nüfus vardı, ama İslam yoktu. Her şeyi, hatta on tane aydını bile hesaba katıyorlar, ama milyonlarca Müslümanı hiç hesaba katmıyorlardı. Çünkü yoktu. Fakat şimdi varlığını ortaya koymuş durumdadır (var oluş bahsi de işte budur, egzistansiyalizm budur). Doğal olarak da bundan böyle çatışmalar filan molla, falan merci, filan kesim, falan heyet vs. şeklindeki sınırlı fikrî düzeyde değil, ideolojiler düzeyinde, güçler düzeyinde, evrensel fikrî komplolar düzeyinde olacaktır. Hiç kuşku yok ki şu anda artık okuyup güleceğimiz ve bizim nazarımızda sadece komik bir iş olacak filan beyefendinin kitapçığı yoktur. Şimdilerde İslam'a karşı mücadele, bilimsel dikkat ve uyanıklıkla keşfedilmesi gereken meselelerdir. Artık kurulan tuzaklar görülemiyor, görünen ve görünmeyen binlerce hat birbirine bağlanıyor, beş dakika bile gaflete düşmeden başı sonu nedir ve mesele nedir bakmak gerekir.

Fakat ben, dindar olmayan aydınların çoğunun; bu dünyada sömürge, sömürü, sınıfsal çelişki, sosyalizm meselesi, kapitalizm meselesi, modernizm meselesi vs. gündemdeyken; üçüncü dünya ülkelerinin ve milletlerin hayatı söz konusuyken neden İmam-ı Zaman, ruh, imamet, cin, "Allah var mı yok mu", "cebir mi irade mi var" vs. gibi konuları ispatlamanın derdine düştüğümüzü sorup bize hücum etmesinden oldukça memnunum. Şimdi çok ilginçtir: İslam o sözleri bıraktığından bu yana ve dini; hayat, mevcut vaziyet, toplumsal düzen, bilimsel sorumluluk ve günümüzde insanın acı çektiği sorunları gidermenin temeli yoluyla söz konusu ettiğinden; günümüz İslam'ın da iktisat meselesi, siyaset meselesi, sınıfsal mesele, toplumsal hayat meselesi, toplumsal değerler meselesi ve bireysel sorumluluk meselesi ortaya konduğundan beridir bundan hep geri durmuşlardı. Bu da gösteriyor ki İslam, bu zeminde, saldırdıkları o ilk eksiklikleri telafi etmiş ve o cenahın geride kalacağı kadar da ileri gitmiştir. Bugün

Amerika ve Avrupa'dan çocuklar, sürekli olarak, "Ahirete dair bir şey yazar mısınız?" diyerek ricada bulunuyorlar. Çok ilginçtir! Gayri İslamî aydınlar ve muhalif çocukların artık toplumsal ve siyasî yetersizlikler, insanî sorumluluk, nesnel ve toplumsal meseleler vs. ile bir işi kalmadığı ve İslam'a o kanatlardan saldırmadıkları anlaşılıyor. Tekrar dönüp, bizim gündeme getirdiğimiz, onların ise hep alay ettiği ve saldırdığı o eski meseleleri tekrar ele almaktadırlar. Bu da dindar öğrencilerin hayatta, toplumsal meselelerde, iktisadî meselelerde, pratik hayatın meselelerinde onların ideolojisiyle aynı hizada olmakla kalmadığını, hatta onlar geride kaldığına ve o mevzuda artık çatışmaya giremediğine (bunun mu şunun mu daha iyi olduğunu söyleyemediğine) göre daha da öne geçtiklerini gösteriyor. Tekrar dönüp "ahiret hangi yolla oluyor, yiyen ve yenilen şüphesi ne demektir, kıyamet gününü fiziksel olarak ispatlar mısınız, ruh neden vardır, vahyin cinsi nedir vs." konularına yapışmış haldeler. Hâlbuki bunlar, binlerce yıl önce ortaya atılmış bahislerdir ve Beni Abbas da halkın adalet, imamet ve toplumsal hayat meselesinden gaflet içinde olmasını istediği için daima halkın ve aydınların başını böyle şeylere bağlıyordu. Sorumlu bir aydın olan sen, neden şu anda pratik hayatın içinde çalışan aydınların yakasına yapışıp (onlardan) bu zihinsel meseleleri gündeme getirmesini istiyorsun?! Bunun kendisi bir başarıyı göstermektedir; bu, İslam'ın, rakipsiz Marksist sosyalistlerin meydanı işgal ettiği ve kendisinin ortada görünmediği ülkelerde artık hazır bulunduğu, oraları ele geçirdiği, şimdi de felsefî, kelamî vs. meselelere sarıldığını gösteriyor. Bu, başlı başına büyük bir başarıdır. Yahut büyük ideolojiler ya da büyük güçler onun için hesap açtıklarında ve ona saldırdıklarında dünya çapında var olduğu, siyasî zeminde var olduğu anlaşılıyor. Çünkü bu güçler onunla çatışmakta, ona boynuz ve omuz vurmaktadırlar. Hatta daha önce ona istinat eden bu kudretler şimdi ondan kaçmakta ve "diyalektik"e dayanmaktadırlar! Ya da tam aksine, ideoloji bakımından düşüncelerin savaş sahnesinde uluslararası düzeyde hazır bulunmaktadır. Nitekim ideolojiler de donanımlarını güçlendirerek ona, felsefî, kelamî vs. temeller açısından saldırıya geçmektedirler. Oysa şu anda bu işin zamanı değildir ve

vahiy, cebir, irade ispatı için vakit hep vardır; ayrıca bugünden yarına halledilecek bir mesele de değildir ve çözülmesi de bir meseleyi halletmez!

Bu hem tehlikeyi, hem de başarıyı gösteriyor. Bu ikisi -hem tehlike hem başarı- birlikte ilerliyor: Başarı ne kadar fazlaysa, açık biçimde tehlike de o kadar fazla oluyor. Hacim ne kadar büyürse, ona karşı komploların çapı da o kadar derinleşiyor. Şimdi en zekice bilimsel ve felsefî oklar, en ilerici fikrî tuzaklar ve ideolojik darbeler onun karşısında (bayrak) oluyor. Artık Ağa[184] Ensarî'nin kitapları ve Ağa İdâdî'nin minberi vs. yok. Hiçbir şey kalmadığını başından beri biliyordum: Bağrış çağrış, gürültü patırtı...! Düşünce tecrübesi de sürekli olarak, dünyada başarının bu küçücük güce, çöküş ve yenilginin de o irticai güçlere ait olduğunu göstermiştir. O, denenmiş bir şeydi ve hayalim de bütündü. Bu yeni sahnede eski tecrübemiz yoktur ve liyakati göstermenin ölçüsü de kaderimizi tayin edecektir.

(Söylemek istediğim) kelimelerin herhangi birine sadece bir cümlede mana veriyorum ve daha fazla izah gerektirdiğini sanmıyorum. Özellikle de bu sonraki kısımlar, yazılarımda dağınık biçimde ele alınmış bölümlerdir. Sonuç itibariyle uyumlu olması ve topluca verilmesi önemlidir. Dolayısıyla Allah, evren, tevhit, yaratma, emir, gayp ve şehadet, ayet ve sünnet, Âdem, hilafet, cennet ve iblis somutlaştırılmıştır.

"Âdem Rabbine isyan etti"[185] Yani cebri ayetler sistemindeki bu ayetlerden biri seçim, bağımsızlık ve iradeye ulaştı, Allah gibi. Yani ferman suretinde, bütün ilahî ayet ve sünnetlerin üzerinde ağırlığı bulunan zorunluluk ayetlerinden bir ayet -tabiat zorunluluğu, tarih determinizmi, toplum cebri, fizyoloji determinizmi (her şey zorunluluktur, bundan dolayı oradan tarihin determinizmine ulaşırız ve kaçınılmaz olarak bilimsel zorunluluğu, sünnet biçiminde ve ayetler arasında mevcut mecburi bağ şeklinde kabul etmeliyiz)-, bu zorunluluk zincirinden isyan aşamasına

[184] Büyük müçtehitler için kullanıldığı anlamda. (Çev.)
[185] 20/Taha Suresi 121 (Çev.)

ulaşmıştır. Yani bir sebep-sonuç zinciri (vardır, öyle ki) kibrit çaktığımızda mecburen odun yanar. Odundan ateş meydana geldiğinde mecburen suyu ısıtır. Su ısındığında mecburen çaydanlığın kapağı sallanır. Bunlar zorunluluk zinciridir ve hiçbiri kendi tercihiyle hareket edemez. Birbirini izleyen bu beş altı ayet, her biri, iradeleri olmaksızın kendi varlığının gerektirdiği şekilde hareket eden veya önceki sebebin sonucu olan cebri ayetler silsilesini ifade eder ve gösterir. Bunların içinden bir ayet çıkarak özgür biçimde hareket edebilmiştir. Özgür biçimde hareket edebildiğine göre de sorumlu olmalıdır ve sorumluluk dairesi de iblisten ve Allah'ın ruhundan yaratılmış özündeki yetenek esasına göredir. Buraya kadar mesele anlaşıldı mı?

Bu manalar Âdem kıssasında vardır: Hilafetin ilanı, Âdem'in yaratılmasına meleklerin itirazı, Âdem'in cennete yerleştirilmesi, Allah tarafından Âdem'e isimlerin öğretilmesi, Allah'ın, isimlerin öğretilmesi nedeniyle Âdem'in meleklere üstün olduğu sonucunu bildirmesi, "Âdem'in, meleklerin bilmediğini bilmesi"; dolayısıyla imtiyaz, bilgiye dayalı imtiyazdır, ilimdir, bilmektir, "isimleri" bilmektir.

Sonra Âdem'in melekler arasında secde mahalli yapılması (Âdem'in melekler için secde yeri kılınması), cennette yasak ağaç meselesi, Havva, iblis, yasak ağacın (meyvesinin) yenmesi, sonra Allah'ın öfkelenmesi, Âdem ve Havva'nın cennetten düşüşü, Âdem'in bugünkü maddî şekliyle yeryüzündeki hayatının başlaması, "insan-beşer" adındaki türün ortaya çıkışı ve tarihin başlaması. Burada ne yazık ki mesele oldukça karmaşıklaşmaktadır. Yani ben, şu ana kadar Âdem kıssasında, her biri diğerini anlamlandıran, birbiriyle mantıksal ahengi bulunan ve her bir teki kendi başına anlam taşımayan yaklaşık yüz küsur mesele keşfedip inceledim. Bu da kavrayışın doğru olduğunun delilidir.

... Bundan dolayı Âdem, diğer hayvanlar gibi bir hayvan; diğer ayetler gibi bir ayettir. Hiçbiri kutsal veya kutsallık dışı değildir. Maddî bir tezahürdür. Doğru mu? O halde insanı hayvan kabul etmemizde ya da hayvandan daha berbat ve bayağı görmemizde hiçbir sorun ve aykırılık yoktur. Burada Darwin'i doğrulamaya

çalışmıyorum. Darwin'e inancım yok. Ama bu sebeple Kur'an, Darwin'e muhalif değildir. Ne söylemek istediğime dikkat ettiniz mi? Darwin'in insanın maymundan geldiği teorisini hiçbir şekilde ispatlamaya çalışmıyorum. Fakat Âdem'in felsefesi deliline göre Darwin'in teorisi reddedilemez. Ama aynı zamanda ispat da edilemez. Çünkü o, insan bedeninin fizyolojisine dair bilimsel bir teoridir. Bizse insanın varlık felsefesinden bahsediyoruz. İnsanın midesini ne olduğu, bağırsaklarının ne olduğu, çenesinin nasıl olduğu gibi şeylerin burada ele aldığımız değerler bahsiyle bir bağı yoktur. Konu, insan adındaki varlığın manevî yeteneklerinin hakikati meselesidir. Konu, antropoloji meselesidir; felsefe ve ideolojideki antropoloji de tabiat bilimlerindeki antropolojiden farklıdır. Bu sebeple bahsi şuradan başlatıyoruz: Cansızlar birtakım ayetlerdir; bu ayetlerin bir kısmı tekâmülde belli ölçüde hareket, gelişim ve hayata sahip bulunduklarında bitki olurlar; bir miktar irade ve içgüdüye dayalı hareket kazandıklarında hayvan olurlar; bu hayvanlar tekrar tekâmül geçirdiklerinde omurgalılar haline gelir, memeliler olur ve yavrulayan hayvanlara dönüşür-bunlar türün evrimidir.

Bu hayvanlardan ve bu canlılardan biri, bütün hayvanların mahkûm olduğu tabiatın determinizminden özgürleşecek ve iradeleri tabiatın maddî ve bilinçsiz yasalarından doğan tüm hayvanların aksine iradesini tabiata dayatabilecek aşamaya ulaşır. Dolayısıyla tabiatta, tabiatı inşa edebilecek, doğayı değiştirebilecek, kendisini değiştirebilecek, hatta genetik olarak kendisine ulaşmış nitelikleri değiştirebilecek, hatta hayvanları bilinçsizce ve cebren hayata, harekete ve yön bulmaya sevk eden güçler olan içgüdülerin karşısına dikilebilecek bir hayvan ortaya çıkar. Yeni bir şeyin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Yeterince açık mı? Mecburen raylar üzerinde hareket eden ve yolda en küçük bir değişim, hareket ve sapma yaşamayan bu trende birdenbire bir sorunun ortaya çıktığını ya da vagonlardan birinin her tarafa gidebilecek, geri gidebilecek, sağa gidebilecek, sola gidebilecek, yukarı gidebilecek, doğal yapısının tersine hareket edebilecek biçimde koptuğunu görüyoruz.

Oruç nedir mesela? Allah'a karşı bir isyan; İslam'ın ve Kur'an anlattığı felsefî dille. Oruç, Allah karşısında isyandır. Allah, iradesini, sekiz saatte bir midesine ve bağırsaklarına gıda iletmesi -esasına göre- mecburi bir sünnet olarak kurmuştur ve tüm canlı varlıklar da bu mecburi kanuna tabidirler. Ama insan, bedensel yapısının gerektirdiği ve mecburen onu yemeğe sürüklediği bu zorunlu gücün karşısında, içinde yer alan ve bu içgüdüsel çekimden daha üstün olan başka bir güce dayanarak dik durur. Anlaşıldı mı?

Koyunlara bakın: Sadece baharda cinsel içgüdüsü yükselir ve neslini üretmesi bu mevsimdedir. Mevsim bittiğinde yakınlaşmalar da biter. Cinsel içgüdü ortaya çıktığı anda hepsi mecburen çiftleşmeye koşar. Yine zorunlu olarak cinsel içgüdüsü yatıştığında mecburen hiçbir şekilde yakınlaşmaya yanaşmaz, cinsel içgüdünün davranışlarını sergilemez. Çünkü (başta) onlarda çekim etkeni ortaya çıkmış, (daha sonra) çekim etkeni ortadan kalkmıştır. Tıpkı marşı bastığında çalışan, basmadığında çalışmayan motor gibi.

Ama insanın hiçbir şekilde böyle mecburi bir düzene tabi olmadığını görüyoruz: Bedeninde mevcut bulunan bu içgüdüyü bazen ömrünün sonuna kadar harekete geçirmiyor, eziyor ve varlığının bütün bu çekimleri, cezbeleri ve davetleri karşısında direniyor ve sabrediyor. Kimi zaman içgüdüsünü, neslin devamı için tabiatın içine yerleştirdiğinden daha fazla motive ediyor. Cinsel içgüdü ne içindir? Aile kurmak ve neslin üremesi içindir. Fakat görüyoruz ki tabiatın yerleştirdiğinden daha fazla, harici irade biçiminde harekete geçirmektedirler. Bunların tamamı Allah karşısında isyandır: "Âdem, Rabbine isyan etti", yani bütün hayvanların hilafına olan o hayvanın, tabiat kanunlarına, tarih kanunlarına, toplum kanunlarına isyan imkânı vardır. Hâlbuki tüm hayvanlar sadece tâbidirler (her hayvan sırf tâbidir; her hayvan, tabiatın maddî yasalarına, içgüdü yasalarına ve bedensel yapısına tâbidir sadece).

Tabiat kanunları dünyagörüşümüzde neydi? Âlemde maddî kanun ve doğal yasa biçiminde, hayatta, cansızlarda, bitkilerde, doğada, güneş sisteminde, her parçacıkta, her elektron ve her atomda Allah'ın iradesinden başka egemen var mıdır? Bir varlık bu yasaların kontrolünden çıktığında ve özgürce -kendi şahsî ve

deruni iradesiyle- hareket ettiğinde acaba tabiat yasalarına isyan edebileceğini söyleyebilir miyiz? Evet. Eğer tabiat kanunları Allah'ın iradesinin sünnet biçiminde tecellisiyse, o halde "Âdem, Rabbine isyan etti" ifadesi, Âdem'in, tüm varlığı zorunluluk üzerine vazedilmiş yasalara göre çekip çeviren Rabbinin emri ve sünneti karşısında başına buyruk davranma imkânına sahip tek hayvan olduğu manasına gelir. Nasıl ki bir kimse intihar ederken tabiat yasalarına isyan etmiş oluyorsa, (çünkü) tabiatın determinizmi onu hayatını sürdürme tarafına zorluyorsa, buna rağmen o buna karşı çıkıp kesiyorsa, seçtiği şehadet de tabiat kanununa ve tabiatın determinizmine isyandır. Oruç tuttuğunda ilahî sünnete ve doğal sünnete isyan etmektedir. Zehir içtiğinde isyan etmiş olmaktadır. Çünkü varlığının yapısı zehir içmek için yapılmamıştır. Hiçbir hayvan zehir içmez, içemez, buna karar alamaz ve intihar edemez-buna imkânı yoktur. Ama (insan) isyan edebilir. Dolayısıyla "Âdem, Rabbine isyan etti" (Âdem'in, Rabbi, sahibi ve hâkimi karşısındaki isyanı), insanın zorunluluk yasalarına karşı başına buyruk olma imkânı, yani insanın mecburiyet karşında kural tanımaz olma imkânı demektir. Bu mesele tarih felsefesinde ve sosyolojide çok önemlidir. Bu da şudur ki biz, tarihin zorunluluğuna, tabiatın bilimsel determinizmine ve toplumsal düzenin insandaki mecburiyetine inanmanın yanı sıra, bu zorunluluğu değiştirebilecek, kırabilecek ve isyan edebilecek insanın iradesine de inanıyoruz. Bundan dolayı Allah "şöyle yap" dediğinde bunun manası, Allah'ın Âdem'e, "şu yasak ağaçtan yeme" veya "şu yasak ağaca yaklaşma" demesi değildir. "Şu ağaca yaklaşmayın" dediği tabii ki doğrudur. Tıpkı bir hayvana "şu zehirli bitkiye yaklaşma" demesi, tıpkı yerden iki veya üç metreden fazla uçamayışımız, yerçekiminin bizi mecburen yere yapıştıracak olması ve daha fazla uçamayacağımız gibi. Bu zorunluluk, bu kıssada Allah'ın "yakınlaşma" ve "yapma" ifadesi biçiminde beyan edilmiştir. Âdem'in Allah'ın bu emrinin hilafına gitmesi, yakınlaşması ve yemesi, Allah'ın sünnet ve emrinin tecellisi olan evrensel nizamın aksine davranabilme yeteneğine sahip olduğunu gösterir. Buradan insanın iradesini kullanma meselesinin sadece doğal yasalar karşısında değil, hatta ilahî emir ve ilahî irade kar-

şısında bile söz konusu olduğu sonucu çıkarılabilir. İlahi belirlenime inananların, Kur'an'daki bu öyküyü, Allah'ın "şu ağaca yaklaşmayın", sonra da "yaklaştı" demesine bakıp insanın Allah'ın iradesi karşısında başka bir seçim kullandığı manasına gelecek şekilde nasıl tefsir edebildiğini anlayamıyorum.

İsyan nedir? Bu güç, bu ayet, bu tezahür evrene egemen yasalar, yani Allah'ın emri karşısında isyan demektir. Yani bu sebep-sonuç zincirindeki halkalardan biri yerinden fırlamıştır ve özgürce hareket etmektedir. Hep bu yasak meyvenin bilinç manasında olduğunu söyleye geldim. İnsan bilinç kazandığında ve bilinçlendiği ölçüde insandır ve isyan edebilir. Değerler onun gözünde değişir, iyilik ve kötülük onun karşısında somutlaşır, cennet onun karşısında çöl olur. Şu anda şu sıradan hayatta bile bireylerin, hayatları, yani bilinçleri ne kadar sınırlıysa fakirlik, talihsizlik ve mahrumiyetlerini de o ölçüde zengin, mutlu ve avantajlarla dolu gördüğünü gözlemleyebiliyoruz. Bilinçleri arttıkça, değeri onun gözünde düşmekte; menfaati için susuzluk, ihtiyaç, geri kalmışlık ve çaba gerektiğini hissetmektedir. Bunların hepsi uyanıklık ve bilincin doğurduğu şeylerdir (gözü açılır). Hem Tevrat'ın, hem de Kur'an'ın, Âdem yasak ağaçtan (meyve) yedikten sonra gözlerinin açıldığını göstermesi ilginçtir. Öyle anlaşılıyor ki daha önce gözleri açık değildi: Daha önceleri Allah onlara seslendiğinde özgürce Allah'ın huzuruna çıkabiliyorlardı. (Fakat) yasak ağacın meyvesinden yedikten sonraki gün artık ortada görünemiyorlardı. Allah, ortaya çıkamamaları ve utanmaları nedeniyle gözlerinin açıldığını anladı. (Öyle ki) çirkinliklerini ve çıplaklıklarını anlamışlardı ve Allah'ın karşısına çıkmaktan çekiniyorlardı. Bu çok önemli bir meseledir; çirkinlik ve güzelliğin, bir hayvan ve bir varlık için, onda farkındalık ve görme meydana geldiği andan itibaren söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu görme, gözle görme değildir. Çünkü hayvanların da gözleri vardır. Bu basirettir, bilinçtir ve ilginçtir ki Âdem için yasak meyveyi yedikten sonra...* söz konusu olmuştur: "Elbiselerini sıyırarak"[186]; bu meyveyi yedikten sonra kıyafetleri ve avret yerleri aşi-

[186] 7/Araf Suresi 27 (Çev.)

kar oldu. Bu, kendinin farkına varmasını ifade etmektedir, yoksa bu tezahürün daha önce de var olduğunu değil. (Aslında hayır) daha önce vardı, ama Âdem ondan haberdar ve bunun bilincinde değildi. Sonra yasak meyveyi yedikten sonra hem görme yeteneğine, hem de bilince kavuştu; onun için çirkin ve güzel, hayır ve şer ortaya çıktı. Buna mukabil, gösterdiği tepki, daha önce onda var olmayan yeni bir tepkidir.

Benim açımdan sonsuz önemi bulunan, ama şu anda bunu gündeme getirecek vaktimizin olmadığı bir mesele daha var: Haberdar olma ve görmenin ortaya çıkmasından sonra Âdem'in odaklandığı ilk şey cinsel içgüdüdür. Yani insanın, insan olmanın başlangıcında, yani Âdem'in bilinçli ve irade sahibi bir varlık haline -şu anki şekliyle insana- dönüşmesiyle işe aşktan ve varlığındaki aşk yeteneğinden başladığını söylemeye çalışıyor. Bilinç akıldır; cinsel içgüdü ise aşktır. İlginçtir ki tek kelimeyle her iki mana ifade edilmiş olmaktadır. Yani yasak ağaç, insanın özündeki akla dayalı bilinci ve aşk yeteneğini anlamayı insana ilave etmiştir. İşte bu mesele daha sonra Âdem kıssasında Havva suretinde ortaya çıkar. Nitekim bu öyküde Havva aşkın, iblis ise isyankâr aklın tecellisidir. Tuhaf olan şu ki Âdem o sıra hâlâ sıradan bir hayvandır ve Allah'ın sözünü dinlemektedir; yani diğer tüm varlıklar gibidir, maddî kanuna tâbi bütün hayvanlar gibidir. Yani yasak meyve, insanın ölümsüzlüğünün/hulûd ve ebediliğinin mayasıdır. Tıpkı Allah'ın ölümsüzlük sıfatına sahip olması gibi. İşte bunun içindir ki "Yasak meyveyi yeme. Yediğin vakit sen de artık ölümsüz olabileceksin" demiştir. Bu çıkarım tam da Promete öyküsündeki çıkarım gibidir: tanrılar, yeryüzünde karanlıkta ve kış halinde hapis kalmaları için ilahî ateşin insanların eline geçmesini istemez. Gökteki tanrılar der ki eğer ateş insanın eline geçerse (insan da ateşe sahip olursa) geceyi ortadan kaldırır, kışı yok eder; aydınlık, bilinç ve uygarlık meydana gelir, dolayısıyla da tanrı olur. Bu bakımdan, tanrılar insanın tanrıya dönüşmesinden hoşlanmadıklarından (korktuklarından ve huzursuz olduklarından) ilahî ateşin insanların eline geçmesini istemezler. Tanrılardan biri olan Promete, tüm tanrıların uyuduğu bir gece yarısı ilahî ateşi gizlice çaldı, yeryüzüne indi ve onu bir kamışın göv-

desine yerleştirdi. Sonra insan o ateşi kamıştan çıkardı, ateşe sahip oldu ve nihayet ölümsüz ve bilgi sahibi varlık haline geldi. Bunun üzerine, büyük tanrı Zeus, Promete'nin ihanet ettiğini, ilahî ateşi insana verdiğini ve onu tanrı yaptığını anladı. İnsan şimdi ilahî asayı elinde tuttuğundan artık tanrıların sözünü dinlemeyecekti. O anda Promete'yi Kafkas dağlarında zincire vurdu ve onu ebedi işkenceye mahkûm etti.

Burada bir mesele söz konusudur: Yunan kıssalarında geçen bu ilahî ateşin, Âdem kıssasındaki yasak ağacın ta kendisi olduğunu görüyoruz. Bir farkla ki o öyküde tanrılar, ölümsüz olmaması için bu ateşin Promete aracılığıyla insanın eline geçmesini istemiyorken; sonra da tanrıların ateşini, semavi ve melekutî ateşi insana aktaran fail olan Promete'yi mahkûm edip hain olarak Kafkas dağlarında zincire vurmuşken; hâlbuki İbrahimî dünyagörüşünde bu ateşi insanın önüne koyan bizzat Allah'tır. Bu ateşi taşıyan, gökten yere indiren ve insana veren kimseler de Allah'a düşman ve hain değil, bilakis Allah'ın peygamberleridir. Bu mesele çok önemlidir. Bunun içindir ki Batılı dünyagörüşünde daima Tanrının asli gerçek olmasına karşı insanın asli gerçek olması vardır ve tanrılar insanı daima karanlıkta ve ilahî ateşten mahrum tutmak isterler. Ta ki -Promete gibi- biri çıkıp ihanet edene, tanrıların arzusunun hilafına bu işi yapana ve sonra da tanrılar tarafından mahkûm edilene dek. Oysa İbrahimî dünyagörüşünde bizzat Allah, peygamberler gönderir ve ilahî-Prometeci ateşi onlara verir ve der ki: "Git bunu insanlara bahşet. Hepsinin gelip ateşi alması için hatta ısrar et, hatta davet et, hatta mücadele et." İlahi dünyagörüşünde, İbrahimî dünyagörüşünde insan Allah'ın mecrasında ve Allah'ına yakınlaşma güzergahında ilerler. Allah da insanın kendisine yaklaşmasını sever, hatta bizzat kendisi insanı ilahî yeteneklerle yaratır ve kendisi o ateşi insana hediye eder. Hâlbuki Batılı dünyagörüşünde insan hayvan gibi kışa ve karanlığa mahkûm kalmalıdır. Orada tanrı da ilahî ateşin insanın eline geçmesinden hep korkar. İşte bu nedenle Avrupa'da hümanizm, insanın kurtuluşu, insana dayalı felsefeler ve ideolojiler materyalizme ve tanrının reddine varmışlardır. Çünkü hümanistler, "Tanrı olursa insan kul, kulcuk, zelil ve karanlığa

mahkûm olacaktır" der. Oysa doğulu dünyagörüşünde ve ilahî dünyagörüşünde, tam aksine, insanseverlik Tanrıya ibadetle uyum içindedir. Çünkü bu dünyagörüşünde dindar insanlar, ta başlangıçtan beri insanı ilahî olmaya davet temelinde şekillenmişlerdir. Bu yüzden dindar bir aydın, Avrupalı bir aydını taklit ederek tanrıyı reddedip insana dayandığında tersyüz edilmiş ve ahmakça bir taklide saplanmaktadır-bu ilişkiler esas itibariyle birbiriyle çelişkilidir.

Bundan dolayı buna bilinç, haberdar olma manasını verdim. Çünkü bunların hepsinin bilgi ve bilincin alametleri olduğunu görüyoruz. Fakat sonra, neden bu kelimeye anlam verildiği meselesine gelip dayanıyoruz. Biz bu kelimeye anlam vermemeliyiz: Aslında yasak ağaç -"yasak ağaç" işte!- başka hiçbir anlam taşımaz. Yasak ağaç, yani "men" adında bir ağaç vardır. "Men" kavramı meyve -veya başka birçok şey- suretinde somutlaşmıştır. (Aynı zamanda da) sınır ve haddir; hiçbir hayvan ve hiçbir cansız, kendileri için konulmuş o sınır ve haddi aşamaz. Sadece insan, adımını çizginin dışına atabilir, yani yasak ağaca, yani konulmuş sınırlara yaklaşabilir: Varoluşsal sınır, psikolojik sınır, içgüdüsel sınır, yer ve göğün, doğal yasaların, iklimsel olmanın, dağlık olmanın, Avrupalı olmanın, denizin kenarında olmanın, çölde olmanın sınırı vs. Hepsi de var olmanın ve yaratılmanın sınırlarıdır. Yaratılmanın sınırlarına tüm hayvanlar kaçınılmaz olarak riayet ederler. Sadece insan bu sınırı çiğneyebilir. Hatta Allah'ın koyduğu sınırı, ister şer'i, ister yaratılışla ilgili olsun, ister şeriata, ister var oluşa ait olsun reddedebilir. Her insan bunu yapabilir. Heidegger'in sözündeki gibi: "İnsan, günah işleyebilen melektir." Günah nedir? Ayağını çizgiden dışarı çıkarmak. Günah kavramı ile itaat kavramının diyalektik görüşte bir olması şaşırtıcıdır. (Yani) her ikisi de adımını çizgiden dışarıya atmaktır. Sadece yönü farklıdır. "Bu günah, şu sevap" dediğimizde ihtilaf istikamettedir. Yoksa her ikisi de sınırdan çıkmaktır: Oruç tutan, ayağını fizyolojik sınırından dışarı çıkarmıştır. Allah yolunda şehit olan -yani kendisini öldüren- ayağını sınırdan taşırmıştır. Çünkü tabiat ona yetmiş seksen yıl fırsat vermiş, o ise daha kırk yaşında kendi eliyle kendisini ortadan kaldırmıştır. Bundan dolayı günah ve sevap bir tek kavramdır; sonuç

itibariyle istikametleri farklıdır ve her ikisi de insanın isyan etme imkânından kaynaklanmaktadır. O halde insanın isyanının kötü olduğunu söyleyemeyiz; iyi olduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi. İnsanın isyanı, haddi ve men edileni çiğnemede insanın bir yetenek türünü göstermektedir. (Eğer) tekâmül içinse sevaptır, geriye gidiş içinse günahtır. Her ikisi de sınırın dışında olmaktır. Fakat men sınırlarının dışına çıkamazsa ne günahtır, ne de sevap, (hiçbiri) onun için söz konusu değildir. Melekler asla men tehlikesinden öteye adım atamadıklarından mecburen değerden yoksundurlar. İyi bir şey yaptıklarında da bu, onların yapısı gereğidir. Kötü bir şey yapmıyorlarsa bu da kötülük yeteneğinden yoksun olmalarının gereğidir. Beceremedikleri için hırsızlık yapmayan insanlar gibi; bir muttakinin puanını onlara yazmamalıyız. Acaba petrol anlaşmasını imzalamayan kişilere "tebrikler" demeli miyiz? (Bu işi yaptıklarını) söylemeyenlere! O işin yanına bile yaklaşmamış olanlara! Ama (o sınırda) bulunmuş ve (imza işine) girmemiş kimse övgüyü hak ediyor. Bundan dolayı, menfi isyan yapabilecekken müspet isyanda bulunan insan, bir değer ortaya çıkarmış demektir. Dolayısıyla değer sistemi sadece insanda oluşturulabilir. İnsan eğer dışarı çıkarsa değerin hiç manası yoktur. Bütün hayvanların iyi işleri ve kötü işleri, mesela insana şifa veren ama bizim bunun için müteşekkir olmadığımız ve onlar için değer farz etmediğimiz, onların faydasından söz ettiğimiz, değerinden bahsetmediğimiz bitkilerin tâbi olduğu gereklilik gibidir. Değer; irade, tercih ve özgür seçim esasına göre meydana gelir, fıtri gerekliliğe göre değil.

... peygamberler, fıtratın masum olduğu manasında masum olsaydılar değerden yoksun olurlardı. Eğer gerçekten de peygamberlerin fıtratı hayırlı fıtrat olsaydı -bizim tersimize-, yani onlar konusunda "Nefse ve ona şekil verene, sonra takvayı ilham edene." olsaydı ("Nefse ve ona şekil verene, sonra ona fücuru ve takvayı ilham edene."[187] yerine) ve varlıklarına "fücur" ilham edilmemiş olsaydı, yani masum olsalardı aslında değerden yoksun olacaklardı. Çünkü bu durumda değer üretemeyeceklerdi. On-

[187] 91/Şems Suresi 7-8 (Çev.)

ların iyilikleri, altının, aslında değeri olmayan ve sadece fiyat taşıyan parlaması gibidir. Değer, bana "fücur" ve "takva" ilham edilmesi, ama benim takvaya bağlanmam ve fücuru acı çekerek de olsa kendimden uzaklaştırmamdır. Böylece değer üretmiş olmaktayım. Zorla savaşa götürülen ve orada öldürülen asker şehit değildir. Bilakis bu yolu tercih eden, özgürce giden ve ölümün de gelip onu bulduğu kişi şehiddir ve o bir değer üretmiştir. Şuursuzca öldürülmüş, sanki arabanın altında kalmış o "herif" gibi! Çünkü orada tercih yoktur ve tercihte değer ortaya çıkar. Bundan dolayı eğer peygamber veya imamın günah işleme imkânı ve yeteneği olmasaydı, sevapları değerden yoksun olurdu. Esas itibariyle onların kazandıkları, (günah imkânına) sahip olmamaları sayesinde değildir, (öyle olsaydı) insan olmazlardı... Eğer insanlar gibiyseler ve benim gibi takva ve fücurları varsa, ama benim aksime bütün ömürlerini sadece ve sadece takva içinde yaşamışlar ve fücuru, buna kabiliyetleri olmasına rağmen kendilerinden kovmuşlarsa işte o zaman değer üretmiş olmaktadırlar ve değer ürettiklerinden dolayı da benim için "örnek" olmaktadırlar.

Olağan, sıradan ve aklî bazı meseleler ve kavramlar sonradan metafizik biçime dönüşmüştür: Liderlerin bize dayatıldığı veya gündeme getirildiği ya da şu an işbaşına getirildiği bir toplumda yaşıyoruz. Diyoruz ki: Efendi, bu adam hain, halkın malını kendi çoluk çocuğuna ve kavmine veriyor; ahlaksız, sapkın, zaaf içinde, asla halkı düşünmeyen, kirli biri, tam hain. Bizse hain olmayan, temiz, dürüst, kendi milletini ve akrabasını kayırmayan, ayrımcılık yapmayan, hakka tecavüz etmeyen, insaf sahibi vs. kişinin peşinden gideriz. Nokta! Buna rağmen diyorlar ki "Valla bakarız, fizyolojik olarak temiz mi? Dışkısı da temiz mi? Eşeğinin dışkısı da temiz mi?!" Bunlar metafizik mevzulardır. Kimi mevzular vardı ki doğruydu: Bu Osman'ın şu eksikleri var, bu lekeleri var, şu ihanetleri yapmış, filan zaafları var, falan kirli işleri var, ama Ali'de bunların hiçbiri yok. Öyleyse onun peşinden gitmeliyiz. Aslında konu burada kapanıyor ve geriye kalan kısmı -eğer varsa- hiçbir işe yaramıyor. "Masum"; ahlaksız olmayan, hain olmayan vs. demektir. Tabii ki kabiliyetler farklıdır: O, insanlığın yürüyebildiği yolda en öne geçmiştir. Herkesten daha âlim olan kimse,

acaba başka bir tür müdür? Hayır, bu bilimsel gelişmede öne geçmiştir, o kadar; başka bir tür değildir! Ona gaybî olarak (bir şey) verilmemiştir. Eğer böyle olsaydı Hintli bir Sih de bizim anlamadığımız pek çok sırrı anlayabilirdi!

İmam Muhammed Bâkır şöyle der: "Biz, yavrularını yuvaya yerleştiren ve sürekli olarak gidip dünyayı -göğü, yeri, tarlayı, evi ve bahçeyi- dolaşan, sonra tek tek toplayıp gagasına dolduran ve oraya gelerek taneleri yavrularının ağzına koyan kuşlar gibiyiz. Biz yavrularımızı böyle terbiye ettik." Bu çok açıktır. Ne kadar mükemmel! Ne kadar öğretici! "Önceden ledünni terbiyeleri vardı ve birdenbire bir işaretle bütün sırları anlayıverdiler" demiyor. Bu, çocuğumu eğitmede işime ne kadar da yarıyor. Ama o eğer bir üflemeyle her şeyi biliyorsa bunun bize faydası nedir ve hangi işimize yarayabilir? Onu metafizikleştiriyorlar. (Oysa) doğal olarak masumdur. Bir başkası ise günahsızlığı/ismet inkâr edip peygamberlerin günahsızlığına karşı kitap yazıyor! Bunun üzerine Şeyh Saduk da -mesela- "Fi Sa'di'n-Nebi" kitabını yazar.

Bunların aslında anlam ve içerik kazandıran bir yanı yoktur. "Lider acaba ahlaksız, kirli ve hain olabilir mi?" sohbeti açılmıştı. Biri dedi ki: "Hayır, biz temiz bir lider istiyoruz" Ama Ebuzer gitmiş ve yedi sekiz sene ortada görünmemişti. Sonra geri geldiğinde Peygamber "Ebucundeb" dedi. (Ebuzer), "Hayır kurban olduğum, Ebuzer" dedi. Acaba Peygamber'in bilgisine hakaret mi etmiş oldu?! Ne var ki unutmuştu!...* Unutmayacaksa o zaman insan değil demektir. Eğer insan değilse peygamber de değildir, melektir. Melek de derde deva olmaz! Melek, rivayetlerde anlatıldığı gibi, "Kişi helaliyle cenabetlikten gusletmiş olsa, hamamdan çıktığında bedeninden düşen her damlada (binlerce melek vardır)" İmamın meleğe (benzetilmesi) onu tahkirdir. Çünkü Allah'tan sonra, Allah'a yakın ve yakın olmayan tüm meleklerin secde ettiği Âdem'den daha üstün kimseyi tanımıyoruz. Öyleyse Peygamber'i melekleştirirsek, kendisine secde edileni secde eden haline dönüştürmüş oluruz. Bu artık severken öldürmek olur!

(Bu sözler) bu kadar söylenmesine ve bu kadar tekrar edilmesine rağmen yine de bedevilik döneminin metafizik mevzularının pe-

şinden gitmişiz. Bundan dolayı, bütün sınırlara ve bütün bilimsel kısıtlamalara riayet etmek zorunda olan herkesin aksine, insanın içinden bilginin isyanı fışkırıyor ve insanda yasak ağaç, yani men ağacı, yani bu men ve meni çiğneme yeteneği ortaya çıkıyor. Burada insan başlamaktadır. Yani Âdem yasak ağaçtan (meyve) yemeseydi Allah'ın halifesi olamazdı. İlginçtir, düşüş işte burada aydınlanmaktadır: Bir tepede otlayan ve dört tane yeşil ot yediğinde kendisini dünyanın en bahtiyar varlığı sayan, hiç tutkusu olmayan, hiç sendelemeyen, hiç kaygı duymayan, hiç sorumluluğu olmayan, kötülük ve iyiliği hiç idrak edemeyen ve hissedemeyen bir hayvan ve bir eşek kendisini nerede hisseder? Cennet, (yani) yemyeşil ve cıvıl cıvıl bahçe. O kadar ki fikrî, fizyolojik ve doğal men etmeyi, yasağı çiğner; onun için artık bilgi, görme, şuur, idrak, değer, hayır ve şer söz konusu olur. Cennet hayatı insanın gerçek, nesnel yeryüzü hayatına dönüşür. Âdem'in kaderinin fert fert bizim kaderimiz olması şaşırtıcıdır.[188] Nitekim aynı ölçüde o mene ve o yasak ağaca yaklaşıyoruz; bizde de doğal düzenden bağımsız isyan yeteneği, bilinç, gelişme ve irade ortaya çıkıyor. Şu anda da âdemlerin o bilgi, isyan, irade, tercih ve özgürlük ağacından çeşitli mesafelerde bulunduklarını görüyoruz, daha uzakta veya daha yakındalar. İnsanın âdem olmaya doğru ilerlemesi, bütün men etmeleri çiğneyebilmek için men ağacına daha da yaklaşması demektir. Bu cazibeyi çiğnediğine göre menetmenin bir duvarını kaldırmış ve yasak ağaca bir adım daha yaklaşmış demektir. Sistemden dışarı çıktığında bir derece daha ilave edilmiştir. Klasik ve geleneksel hastalıklardan çoğunu uzaklaştırdığında daha da yakınlaşmıştır. Sürekli çölde, onun havası ve suyunda mahsur, mahkûm ve mahdut kalmışken; hayatını, üretim ve iktisadını, ilişkilerini, şehir ve köy inşa etmeyi çölün iklim şartlarına göre gerçekleştiriyorken şimdi çölü dönüştürüp Arizona şekline soktuğunda o men ve sınırı çiğnemiş, yani ken-

[188] Yasak ağaç da birinin yiyeceği, diğerinin yemeyeceği bir şey değildir. İlginçtir, Tevrat'ta "...* ondan yedi" Fakat Kur'an'da geçen ifade "o ağaca yakınlaşmak"tır. Bu, göreceli olduğunu ifade ediyor. Orada "yedi" deniyor. Öyleyse yiyen Âdem kâmil demektir, yemeyen kişi de henüz kâmil değildir. Fakat burada "şu ağaca yaklaşmayın" deniyor, ama yaklaşmıştır.

disini tabiatın zindanından özgürleştirmiştir. Öyleyse anlaşılmaktadır ki insanın, gözü açık olduğu müddetçe şuur ve bilgisi de artar, sorumluluk yükü omuzlarına biner. Sonra da ilahî risaletin bütün ağırlığını, -yapısal bakımdan- hayvandan fazlası olmayan kendi omuzlarında hisseder. İşte orada insanın musibeti ve trajedisi başlar. Orası, onun güzellik ve ihtişamının da var olduğu yerdir. Bilinci gelişmiş hayvan ortaya çıktığı, bilgi ve şuura eriştiği ölçüde, hissettiği cennet çevre, yeryüzü çevresi haline gelir. Yani insan cennetten düşmez, (tam tersine) cennet insanın gözünden düşer.[189] Onda bilincin oluştuğu ölçüde de eksiklikleri hisseder. Öyle eksiklikler hisseder ki maişet, isim, darlık, hayat, giysi, mesken vs. hepsini unutur gider, onlardan uzaklaşır, savrulur. Bilgi ve bilinç ağacına yakınlaştıkça, bizim için söz konusu olmayan başka eksiklikleri ve geri kalmışlıkları hisseder.

Mekârim Bey Mekteb-i İslam dergisinde yazmıştı; "filan kişinin buna bilinç manası vermesi İslamî görüşe ve bütün tefsirlere aykırıdır." Yasak ağaç dediklerinde buna kötü ağaç manası veriyorlar, çünkü yasakmış! Eğer iyi olsaymış yasaklanmazmış. Allah insanın hayrını istermiş ve eğer iyi olsaymış "ye" dermiş, o halde neden "yeme" diyormuş! O halde "yeme" dediğine göre kötü olduğu anlaşılıyormuş. Bu, haset, cehalet vs. imiş, bilinç, görme vs. değil. Orta Çağ'da bilim karşıtı olan kişiler bu sözü söylemişler-

189 ... Hastalanmış bir kişiyi sormaya gitmiştik. "Nasıl oldu?" dedik. "Bu Ahmed'in annesine (hanımından söz ediyordu) ne kadar söyleme dediysem de dayanamadı gitti söyledi." Sordum: "Ne söyledi?" Dedi ki: "Çalışıyordum, 240 tümen biriktirmiştim, paramız vardı, elimiz de sıkıydı... İş çıkmadığı zaman da yatağın altına yorganı atar, vurur kafayı keyfini çıkarırdım. Derdim ki, iş babasının mezarı! Önceki gün birisi oraya oturana dek. (Hanım) söyledi, gözü aç biriydi...!" Anlaşılıyordu ki şu an kaygısı, ne büyük bir kazanç, ne "çok nimet" ve ne yüksek mutluluk içinde olduğunun çevresi tarafından bilinmesiydi. O sırada Ali, bütün o heybetiyle sarsılıyordu ve hayat gailesinden, talihsizlikten, dünyanın çirkinliğinden ve kendi varlığından azap içindeydi. İçi daralmış ve sıkıntı basmıştı. Bu kaygı, eğer 240 tümeni olduğu anlaşılırsa bu büyük mutluluğa tahammül edemeyecekleri ve gözleri kalacağı içindi! O halde cennette olduğu anlaşılıyor, hem de tam orta yerinde: Cennet, eşeğin sadece otladığı ve anırdığı otlaktır. Ne şuur, ne sorumluluk, ne kayıt ve şart, ne bilinç ve ne farkındalık olduğunda, sadece yiyecek ve yemlik bulunduğunda cennettedir!

miş! (yani biz Orta Çağ olduk, onlarsa 20. yüzyıl! Çok dikkat çekici!)”. Fakat eğer Tefsir-i Sâfi’ye -hiçbir mevlithan elinden düşürmez- baksaydık yasak ağaç hakkında şöyle yazdığını görecektik: ilim, ışık, muhabbet, velayet (Ali’nin velayeti), Ehlibeyt’in ilmi vs.” Bunlar iyi midir, kötü mü? Şia’nın bunlardan daha iyi ve daha üstün hiçbir şeyi yoktur! Tefsir-i Sâfi yine şöyle diyor (bu çok çarpıcı, sözde bu ağa da müfessirdir!): “Bazı heva ve heves ehli bunun haset olduğunu söyler”. Hatta şöyle der: “Bazı tevil ehli bunun haset olduğunu söyler”. Yani tevil ve izah ehli olan müfessirler, manasının haset olduğunu söylemişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki Tefsir-i Sâfi, manasının “haset” olduğunu söyleyen müfessirleri kabul etmemekte ve onların tevil ehli olduğunu söylemektedir. Değilse mana doğru ve açıktır; (yani) yasak ağaç, mukaddes ve iyi şeylere ait (tecellidir). (Böyle değilse) o zaman “Mescidiharam” -haram olduğuna göre- çok kötü olmalıdır ki haram denmiştir. Bilgin, müfessir ve yazar olan zâtıalilerinin bu çıkarımı gerçekten de acayip ve garaiptir! “Söv” dedikleri besbelli, tamam söv ama sorumluluğunu da kabul et! Oradaki her talebe tefsire baksın. Şöyle bir “tekme” attığını göreceklerdir! Doğrudur, bir kesim belki bu işin ehli değil, fakat ehil olanlar nezdinde itibarın zarar görüyor! Neden kesin bir jestle “Yasak ağaç kötüdür” diyorsun?!

Biri de “Emaneti arz ettik” meselesidir. Bunun artık izaha ihtiyacı yoktur: Allah, elinde, ne olduğunu bilmediğimiz bir emanet tutmaktadır (meseleyi bin şekilde gündeme getirir) ve onu yere, göğe, yerle gök arasındakilere ve evrenin tüm tezahürlerine arz etmiştir. Hepsi kaçındı ve şöyle dedi: “Almıyoruz”; “onu yüklenmekten kaçındılar... onu insan yüklendi”[190] Bütün ayetler arasında sadece bir grubu “Bana ver” dedi. Yani? Birincisi, bizzat Allah’a başkaldırmış ilahî bir yeteneği vardır. İkincisi, evrenin bütün ayetleri ve tezahürleri bundan yoksundur. Sadece insan ona sahiptir (bu emanetin ne olduğu gayet açıktır). İlginç olan şu ki insan “bana ver” dediğinde ona vermiştir. Der ki: “Çünkü o çok zalim ve çok cahildir”. Yani gayet doğaldır ki nicedir orada

[190] 33/Ahzab Suresi 72 (Çev.)

bir eşek gibi otluyor, her ot ve su gördüğünde mutluluktan anırmaların göğe yükseliyor, sadece birilerinin göz koymasından korkuyordun; hiçbir hayrın, şerrin ve sorumluluğun yoktu; ne gerektiriyorsa sen öylece vardın, sonra da ölüp gidiyordun (ortada kaygı duyacak bir şey yoktu). Mesela Buda der ki: "Şu ağacın sükûnetine bak. Varlığının idaresini tabiatın eline bırakmıştır, sakince büyür, sükûnet içinde yaşar ve sessizce ölür. Hiçbir şey onun sükûnetini sarsamaz. Ama şu başına buyruk insan, kendisini kurtaracağı bir delik bulabilmek için evrenin kapısına duvarına el uzatır. Çünkü bu evde zindanda olduğunu hisseder." Zindanda olduğunu hissetmeyen kişi acaba cezaevi hücresindeki kimse gibi diktatörlüğü hissedebilir mi? O, ne işkenceyi hissedebilir, ne baskıyı hissedebilir, ne hak yemeyi hissedebilir, ne çirkinliği ve kötülüğü hissedebilir. Sadece bir parça ekmeği görebilir ...*, o cennettedir. Burada bulunan insan, zindanı, baskıyı, güçlüğü, çirkinliği, hak yemeyi vs. hisseder. Bu durumda bunun getirisi nedir? Sıkıntı, iş, çaba, sorumluluk. Her rolde, her adımda, her bakışta, her anda, her solukta sorumluluk hisseder. İşte bunun içindir ki (Kur'an şöyle) der: Bunu almadan önce ne aldığını anlamadın; bir lütuf veya helva olduğunu sanıyordun!... Biz de aynı şeyi yapıyoruz. Övmek istediğimiz, ama varlığındaki değerlerin farkında olmayan bir insanla ilgili aynen böyle konuşuyoruz: "Kimin çocuğu ve hangi aileye ait olduğunu anlamıyorsun; sülaleni ve kavmini bilmiyorsun". Ne yapmak istiyoruz? Bu hem övgüdür, hem de tahkir; hem korkutmaktır, hem de kışkırtma: Sen çok zalim ve cahilsin. Kendine ne kadar zulmettin. Çünkü Allah'ın kendi omzuna aldığı ağır emanet yükünü sen -bir hayvan ve üstün bir siyah maymun olarak- âlemde kabul ettin, bu misyonu üstlendin. Aslında bu işin, bu kabulün ve taahhüdün sonuçlarının ne olduğunu anlamıyorsun. Neyi imzaladığını anlamadın! O, ifade açısından o sorumluluğun ihtişamını, değerini, hassasiyetini ve ağırlığını bu aşağılamalarla göstermek istemektedir: Ne yaptığını, neyi kabul ettiğini, neyin altına imza attığını bilmiyorsun, öylece imzalayıverdin! Bu, ne kadar kapsamlı ve sonuçları olan bir iştir! Bundan dolayı emanetin, sadece insanın kabul ettiği bir emanet olduğu gayet açıktır. Misak, insan

fıtratını ve insanın fıtri özelliğini anlatan bir misaktır. (Öyleyse) bunları kıssa olma biçiminden çıkarmalı ve sadece anlam biçimine getirmeliyiz.

İsimler: Bu kanaatimce çok açıktır. Bilinç, irade ve tercih, hepsinin aynı şey olduğu isyan imkânının ta kendisidir bu: Yani insan olmak, insanî yetenek, fücur-takva sahibi nefis. Sadece isimleri anlatsak Âdem meselesi anında biter. İsim manasında "esmâ" çok karmaşıktır. Fakat müfessirlerin ne dediğine, Mücahid'in ne dediğine, İkrime'nin ne dediğine, İbn Abbas'ın ne dediğine bakmak yerine -bu sözler yerine- "isim" kelimesinin ve bizzat Allah'ın ne dediğine bakalım: İsim, semûv, sâmi, müsemma, tesmiye, hepsi de aynı kökün ve aynı kelimenin türevleridir. İsim, bir şeyi gösteren, gösterdiği ve herkesin tanıdığı şey aracılığıyla da "müsemma/isimlendirilen" adındaki görünmeyen özü ve aslı anlayabildiğimiz şey manasına gelir. Şimdi mesela "muz" dediğimde, herkesin işittiği muz kelimesiyle zihinleri şu anda bulunmayan bir şeye yöneltmiş oldum. Eğer onu söylemeseydim zihninizin buna odaklanması mümkün değildi. Arapçada "ad"a neden "isim" denir? Bunun sebebi, bir şeyin bu ad sayesinde her yerde bilinebilir, ortaya atılabilir ve tanıtılabilir olmasıdır.

"Âdem'e isimleri öğretti"[191], yani maymun ve başka her hayvan gibi olan kör ve kendinden habersiz bu hayvana isimleri öğretti (isimlerin neler olduğunu söylemiyor, söylememesi ne kadar çarpıcıdır!). Ona simgeleri öğrettim (kendisi hakkında "ayet" manası verdiğim şeydir bu). İsim, zihnimizin -insan- bilgi bakımından, tanınmaları aracılığıyla anlayabildiği hakikatin simgeleridir: Gizli bir şeyin aşikâr olan tarafı, uzak olan bir şeyin yakın olan olan yanı, bilinmeyen bir hakikatin tanınabilir tarafı "isim"dir (kelimeleri o kadar azametli ve mutlak ifade ediyor ki tabir, her türlü dönüşüme rağmen değerini kaybetmiyor, bilakis daha da parıltılı hale geliyor).

"Âdem'e isimleri öğrenme, tanıma ve bilme istidadını öğrettim". İsimler, yani simgeler onu hakikate ulaştıracaktır. Allah için söz

[191] 2/Bakara Suresi 31 (Çev.)

konusu edilen "güzel isimler", âlemde merkezi sadece Allah'ın varlığı olan ve tabiatta bulunmayan değerlerdir. ...* 'de manası yoktur. Bireysel hayatta değerin anlamı yoktur, sadece faydanın anlamı vardır. Akıl neyin aracıdır? Ahlakta Allah'ın yerine aklı koymak isteyenlerin hissiyatı çok saçmadır! Çünkü ahlakta Allah'ın yerine aklı geçirmekten söz ediyorlar. İyi de ahlak aklın üzerine bina edilecekse akıl nedir o zaman? İnsanda ortaya çıkmış ve onu daha iyi yaşayabileceği yola yönlendiren kuvvettir. Öyle değil mi? Akıl, insanı daha iyi yaşayabilmeye sevkeden güçtür. Ahlakta bazen olur ki bizdeki bir güç, "iyi yaşama"yı feda eder, hatta yaşamayı ve var olmayı bile feda edebilir. Bu akıl dışı bir iştir ve sadece değerle açıklanabilir. Nietzsche gibi büyük bir insan ve filozof yolda yürümekteydi. Dereye düşmüş bir at gördü. Çektiği araba da üzerine düşmüştü. Arabacı ise harekete geçmesi ve yukarı çıkması için onu dövüyordu. At yerinden kıpırdayamıyordu. (Nietzsche) arabacıyla kavgaya tutuştu. Arabacı Nietzsche'yle kavgaya giriştiğinde sonucun ne olacağı bellidir: Nietzsche'ye bir tekme vurdu, o da düştü öldü! Şimdi, bu işten daha ahmakça ve akıl dışı bir şey var mıdır? Bu öyküde bir filozofu neye feda etmiş olduk? Araba çeken bir ata. Akıl bakımından bu reddedilir, ama hikâyeyi dinlediğimizde bu durumla ilgili olarak gönlümüz takdir ve övgü duygusuyla dolar taşar. Bu iş akıl açısından ahmakçadır: Atı mı tercih ederiz yoksa insanlığın Nietzsche'ye olan ihtiyacını mı?! O, Almanya'nın iftiharıdır, Avrupa'nın iftiharıdır, insanlık aklının iftiharıdır ama biz kalktık atı seçtik ve filozofu kaybettik! Nietzsche'nin bu davranışı övgüyle dopdoludur ve bunun etkisi, yazdığı bütün kitaplardan çok daha güzeldir. Neden? Çünkü belki biz Nietzsche'yi kaybettik ama bir değeri kazandık. (Nietzsche) kendi canıyla bir değer yaratmıştır. Fakat akıl bunu anlayamaz. Akıl neyi anlar? Atı anlar. (Hâlbuki) o, atın yanında bir şeyi yarattı ve yerine koydu -bir değer-; o da şudur: Kendisini adalet karşısında, zulme ve saldırganlığa -hatta bir ata yapılan saldırganlığa- karşı mücadelede kurban etmek. O, değeri insan hayatında bu seviyeye kadar yükseltebildi. Dolayısıyla Nietzsche'nin bir değer uğruna feda olmasının değeri artmaktadır. Bunlar "güzel isimler"dir ve bu şekilde "değer", hayatta

Allah'ın "güzel isimler"inin tecellisi olmaktadır; insan bireylerinin hayatına çok güzel ve iyi bir şekilde yansımaktadır.

Tevbe meselesi, insanın dönmesi meselesidir (tevbe, dönmek demektir). Doğrudur, Âdem, bu işi yapmış, isyan etmiştir ve bu isyan, ilahî kanunların yükünün altından omuzunu çekmektir ama tevbe de etmiştir, yani ilahî kanunlara riayet ve itaate dönmüştür; fakat bu, bilinçle olmuştur. Âdem, ilahî kanunlara tâbi olduğunda, ilahî yasalara kılı kılına riayet eden bir eşek ve bir maymundu. Bununla birlikte Âdem'in düşüşten sonraki kulluğu; seçimle, bilerek, şuurla ve değerlendirme yaparak geri dönen ve değer esasına göre itaati tercih eden, kulluğu seçen ve ilahî zorunluluğu bilinçli olarak tercih eden bir âsinin kulluğudur. Hâlbuki seçmeyebilirdi. Özgür ve bilinçli bir iradenin kulluğu, kendinden habersiz mecbur kölenin itaatinden başkadır. Yeterince açık mı? Bütün hayvanlar kulluk ederler ama kulluklarının "değer"i yoktur (buradaki "değer" gayet iyi anlaşılıyor) ve değerden yoksundur. Çünkü onlar böyle yaratılmıştır; mühendise itaat ve kulluk eden bir makinenin vida ve bilyesi gibi. Bu tabii ki lazımdır ve faydalıdır, fakat değeri yoktur. Ama şimdi, bu evren bedeninden firar etmiş bir hücre olan bu insan, geri dönmüş, muhasebe yapmış ve kendisini zelil, huşu içinde ve hor hakir bir varlık şeklinde Allah'ın karşısına çıkacak şekilde yetiştirmiştir. Hatta kendisini o kadar tahkir eder ki hiçbir hayvan bu kadar aşağıya düşmez. Çünkü sadece bilinci olan (varlık) azameti tanıyabilir. Fare, Demavend'in zirvesini anlayamaz. Zirvenin ihtişamını ancak insan anlayabilir. Bundan dolayı "Kulları arasında Allah'tan ancak âlim olanlar haşyet duyar"[192] Yani "kulların arasında, en çok, kendilerinin farkında olanlar haşyet hissederler". "Haşyet", şuura ait bir şeydir. Haberdar olmaya aittir. Aşkın ve büyük insan bedenindeki bit (gerçi genelde bu insanların biti yoktur!) nerede olduğunu anlayamaz! Hayvanlar bu varlık düzeninde haşyet duyamazlar. Çünkü ihtişamı anlayamazlar, dolayısıyla küçüklüklerini de anlayamazlar. Ama insanın görüş alanı o kadar geniştir ki zirveyi anlayabilir, kendi küçüklüğünü anlaya-

[192] 35/Fatır Suresi 28 (Çev.)

bilir. Bu yüzden Ali'nin haşyetinin bizden daha fazla olduğunu görüyoruz. Bizden daha aşağıdaki birinin haşyeti de bizimkinden daha azdır. Buradaki haşyet, korku ve zilletin göstergesi değildir. Şuur ve bilincin göstergesidir. İlginçtir, Arapçada iki kelime vardır: Biri, korku anlamında "ra'ab" ve "reheb", diğeri ise "haşyet"tir. Ra'ab ve reheb, insanın zorbalık, çirkinlik ve tehlike karşısındaki tepkisidir. Fakat Allah karşısında "haşyet" kelimesini seçmiştir. Haşyet; mutlak güzellik, azamet ve görkem karşısına geçen ve onu kavrayan insanın varlığında zuhur eden hakir olma, küçüklük, basitlik, sarsılma ve sendeleme duygusudur. Victor Hugo, namazla ilgili şöyle der: Küçük sonsuzluk, büyük sonsuzluğun karşısına geçer. İşte bunun adı namazdır. Büyük sonsuzluğun karşısına geçen bu küçük sonsuzluk, büyük sonsuzluğu hissettiği ölçüde sürekli ufalır, aşağı iner ve eşekliğe has başıbozukluk ve burnunun dikine gitme inadı kırılır. (Bunun için) İmam "Cabar" değil, İmam "Seccad" denir. Bu onun zillet ve zaafının alameti değil, azamet ve celale dair bilgi ve bilincinin alametidir. Einstein göğe baktığında kendisini daha bir cahil hisseder; benim bakmam ne ki! (Ben derim ki) "Bu yıldız nedir? Bu bulut nedir?..." Birkaç taneden daha fazla "bilmiyorum"um vardır. Ama o baktığında milyonlarca "bilmiyorum" başına üşüşür! Çünkü kâinatın ihtişamını benden bir milyar kat daha fazla anlar. Hakikat karşısında, evren karşısında, yaratılışın sırrı karşısında duran Ali, huşu ve boyun eğmeyi bizim hissedemeyeceğimiz boyutta yaşar. Bu bir ahlakî küçülme değil, ahlakta felsefî küçülmenin türüdür. Bir âdem, o azamet karşısında durduğu boyutta, diğeri ise yapay, sahte, el çabukluğu marifet azametler...* onun için gülünç bir şekle dönüşebilir. Dolayısıyla kim daha bilinçliyse o daha iyi kuldur; kim daha çok bilgiliyse o daha çok titrer, bütün vücudu ateşten yanar; kim değerlere daha çok vakıfsa değerlere teslimiyet ve İslam onun için çok daha anlamlıdır ve (değerler) karşısında daha fazla boyun eğer. Kim o değerler karşısında kulluk ve ubudiyet gösterirse, değersiz olanlar karşısında ve değeri zıddı olan fayda karşısında o kadar asi, dik başlı ve reddiyeci olur. Anlamların ve kavramların diyalektiği mefhumu, insan zihninde işte böyle bir ihtişamda yer alır. Bundan

dolayı Âdem'in, düşüşten, yani "cennet"in düşüşünden sonra bir anda aklı başına gelir, âsi olur, bilinçlenir, görür hale gelir ve anlar ki aslında cennet yoktu (aksine), "Ürdün"ün bir köşesinde içinde dolanıp durduğu bir bahçe vardı. Hindistan'da sürekli o daldan bu dala zıplayıp durduğu ve hindistancevizi yediği ormanda bir ağaç vardı! Şimdi şuur kazanmaya başlamıştır ve "cennet" bulunmadığını anlamaktadır. Artık hayat sadece otlamak, yemek ve sarhoş kavgası çıkarmak değildir; sıkıntı, bilinç, telaş, aşağılanma, geri kalma, gerilemekten korkmaktır; kendimde keşfettiğim içsel cevheri yok etme komplosu vardır, insanın yaratılışından önce varlığın ruhuyla yaptığım var oluşsal anlaşmaya ihanet etmem korkusu vardır, varlık akdi yaptığım ve fikrî irtibat kurduğum kriter ve odaktan uzaklaşmak, kopmak vardır; artık kendimi yetiştirmeliyim, zeminimi inşa etmeliyim, tarihi yapmalıyım, toplumsal düzeni kurmalıyım. Yani Allah'ın hayvanlar için yaptığı ve onlar farkında olmaksızın kendileri için hazırlanmış bütün işleri, bizzat kendim, kendi el emeğimle kendim için var etmeliyim. Allah'ın bizim için yarattığı cennetten çıktık, şimdi cenneti burada kendimiz çaba, çile, sabır, takva, bilgi, şuur, gayret, tahammül vs. ile kendi ellerimizle yaratmalıyız, kendi ellerimizle tuğla tuğla bina etmeliyiz. İnsanın yaptığı bu cennet, Allah'ın, insan için değil (bilakis) bütün hayvanlar için yarattığı cennetin planında olacaktır.

İnsanın misyonu, tabiattaki topraktan varlığı ilahî yapmaktır. İnsanın tevhidî dünyagörüşünde ihtişam ve yeteneklerinin hacminin nerelere uzandığını, her taraftan sonsuzluğa doğru gittiğini görüyoruz. Biz ne kadar çaba gösterir ve yasak ağaca yaklaşırsak varlığımızın doğuşuna o kadar yardım etmiş olacağız.

... Avrupa'nın aydınları İslam'ın fanatik olduğunu söylüyor. Yani İslam insanı takdir, kaza ve kadere duçar etmiş ve insanî iradeyi kaldırmış. Oysa onlar İslam'ı bu mollalardan almışlardır! Bütün mutlak değerlerin tecellisi olan Allah, insana "Ey kulum, bana itaatini, seni benzerim yapacağım yere kadar vardır"[193] diye hitap

[193] Hadis-i kudsi, Cevâhiru's-Seniyye, Şeyh Hür Âmuli, maarefquran.org (Çev.)

ettiğinde, işte burada tabiata karşı mutlak isyan ve tüm ilahî değerlere sahip olma anlamında tanrılaşmayı, yani tekâmülün en yüksek zirvesine gitmeyi -varlığın yücelmesinin davranışını- var oluşsal itaatin sonucu kabul etmektedir. Harikulade! "Bana itaat et ki benim gibi ve benim bir kopyam olabilesin. Yani benim bir karikatürüm[194] olabilesin. Hayvanın tasviri olan sen, benim tasvirim haline gelebilesin." Maymundan Allah'a kadar sıçrayabiliyorsun. Hangi yolla? Kulluk yoluyla; insanın kulluğu bilinçle ve güçle yolu seçer, ibadetle kendisini yetiştirir; tanrılaşma tarafına yönelmeyi kendi varlığında sürekli kılabilmek ve ömrüne cihet verebilmek için.

Âdem kıssasından sonra tarih başlar. Burada artık insan başlar. Şu ana kadar insandan bahsedilmiyordu, mevzu sadece Âdem'di. Buradan itibaren düşüşten sonra insan tarihe katılır, tarihin Hâbil ve Kâbil'le başlar ve tarihin bugünkü şekli âhir zamanla son bulur. Bundan dolayı Kâbil insan hayatının kaderini kana doğru sürüklediğinden ve yeryüzünde hakka tecavüz ve şehadetin ilk temelini attığından beridir Hâbil'in varisleri tarafından bugüne kadar Kâbil'den kanın öcünün istenmesi süregelmektedir. İslam'da tarih felsefesi açısından tarihin başlangıcı savaşladır; bir yandan saldırganlık, öte yandan hak talebi temelinde. Bu savaş, tarih boyunca nesiller ve çağlarda muhtelif sarsıntılarla ve yeryüzü ölçeğinde (devam etmiştir); bazen bu, bazen de o galip gelmiştir, bu iki nehir sürekli birbirinden ayrı akmış ve aralarındaki çelişki büyük olmuştur. Fakat tarihin nihai mecrası âhir zaman, adaletin gerçekleşmesi, Hâbil'in kanının öcünün istenmesi, Kâbil'in ve Kâbil oğullarının yok edilmesidir. Şaşırtıcı olan şudur ki Hâbil ve Kâbil öyküsünde Hâbil'in Kâbil eliyle öldürülmesi vardır. Ama hiç kimsenin Kâbil'in ölümünden haberi yoktur. Bu da Kâbil'in ölmediğini, hayatta olduğunu, insanlara egemen olduğunu ve henüz Kâbil'in kanının damardan akmadığını göstermektedir. Çünkü ondan kanın öcü alınmamıştır, henüz ölmemiş ve öldürülmemiştir, Hâbil tarafından kana davet devam etmektedir. Tarih boyunca, Hâbil ve Kâbil zamanından âhir zamana

194 Gerçek olanın değiştirilmiş portresi anlamında. (Çev.)

kadar, İslam tarih felsefesi, özellikle Şia'da kanın öcünü alma üzerinedir. Bundan daha canlı, daha diri, daha sorumluluk sahibi, daha ilerici ve daha ciddi bir tarih felsefesi yoktur. Marksizm'in tarih felsefesi, üretim araçlarının değişim ve dönüşümünün zorunlu olmasını temel alır. Bizim tarih felsefemiz ise âhir zamana kadar, katil, egemen ve mülk sahibi Kâbil oğullarından babalarının öcünü almak üzere Hâbil oğullarının olabildiğince çok bilinç, sorumluluk, taahhüt, cihat ve seferberliği ve zamanın sonunda intikam almanın kesinlikle hedefe ulaşacağına inanç esasına göredir. Çok ilginç! Her ikisi de zorunluluğa inanmaktadır: Biz, mecburen âhir zamanın geleceğini ve insan hayatında adalet ve hakkın gerçekleşeceğini söylüyoruz. Onlar da zorunluluğa (inanıyorlar); ama bizim determinizmimiz insanın isteği ve iradesi ve onun olabildiğince yüksek şuuru temelindedir. Fakat onun zorunluluğu, emeğin araçlarının doğurduğu toplumsal ilişkilerin determinizmini temel alır. Yani orada tarihin kaderi tarihsel, toplumsal ve iktisadî kör maddî etkenlere bırakılmıştır ve insan için ulaşılabilir olmanın dışındadır. Hâlbuki İslam tarih felsefesi insanların şuur, irade, bilinç ve kararı zemininde hareket eder. Öyleyse zorunluluğun türü farklıdır: O, maddî yasaların mecburen oraya vardığını söyler. Bizse insanların şuur, irade ve kararının mecburen işi oraya vardırdığını söylemekteyiz. Bu, insanın seçimini reddetmeyen tek determinizmdir. Oysa öteki, hak talep eden devrim aşamasını insan için ulaşılabilir olmanın ve insanın rolünün dışında görür.

... (Bugün bütün bu sermaye) biriktiriliyor; ama hangi temelde? Sermayenin bu kadar çabuk birikmesini sağlayan artı değer ve ihtiyaçtan fazlası temelindedir. Eskiden 50 nesil han, şehzade ve mülk sahipleri vardı ve topu topu iki tane köyleri vardı. Ama bugün bir kişinin on beş veya yirmi yıl zarfında sıfırdan sonsuzluğa ulaşabildiğini görüyoruz. Bu "afv"a aittir, üretim fazlasına aittir.

... Köleliğin mevcut olduğu dönemde kölelere vurgu yapılıyordu. Mücadelenin odağı neydi? Köleler. Kölelik bittiğinde (mesela Abraham Lincoln şöyle diyordu: Köleleri özgürleştirin) mücadele ne

oldu? Konu olarak gündemden kalktı. Sonra bir başkası dedi ki çiftçileri özgürleştirin, bir diğeri dedi ki serfleri özgürleştirin. Bugün de "işçileri özgürleştirin, onları birleştirin ve onlara istinat edin" deniyor. İslam mustazafın -yeryüzündeki mustazaf sınıfadını anar. Yargı şudur ki kölelik döneminde mustazaf köledir; feodalite döneminde mustazaf serfler ve çiftçilerdir; sanayi döneminde mustazaf işçidir. "Proletarya diktatörlüğü"nde ise mustazaf tüm toplum ve bütün halktır. Bazen insanlık kölelik, sömürü ve sömürge döneminden kurtulur ama başka bir insanî mustazaflığa maruz kalabilir; (yani) insan, ne maddî sömürü, ne kölelik ve ne de siyasî istibdat ve diktatörlük olan başka biçimlere duçar olur. Şu anda seksperestlik ve Freudizm bir hükümet tarafından işbaşına getirilmiş midir? Bir devlet, bir güç, bir ordu veya bir ekonomik sistem bu işi yapmış mıdır? Hayır. Bu, propagandası yapılan kültürel bir şeydir, fikrî bir meseledir. Ama ne için? Genç kuvvetleri zaafa uğratmak için; genç neslin siyasî ve fikrî özgürlük istediği devrimci toplumlarda, Afrika ve Asya toplumlarında, kısıtlanan gençler, başları apış arasına sıkıştırıldığından "özgürlük"e ulaşmış olsunlar diye onlara cinsel özgürlük verilmektedir. Yüce bir meseleyi bayağı bir meseleye dönüştürmektedirler! Bu da bir tür mustazaflaştırmadır. O halde belki sömürü ortadan kaldırılabilir ama mustazaflık var olmaya devam eder. Sömürge yok edilebilir ama mustazaflık hali devam eder. Nitekim kölelik ortadan kalktı ama insan öldürmenin kölelikten daha beter şekilleri ortaya çıktı. Şu anda ortaya çıkmış değil midir? Şimdiye kadar var olmuş bu muhtelif hallerin tümü şu anda vardır ve gelecekte de ancak "istizaf" kelimesiyle açıklayabileceğimiz hiç bilmediğimiz biçimlerde ortaya çıkması ihtimal dahilindedir. Bundan dolayı istizafla mücadele, istizafın kurbanı olan mustazafların eksen alınması ve insan hayatında ve toplumda istizafı ortaya çıkaran tüm etkenler ve dertlerle mücadele, cephelerin, sorumlulukların ve anlamların değişmesiyle, kendini yenileme ve izah edebilir olma ile kaybedilmeyecek tamamen somut, ebedi ve sürekli bir tavır takınma ve cepheleşmedir. Fakat biz işçilere dayanmışız, sonra işçi düzeni işin başına geçmiş ama bir de ne görelim, bu işçi düzeninde bu kez de fikrî ve ahlakî mustazaflık ortaya çıkmış; siyasî istizaf mev-

cut. İktisadî mustazaflık ortadan kalmış (ama) makinizmin yol açtığı mustazaflık, bürokrasinin yol açtığı mustazaflık, teknokrasinin yol açtığı mustazaflık ortaya çıkmış. Bunların tümünü hangi kelimeyle ifade etmeliyiz? Hâlihazırda bunları ifade edebileceğimiz hiçbir kelime yoktur. Ama "istizaf" onun sürekli yenilenebileceğini göstermektedir. Mustazaf Hâbil'den başlayıp tarihin sonuna kadar. Bu kelime, ifade kabiliyetini, yenilenme imkânını, diriliğini ve kuşatıcılığını hiç kaybetmez. Değişikliğe uğradığında halkın anlayamaz hale geldiği bir tek gerekçeye dayanmaz. İnsanın hareket seyri içinde kapsayıcı genel bir anlama dayanır.

Maxime Rodinson der ki: "İslam toplumlarında devrimci dindarlar ve Müslümanlar çok ilerlemişlerdir. Fakat Marksistlerde bulunmayan bir sorunları var (kendisi Marksist olduğundan Marksistlerin ayrıcalığına inanıyor!); kendisinin Marksist olduğunu söyleyen devrimci bir gencin yapacağı şey açıktır: işçiler bir taraftadır ve kapitalizmle mücadele edilecektir, diğer tarafta ise bütün kapitalistler sıralanmıştır ve bunlar savaş halindedirler. Fakat işçi tarafları ve işçilere istinat eden solcu devrimci bir Müslüman, kimi zaman kapitalistler arasında mümin, hayır işleriyle uğraşan, hums ve zekât veren, hacca giden, dinî sohbet meclisleri düzenleyen, gerçekten de itikat sahibi iyi Müslümanlar bulunduğunu görebilir. (Yaptığı her otomobile bir de Kur'an koyar ve müşteriye verir. İnsan sarsılıyor! Yahut işçilerini Paris'te "Folies Bergere" yerine İmam Rıza'yı ziyarete götürür!) Bu durumda insanda kapitaliste karşı bağlılık meydana gelir. Adeta kendisini kitle için devrimin ekseni yapmıştır!" Bu din karşıtı aydınlardan biri bu meseleyi İran'da ortaya atmıştı. Rodinson'un "İslam ve Kapitalizm" kitabını okuyana dek bu konuyu bilmiyordum. Gördüm ki sonunda yazmış ve bunlar da oradan alıp kendi adlarıyla (gündeme getirmişler): "Sömüren bir kapitalistin dindar bir Müslüman olduğunu gördüğünde işçiye ve mahruma istinat ediyor olmana rağmen onunla fikrî ve dinî işbirliği yapmak mecburiyetindesin. Hâlbuki cephen onun karşısındadır." Dedim ki: "Tam da sizin gibi. Bazen oluyor ki devrimci bir Marksist, devrimci renk diye BMW'si için kırmızı rengi seçiyor. Ona ne yapıyorsun? BMW'ye bindiğine göre hangi sınıftan olduğu bellidir. Ama kır-

mızı rengi seçiyor ve 'maison détente' model kırmızı renkte ipek kravat takıyor. Senin kutsal sembollerini seçip Marksizm'e taraftarlık ediyor, hem de BMW'ye binerek! Sen de ona, bizim mümin kapitaliste yaptığımız muameleyi yapıyorsun!" Tamamen böyledir. O (din karşıtı aydın) eşiyle Tahran'a gelmişti. Benimle, dine bağlı burjuvazi üzerine ve o eski konuşmalara dair sohbet ediyordu. Bizi, burjuvazi sınıfına bağlı ideolojinin (takipçisi), kendisini ise saf devrimci görüyordu! Dedim ki: "Nerede çalışıyorsun?" Televizyonda çalıştığını görmüştüm. Kendisi 16 bin tümen, hanımı ise 8 bin tümen alıyor; eder 24 bin tümen! Dedim ki. "Benim hayatım da gördüğün gibi. (Bu durumda) ben burjuva sınıfına ait bir ideologum, sen de işçi ideologu. Bu nasıl bir hayat?!"[195]

... Hazret-i Ali'nin hayatı önümüzdedir, görüyoruz; aynı şekilde diğerlerinin hayatını da. Kişi kapitalistse tartışacak bir şey yoktur. Fakat bu kavramları kendi tekelinde gören (tartışmaya açıktır). Sovyetler'de, resmî istatistiklere göre 1963 yılında gelir düzeyleri arasındaki fark 20 kattı. Şu anda 100 kata çıkmış durumda. Yani 1963 yılında bir işçi 1000 tümen alıyorduysa fabrika müdürü 20 bin tümen alıyordu. Neden böyle yaptılar? Bu çok önemli bir meseledir: Lenin zamanında ücretleri birbirine yaklaştırdılar. Ama sonra başka bir sorun ortaya çıktı. Hemşirenin 1500 tümen ve doktorun 2000 tümen vereceklerini söylediklerinde hiç kimse doktorluk okumaya gitmedi. Yüksek öğretim iflas etti. Çünkü 18

[195] Musaddık zamanında, burjuva olan Milliyûn tarafından babam; işçi, halk vs. olan Tûdeihâ (tarafından) sokağımızın başında oturan şehzade Kamran Mirza aday olmuştu. Daha sonra serseriler burjuvazi ve işçiyi aydınlardan daha iyi tanıdılar: 28 Mordad'da serserileri ve bıçak çekmiş kabadayıları getirip evimizin önüne diktiler (kendileri karışmıyordu, aksine dolaylı olarak ve mesela "halk" aracılığıyla bizi caydırıyorlardı!). Onlar da (başladılar bağırmaya) "kahrolsun Musaddık", "kahrolsun biz". Fakat evimizin görünüşü ortadaydı! Zaten onlar da bildiklerinden bize sövüyor ama gidip şehzade Kamran Mirza'nın evini yağmalıyorlardı. (Çünkü) bu "işçiler" biliyorlardı ki onun bir şeyleri var, fakat o "burjuvazi" liderinin hiçbir şeyi yoktur! Bunun "kelek" olduğunu, ama o "proletarya" liderinin halıları, kilimleri vs. olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Halı, radyo vs. gibi şeyleri oradan kaldırıyor ve sokakta evimizin önünden geçerken de bize sövüyorlardı! Bunlar cepheleri "aydınlar"dan daha iyi biliyorlardı!

yaşında bir genç kız gidip hemşire olabilir, 6 ay, bir yıl çalışmadan sonra 19 yaşında 1500 tümen maaş alabilir. Fakat eğer doktor olmak isterse 30 yaşında tıp dalına girebilir ve 2000 tümen de maaş alır. Hiç kimse bu işi yapmaz! İşçi 1200 tümen alıyordu, mühendis de 2000 tümen; 800 tümen fark için 10 yıl ilave eğitim görmeliydi! Çünkü orada eğitim gerektirmeyen bir iş, eğitim görmüş bir işe benzer ve yakın maaş alıyordu. Bunun üzerine Lenin dedi ki: "Ücret denkliğini getiren ekonomik sistemin ruhuna fatiha!" Sonra kalktı, "Kapitalizmden ders almalıyız" Neyin dersini alacağız? Sosyalizm, sadece üretim ve bereket bol olduğunda gerçekleşebilir, işçileri besleyebilir veya bütün çiftçileri "Kolhoz" doyurabilir ve tüm halkı besleyebilir. Üretim ve bereket çok olduğunda herkes ona ulaşabilir (çünkü birkaç kat olacaktır). Geldi ve dedi ki: Üretim bol olursa sosyalizm olur. Üretimin bol olabilmesi -sosyalizmin gerçekleşmesinin şartı- için bireysel çıkarı temin saikini meydana getirmeliyiz; yani fabrika müdürü 2000 tümen aldığında artık sürekli fabrikada bulunmaz: İki saatliğine gelir, şöyle bir bakar, işleri yardımcısına havale eder ve kendisi "aşkının" peşinden koşar! (Tıpkı şu anda devlet dairelerinde olduğu gibi!) Bireysel çıkar motifi, daha iyi çalışanın ve daha hassas bir işi olanın daha fazla gelir elde etmesidir. Kim daha fazla çalışıyor ve daha fazla gayret gösteriyorsa daha fazla kâr elde etmelidir. Fakat eğer kâr birbirine denk olursa bireysel çıkar motifi ortadan kalkar. Bunun üzerine dediler ki "Eğer ücreti arttırırsak sosyalizme aykırı olur." Bunu üzerine "O zaman ödül (verelim)" dediler. İşi iyice gülünç hale sokan prim sistemi ortaya çıktı: Filanın maaşı mesela 900 tümendi ama 10.000 tümen prim alıyor ve maaşı 10.900 tümen oluyordu! İyi de bunun kârdan ne farkı var?! Bu aslında sosyalizmi kurmak istememek değil mi?... Üretim düştü ve ortadan kalktı, çiftçi kıtlığı baş gösterdi, tarım yok oldu. Tarımı devletleştirdiklerinde ziraatçiler çalışmıyordu, çünkü harmanı kooperatif şirketinin kaldırdığını biliyorlardı (bu, yolun geçtiği sokakta hayvan gübresini toplayan ve bahçesine serpen çiftçilikten başka bir şeydi). Üretim düştü ve 1924'de büyük bir kıtlık yaşandı. O kadar ki kalkıp buğday satın aldılar. Hâlbuki dünyanın yarısına Azerbaycan, Kafkaslar ve Gürcistan

buğday veriyordu ve dünyanın buğday ambarıydı. Kıtlıkta üretim, 30 yıl öncekinden daha aşağı bir seviyeye düştü. Mecburen bireysel çıkar güdüsünü tekrar iktisadî çalışmanın içine koydular. Şahsî çıkar motifleri eşitliğe aykırıdır, (fakat) üretimin yok olmaması için kaçınılmaz olarak eşitsizliğe boyun eğdiler.

İşte bunun için diyorum ki bireylerin manevî değerler sistemine göre haklarından ve paralarından bile vazgeçtikleri dünyagörüşüyle olmaktan başka hiçbir şekilde gerçek anlamda sosyalizmin gerçekleşmesi mümkün değildir (çıkarmak istediğim sonuç budur). Ben, oraya gelen devletin müfettişi dışında, dünyagörüşüme göre, özümde ve fıtratımda varlıktaki bir odakla var oluşsal bağ kurmaktan başka bir şey yapmam. Öyle ki bu hal ile, şahsî çıkarım için çaba gösterdiğimden daha fazla ümmetin, milletin ve halkın menfaati için çabalarım. Eğer buna inancım olmasaydı ve sadece menfaat sistemi temelinde olsaydı, benim 7 saat yerine 10 saat çalışmamı ya da sükûnet içinde çalışmak yerine aşırı çalışmamı veya bütün duyularımı o işe vermek yerine gidip masanın arkasında ve tezgâhın diğer tarafında oturup çalışmayışımı izah edecek hiçbir çıkar gösterilemezdi. Hangi etkenler beni çalışmaya ve üretmeye zorluyor? Ya (bu durumda üretimin) düşeceği hiçbir etken, ya da otomatik olarak burjuvazi hayatında kurt ve kuzunun eşitsizliği, rekabeti ve çabası olmaya sürükleyen bireysel güdü.

Öyleyse ilahî bir sistem olmalıdır. Benim için, hakkımdan bile vazgeçebileceğim bir güdü söz konusu olmalıdır. Bir sistemde veya bir İslam toplumunda, bu değerlere inanan Müslüman olarak ben eğer doktorsam ve cerrahlık bölümünü deviriyorsam, buna karşılık benim hemşirem bir yılda hemşire olabilecek sıradan biriyse, doğaldır ki kâr ve menfaat temelinde olursa benim ondan 20 kat daha fazla gelirim olması gerekir. Aksi takdirde bir genç kız mimarlık işinin peşinden koşmaz, kardeşim veya öğrencim tabip olmaya gitmezler; herkes hemşire veya işçi olur ve o işi yapmazlar. İkincisi, ben artık çalışmıyorum. Hastayı getirdiklerinde öne bir bahane sürer ve işten kaytarırım. Bunun yaşanması her ülkede mümkündür. O zaman da bir polis sistemi, polis düzeninin herkese egemen olması için durumu her geçen gün ağırlaştır-

mak ister. Bu durumda demokratik devlet polis devletine dönüşür ve bu da faciaya yolaçar. Başka bir güdü de mevcut değildir.

Fakat ben ve o, her ikimiz de benim ve senin eşitliğinin iki insan olarak izah edildiği bir dünyagörüşüne bağlı olsak; eğer ben esasen şahsî çıkarlar sisteminden, menfaat ve kârdan daha üstün olanın, yani değer sisteminin üzerinde duruyorsam, benim 2000 tümen almam, onunsa 1500 tümen alması benim açımdan tahammül edilebilir bir şey olur; hatta aradaki 500 tümenlik utanç verici farkı ortadan kaldırabilmek için gayret gösteririm. Dairedeki şoförümün benimle, karısı ve çocuklarının da benim karım ve çocuklarımla maddî hayattan benimkine denk biçimde yararlanmasından haz duyarım (benim için kabul edilebilir bir şeydir). Hatta eğilimim, onların maddî payını ve maddiyattan faydalanma seviyelerini kendiminkine yaklaştırma yönünde değildir sadece. Tam tersine, bunları -elimin altındakileri- kendimden daha ileri geçirmek; sonra da toplum için yaptığım işin iktisadî fiyatı ayda 50 bin tümen olan benim, işinin iktisadî ücreti 2000 tümen olmayan kişiden daha az pay alacağım, daha az para alacağım ve maddiyattan daha az yararlanacağım değer aşamasına ulaşmam ve mahrumiyetten haz almam yönündedir. "Mahrumiyetten haz almak", ancak değere dayalı bir sistemde izahı mümkün bir şeydir (yoksa geri kalmışlık hiç kimse için tahammül edilebilir değildir). Yani insanları kendi hakları meselesinden daha yukarı çıkaran bir sistem. Eğer hak ettiğimizi alacak olsak bu gerçekte insanların ürettiğine denk midir? Hayır. Öyle anlaşılıyor ki 5 bin kişilik bir fabrikayı çekip çeviren bir mühendis ile bir vidayı sıkan işçinin işleri birbirinden farklıdır. O aslında 2000 tümen almalı, bu da aslında 1000 tümen almalıdır-iktisadî bakımdan işlerinin değeri gerçekte budur. Ama bu yine eşitsizlik ortaya çıkarmaktadır.

Bir ekonomik sistemde ve bir maddî sistemde değil, bilakis, değere dayalı ve ahlakî değerler temelindeki sistemde maaşların insanî değerlere eşitliğine darbe vurulmaz, hatta o sayın mühendisin fakirliği bile izah edilebilir.

Anlatıldığına göre Hazret-i Emir'in, ondan önce Ebubekir ve Ömer zamanında da önemli isimlerden olan, makam sahibi ve soylu bir

aileden gelen üst düzey ve göz kamaştırıcı subaylarından biri, rejim değiştiği ve Ali işbaşına geçtiğinde, beytülmalı dağıttığı yedinci ve sekizinci günden sonra maaşını almaya gitti. Ondan önce karısının özgürlüğüne kavuşturulmuş hizmetlisi maaşını aldı; üç dinar almıştı. Sonra o maaşını almaya gittiğinde Ali'nin hazinedarı ona da üç dinar verdi. Şöyle bir silkindi, önce hata yapıldığını düşündü (önce bozuklukları verdiğini, ardından banknotların geleceğini sandı!) Fakat (hazinedar) "Ali'nin merhameti ne çok" deyiverdi. Durumun artık değiştiğini anladı. Herkes onun -bir komutan olarak- tepkisinin ne olacağına bakıyordu. Paraları cebine koydu ve Ali'nin yanına giderek şöyle dedi: "Görevim nedir?" Ve sonra bütün bir zevk, şevk, iftihar ve imanıyla görevinin başına döndü. Hâlbuki bu rejimin ona verdiği pay, karısının özgürlüğüne kavuşturduğu hizmetliye verilen pay kadardı. Acaba iktisadî çıkarlara dayalı bir sistemde onun isyan etmesi gerekmez mi? Acaba bu gerçekte hak yeme değil midir? Bu eşitlik değildir, hak yemedir. Ama meseleleri bireysel haktan üstün temelde izah edebilen değere dayalı sistemde (Nietzsche'nin bir at karşısında kendini feda etmesini açıklayabilen o sistemde) yönetici üç dinar alıyor, buna karşılık bir köle ve amele olan hizmetli de üç dinar alıyor (maaşları eşittir). Bu, yönetici için kabul edilebilir bir şey olmakla kalmıyor, aynı zamanda iftihar duyulacak bir durum oluyor; üstelik işinde ve toplumsal sorumluluğunda da en küçük bir verimsizlik meydana gelmiyor. Hatta aksine, yönetici, üç dinar maaşını aldığında arkasını dönüp gidiyor ve o hizmetliden yüz kat daha fazla maaş aldığı Osman zamanındakinden daha çok çalışıyor. Çünkü artık kriter ve dünyagörüşü değişmiş, düzen değişmiş, değerlendirme değişmiştir ve maddî sistem temelindeki değer sistemi yoktur.

Marks da elinde kriter olarak materyalizmden başka bir şey bulunmadığından mecburen sadece iktisat temelinde ölçebildi: O, bir doktorun işinin insanî olduğunu ve bu yüzden de onu para esasına göre değerlendirmemek gerektiğini; bir amelenin işinin de maddî olduğunu (parayla ölçmek gerektiğini) söylemiyor. Bilakis şöyle diyor: İş birimi, yaptığı üretim temelinde bir saat basit çalışmadan ibarettir. Neye göre ölçeceğiz? Bu işçinin maddî ihtiyacına göre. Bir saatlik işi yapabildiği için ücret takdir ediyoruz

ve işini fiyatını veriyoruz. Bu, basit iştir. Mesela saatini 5 tümen hesapladığımızı söylüyoruz. O zaman doktorunki nasıl? Onun bir saatlik işi, karmaşık iştir. Çünkü tabiplik yapabilmek için 20 yıl çalışıyor. 20 yıl da eğitim görüyor ve çalışmadığından geliri olmuyor. Öyleyse bir saati nasıl hesaplayacağız? İki saat olarak. Şu halde iki saatlik işi karmaşık iştir, basit işin iki katıdır ve 10 tümen alacaktır. Öyleyse bu sistemde bir doktorun işinin, manevî değeri bulunan insanî bir iş olarak aslında manası yoktur. Çünkü karmaşık bir iştir. Şu anda 4 saattir sizinle sohbet etmekte olan bendenizin yaptığı iş bir taraftan bir kuruş etmiyor; öte yandan, kendi açımızdan, onun değerini karşılayacak hiçbir para yoktur. Birisi kalkıp hesaplamak istese derim ki: "Burada üç saat çalıştım, üç saatte de düşündüm, üç saat de araştırma yaptım. Bu hesaba göre dokuz saat oluyor, bir saat değil. Paramızı verin!" Bu ne demektir? Aslında bundan daha büyük bir ihanet yoktur! O, başka bir sisteme göre işimi değerlendiriyor ve diğer sistemde basit iş ile karmaşık işin manası yoktur. Basit işin ve karmaşık işin sistemine göre (değerlendirdiğinde) sayın mühendis, sayın müdür, sayın kefil diyecektir ki "Bu yüzden istersen maddî esasa göre hesapla. Ben 24 yıl okudum ve 20 bin tümen alıyorum. 6 ay eğitim gören ve aylık 1000 tümen alan hemşireden 50 kat daha fazla gelirim olmalı. Bir kuruş eksik versen çalışmam!" Neşterim hastanın midesini parçalasa burada artık devletin müfettişi hiç işe yaramaz ve mecburen başımızı duvarlara vururuz!

... (Kişinin) işin başından itibaren değerleri (ayaklarının altına alamayacağı) değere dayalı bir diğer sistem daha var... ve (Kur'an) şöyle der: "Mallarında, isteyenler ve mahrumlar için bir hak vardır"[196] "Bunlar sizin mallarınızdır, birazını verin" demiyor. (Aksine) diyor ki: "Eğer almışsanız onun hakkını çalmışsınız ve hırsız olmuşsunuzdur. İstemediğinizde mülkünüzden vermeyip ihsan etmeyebileceğiniz mal mülk sahibi âdem değilsiniz"

... Sonuç itibariyle, bu güvence, nasihat ve tavsiye kabul edilip icra edilmeyecektiyse; eğer Muhammed (nasihat ve tavsiye) vermek istiyorduysa neden kılıç çekti? (Onun yerine) diyordu ki

[196] 51/Zariyat Suresi 19 (Çev.)

kim amel ederse iyi, kim de amel etmezse kötüdür. İşi gücü Hazret-i Abbas'ladır! Bir eline kitap, diğer eline kılıç almıştı; yani bu kitabın arkasında kılıç vardır: Kitap, terazi ve demir.

... burada sosyalizm, iktisadî sistemde değişiklik değildir sadece. Bilakis benim "var oluş"umda da değişiklik söz konusudur. Önemli fark, (sosyalizmin sadece) üretim ve bölüşüm sisteminde değişiklik getirmesi değildir; (bu, onun boyutlarından birisidir). Aslında sosyalist insan vardır; yani sosyalist "ben" başka türlü düşünür, hayatı başka türlüdür, dünyagörüşü başka türlüdür ve esas itibariyle özünde burjuvazi karşıtıdır. Dünyagörüşünde bu mesele söz konusu edilmelidir. Aksi takdirde burjuvazi kültürüyle, burjuvazi görüşüyle ve burjuvazi felsefesiyle burjuvazide yaşayan insanların hayat sistemini değiştirirseniz daha kötü olur ve burjuvazi tekrar aynı lağımla bir başka şekilde sosyalizmin her yanını kaplar. Nitekim bugün kapitalizmin saygınlığının "sosyalizm"den daha fazla olduğunu görüyoruz: Orada kimi zaman insanın feryadı kulaklara ulaşabilmektedir; (fakat) burada tam bir baskı vardır, sanki beşer yoktur, insan korku içindedir! Bir yerde insanî bir facia meydana gelse hemen şu pis Fransa'dan yüz tane ses ve haykırış yükselir: Simon de Beauvoir, ateist vs. bir kadındır; evlilik, nikâh vs. olmaksızın Jean Paul Sartre'la yaşar (birbirlerine anlayıp anlayamadıklarını görmek üzere kırk elli yıl birlikte yaşadılar!) ve görüldüğü gibi sol tip bir kadındır. Cezayir'de Cemile'ye işkence yapıyorlardı. Gisèle Halimi gelip onu gördü; (daha sonra) ikisi, Gisèle'in kendisini Cemile'nin avukatı olarak tanıtması için plan yaptı. Kabul edilmedi. Bütün o şöhretiyle Simon de Beauvoir ve Sartre -dünyanın ünlü yazarları olarak- Fransa rejimini o kadar bombardıman ettiler ki Cemile'nin vekâletnamesini vermek zorunda kaldılar. Bunun üzerine işkence mahalline gitti ve Cemile ile oturdu. (Cemile de) başına getirilen bütün faciaları tek tek ona anlattı. Gisèle Paris'e döndü ve bunları Simon de Beauvoir'a anlattı. O da -her kelimesini dünyanın bir milyon dolara satın aldığı o kalemiyle- Eyfel Kulesi'ne gitti ve sahip olduğu övünç, ihtişam ve beğeniye rağmen De Gaulle'ü yerin dibine batırarak faciayı bütün dünyanın işitmesini sağladı. Dedi ki: "Sayın General, (hükümetin) sırasında insanların işken-

ceye uğradığını itiraf et. Bu yüzden sen Fransa devriminin varisi değilsin. Eski rejim dönemindeki gaddarların varisisin." Yakasına öyle bir yapıştı ki sonunda itirafı almayı başardı. De Gaulle "Böyle bir şeyin olması mümkün" dedi. Bunu söylediğinde de Fransa rejiminin ruhuna fatihayı okumuş oldu! İnsan Hakları Bildirgesi'nin okunduğu yer olan Fransa'da bugün insanlığı bu şekilde şişe ... bunun başına; onu oradan ve o cellatların elinden alabilmek için dünyanın ve kamuoyunun önüne halı döşediler. Şimdi neden o sırada, o kirli gazetelerde, hatta "Echo" ve "France Soir"da Cemile'nin sesi yükseldi de "Halk" gazetesinden hiç ses çıkmadı! Çünkü bunlar sistemi değiştiren ve insanın bütün bu şehadetleri, mücadeleleri ve arzularını rüzgâra savuran o kirli burjuvazidir. İnsan bu yolda ne kadar kan verdi ve ne gençler ortadan kalktı. Avrupa, Asya ve Afrika'da insanlığın sosyalist bir tecrübe yaşaması ve kapitalizmden, sömürüden, sömürgeden, bütün kötülüklerden ve talihsizliklerden kurtulması için ne umutlar beslendi. (Fakat) sonra, rejimleri tarafında dışlanan komünistlerin bile Avrupa'ya gitmek durumunda kaldığı daha büyük bir talihsizliğe dönüştü. Soljenitsin'e sormuşlardı: "Neden Amerika'ya gidiyorsun?" Dedi ki: "Çünkü orada Amerika'ya küfredebiliyorum, ama kendi ülkemde -Rusya- yapamam. Çünkü Nixon'a sataşıldığında bütün gazeteler onu övüyor!"

Dinleyicilerden biri: Ne olursa olsun, Marksist rejimin, geliştirebileceği olumlu puanları bulunduğu da tartışma götürmez.

Dr. Şeriati: Aslında insanın Müslüman aydın olmasa, adam olsa Marksist olması gerektiğine inanıyorum. (bu çözüm yoludur, bitti gitti! Yoksa gidip kapitalist olacaktır veya faşist ya da kilise görevlisi (keşiş). Çünkü başka yol yoktur! Bazı kimseler meseleyi böyle ele alır ve derler ki: "İslam, Marksizm ve kapitalizm arasındadır." Bu, müftünün sözüdür: Kapitalizm, İslam'ın ve Marksizm'in onunla mücadelede rekabet ettikleri bir hastalıktır. Rekabet ettiklerinden dolayı ortak bir hedef uğrunda birlikte çalışırlar. Marksist ahlak, İslamî ahlakla -söylediğim gibi- esas itibariyle birdir. Hangi dünyagörüşüne uygun olduğuna bakalım; materyalist dünyagörüşüne mi, tevhidî dünyagörüşüne mi? Ben diyorum ki materyalizm kapitalizme uygundur. İlk olarak da ma-

teryalizm 18. yüzyılda Avrupa'da burjuva ve kapitalist sınıf işbaşına geldiği sırada ortaya çıkmıştı ve burjuvaziye mensup aydınlar materyalizmden dem vuruyorlardı. Bir materyalist, doğal olarak, tembellik, soygunculuk, yemek ve keyif çatma ile uyuşan bir altyapıya sahiptir. Buna karşılık bir sosyalistin ahlakı bir Müslümanın ahlakıdır. Bunun sebebi, bundan daha yüksek bir çağrı olmamasıdır. Sonuç itibariyle bu davetler, daima peygamberlerin dilinden tekrarlanmış çağrılardır. Bugün bu davetleri nasıl yapabiliriz ve dinle mücadelede, hep tembeller, ayyaşlar, yozlaşmışlar, kabadayılar, gözü pekler, dertsizler gibilerinin fikrî altyapısı olmuş materyalizme bina edebiliriz?

Soru: Marksizm ve Marksistlerde, onlara bu kadar çok meyledilmesine yol açan ne cazibe var? Öyle ki hatta bazıları, hareketleri dörtnal sınırına ulaşmadan önce İslamî altyapıları varken, hareketleri dörtnal aşamasına vardığında ideoloji değiştirebiliyorlar?

Cevap: Bu genel bir kanun değildir. Aksine, iki yıl kadar önce yüz yüze geldiğimiz bir olay biçimindedir. Yani ilerici İslam'ın sesini ve (ona) istinat eden bireyleri susturdukları, mutlak sessizliği yerleştirebildikleri ve İslam'a söz söyleme izni vermedikleri sırada kendi sözlerinin önü alınmamıştı. Bilakis onları bir tür özgür bile bırakmışlardı! Bugün siz en iyi Marksist kitapları kitapçılardan satın alabiliyorsunuz. (Hâlbuki) Hazret-i İmam Hüseyin ve Hazret-i Fatıma'nın hayatını anlatan kitaba ulaşamıyorsunuz-bu şekildedir.

Fakat mesele şu ki -söylediğim gibi- eğer İslam aşkın biçimiyle söz konusu edilemezse, doğal olarak, kapitalizm, sömürü ve hurafecilikle savaş halindeki adalet ve sınıfsal mücadeleyle yükümlü bir insanın eğilimi onu o ideolojiye sürükleyecektir. Çünkü -söylediğim gibi- Müslüman değilse ya faşist, sağcı, kapitalist olmak zorundadır ya da gidip Papa'nın veya benzerlerinin, Papa gibilerinin -taklit mercileri vs.- uşağı, müridi ve mukallidi olacaktır. Ondan başka bir şey beklenemez. Ama İslam'ın ilerici bir dünyagörüşü olarak ortaya konması, tebliğ edilmesi, yayılması ve yer tutması başka bir durumdur. Düşünce imkânının mevcut bulunduğu başlarda dindar çocuklar şaşırtıcı biçimde genişlemişler ve Marksistlere karşı psikolojik üstünlük sağlamışlar, Marksistler ise

geri kalmıştı. Dört yıl önce eylemde, üniversitede, her yerde böyle değil miydi? Sonra birdenbire, köklerini uluslararası mutabakatlarda aramak gerekecek (bir komployla) pratikte yaprağı çevirdiler ve bu fikrî imkânların tümü Müslümanların elinden alındı. Fakat onlar kendi gelişimlerini sürdürdüler. Sonra gelip tepemize çıktılar ve nihayet oklarına bizi hedef yaptılar. Şu anda biz ne durumdayız? "Taşları bağlamış, köpekleri salmışlar" halindeyiz. Sürekli olarak (bütün işleri) İslam'a yüklenmek, sövmek ve saldırmaktır. Üstelik kendisini savunmasına izin vermeksizin. Eğer birisinin elini ayağını bağlarsanız her çocuk onu dövebilir ve yaralayabilir. Hangi İslam'a konuşma izni veriliyor? Onların saldırılarına karşı ispat derdine düşmüş İslam'a sadece. Yani onlar sövüyor, sonra birkaç tane "Müslüman" minbere çıkarılıyor ve diyorlar ki "Aynen öyle!" Çocuklar bakıyor ve görüyorlar ki doğru söylüyor! İşte bu İslam şu anda izinlidir. Sadece İslam'ın felaketi, İslam'ın mahkûmiyeti, İslam'ın beyhudeliği ve köksüzlüğü için gerekçe olarak kullanılan İslam. Yoksa diğer İslam'a (hayat) hakkı verilmiyor. Değilse neden başka yerlerde böyle değildir? El-Fetih, halen dünyada, eşi bulunmayan bir savaşı 15 yıldır götürüyor. Bir Filistinliyi bir Vietnamlıyla karşılaştırırsanız; kendi ülkesinde dünyanın süper güçlerinin himayesiyle, kirli, kaçakçı ve müflis bir rejime karşı savaşan bir milleti, yeri yurdu olmayan, evi bulunmayan ve nereye gideceğini (bilmeyen); o tarafa gitse düşman, bu tarafa gitse Lübnan polisi, şu tarafa gitse Suriye, diğer tarafa gitse onlara katliam uygulayan Kral Hüseyin, boşlukta ve ateş altında ama dünyayı canından bezdirmiş bir milletle (mukayese etmek) gerçekten insafsızlık ve şuursuzluk olur. Canını dişine takmış ve ilerici 15 yıllık mücadeleden sonra şu anda yerküreyi elinde oynatmaktadır. Neden İslam'ın eksikliğini hissetmemiş ve kalkıp ideolojisini değiştirmesi gerektiğini anlamamıştır?! Neden bu Marksistlerle birlikte çalışmaya başlayan bizim Müslümanlarımız eylemde, fikrî başarıda, planları ve ideallerinde, mantık mücadelelerinde, insanî değerin kriterini göstermede, modern tipleri, düşünce ve özde devrimi, icat ettikleri şahsiyetleri ve aileleri yaratmada, ilişkilerde yaptıkları değişim, olanca hızıyla yayılan fikrî sıçrama, fedakârlık vs. gibi konularda bir eksiklik hissetmediler ama bunlardan vazgeçtiler mi? Bu tecrübeyi 10 katıyla Marksizm yaşadı ve nereye

vardığını gördük! "Seyyid Cemal zamanından bugüne ilerici İslam hiçbir yere varamamıştır" yazısına diyorum ki "Sen nereye vardın? Sen de Seyyid Cemal'den bu yana var değil misin? Sen de Seyyid Cemal'le aynı zamanda vardın. Sonuçta sen açık bir alandaydın, Seyyid Cemaller ise kendilerinden onların en iyi katillerinin çıktığı sınırlı, talihsiz ve zavallı bir alanda. Seyyid Cemal sadece sömürgeyle ve sömürüyle mücadele etmiyordu. Mollalar ona düşmana ulaşabilecek fırsatı tanımadılar, bizzat onlar onu sırtından hançerlediler ve onu yok ettiler. Eğer bir yere varamamışsa bu zaten ihtimal dahilinde değildi. Ama sen, 60 sene, 70 sene İran'daydın ve esasında bütün devrimci fikirler Azerbaycan yoluyla Avrupa'ya ve Rusya'ya gitti; Sosyalist Halk Cumhuriyeti'ni 1917'den önce kuzeyde kurdular ve Lenin'in yayınladığı Kızıl Yıldız gazetesi Fransa'dan Türkiye'ye, Türkiye'den de Azerbaycan'a gidiyor, katırlarla da Rusya'ya ulaştırılıyordu. Öyleyse burada bulunduğu o sıralarda İran'da galiz rejimler vardı, merkezi hükümet yoktu, çelişki vardı, fakirlik vardı, isyan vardı, feodalite vardı. İşte bütün bunlar sizin işiniz için uygun alanlardı. Ama en iyi örgütlere, en iyi partiye, en zengin insan gücüne sahip olan siz, size muhalif hiçbir ideoloji olmadığı ve insana özgü tek ideolojinin sizinki olduğu bir sırada nereye gittiniz? En iyi imamlarınızı sürekli televizyonda ziyaret ediyoruz! Siz nereye vardınız peki? Bizim dayandığımız İslam'ın başlangıcı henüz 5 yıl, 10 yıldır ve işte kazanımları ortadadır. Üstelik de hangi imkânla? Biz kimiz? Bir tüccar, bir öğretmen, dört tane de esnafız. Size gelince; Amerika'da sizin için düşünce üretiliyor, dünyanın her yanında fikrî ve ideolojik destekleriniz var, en iyi yazarlar, tiyatro yazarları, filozoflar, dünyanın bilim insanları sizi besliyor. Biz kimiz? Biz, birkaç talebe, bir öğretmen ve sürekli telefon edip sözümüzü kesen dört tane çarşı esnafından başka gücü bulunmayan insanlarız. Bizim hiçbir şeyimiz yok. Bu yüzden pratikte şu kısacık fırsatta size karşı kendimizi gösterebildik, hatta daha da ileriye gidebildik ve şimdi siz... Hazret-i Fatıma'nın biyografisi olan "Fatıma Fatıma'dır" kitabının -burada hep mersiyesini okuyorlardı- yasaklanması ama "Nikitin"in ekonomi kitabı ve "Oparin"in antropolojisinin ders kitabı yapılması sizin için utanç vericidir. Bu utanç vericidir. İnsan biraz dikkatini dışarıda ne olduğunu vermelidir.

EKLER

Soru ve Cevap

...* Orada Marksizm geri kaldı, gerçekten de hayli geriledi. O kadar ki 1964-65 yıllarında, özellikle de Macaristan hikâyesinden sonra (1956-57) aydın tabakası tamamen koptu. Yani Komünist Parti'nin hemen hemen bütün aydınları ayrıldılar. Fransa'da "Parti Socialistes Unifiés" (PSU) adında, hepsi aydınlardan oluşan bir başka parti kuruldu. İşçi sınıfı ise orada kaldı. Öyleyse nasıl oldu da şu anda Marksizm bedevi kabileler ve geri kalmış toplumlarda gelişti. Hâlbuki tarihin determinizminin, kalkınmış ileri kapitalist toplumda Marksizm'in gelişmesine doğru olacağı öngörülmemiş miydi? Şimdi tam aksi oldu. Neden?! Bunun sebeplerinden biri şu ki Avrupalı aydının kültürü var ve Marks'ın, Avrupa düşünce tarzının mecrasında ona ulaşmış ve ondan sonra da devam edecek olan ve durmayan, ondan önce ve ondan sonraki halkalar arasında bir halka olduğunu bilir. Ama bizim için Marks, bir peygamber gibi aniden dağın arkasından (zuhur etmiştir).[197] Şu anda geri kalmış ülkelerde Marks'ı şöyle tasvir ediyoruz: "Orta Çağ'da mutlak karanlık ve cehalet vardı, başka da bir şey yoktu. Birdenbire Marks ortaya çıktı. Gelip bütün sorunları çözdü ve gitti. Biz de bundan sonra onun ilmihaliyle amel etmeliyiz!" Başını sonunu bilmedikleri için geri kalmış ülkelerde böyle bir tasavvur vardır. Fakat Avrupalı ondan önce "Kant"ı tanır, ondan önce "Descartes"ı okumuştur, bütün bunlardan önce "Diderot", "Voltaire", "Rousseau"yu okumuştur; sonra düşüncenin evrimi "Nietzsche"ye, "Schiller"e, "Spengler"e, "Hegel"e, "Feuerbach"a, "Saint Simon"a, "Proudhon"a, "Stuart Mill"e ulaşmıştır ve Marks'ın bunların karşısında artık kendisine ait bir rengi yoktur. Marks'tan sonra da egzistansiyalizm, "Heidegger" gibi, "Jaspers" gibi, "Sartre" gibi muhtelif boyutlarda söz konusudur. Avrupalının onunla ilgili yargısı, eline geçen ilk kitapçık dışında dünyadan haberi olmayan geri kalmış ülkenin üniversite öğrencisinin yargısından farklıdır. Marks'a ait olduğunu sandığı yeni birtakım kelime ve kavramlarla

[197] Aniden dağda beliren ve şöyle diyen (Mani) gibi: "Gökten kitap getirdim". Gidip bir köşede Erjenk'in resmini yapıp getirdi: Gökten düştüm ve bunu getirdim! Halk böyle olduğunu sanıyor.

taraf olur ve sonra onları ailesiyle, toplumunun diniyle, toplumunun dindarlarıyla, toplumunun çöküşüyle, kendi kültürü karşısında hissettiği aşağılık kompleksiyle, kendisinden nefretiyle karşılaştırır ve o tarafa doğru sürüklenir.

Marksizm geri kalmış toplumlarda "mendil" haline getirildiğinden lüks (olma) durumundan arka cebe sokulur. Yani "ben Marksistim" demekle bütün ukdeler ve tüm geri kalmışlıklar telafi edilir. Tıpkı Avrupalı gibi davranmakla, Farsçayı unutmakla, onların kart oyunlarını (almakla) (yeteneksiz her insan, üç dört gün içinde öğrenebilir) geri kalmışlıkları telafi eden, geri kalmış topluma mensubiyetlerini inkâr eden, çökmüş bir kültüre aidiyetlerini gizleyen ve daha üstün bir kültüre, daha üstün bir uygarlığa, daha ileri bir millete benzemiş olan bizim modernleşmecilerimiz gibi. Modernleşmeciler işte bunu yapıyor: Şu birkaç davranış ile bir tür yeni mensubiyet geliştiriyor ve ruhlarındaki ukdeleri, kompleksleri ve geri kalmışlıkları telafi ediyorlar.

Aydınımız da bunu yapıyor. Kendisi için çok yeni olan dört kelimeyle (hâlbuki günümüz dünyasında ve Avrupa'da ikinci sınıftaki çocuklar bile bunları öğreniyor: Altyapı, üstyapı, üretim fazlası, profit) Marksist olduğunu sanıyor. Peki, birdenbire Marksist oldum, artık dindar değilim, Doğulu değilim, geri kalmış değilim, geleneksel değilim... Neyim o zaman? Dünyanın bütün (sorunlarını) diyalektik bilim yoluyla çözümleyip analiz eden Marksist devrimci öncü; ben buyum işte! İnsan, dün saat sekizden itibaren öğleden sonraya kadar Marksist olduğunu görüyor; oysa bunun bir tarihi var, böyle bir şey olabilir mi efendi?! Biçare Marks bile bizim toplumda mazlumdur! "Velayetî"nin Ali'ye mensubiyeti neyse bu Marksistinki de o kadardır! (Hâlbuki) Marksizm'in temel metinlerini bile okumamış ve alfabesinin kaynaklarını da bilmez.

(Marksizm) tarih felsefesinin gelişimi sürecinde devrimci bir yolu seçmek değil, psikolojik ukde çözücü haline gelmiştir. Çünkü zihniyet gelişmemiştir; genç neslin zihniyetinin gelişeceği ve üniversite öğrencisinin yüzlerce örnek arasından tercihte bulunması için ideolojilerin çatışmasının ve inançların savaşının özgürce var ola-

bileceği şartlar oluşmamıştır. Fakat kişinin eline hiçbir şey verilmezse ona el altından ulaşmış ilk şey inancı olur; fikrî beslenmesi için başka bir aracı da yoktur, (dolayısıyla) "tercih" şansı yoktur.

Bu tür insanları tanımak, genç nesil için tercih kriterini ve çerçevesini genişletir. Bunu (tanımakla) dünyada devrim ve toplum meselelerinde mevcut bulunduğunu sandığımız yapay sınırlamadan çıkabiliriz. Bugün o araçlara sahip değiliz.

Şu anda ilerici Hıristiyan mollaların (İslam'da böylesi yok ki beni dinî taassupla suçlayabilesiniz!) Latin Amerika'da sömürgecilik ve kapitalizmle -özellikle de sömürgecilikle- mücadelede oynadığı rol, Latin Amerika'da Marksizm'in rolünü geriletmiştir. Onları tanımadığımız için (filan molla olduğunu söyleyebileceğimiz dinî irtibatımız bulunmuyor), dindar olmayan aydınlar da onları onaylamadığından ve bize duyurmadığından bunların kimler olduklarını bilmiyoruz. Birisi nadiren öne çıktığında da Marksist olduğunda sesi bize ulaşabiliyor. Ama Latin Amerika'daki tüm devrimlerin temel taşı olan saygıdeğer Tomaro'yu tanımıyoruz ve kim olduğunu bilmek istemiyoruz. Oysa onu tanısak, antropoloji ve sömürgecilikle mücadele meselesi birden zirveye sıçrayacak ve Marksizm'in bize vurduğu damga silinecektir. Görüyoruz; irili ufaklı her şeyi değerlendirebiliyor ve anlayabiliyoruz, avucumuzun içinde olabiliyor. Söylediğimiz şey dinî bir mesele değildir; zamanımızın, doğru tanımamız gereken nesnel gerçekleridir.

Afrika'da milli liderlerin, kontrolü Marksistlerin elinden nasıl alabildiğini ve onları tarihin derinliklerine sürdüğünü anlarsak, zamanımızın meseleleriyle ilgili değerlendirme kendiliğinden bütünüyle farklılaşacaktır.

Kuzey Afrika'da sömürgeciliğe karşı silahlı mücadele başladıktan sonra Marksistlerin kaderi (şöyle oldu): Eğer yirmi yıl önce Avrupa'ya gitseydik ve Afrika'yla ilgili konuşsaydık sadece Henri Alec ve Beşir Ali isimlerini -bu iki ismi- düzenli olarak tekrar ederlerdi. Ama bugün kimse isimlerini bilmiyor, (hâlbuki) her ikisi de var: Beşir Ali hâlâ duruyor; 19. yüzyılın insanları şekline bürünmüş bizim "Tudeh Partisi" başkanları gibi. Henri Alec de cepheye döndü; yani o taraftan tamamen istifa etti, cepheye

döndü ve can çekişme kitabını yazdı. Ömer Uzgan, "Cihadın Fazileti" kitabını yazmış Afrika'nın ünlü Marksistlerinden büyük bir şahsiyettir.

Soru: Marksizmin sadece kalkınmış kapitalist toplumda olgunlaşabileceğini söylediniz. (**Şeriati:** Ben söylemiyorum, Marks söylüyor!) Fakat Marksist teorisyenlerin şimdi bunu, Marksizm'in tarım toplumunda ve Çin'de de tuttuğunu çok iyi izah ettiklerini görüyoruz. Öte yandan şimdilerde toplumlarda Marksizm'den daha ileri devrimci fikirlerin var olduğu doğrudur. Fakat gerçekleştiğini gördüğümüz şey Marksizm'dir ve güzel de ilerliyor.

Cevap: Hayır! Faşizm de maşaallah gayet iyi ilerlemiş durumda. O kadar iyi ilerlemiş ki Marksizm bile faşizme dönüşmüş bulunuyor. Bu ilerilikten daha üstünü nerede var?

Soru: Sizce çağdaş sosyoloji okullarından hangisi İslam'ın ruhuna daha yakındır?

Cevap: Söylemem gereken şu ki sosyoloji okullarının aslında ruhu yoktur. Sosyolojinin öfkeli, ceberut ve prestijli bir dış görünümü/zâhir vardır; boş, manasız ve oldukça iptidai bir de iç-görünümü/bâtın. Sosyoloji, oldukça aldatıcı dış görünümü sebebiyle moda olmuştur. Özellikle sosyolojiye hayran kimseler (çoktur) sosyolojiyi tanımazlar; yani sosyolojiyi tanımayanların ona iman ettikleri, tanıyanların ise esasen ona itikadı olmadığı bir biçime dönüşmüştür. Hatta kendim şu anda İran'da, dostlarımın çoğunun (öğrencilerimin), ben sosyoloji okudum diye veya sosyolojinin kazandırdığı prestij sebebiyle sosyolojinin peşinden gittiğini görüyorum. Hâlbuki bu çok kötü bir seçimdir ve asla hiçbir yere götürmeyecektir. Sosyolojinin aslında manasız bir dal olduğunu söylemek istemiyorum. Hayır, çok değerli bir bilim dalıdır ama sosyolojinin şu anda bilim olma sürecinde vardığı aşama ne kadar güvenilirdir? Hiç kuşku yok, doğabilim oldukça büyük bir bilimdir, bundan daha büyük bir bilim yoktur. Ama Bokrat dönemindeki, Babilliler dönemindeki, Yunan Fizyokratlar dönemindeki doğabilime ne kadar güvenilebilir? Şu anda sosyoloji tıpkı o dönemdeki doğabilimi gibidir. Yani bilimle sonuçlanacak yolda acemi ve hatalarla dolu ilk adımları atmaktadır.

Fakat bilim oluncaya dek henüz çok uzun bir yol vardır. Bundan dolayı güvenilmezliği o boyuttadır ki halk ve uzman olmayan, sosyolojinin yargılarına dayanarak kendisi için inanç oluşturmamalıdır; bu en büyük hata ve yanılgı olur. Bir kimse, kendisine, az çok bildiği sosyolojiden bir dükkân açmak istemesi hiç olur mu? Yani bendeniz, İran'da sosyolog olduğuma göre, sosyolojiyi öylesine büyük, talimatlarını kesin ve yargılarını yüzde yüz bilimsel göstersem, böylece de kendimi müftü ilan etsem olur mu? Fakat eğer bir miktar samimiyetim ve sadakat duygum varsa hakikati halka söylemeliyim: sosyoloji bilim değildir; çeşitli, birbirinden farklı, çelişkili, hepsi de belirsiz teoriler ise bu bilimi geliştirmek için o yolda çalışan sadece uzman kesim açısından değeri vardır. Halk için hiçbir değeri yoktur; tabii ki çok işe yarayan Amerikan sosyolojisi biçiminde olması dışında! Amerikan sosyolojisi nedir Gurvitch anlatıyordu: "Amerika'nın büyük sosyologları oturdular, savaştan sonra yurtdışındaki Amerikan ordusunun sosyolojisini incelemeye dair dört ciltlik büyük bir kitap yazdı. Bilimsel ve sosyolojik araştırmalardan ve birkaç milyon dolar harcamadan sonra ulaştıkları sonuç şuydu ki yurtdışındaki (Uzakdoğu, Afrika ve Asya) Amerikalı askerlerden bekar olanlar Amerika'ya dönmeyi daha az istiyor ve evli olan çoğunluk ise Amerika'ya dönmeye daha eğilimlidir." Bunun oranlarını da istatistiki olarak verdiler! Hangi eşeklik bunu anlayamaz?! Bunun asla sosyolojiye ihtiyacı yoktur![198]

[198] Tahran'a geldiğimde sosyolog dostlarımdan birini gördüm (o zamanlar Meşhed'de oturuyordum). "Ne yapıyorsun?" dedi. Dedim ki: "Orada tarih dersi veriyorum." Dedi ki: "Tarih karın doyurmaz, gel sosyoloji (dersi ver), bunda ekmek var." Dedi ki: "Pan-Amerikan şirketine ait bir program var. (Pan-Amerikan bir petrol şirketidir. O yıl Hârek'te petrol kuyusu inşa ediyordu. Bu şirket bizim Hârek Adası'nı yapmıştı.) Sosyologların, yerli (İranlı) çalışanların neden şirketin işini öğrenip ayrıldıklarını araştırması için bir milyon tümen ayırdılar. Başta işi hiç bilmiyorlar, ama bununla birlikte biz benzeri başka yerlerdekinden iki kat, üç kat daha iyi bir maaşla onları istihdam ediyoruz. Bir süre baş başa veriyor ve bilmedikleri işi onlara öğretiyoruz. İşi yavaş yavaş öğrendikleri havasındayken onlardan yararlanıyoruz (ama çekip gidiyorlar). Biz yine birinin yerine, işi bilmeyen bir başkasını istihdam etmeye mecbur kalıyoruz. Bu yüzden işi bilmeyen bu İranlı çalışanlarla sürekli haşır neşir oluyoruz. Ne zamanki

Amerikan sosyolojisi, toplumu, nesnelerden oluşan bir bütün olarak görüyor. Bundan dolayı incelemesi ve aklı istatistik ve sayılardır. Bu, en büyük yanılgıdır. Sayısal sosyoloji bazen büyük ihanetler de yapar: Mesela bir istatistikte bir toplumda kişi başına üretimin ve tarımsal üretimin arttığını gösterir. Dolayısıyla insan bu incelemeden kalkınma ve refahın yükseldiği sonucunu çıkartır! Bazen bakıyoruz üretim beş yıl içinde üç katına çıkmış oluyor, yani refah orada beş kat artıyor, hâlbuki gerçek bunun tam zıddıdır. Mesela sermayedar biri (pek muhterem zengin emekli albay veya filan yabancı şirket) aniden Tahran'dan bizim Muhammedabad köyüne gelmiş ve o köşede iki derin kuyu kazmış; çölü kapatıp oraya sermaye dökmüştür ve ekim yapmaktadır: Pancar eker ve şeker yapılması için fabrikaya verir. Yahut mesela yonca eker ve Amerika'ya göndermek üzere onu kibrit gibi sıkıştırır. O zaman istatistik inceleyen beyefendi buraya gelir (ve sorar): Muhammedabad köyünün 1942 yılındaki üretimi ne kadardır? Bir milyon ton da pancar. Araştırmacı bunları kişi başına hesaplar ve sonra Amerika'da veya Tahran'da yaşayan o adamcağıza ait geliri Muhammedabad 'ın biçarelerine paylaştırır! Hâlbuki o ne zamandan beri kuyu açmıştır, bunlarsa en ufak bir mülke bile sahip değildir: Dört tane koyunu dahi sahraya götüremeyen bunlar onun tebası haline gelmiştir ve hatta geçmişteki kadar bile ya-

işi öğreniyorlar yine çekip gidiyorlar. Siz sosyologlar bunun neden böyle olduğunu araştırmalısınız." Dedim ki: "Öncelikle eğer bu bir milyon tümeni onlara verseler bir yere gitmezler. İkincisi, bu (mevzu) artık sosyolog istemez. Orada bunu anlayacak bir tek eşek bile yok mu?!" Çalışan İranlı ve sabit bir iş peşinde koşuyor. Sense bir şirketsin, planını üç dört yıllığına yapıyorsun ve insanları ona göre istihdam ediyorsun. Doğrudur, aylık beş bin tümen veriyorsun ama üç dört yıl sonra çekip gidiyorsun ve ömrünün en iyi beş yılını burada geçiren biçare çalışan, senin gitmenden sonra burada kalıyor. Bir miktar gençliği gidiyor, bir miktar yaşı ilerliyor, sonra da eli bomboş, iş bulma şansını da kaybediyor. Öyle anlaşılıyor ki senin şirketine girer girmez işi öğrenmeye bakıyor. İşi takip ediyor ve öğrenir öğrenmez de daha fazla oyalanmıyor, senin verdiğin maaşın beşte birine sabit bir işi tercih ediyor ve çekip gidiyor. Buna bir sorun var mı efendi?! Bu, Amerikan sosyolojisidir: İstatistik ve rakam sosyolojisi; insanı canlılar, eşya, ağaçlar ve hayvanlar biçiminde telakki eden sosyoloji. Bu sosyolojinin İslam'ın ruhuyla bağı yoktur; insanın ruhuyla bile bağı yoktur, nerede kaldı İslam.

şantı, bağımsızlık ve refahları yoktur. Eski zirai üretim bu köyde ortadan kalkmıştır, çünkü çok ileri mekanize üretim, katırla geleneksel üretimin yanında yaşayamaz, ölür gider.

Görüyoruz ki gerçek bakımından üretim ve refah aşağı gitmiştir, ama istatistik üretimi üç kat artmış göstermektedir.[199] Gerçek budur. İstatistiğin ne kadar aldatıcı ve yalan olabileceğini görüyoruz. (Şu anda) bu istatistik doğrudur. İstatistikte yalan, artık pek belli olmayan ayrı bir konudur: Öyle bir hale gelebilmektedir ki dünyada en ileri çocuk sağlığı, yani en az çocuk ölümü ne Amerika'da, ne Norveç'te, ne de Finlandiya'dadır. Aksine, çiçek hastalığının binlercesini öldürdüğü Suudi Arabistan'dadır.[200] Bunların adı sosyolojidir. Bir kesim hokkabaz bu yolla iyi ekmek yer. Çünkü en kirli plan ve programların meşrulaştırma aracıdır. Bunlar aynı zamanda tüccardırlar da: Filan şirket mesele bir memlekette bir planı uygulamak ve bu plandan da milyonlarca tümen kaldırmak ister. Meşrulaştırmak için sosyolojik bir inceleme de olmalıdır: Birkaç sosyologa para verir, bunlar da o işi yaparlar. Bu sosyologlar, sonunda onların sipariş verdiği istatistiğe ulaşırlar!

Fakihimizin zenginler ve kapitalistler için oynadığı rolün aynısını şu anda sosyolog da o zenginler ve kapitalistler için oynuyor. Paranın sosyolojiyi satın aldığını görüyoruz. Bir zamanlar para dini satın alıyordu, öyle anlaşılıyor ki onu da satın alıyor. Bu yüzden sosyoloji, bugün, zamanımızın büyük yanılgısıdır-büyük yanılgı. Dolayısıyla sosyolojinin üniversitede hiçbir ağırlığı yoktur. Ama toplumda ve aydınlar arasında çok öneme sahiptir.[201]

[199] Bu öyle bir hale dönüşebilmektedir ki, beyefendiye sordular: "Maaşınız ve geliriniz ne kadardır?" Cevap verdi: "Bendeniz bu komşumla birlikte aylık 3280 tümen alıyorum." " Nasıl?" dedi. Cevap verdi: "3000 tümen o alıyor, 280 tümen ben alıyorum!"

[200] Orada "İslam Konferansı" adı altında bir kongreye gitmiştik. Ulema ve din büyükleri arasında tek tük (bilinçli vardı), geriye kalanın hepsi kördü. Dünyadaki sağlık durumuna ilişkin verdikleri resmî istatistiğe göre en az çocuk ölümü oradaydı! Bizde de böyle istatistik örnekleri var!

[201] Kendim Sosyoloji Öğrencileri Derneği'nde sorumluluk sahibiydim (sosyoloji konusunda hassas ve onu epey seven çok sayıda öğrenci iki tiptir: Biri fen öğrencileri -İran'da da böyle-, diğeri ise güzel sanatlar öğrencileri) . Bir dostu veya

Gurvitch, ismi sosyoloji olan formüller konusunda şöyle derdi: "1860 senesinde (Marks, Engels'in ve ...'nin çalıştıkları yıl) sosyoloji, sosyolojinin 198 yasasını keşfetmişti. Hâlbuki bugün, bir sosyologun istinat ettiği ve onun apaçık olduğunu söylediği yasa adında bir tek kanun bile yoktur. Bu sebeple sosyoloji, onu geliştirip kemale erdirmek için çalışan bu tekniğin uzmanları için elbette ki değerli olacaktır. Ama çocukların, sosyolojinin, toplumu inşa eden ve toplumun sorunlarını çözen bir bilim olduğunu; veyahut da halkı en azından kendi toplumunun cinsi, içeriği, düzeni ve ilişkilerine bilimsel bakımdan aşina edecek bir bilim olduğunu varsaydıkları itibariyle. Bunların tümü vehimdir.

Soru: "İslambilim"de, sünnetin, başlangıçtan sonuna kadar keşfedilmiş ve keşfedilecek bütün kanunların toplamı olduğunu söylemiştiniz. Orada çıkardığınız sonuca rağmen demiştiniz ki sosyoloji tarihin determinist ilişkilerini keşfetmenin hizmetinde olabilir.

Cevap: Evet, toplum (ve sosyoloji) iki bahistir: Sosyoloji toplumdan başka bir şeydir. Sosyolojiden maksadımız, şu anda elimizde bulunan ve ona "toplumu tanıma bilimi" dediğimiz bilimdir. Bunun henüz bir itibarı yoktur. Ama toplumun bilimsel yasaları bulunduğu meselesine gelince, bunda kuşku yoktur. Fakat ben, sayın sosyologun o yasaları ne kadar tanıdığından şüphe içindeyim. Bu konuda söyleyebileceğim, fizikçinin fiziği, astronomun evreni, doktorun bedeni tanıdığı ölçüde sosyolog da toplumu tanır. Benim iddiam hatalıdır, onların iddiası doğrudur. Ama benim iddiamın yanlışlığı, tıpkı bir atmosfer fizikçisinin üç gün sonra saat gece on ikide kar yağacağını söylemesi gibidir. Ben de madem sosyologum otuz veya kırk yıl sonra ya da 2000 yılında

fikir arkadaşlarımızı görmek üzere bazen oraya giderdim. Bunlar, benim sosyolojide olduğumu., Gurvitch'in öğrencisi olduğumu ve dernekte yer aldığımı gördüklerinde etrafıma toplanır, başıma üşüşürlerdi. Bunun sebebi, şu anda toplumun bütün meselelerini halledeceğimi sanmalarıydı. Sonra bir sosyologa dair bu tasavvurlarının aslında metafizik bir tasavvur olduğunu gördüm. Ben ellerimi iki yana açtığımda, sahip oldukları o tecrübe veya o bilgi ve bütün incelemelere dayanarak bendenizin üstadı kadar toplumu çok iyi tanıyacaklarına inanamıyorlardı.

filan devrim olacağını söylemeliyim. Bu öngörümün içi boştur. Bir bilgin eğer sosyolog olsa böyle bir sözü söylemez. Ama halk sosyologdan böyle bir beklenti içindedir.[202]

Soru: Eğer böyleyse bütün sosyal bilimler öyledir o zaman; iktisat da böyledir.

Cevap: Beşeri bilimler ve sosyal bilimler, sahip oldukları geçmiş kriterine göre bilimsel olma dereceleri birbirinden farklıdır. Sosyolojinin ortaya çıkışı hayli yenidir. Aslında sosyoloji 1961'de Sorbonne Üniversitesi'nde (gündeme geldi) ve Fransa'nın övüncü, dünyada sosyoloji bilimini vazetmiş olmasıdır (Fransa sosyolojiyi bütün dünyaya öğretmiştir). Fransa'nın attığı ilk adım budur. Yani iktisat İngiltere'de, sosyoloji Fransa'da, medeniyet tarihi, medeniyet bilimi ve sosyal psikoloji Amerika'da (ortaya çıkmıştır). Bunların özellikleri işte budur. Sosyolojinin kurucuları kimlerdir? Auguste Comte Fransız'dır, Saint Simone Fransız'dır, Proudhon Fransız'dır, Marks aslında Fransa'da sosyolog olmuştur (Almanya'da filozoftu. Marks, Fransa'ya geldiği, Robert Owen ve benzerleriyle tanıştığı andan itibaren komünist oldu. Komünizmi o vazetmemiştir; o, Fransa'nın daha önceki komünistlerine taraftar olmuştur). Sosyoloji Fransa'ya aittir. Hâlbuki İngiltere'de iktisat önemlidir, Amerika'da ise sosyal psikoloji. Aynı zamanda, Fransa'ya gittiğim 1961-62'de daha yeni, ilk kez sosyoloji lisans eğitimine başlamıştı. Yani Sorbonne'da sosyoloji lisansı verdikleri lisans eğitimi biçimine dönüşmüştü. Geriye kalanı, insanların kulağına su kaçırmaktır.[203]

Soru: Sayın Doktor, hangi felsefî akımlar İslam'a daha yakındır?

[202] Bazı sosyologlar da halkın bu duygularını kötüye kullanıyor ve öngörüde bulunuyorlar. Sonra hatalı çıktığında da adam bile sayılmıyorlar!

[203] Otuz yıl önce birisi, Ahmed isminde -öykü kahramanı- bir kişinin toplumda nasıl yetiştiği ve o toplumsal düzende nasıl varedildiğini anlattığı Farsça bir sosyoloji kitabı yazmıştı. İnsanın toplumda nasıl oluştuğunu bilimsel olarak inceliyordu. Mesela Meşhed'de Hâkâni Harbûze'sinin (karpuz-Çev.) yetişmesi gibi. Otuz yıl önce Sorbonne sosyolojiyi bir lisans olarak tanımazdan önce o, onu bir bilim olarak, hatta teknoloji -bir teknik- biçimine dönüştürmüştü. Bu kadar bilimsel kesinliği vardır yani!

Cevap: Felsefî okulların değil, hangi filozofların daha yakın olduğunu sormak gerekir. Bir yandan egzistansiyalizm İslam'a hepsinden daha uzaktır, ama öte yandan hepsinden daha yakındır. İslam'ı eğer bir form olarak alırsak (yani Allah'a, evrene, yaratılmışlara vs. inanç) egzistansiyalizmle hiçbir benzerliği yoktur. Ama Avrupa'nın diğer felsefî okullarıyla karşılaştırdığımızda insan telakkisi bakımından İslam'a en yakın (okul) egzistansiyalizmdir; Sartre'ın egzistansiyalizmi değil, özellikle Heidegger'in, Heidegger değil özellikle Jaspers ve Kierkegaard'ın.

Soru: "Ahlak ve din: iki kaynak"ına vurgu yaptığınız Bergson, farkında olmaksızın İslam'ın gündeme getirdiği meselelere yakınlaşmış görünüyor.

Cevap: Bergson aslında (Yahudi) bir filozoftur. Avrupa'daki Yahudilerin kaderi, İslam ülkelerinin (Yahudilerinden) farklıdır. Çünkü İslam ülkelerinde özgürdüler, özgürlükleri vardı. Ekonominin içindeydiler ve çok da gelişmişlerdi. İslam ülkelerinde, aynı zamanda dinin de ocağı olan tüm pazarlarında hâkim ve kral olanlar Yahudilerdi: Bir süre öncesine kadar İskenderiye'deki eczanelerin tamamı Yahudilerin elindeydi. Bağdat, Mısır vs. bütün pazarlar, hepsi bunların elindeydi (sonraları başka bir gelişme yaşandı). Bundan dolayı İslam toplumlarında Yahudiler, hiçbir zaman Yahudi olmaları nedeniyle aşağılama baskı ve mahrumiyet hissetmediler. Hatta evler bile onlara açıktı. Ama Avrupa'da, şiddetli dinî taassup nedeniyle Yahudiler şahsî iktisadî iş imkânından mahrumdular. Çaresiz, Marks'ın müteveffa babası iktisadî şirketlerde üye olabilmek ve faaliyet gösterebilmek için mecburen Protestan oldu. Resmen dinini değiştirdi ve "Protestanım" dedi. İşini kurabilmek için bunu yapmalıydı, yoksa ona bir iş vermiyorlardı. Orada günlük yaşamını, iktisadî ve siyasî hayatını sürdürmekten mahrum olduklarından onlar için açık tek yol, bilim yapmak ve eğitim görmekti. Bu sebeple İslam ülkelerinde yüzde yüz paralı kişiler olmaları ve aralarında okumuş ve bilgin kimsenin bulunmaması[204] şeklindeki profilin aksine, Avrupa'nın büyük

[204] Şu anda İran'da asgari yüz tane hatırı sayılır, iyi ve sevilen Ermeni yazar, şair ve aydın var. Ama şiir yazan bir Yahudi yok. Fakat orada bunun aksidir.

düşünce dehaları hep Yahudi'dir. Bunun nedeni, onlara açık tek yolun bilim olmasıdır.

Avrupa'daki Yahudilerin profilinin iki özelliği vardır (bunun öyküsü diğer meseleler açısından da çok gereklidir): Biri bilimsel profildir, diğeri ise insanî. Yahudilerin sürekli faşizmin, Orta Çağ'ın irtica ve taassubunun kurbanı olması, doğal olarak onlarda insanın asıl olduğu düşünceye ve özgürlüklere eğilim duymayı ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden, Yahudiler ve İsrail'le bu kadar dert ortağı olan Avrupa'nın oldukça ileri ve devrimci aydınlarının vicdanının, Avrupa'da tasvir edilmiş profilden, yani iki bin yetmiş yıldır taassup, yersiz yurtsuzluk, zulüm, cinayet ve faşizmin kurbanı olmalarından kaynaklandığını görüyoruz. Şu anda bir sığınak ve devlet bulduklarından doğal olarak aydınlar da onların derdiyle dertleniyor. Ama sonraları bunların, iki bin yetmiş yılın intikamını hiçbir kusurları olmayan ve suçları bulunmayan çaresiz Araplardan almak istediklerini gördüklerinde -onları hep desteklemelerine ve onları açık kollarıyla hayatlarına, evlerine ve şehirlerine kabul etmelerine rağmen- geri döndüler.[205]

Şunu anlatmak isterim: Yahudilerin görüşünde, çeşitli meselelere dair, bu kaderden kaynaklanan iki çelişkili hal vardır (bu fakirlik, mahrumiyet ve mazlumiyet kaderi daima iki zıt sonuç ve etkiye sahiptir): Biri, yağmacılık, hilekârlık, yalan, zillet, bayağılık, kölelik, kulluk ve zulme rıza ruhunu vurgulamak ve güçlendirmektir; diğeri ise ona tepki olarak isyan ruhudur. Baskı geldiğinde insanlar temelde iki tepki verirler: Biri, ona boyun eğme ve rıza gösterme, bundan dolayı da kulluk, zillet, aldatma kültürünün olabildiğince fazla olması; diğeri ise çatışma biçiminde ona tepki göstermek ve isyanın yükselmesi. Yahudiler Avrupa'da her iki tepkiyi de verdiler. Yahudi, kaderi sebebiyle kendiliğinden bu hali ve hasleti buldu. Yahudilerin görüşünde, ırktan kaynaklanmayan bayağılık, maddecilik ve zillet vardır.[206]

[205] Aydınlar son zamanlarda geri döndüler; 1967 (yılı) sonrasında geri döndüler. Yoksa önceleri bizim aydınlarımız bile Avrupa aydınlarına tabi olarak İsrail'e taraftardılar! Aydınlarımız dahi ilmihale göre hareket ediyorlar: "Ağa"nın ne buyurduğuna bakıyorlar. "Ağa"larımız farklı, yoksa hepimiz "ağa"ya tapardık!

[206] Biz, İslam'a dayandığımızdan ırka inanmayız. Herkesin insani ve ilahi fıtratı

Bazen Marks'ın bile insanı varlığın en yüce seviyesine ulaştırdığını, adeta insandan söz eden bir Mesih gibi davrandığını görüyoruz; insanın mistik ilahî cevherine inanmaktadır ve bir insanın gidip çalışmasından ve ücret almasından -velev ki aldığı ücret, yaptığı işin değerinin yüz katı olsa- rahatsızdır, (zira) yine de aşağılanmaktadır. Neden? (Çünkü) insandaki cevherin tecellisi olan emek, para karşılığında satılmaktadır. Bu da "ücret felsefesi"dir (bu aynı zamanda kitabının adıdır: Philosophie de la Salariat) ve insanlığa zıt bir şeydir.

Burada iktisat ve işçinin sömürülmesi meselesinden değil, insanın aşkın cevherinin saygınlığından bahsedilmektedir. Hakkının tamamını ona verseler bile aşağılanmış olacağını söyler. Neden? Bunun sebebi, onuru bulunan ve insanın aşkın cevherinin göstergesi olan emeğin, bayağı olan para karşısında mübadele edilmesi ve bu ilişkinin de insanlığa zıt bir ilişki olmasıdır.

Burada bir mistiğin, bir ahlak filozofunun konuştuğunu görmekteyiz. Ama öte yandan da birden seviye düşer ve insan o bilinen akımda hiçliğe bürünüverir. Yani bir makine gibi; o nasıl küp şekeri dışarı çıkarıyorsa, aynen böyle bu da bir insan evladını dışarı çıkarır. Bu, mertebe kaybıdır.

Yahut mesela Freud, o muhteşem zekasına rağmen aniden bütün insanî değerleri getirir belaltıyla özetler. Yani bu insanı tamamen tepetakla eder ve insanın başını belaltına ulaştırır. Bu, bayağılığa eğilim duymaktır.

Ama diğer yandan, her halükârda Yahudilik Doğulu olduğundan ve Doğulu görüşte de iç dünyaya odaklanmış mistik derinlikli görüş var olduğundan saf Batılılarınki karşısında Yahudilerin felsefelerinde, Doğulu olmayla ilgili mistik cevher ve maneviyat daha fazla göze çarpmaktadır.[207] Hatta Yahudi müzisyenler, in-

vardır. Dolayısıyla insanların kötülükleri; meslekleri, çevreleri, iktisadi düzen ve iş düzenleri gibi şeylerden kaynaklanmaktadır.

207 Batılılar kendi ırklarını esas itibariyle daha üstün, daha bilinçli ve akılcı görürler. Biz Doğulular, ister Yahudi olalım, ister Müslüman, ister Arap, ister Türk onlar için birdir: Akıllan bir şeye ermez!

Bir keresinde Gurvitch (Rus Yahudisiydi) ders veriyor ve (bu görüşe) tepki ve-

sanî ve mistik ebedi maneviyata saf Avrupalının yarattığından daha yakın eserler yaratmışlardır. Yahut mesela Almanya'da "Heine" gibi bir şairin -Yahudidir- şiir eserleri, Doğulu derin ve ebedi mistisizmi anlatan tek şiir eserleridir. Bir tanesi de Bergson'dur. Bergson; Fransız Descartes veya Alman Kant'la karşılaştırdığımızda Doğulu görüşün onda nasıl tecelli ettiğini, diğerlerinde ise görülmediğini çok iyi sergileyen bir filozoftur. İnsan Bergson'a baktığında mistik var oluşun ışıltısını taşıyan cevheri görür. Ama Kant'a baktığınızda (görürsünüz ki) beyni, anlamları üreten dakik bir bilgisayar makinesi gibidir. Bu ikisi birbirinden farklıdır.

Soru: Avrupa Yahudileri ve Doğulu toplumun Yahudilerinden konuşuluyor. Orada onlara yönelik iktisadî boykotlara karşılık, kendilerini gösterebilmek için bilimsel yönlerin peşinden gitmek zorunda kaldıklarını söylediniz. Buradaki mesele, Freud ve benzerlerinin çıkarımları karşısında nicelikleri topal olan dindar yazarlarımızın, Freud mesela bütün insanî faaliyetlerinin kaynağını cinsel içgüdü görüyor gerekçesiyle hemen taassup içinde bunu onun Yahudi olmasına bağlamaya mecbur hissetmeleridir. Hâlbuki Avrupa'daki Yahudiliğin Doğulu toplumlardaki Yahudilikle birbirine zıt iki tür düşünce olduğunu söylemiştiniz. Orada faşizme tepki gösterilmişti, oysa burada faşist ruh söz konusu değildi.

Cevap: Evet, kanaatimce bir kimsenin mantığını onun mantığına dayanarak değil, ailesi, ırkı, tabiiyetine vs. dayanarak ezmek, çıkarımın en kirli türüdür. Bu, kişiyle yüzyüze gelememenin, ama

rilmesini istiyordu. Bir hanım kız, görüşünün bir cümlesini Gurvitch'e sordu, o da cevap verdi. Sonra bir soru daha sordu. Gurvitch onu da cevapladı. Bir soru daha. Bunun üzerine dedi ki: "Buraya kadar, Anglo Sakson beyin artık anlayamıyor, daha sorma!"

Dedi ki: "Bu sözleri hiç anlayamıyorsunuz", yani biz Doğulular anlayabiliyoruz. Bu (söz) büyük oranda doğrudur. Bir Doğulunun -Yahudi de olsa- Sorbonne'da bir kürsünün başında oturmasından, Avrupalıyı ırk olarak aşağılamasından ve onun da buna ses çıkaramamasından hayli memnundum ve keyif aldım. Onların o kadar aşağılamasının ardından o buna cevap vermekteydi: Bin darbe vur ama bir fiskede yere yığıl.

onu sırtından hançerlemenin alametidir. Bundan dolayı bu taraf zayıftır.[208]

Soru: Marks'ın bir aşk acısı yaşadığını ve sonra bu acının ondaki bu eğilimin ortaya çıkmasına sebep olduğunu mu söylüyorsunuz?

Cevap: "Sebep olduğunu" değil. Bu ırksal değil, bilimsel bir şeydir. Psikolojik bir meseledir. İnsan büyük bir şahsiyet olduğunda hayatındaki eğilimler başkaları tarafından bilimsel eleştiriye konu olur. Bundan dolayı insan meşhur ve büyük olduğunda her türlü eğilim ve duygusu, her türlü cephe tutuşu (başkaları tarafından) tahlil edilir. Bir insanın şahsiyetinin oluşumunda hangi etkenler ve hangi öğeler etkilidir? Doğumu etkilidir, aile çevresi etkilidir, anne ve babasının sınıfsal kökeni ve bizzat ailesi etkilidir, ailedeki dindar veya din dışı kültür etkilidir, toplumsal çevre etkilidir, "act biographic"[209] adıyla var olan şeyler etkilidir. O etkenlerden biri, onun aşk ve cinsellik ilişkileridir (aşka maruz kalmak veya kalmamak, aşkta başarılı olmak veya hayal kırıklığına uğramak). Bunların tümü sadece Marks'la ilgili değildir, bilakis her insanda etkilidir. Eğer bir şahsiyeti bilimsel olarak analiz etmek istersek bunların hepsine bakmak zorundayız.

Soru: Acaba insanın şahsiyetinin oluşumunda temel bir sebep de var mıdır?

[208] Bu harala gürele ve laf kalabalığı arasında insan görüyor: Mesela ben bir kitap yazdım ve bir görüş belirttim diyelim. Bir taraf bu kitabı ezmek istediğinde ne yapıyor? Ey ahali, onun babası filandır, nenesi filan kişidir, karısı falandır, ailesi filandır, filan köydendir! Tamam, bunların hepsiyim ama kitabıma cevap ver! Bunların (kitabın mevzusuyla) ne alakası var? Kitaplardan birinde şöyle yazılmıştı: "Dr. Şeriati'nin inandığı vehimlerden biri de bedeninin atletik ve ince yapılı olmasıdır."! Dedim ki: "Şu ana kadar hiç kimsenin şişmanlık nedeniyle destan yazdığını görmedim." İnsan (başkalarını ezerken kendi zayıflığını) genellikle gizler, fakat tombulluğunu da yüzümüze vurmak ister! Bunlar, bilimsel değil, batıl çıkarımlardır.

[209] "Act biographic" herkesin hayat hikâyesinde mevcut bulunan olaylar ve gruplar anlamına gelir: Bu şahsiyetin annesinin sütsüz olması, süt emdiği andan tutun da kızamık olmasına ve çocukluk döneminde birkaç arkadaşı bulunmasına; (yani) onlar karşısında hangi haller yaşadığına kadar. Mesela hep başına vurup onu ağlatıyorlar mıydı, koşup annesine mi gidiyordu. Yoksa o mu onların başına vuruyordu da onlar annelerine koşuyorlardı. Bu, büyük bir şahsiyetin oluşumunda etkilidir.

Cevap: İnsan (şahsiyetinin oluşumu) üzerinde hiçbir temel sebep mevcut değildir. Aksine, sonsuz sayıda zayıf ve güçlü sebepler vardır.

Soru: ...* Selman Sâveci'nin şiirleri gibi şiirleri tavsif ederken aşk ilişkileri nedeniyle kilisenin onay vermediğini söylemiştiniz. Bunların etkisi var mıdır?

Cevap: Asıl sebep, "etkilemek"ten, etkiden başka bir şeydir. Etkisi olmasa onu bilimsel incelemenin konusu yapmayız.

Ama büyük bir insanın hayatında kesin sebep olarak bir öğe asla mevcut değildir. İnceleme çeşitlidir: Mesela tezinin girişinde "Tanrıdan nefret ediyorum" yazar. Benim açımdan Tanrı için seçtiği kelimenin ne olduğu çok önemlidir. Gelip benimle Tanrı ve din hakkında konuşan Marksist veya materyalist çocuğun, bana dini tebliğ eden kişi olarak mı, yoksa dindar sosyolog veya dindar yazar olarak mı baktığında veyahut Allah hakkındaki telakki ve algısından onun mollazade dindar aileden mi geldiği (ve şimdi) materyalist olduğu, yoksa sıradan bir aydın mı olduğunu anlarım. Bana nefretle bakan ve dinden nefretle söz eden birinin dindar aileden gelen bir materyalist olduğu anlaşılır. Aslında babası molla ve hacıdır, ama o benden nefret etmektedir. Fakat ortalama bir aileden gelip de kitap okuduktan ve araştırma yaptıktan sonra Marksist olmuş kişi beni sevebilir bile; şahsî olarak ve inanç bakımından bana gerçekten inanır, benim asaletime hükmedebilir, inancıma saygı duyabilir ama kendisi inançsız biri olabilir. Sonra da oturur, Allah'a dair felsefî veya bilimsel görüş ayrılığımızı tartışırız. Ama mollanın çocuğu, dindarın çocuğu veya hacının çocuğu olan, şimdi ise dindarlıktan uzaklaşmış bulunan kişi dindar olmayan değil, (bilakis) din karşıtı biridir artık. Ağzını açtığında ve din hakkında benimle mücadeleye tutuştuğunda anlarım ki ya dindar bir ailedendir ve Marksizm'e, yahut materyalizme gelmiştir ya da dindar olmayan bir ailedendir. Çünkü nefret duygusal bir hal ve kavramdır, bilimsel bir kavram değil. Dolayısıyla duygusal kökeni araştırmak gerekir. Acaba insan bilimsel bir hatadan nefret eder mi? Nefret, yanlışa ve doğruya bağlı bir şey değildir. Nefret, benim bir şeye ilişkin hissiyatımla ilgilidir.

"Batlamyus"tan, görüşü yanlış çıktı diye nefret ediyor musunuz? "Yeryüzü evrenin merkezidir" dediği ve saçma bir şey söylediği için Batlamyus'tan nefret ettiğini söyleyen kimse var mı?! Nefretin anlamı yoktur! O, kendi zamanında gerçekten de büyük bir bilgindi, ama sonuçta yanlış bir şey söyledi. Ondan nefret etmiyorum, hatta ona çok da saygı duyuyorum. Ama ona inanmıyorum. Fakat ondan nefret ettiğini söyleyenlerin özel bir hesabı var demektir.[210]

[210] Babasıyla (Meşhed'deki dostlarımdan biri; adını vermem doğru olmaz, çok saygın biriydi) babamın ortak dostlarından biri babamı ziyarete gelmiş. (Demiş ki:) "Velayet ve imamet fikri çok bozuk. Onu ıslah edin." Babam imamet, velayet vs. üzerine onunla sohbet etmiş (ben orada değildim.) Babam, arkadaşına demiş ki: "İmam, imamet, velayet vs. konusundan adeta nefret duyuyor, sanki özel bir meselesi var gibi. Hiç hoşuna gitmiyor. Bu ruhsal bir şeydir. Yoksa muhalif olsaydı oturur tartışır ve karşılıklı delillerimizi gösterirdik. O herhangi bir delil getiremediğinde ve benim delilim ikna edici olduğunda kabul ederdi. Ama o, benim delilimin güçlü olduğunu gördüğü her defasında hemen üzüntüye kapılıyor ve içinden kesin olarak (cevap vermek) geçiyor." (Babamın arkadaşı) gülmüş ve demiş ki: "Tamamen böyle" (Babam bu meselenin duygusal olduğunu, fikrî, mantıksal ve kelamî bir ihtilaf olmadığını hissetmiş): Kuyu açmak için Nişabur civarında bir arsa veya eski bir kale satın almış. Kuyuyu açmışlar, tesadüfen bir tünele ulaşmışlar. Burada bir kanal bulunduğunu görmüşler (bir kanal keşfedildi). Orada dişi eşeği olan bir seyit varmış. İşi de seyitlik yapmakmış. Seyit gelip yakasına yapışmış ve demiş ki, "Bulduğun bu şeylerin hiçbiri senin değil, İmam-ı Zaman'ın. Kanal için para verdin mi? Hayır. Öylece bulundu. Öyleyse İmam-ı Zaman'ındır." "İmam-ı Zaman'ın olması ne demektir efendi?! (Bu kanal) benim arsamda bulundu.Kuyuyu açan benim, işte su da çıkardım oradan. İmam-ı Zaman kim, benim mülkümle ne işi olur?!" (Seyid demiş ki): "Hayır, İmam-ı Zaman'ın." (Cevap vermiş:) "Yürü babam, git işine!" Seyyid, bir şey versin diye bir onu bir bunu denemişse de inadından vazgeçmiyormuş. Seyid Meşhed'e gelmiş ve Ayetullah Erdebilî'nin (o zaman merci idi) huzuruna çıkmış ve demiş ki: "Sahibi şöyle şöyle olan bir kuyu bulundu. Bu, İmam-ı Zaman'ın değil midir?" "Tabii ki, İmam-ı Zaman'ındır." Seyid demiş ki: "Bu kuyu sizindir. (Çünkü) siz İmam-ı Zaman'ın naibisiniz. Öyleyse bana kiralayın!" Ağa Erdebilî, dostumuzun kanalıyla ilgili olarak bu seyid için bir izin yazısı yazmış. Seyid dönmüş ve başka birkaç merciye daha gitmiş ve onlar da saygıyla belgenin altına imzalarını koymuşlar. Sonra bir de bakmış ki seyid, elinde izin belgesiyle dönüyor. (Demiş ki): "Bu kanal İmam-ı Zaman'ındır." Ağa Erdebili ve Meşhed uleması da onun kanalını bu seyide kiralamışlar! Sonuç itibariyle dostumuza jandarma zoruyla İmam-ı Zaman'dan el çektirilmiş. Bunun üzerine onda Şia'daki imamete karşı yavaş yavaş nefret oluşmaya başlamış (imameti inkar ettiğini veya etmediğini söylemiyor). Bu kanal meselesidir. Yoksa mesele, bir aydının araştırıp da mesela vesayetin ne,

Dolayısıyla sarraf olan benim için oturup kalkmanın, bakışın ve muhatabın söylediği kelimenin anlamı vardır. Doktora tezinin girişine yazdığı "Tanrıdan nefret ederim" sözü duygusal bir meseledir. Onun yakasına yapışmalı ve "kanal"ını[211] bulmalıyız. Bir kanalı bulunduğunu göreceğiz. Ne için? Bir unsurunun, hem babasının din adına, hem de ırkının Tanrı adına onca eziyet ve talihsizlik yaşadığı Yahudi bir ailede bulunması olduğu için. "Yahudilik necistir ve Tanrımızın katilidir" diyen Hıristiyanlık (Tanrı katili derler, çünkü İsa tanrıdır!), tıpkı bizim su içerken Yezid'e lanet okumamız gibi, her Hıristiyan da su içerken Yahudiye lanet okur. Avrupa'da Tanrıya ibadetin kurbanı olduğunu görür; ailesi, kendisi, ırkı ve kavmi dinin ve ruhanilerin kurbanıdır. O, toplumsal ve tarihsel bir nefrete muhataptır. Şahsî biyografisine bakarsak göreceğiz ki Marks bu kızı o kadar sevmektedir ki şiir divanı vardır (yayınlanması Rusya'da yasaklanmıştır, ama izi verilmiş olan Avrupa'da yayınlanmıştır); o kız için, insana ta ciğerinden ah çektiren gazel divanı[212] ve iç yakan gazelleri vardır. Marks'ın onu ne kadar sevdiği, ahlakçı sosyalistlerin bir parçası haline geldiği ve Hegel'in seçkin talebelerinden biri olduğu sırada bunların hepsini bir yana bırakmasından, sürekli sevgilisinin sokağından geçmesinden, ah çekip inlemesinden, sevgilisi için şiir söylemesinden ve bunları bastırmasından (bu işlerin peşinden koşmasından) anlaşılıyor. Sonra kavuşmaya çok yaklaştığı bir sırada aniden bir fetva sâdır oldu: "Yahudiyle evlenemezsin" O bir Yahudi, bu ise inanmış bir Hıristiyandı. Tabii ki insanda nefret oluşur. Nefret etmeye hakkı vardır.

Acaba bilimsel eleştiri insanı, bu kelimeyi gördüğünde ve kelimenin bilimsel değil duygusal olduğunu anladığında duygusal kökeni onun duygusunda aramamalı mıdır? Şahsî hayatında, ırksal yaşantısında ve ailesinde çektiği çileleri gördüğümüzde (meselenin duygusal olduğunu anlarız): Babası mahkemede avukattır; oku-

demokrasinin ne olduğunu, şuranın ne manaya geldiğini gördükten sonra sözgelimi vesayeti kabul etmemesi meselesi değildir ki oturup onunla konuşalım. O, nefret ettiğini söylüyor, nefret duygusu taşımaktadır.

[211] Bkz: Önceki dipnot. (Derleyen)

[212] Lirik şiir (Çev.)

muş, faal, aydın ve yetenekli biridir. Fakat Yahudi olması nedeniyle hiçbir yerde önünü açmazlar, hiçbir yerde iş vermezler. Bunun üzerine yaşayabilmek için kalkıp sahte bir merasim düzenler ve Hıristiyan olur. Görüyorsunuz, bu din, başına ne büyük felaketler getirmiştir! Birisi yaşamak ister ama din (müdahale eder); bir diğeri kavuşmak ister yine din müdahale eder. (Bundan dolayı) onda dinden nefret ortaya çıkmıştır. Bu bir etkendir.[213]

Orada (Avrupa) (eğer) din adamı aydın (idiyse), (Marks) kavuşmaya erişiyor ve diyordu ki: "Tanrıyı inkâr ediyorum. Tanrıyı kabul etmiyorum!" Şöyle diyen Sartre gibi: "Tanrıyı kabul etmiyorum". O, tanrıyı Marks'tan daha fazla reddediyordu. Ama Sartre nasıl reddediyordu? Sartre diyor ki: "Eğer Tanrı'yı evrenden çıkartırsak her şey mubah olur, diyen Dostoyevski'ye katılıyorum. Fakat ne yaparsam yapayım evrende bir tanrı bulunduğuna kendimi ikna edemedim. Gerçi ne zaman Tanrıyı kaldırıp atsak evrenin çehresi öylesine ahmakça görünüyor ki yansıması benim çehremde hissediliyor". O, Tanrı'yı kabul etmeyen biridir ama Tanrının olmadığına üzülen, "keşke olsaydı" diyen de biridir. Tanrının bulunmasından mutlu olmaktadır. O,

[213] Dostlarımdan biri, Avrupalı kızlardan birine aşık olmuştu (İspanyalı bir sanatçıydı). Birdenbire ayrıldığını gördük (Çok da bilgin biriydi). "Ne oldu?" dedim. Cevap verdi: "(Birbirimize) aşık olmuştuk. İşimiz artık tamamdı. Bu hanımın mesleği sanat olmakla birlikte benim kötü şansım dindi. Kendi din adamına gitti (evlilikle ilgili olarak) sordu ve (din adamı) dedi ki, 'Siyah derili ve Müslüman bir kadın olamazsın.' (Bu kızcağız din adamına bağlandığı insanı sordu (ama o) herkesin karısı olabileceğini, her fırka, din ve ırkla (evlenmesinde) hiçbir engel bulunmadığını, çünkü Hıristiyanlığın hiçbir zaman bu gibi taassupları bulunmadığını söyledi. (Fakat) siyah derililik ve Müslümanlığı istisna tuttu. İyi de siyah derili olmakla Müslüman olmanın ortak noktası nedir? Müslümanlık bir inançtır, siyah derililik ise bir ırk. Bu ikisinin birbirinden farklı olduğuna Hazret-i Mesih'in bilinci eremedi mi?! Ona bu evliliği yasakladıklarında dinden nefretin oluşmasına yakınlaşılmıştı. Nefretinin önünü alabilmek için dedim ki: "Din adamlarını tanırım. Eğer gerçekten seviyorsan onunla ilgili din adamını bulurum." Sordum: "Nereye gittin?" Dedi ki: "Madeleine kilisesine" (irticai Orta Çağ din adamlarının bulunduğu elit takımın kilisesiydi). Dedim ki: "Onun izin vermeyeceği belli." Daha aydın mollaları olan başka bir kiliseye gittik. Molla dedi ki: "Hiç sorun yok!" Elhamdülillah, nefretin önünü bu defalığına almış olduk!

"Tanrı olsa bile ondan nefret ederim" diyen kişiden farklıdır. Bunu psikolojik bakımdan analiz etmek gerekir, bunlar bilimin konusu değildir.

Biyografisinde şöyle yazar[214] (Bu cümleyi Sartre'dan Les Mots kitabında okudum. Cümle bana tarifsiz bir keyif verdi. Hafızam

214 Bu cümleyi anladığımda büyük müşkülatım çözüldü. Bütün aydınların başındaki müşkülat: Tanrıya ve yarına inancı bulunmayan bu dinsizler, nasıl oluyor da bazen, biz müminlerin kokusunu bile alamadığımız ve göremediğimiz büyük erdemleri, büyük şehadetleri ve büyük fedakarlıkları ortaya koyabiliyorlar? Dolayısıyla insan dinin ahlakla bir alakası olmadığı sonucuna varabiliyor. Allah'a kulluk etmenin altyapısının cömertlik, şehadet ve fedakârlığı ve başkaları için kendini yok saymayı izah eden altyapı olduğunu, eğer Allah'a kul olunmazsa bu değerlerin de ortadan kalkacağını düşünürdüm hep. Ama zihninden Tanrıyı çıkarıp atmış insanlarda insani değerlerin hâlâ cömertlik, cihat, şehadet ve fedakârlık aşamasında var olduğunu görüyorsak bunun sebebi, dinî kültürün ve dinî değerlerin hâlâ toplumda mevcut bulunmasıdır. Din gitse bile bu değerlerin saygınlığı, motivasyonu ve hareketi yerinde kalır. Öyle ki çok görmüşüzdür: Meşhed'de -dindar bir çevreydi- çocuklarla evden çıkardık. Sokakta hep birlikte yengeç gibi yürürdük. O derdi ki "Allah yok", ben derdim ki "var". Fakat sokağın başında dikilir, Meşhedlilerin hep yaptığı gibi İmam Rıza'nın türbesine yüzümüzü döner (ve derdik ki) "esselamu aleyküm". Sonra yine yola devam ederdik, "Allah yok", ben derdim ki "var". Bu aslında bizim psikolojik halimizdi.

Dr. Feyyaz -öldü- Meşhed'de, "hicabın açılması toplantısı"nda örtünün atılması (1935) (üzerine) konuşan ilk kişiydi. Meşhed'de 1935'de örtünün atılması üzerine konferans veren kişi aslında canını riske atmış demekti. Bu nedenle o, örtüyü kaldırıp atan ilk kişidir (açanları ve açılanları görüyorsunuz!) Sonra aynı adam, bizim üniversitede öğrenci olduğumuz şu son yıllarda (on, on iki, on beş yıl önce) bizim rektörümüzdü. Biz ise onun otuz yıl önce, o dönemin Meşhed ve Horasan'ında örtüyü açma işini vazeden kişi olduğunu biliyorduk. Geç evlenmişti ve iki çocuğu vardı: Biri o dönemde dört beş yaşlarındaydı (Mehdi). Yedi yaşında da bir kızı vardı. Biz de çok özel öğrencilerindendik ve bizi çok severdi (özellikle de ben onun lütfuna mazhar olmuştum). Onu görmeye gitmiştik; dedik ki: "Sayın Doktor, nasılsınız?" Dedi ki: "Mehdi'nin hemşiresi (kız kardeşi-Çev.) bir süredir keyifsiz görünüyor." Yani mollasının davranışını, mollasının ve dinin değerlerini (önceleri mollaydı) hâlâ koruyordu. Çünkü yedi yaşındaki kızının adını bile namahrem olan benim önümde anmadı! Hâlbuki otuz yıl önce örtü ortadan kalksın diye canını vermişti. Bu çok şaşırtıcı bir şeydir. Öyle anlaşılıyor ki inanç hemen ortadan kalkabiliyor ve değişebiliyor. Ama değerlere dayalı toplumsal ve psikolojik davranış insanın varlığında kök salmıştır ve kolayca yok olmuyor; uzun süre devam ediyor (or-

hiçbir zaman iyi olmadığı halde cümleyi aynen ezberledim): "Je ne Releve que de Strogoff et de Parveillan qui en Rélevent que du dieu, tandis que Je ne crois pas en dieu"

"Ben, Tanrının aracılığı dışında eğitmeleri söz konusu olmayan Strogoff ve Parveillan'ın aracılığı hariç hiç eğitim görmedim, yetiştirilmedim, yaratılmayıp var edilmedim. Hâlbuki ben Tanrıya inanmam." (Bu, o sözün cevabı değil mi?) Bu da Cezayirli bir teröristin bavulunu sınırdan Fransa'ya sokmaya, ülke içinde onlara vermeye ve Fransa'ya gelip Fransız öldürmesi için Cezayirli teröriste yardım etmeye hazır ve bunu taahhüt eden Sartre gibi birinin (neden) bu kadar fedakâr olduğunu göstermektedir. Bir Cezayirli'ye taraftarlık hatırına apartmanına bomba koyarlar ve patlatırlar. Sonra halasının veya hala kızının evine gider, orayı da havaya uçurur ve hala kızı ölür. Bunun üzerine hiçbir misafirhane ve otel ona kapısını açmaz. Böyle olunca Müslümanların restoranına gider ve der ki: "Ben, adı Fransa olan ve özgürlüğün, demokrasinin ve insan haklarının beşiği olduğunu iddia eden bu büyük genelevde rejime soruyorum: Sayın General de Gaulle bu gece nerede uyuyacağım?" Ona hiçbir yerde kapı açmazlar ve uyuyacağı bir yer bulamaz. (Ama) bütün o fedakârlıkla bizim ve binlerce Allah'a kulluk eden kişinin ondan fedakârlık dersi alması gerekir. Üstelik de Tanrıya inancı yoktur. Değerleri nereden almıştır? Kendisi demektedir ki: "Ben bütün değerleri, ikisi de Tanrının yaratıp var ettiği kişiler olan Strogoff ve Parveillan'ın eğitiminden aldım." Der ki: "Başka bir eğitimim yok. Bunların etkisi altında da kalmış değilim, aslında yüzde yüz dinî eğitim almış biriyim. Ama Tanrıya inancım yok." Bu; görüş, değerler ve davranış arasındaki farklılığın nereden kaynaklandığını göstermektedir: İnancın değişim hızı ile değerlerin değişimindeki donukluk arasında var olan farklılık.

tadan kalkıncaya kadar). Mümkün ki siz iki gece, üç gece (hatta) bir gece bir kitap okursunuz ve inancınız değişir ama davranışınız pek kolay değişikliğe uğramaz, buna imkân yoktur. Bu sebeple değerler geç değişirler, inançlar ise çabuk. Dinî değerler hâlâ varlığını korur; hatta dinsiz insanlar bile o değerlere vefalı davranmayı sürdürür ve o değerlere göre eğitim görürler. Bu benim kanaatimdir.

İşte bunun içindir ki Çin ve Sovyetler gibi ve onlara benzer büyük devrimler -insanlığın büyük devrimleridir-, bütün o insanların öne çıkıp düzeni adalet ve eşitlik nedeniyle, kapitalizme ve burjuvaziye karşı mücadele (değiştirdikleri) insanlık değerleri temelindedir. Ama birkaç nesil geçtikten sonra aynı insanların en kirli tüccarlar haline gelebildiklerini gördük. Neden? Çünkü inanç ortadan kalkmıştı ve birkaç nesil sonra o değerler de artık yok olmuştu. Sonra da düşünce tarzı, davranış tarzıyla aynileşti. Artık hiçbir facianın önünü almamaktadırlar, bu onlar için herhangi bir rahatsızlığa da yol açmamaktadır ve utanç da hissetmezler.[215]

Tabu Şefaat ve İdeolojik Şefaat

Şefaati örnek verelim: Şefaat, ideolojik anlamıyla, tabu anlamının (karşısındadır). "Tabu olan" -söylediğimiz gibi- hiçbir özel anlamı bulunmayan ve ne için olduğunu bilmediğimiz, ama her halükârda inandığımız bir itikat ve kalpten bağlılık manasına gelir. Mesela kişinin cünüp halde camiye gitmemesi gerektiği söylenir. Kimse de gitmez. Ama hiç kimse "Hangi nedenle?" sorusunu sormaz. Çünkü bu tabudur. Çarşaf giymeyi tercih etmiş ve çarşafının bir kenarı açılsa aniden başkalaştığını, böcekleştiğini, pis olduğunu falan sanan kişi çarşafı tabu yapmış demektir. Ama çarşafını diğer semboller karşısında itikadî bir sembol olarak, toplumsal kesimini ve ideolojik karargâhını somutlaştırma manasında seçen kişi için çarşaf artık tabu değil, bir ideolojik şiardır. Gördüğümüz gibi bu bir meseledir, (ama) kadim mezhepte, yani tabu mezhepte ve ideolojik mezhepte ne kadar birbirinden farklıdır.

Şefaat pratik hayatta somuttur: Şefaate inanmayan o "yarım aydın"lar hariç hepimiz şefaate inanıyoruz: "Yani nedir bayım! Akraba kayırmacılığı değil! Şike de değil! Nedir o zaman?". Yarı aydın, şefaate bel altından vuruyor. Tam aydın ise şefaate inanıyor. Çünkü sonuçta onun ideolojik manasıyla tabu anlamını birbirinden ayırıyor. Halk, Hüseyin'in şefaatine inanıyor. Fatıma'nın

[215] Bedevi bir insanın da utanma duygusu vardır; gayret, şevk, ilke ve prensip (vardır). En azından gösteriş ve riya olsun diye yapar. (Ama o) örtüyü açar, çünkü artık o değerlerin, fikrî altyapı olmaksızın da hayatında devam edebileceği dönem değildir, artık imkan yoktur.

şefaatine inanıyor. Hanımlarımız Fatıma'nın şefaatine inanıyor. Halk da Hüseyin'in şefaatine. (Şefaatin) tabu manası, "ibadet ve amellerimi iyi yapamadığımda, vazifelerimi güzelce yerine getiremediğimde, günahım olduğunda, fazlasıyla kire pasa bulaştığımda, zaaflarım bulunduğunda ve bunları kendi amellerimle, yani imamın, Allah'ın, mezhebin talep ettiği biçimde telafi edemediğimde eksikliklerimi tevessül, yakınlaşma, ısrar, kararlılık, Hüseyin veya Fatıma'ya muhabbeti ifade ederek giderebilirim; onları ziyaret ederek, altın kapı, muhabbet, sofra vs. ile köte amellerimi görmezden gelmeleri ve kalemi geri çekmeleri için bir şekilde onların rızasını kazanırım. Çok güzel, işte bu tabu şefaattir. Milânî Bey, "İyilikleri/hasenât kötülüklere/seyyiât, kötülükleri de iyiliklere çevirir" ifadesine, tabu anlamıyla benim için şöyle mana vermişti: (Yanına gittiğim gün, beni hidayete erdirmek istiyordu! Allah affetsin) Dedi ki: "Bu uzun bir felsefî bahistir. Allah dilerse bunun üstesinden gelebilirim" (Ama Allah dilemedi!) Fakat söylediği gibi, manası, kişi Ali'nin velayetine sahip olduğunda olumsuz biçimde yazılmış kötülüklerinin müspet hale getirilmesi ve iyiliğe dönüştürülmesidir! Dedim ki: "Öyleyse günah işlememiş kişi havasını alacak. Çünkü iyiliğe dönüşecek maddesi yoktur. O zaman Yezid zirvede yer alır. Çünkü eğer kötülük iyiliğe dönüşmek istiyorsa sönmüş maddelere sahiptir. Çünkü eğer bir kimse, günahı orada sevap yazmak istiyorum diyorsa günahı olmayanların ya da az günah işlemiş ve günahı hafif olanların hanesine velayetten hiçbir şey düşmez. Öyleyse velayet kötülük hazinesine sahip olanlarla ilgilidir! Hâlbuki velayet, aslında saçma ve yanlış velayet biçiminde değil, ideolojik anlamıyla vardır-evet, böyle vardır. Velayet, hayret uyandırıcı egzistansiyalist bir meseledir. İşin sonlarında gündeme getirmek istiyordum ama artık yetişemedik. Velayet, çok derin bir varlık meselesidir. O da egzistansiyalizmin söylediğidir: Varlık[216], herkesin egzistansiyalist varlığı, onun bildikleri ve sevdiklerinin toplamıdır. Herkes her şeyi tanır, ona ilgi duyar ve onunla sürekli bir bağ kurar ve o,

216 "Varoluş"tan farklıdır. "Varoluş" herkesin sahip olduğu bir şeydir. Herkes tartıda 60 kilo, 70 kilo, 80 kilo gelir. Ama egzistansiyalizmin söylediği varlıktan maksat, kimilerinde hiç bulunmayan insanın manevî varlığıdır!

varlığından bir parça olur. Bundan dolayı herkesin varlığı, tanıma ve sevme yoluyla varlığında ve ruhunda deruni bir bağ şekillenen öğelerin koleksiyonudur. Doğru mu? Öyleyse Ali'nin velayetinin ne olduğu doğal olarak bellidir. Burada Ali'nin velayeti, yani onu tanımak ve onu sevmek, varlığımdan bir parça olan bir bağ meydana getirir. Nasıl ki Napolyon'a veya bir hana ya da eşeğe tapınsam, onu sevsem ve onunla haşir neşir olsam varlığım -nesnel varlığım, gerçek insanî varlığım- ondan kaynaklanacaksa aynen öyle. O zaman Ali'nin velayetinin hayatımdaki kötülükleri iyiliklere dönüştürmesi doğaldır. Zaaflar, bayağılıklar, içgüdüler, eğilimler, aşklar ve hırsların -bunların hepsinin- karınca gibi içeriden kemirdiği ben, bu rüzgârlar beni oraya buraya sallamasın diye o halatın velayetiyle kendimi dağın zirvesine bağlarım ve (velayet) tıpkı bir aşk aşısı gibi sürekli bana enjekte edilir; o mikroplar karşısında beni aşılar. Bundan dolayı artık hayatımdaki o zaaflar başını başka yöne çevirir ve iyiliklere dönüşür; yoksa fantezi ve gaybî biçimde olmaz bu iş.

Velayet sadece Ali'ye mahsus değildir. Ali de bir insan evladıdır, (bu bakımdan diğer insanlardan) farkı yoktur. Kast edilen, Ali'de var olan değerlerin tamamıdır. Değilse, bu değerlerden yoksun bir Ali, Akîl gibi Ebu Talib'in oğludur sadece. Ne fark eder ki? Bazen o değerleri bir ideolojide ve bizzat İslam'da görebiliriz. Aynı değerleri Kur'an'da da görebiliriz. İnsani bir hedefte görmek de mümkündür.

Kötülüklerin iyiliklere nasıl dönüştüğünü (gösteren) bir hikâye var: Bir defasında bize para göndermek isteyen akrabalardan biri, daha çok işimize yarar diye onun yerine Tahran'dan havyar gönderdi. Baktık, ama hiçbir derdimize derman olmayacağını gördük. Aslında bütün maaşımız ve hayatımız 800 tümendi ama kalkıp havyar mı yiyecektik?! Ayrıca bizim tabiatımıza da uymuyordu. Onu (şu ana kadar) görmemiştik ve sadece üzerine yazılanlar dolayısıyla ondan haberdardık, tadarak değil! Evimizin karşısındaki şarküteriye gittim ve dedim ki: "Cancağızım bunu bize İran'dan göndermişler. Baktık ki Avrupa'da havyar ...* lütfen parasını bana verin". Dedi ki: "Bu mahallede havyar satmıyorum"

(mahallemiz, havyar yenebilecek bir mahalle değildi). "Bunu şehrin kuzeyine götür, orada otellerde falan satarsın" Dedim ki: "Bu benim yapabileceğim bir şey değil. Siz onu buraya koyun, satabilirseniz satın." Dedi ki: "Olmaz, onu buzdolabına koy, birisini bulayım ki alıp götürsün". Dedim ki: "Bizim buzdolabımız yok, mümkünse siz (bunu yapabilir misiniz)". Dedi ki: "Peki tamam" (Onu buzdolabına) koydu. İki üç gün sonra elinden yüzünden ve giysisinden kir akan 19, 20 yaşlarındaki oğlu geldi. "Neredeydin?" dedim. "Cezayir'de" dedi. Adı da Muhammed'di. Bize yaklaşık 200 frank verdi (havyarı) zulaladı ve götürdü. Tipi, kabarelerde, otellerde falan, Pigalle mahallesinde müşterilere fotoğraf, eroin, esrar, kenevir vs. bu gibi şeyler verenlerinki gibiydi. Genelevlerde, kabarelerde dolanan çocuklar gibi. Aslında kendimden, bu paradan ve bu muameleden iğrenmiştim, nefret ettim o an (ama mecburdum).

İki üç yıl geçti (iş hayatımın ilk günleriydi). (Hamiseti) ile dost olmuştum. Hani Bin Bella'nın dışişleri bakanı olmuştu da sonra öldürdüler, o işte. O, Cezayir devriminin ve esasında Kuzey Afrika hareketinin büyük liderlerindendi. Benden dört beş yaş büyüktü, öldürüldüğünde 28, 29 yaşındaydı. 27 yaşında dışişleri bakanı oldu. Nasır Cezayir'e geldiği sırada onu öldürdüler (suikasta uğradı). O gitmiş ve mücahitlerden birinin -şehitlerden birinin- üç çocuklu karısını almıştı. Burada insan çokeşliliğin manasını anlıyor. Çünkü cephe gençlere "şehitlerin eşleriyle evlenme" talimatı vermişti. Çocuklar ve üniversite öğrencileri fikrî ve ideolojik bir hedef olarak bazen kendilerinden iki kat yaşlı kadınları, hatta kendileriyle aynı yaşta çocukları olan kadınları alıyorlardı, o da aldı. Onunla yakın dosttuk, onu çok severdim. Bizim liderimizdi ve gerçekten de zühd, takva, zeka, eğitim ve din hususunda özellikli biriydi. Ruhsal bakımdan ona çok şey borçluyum. Onun "velayet"inin üzerimizde büyük etkisi vardı.[217]

[217] Velayet böyle genel şeylerdedir. Ali, büyüklüğü ve ihtişamı ölçüsünce (etkide bulunur); bu ise ona olan sevgi, bağlılık, onunla ilişkiler ve onu düşünme sayesinde kendi ölçüsünce tesir eder. Bununla birlikte insan mesela bir "serseri"yle ilişki içinde olsa durum farklı olacaktır.

(Bir gün) o ve bu tiplerden birkaç kişi daha bir kafede oturmuştuk. Baktım aynı çocuk geliyor; Hamiseti'yi bir köşeye çağırdı ve bir şeyler konuştular. (Sonra) döndü gitti. O sırada onu bir yerde gördüğümü hatırladım. İlk anda hatırıma gelmemişti. Sonra gittiğinde hemen aklıma geldi; o, havyarı benden alan çırağın ta kendisiydi (tamam şimdi oldu, Pigalle falan...!) Ona dedim ki: "Onu tanıyor musun?" "Evet" dedi. "İyi tanıyor musun?" dedim. "Çok iyi tanıyorum" dedi. Dedim ki "Mesleğinin ne olduğunu, nereden ekmek yediğini, nerede çalıştığını?" "Hepsini biliyorum" dedi. Hiçbir şey söylemedim. Dedi ki: "Sen onu nereden tanıyorsun?"; "Benim tanımamda bir sorun yok, benimle aynı vilayetten, hemşerim ve memleketlim. Asıl sen onu nereden tanıyorsun? Sen böyle bir adamsın, mecbur kalıp Pigalle'e mi gittin yoksa, kabarelere filan... Onu oradan mı tanıyorsun? Başka türlü (olamaz). O başka bir yerde çalışmaz. Üniversite ve kütüphanede bulunmaz!" Havyar meselesini anlattım. Dedi ki "Evet, bunu biliyorum" Sonra Hamiseti, gözleri yaşararak bu çocuğun takvasını anlattı: "Aslında çocuğun oraya gitmesi söz konusu değil. Orada -o mahallede- doğdu (bundan daha berbat ne olabilir). Aynı yerde büyüdü. Tek başına ve yapayalnızdı. Bir tek kişi akrabası ve hısımı da yoktu. İşi de -doğal işi de- işte bunlar oldu. Mesela bir mevzu veya hedef nedeniyle (gidiyor) değildir. Aslında işi çocukluğunun başından beri buydu. Şu anda ayda 11 bin, 12 bin frank kazanıyor" (frank 15 riyal, 16 riyal civarındadır; yani yaklaşık 18 bin tümen geliri var). "Devrim gerçekleştiği ve bundan haberi olduğundan beridir 150 frankla (yani 220, 210, 215 tümen) yaşıyor ve gerisini (bize) veriyor. Bunun dışında biz de onu (bilerek) yaptığı işte serbest bıraktık. (Fakat) parası nedeniyle değil; çünkü on yedi, on sekiz bin tümen için bir genci bu pisliğin içinde (bırakmamızın) manası yok. O orada bizim için bir memur olarak çalışıyor. Çoğu takipler, tanışıklıklar, izlemeler, subay, önemli kişiler, sistemin güvenlik görevlileri, çoğu ensesi kalın muameleleri ve gizli ilişkileri -bunların hepsini- orada bulabilir, bizim için büyük işler yapıyor". Sonra bana hayatını öyle bir anlattı ki ben ki dindar bir toplumda büyümüşüm, bütün ulemamız, din adamlarımız ve dindarlarımız, hiçbiri günah işlememiş(!) ömrümde (bu seviyede) bir zahit ve muttaki görmedim (görüyorsu-

nuz, mesafe ne kadar!) Ben, kendim, (havyarın) parasını aldığıma utanmıştım (hâlbuki ben şer'i bir şey sattım, şer'i bir şey de satın aldım; ama işte bu paradan, adeta pis gibi bir şey, neden bu işi yaptığıma dair bende tiksinti uyandırmıştı). Sonra gördüm ki ben nere, o nere! Gerçekten tam bir geri kalmış duygusu yaşadım. Velayet işte budur! O, o ilişki içinde mutlak bir necaset ve bedenleşmiş kötülük, Hamiset ve benzerleriyle ilişkiye geçtiğinde aslı ve cevheri mutlak iyiliğe dönüşmektedir. Bakın ne kadar mantıklı! Ne kadar doğru!

Tabu şefaat, bizim resmî ve siyasî kurumlardan ve saraylardan aldığımız iğrenç ve saçma sapan bir eş dost kayırmacılığıdır: "Herif" adamı öldürmeleri için "göstermelik" bir talimat verir. Bunun üzerine gider Sayın Bakanı görürüz, gördüğümüz kişiye yapışırız, bir oraya bir buraya gideriz, sonra denir ki "Tamam gidebilirsin, serbestsin!" (Tabu) şefaat işte böyle bir şeydir. Ama ideolojik şefaat, bin tane tefeci, fahişe, gangster ve kumarbazın bulunduğu şu Paris'te hayatında kimin gibi olmak istediğin anlamına gelir. Tarihte binlerce serseri, kabadayı, ensesi kalın, saldırgan, öncü ve "gerici", Firavunlar, Karunlar vs. vardır; sen hayatta kendini kime benzetmek istiyorsun? Kiminle el ele olmak istiyorsun? Kiminle omuz omuza olmalısın? Kiminle çift olacaksın? Kiminle eşleşmek istiyorsun? "Ya Hüseyin" dediğinde hayatının seyrini değiştirmişsin demektir. O da Pigalle'de bütün o tefeciler, kadın satıcıları arasında kendi çiftini seçmişti; Hamiseti'ydi. O olduğuna göre artık bir başkasına benzeyemez. Çünkü çiftini seçmiştir. Fikrî eşini, hayat eşini, varlık çiftini seçmiştir. Onunla eşleşmiş, "üst üste tam denk gelmiştir". Dolayısıyla eğer kişi Hüseyin'in şefaatini ideolojik anlamıyla kabul etmişse artık günlük hayatta bir serserinin ortağı, bir ensesi kalının dostu, bir necaset ve pisliğin arkadaşı olamadığını görüyoruz. Artık imkân yoktur, çünkü onun şefaatine aykırıdır. Ama tabu şefaatin onu hayattaki bütün iğrençlikler ve dışkılarla oturup kalkmaktan, birbiriyle mücadele etmekten, yoldaş olmaktan, ortak olmaktan, dost olmaktan ve haşir neşir olmaktan engelleyemediğini görüyoruz. Öyle değil mi? Şu anda bu eşraf, kirlilik ve benzerleriyle çarşıda, idarede, sosyal hayatta ve çalışma hayatında işi gücü olan

ve onlarla eşleşen herkes, aynı zamanda Hüseyin'in şefaatine de inanmakta ve bu ikisi arasında bir aykırılık hissetmemektedir.

Fakat ideolojik şefaat, insanın günlük hayatında kesin, nesnel ve pratik bir güvence olarak vardır. Evet, insan değişebilir de: Zihninde ve varlığında Hamiseti gibi bir adamın yanından veya Ali ya da Hüseyin gibi bir adamın civarından -insan hayatının normal ilişkilerinde- ayrılmadığında bu insanın kötülüklerinin de iyiliklere dönüşmesi doğaldır. Öyle anlaşılıyor ki şefaat etkide bulunmaktadır. Bundan dolayı şefaat, öğretici ve eğitici bir etken olmaktadır. Bu esasa göre en hurafe meselelerin bile ilerici anlamları bulunabileceğini görüyoruz. Hatta toprağın şefaatinin dahi anlamı vardır. Gerçekten vardır: Yapayalnız çıktığım bir yolculukta (Ebuzer'in kabrini bulmak için) dört beş gün, deveyle binek ve yaya olarak bir o yana, bir bu yana gittim, çöllerin yolunun tuttum. Sonunda o sahrada Ebuzer'in kabrini buldum. Ama oturup bizimle sohbet edecek ne Ebuzer vardı, ne de bir kitap ve konuşma işittim. Günbatımına yakın bir vakitte, bir çölde, işte bu toprakların üzerindeydim. Her şeyi tahrip etmişlerdi ve ben orada tek başına oturuyordum. Gördüm ki şu toprağın üzerine oturmuş tane tane kumlar benimle konuşuyorlar ve tevhidin kokusunu veriyorlardı. Bu topraklardan ve kumlardan kesinlikle tevhidin kokusunu alıyordum. O kokudan insanı işitiyordum. Beni ısıtmaktaydı. Kemiğimin iliğini yakıyordu. Evet, şefaat işte budur.

Avrupa'da uygulanan eğitim programı uyarınca, çocukları anaokulundan ve ilkokuldan itibaren bilimsel gezi için filan kayıp askerin mezarı başına, Napolyon'un toprağının başına, Victor Hugo'un kabrine vs. götürürler. Bunlar topraktır, ama bir nesil küçüklükten itibaren bu toprakla irtibat halinde yetişir. Bu toprak o nesle şefaat eder (cehennemde şefaat edecek olan serserilerin, haydutların ve pisliklerin kabrine götürmek yerine!). İnsan, toprağın şefaatinin, insanın bu hayatında nesnel bir değiştirici etken olduğunu hisseder. Oradan döndüğünde iki ay, üç ay, bir yıl boyunca mest olmuş haldedir, başı döner durur. Bu, toprağın şefaatidir. Kadim Şia'da şefaat, ideolojik bir meseleydi. O sırada sistem Hüseyin'in hatırasını, anılmasını ve yad edilmesini çeşitli

vesilelerle zihinlerden silmek istiyordu: Bunlardan biri, kabarecilik, soytarı gösterisi, eğlence ve müzikti. Bir diğeri de Kur'an tefsiriydi. Bir başkası hac, diğeri kelam, felsefe ve dinî ilimlerdi. Bunların hepsi Hüseyin'in anısının zihinlerden silinmesi içindi. Orada Şia, Hüseyin'in toprağını yavaş yavaş çamur yapıyor, kalıp çıkartıyor ve üzerine de ya yazarak ya da yazmayarak onu cebine atıyordu. Gece gündüz onunla ruhsal temas halindeydi, üzerine secde ediyordu. Yani namazı Hüseyin'den ayırmak isteyenler (karşısında) -namaz manasız, zararsız, tehlikesiz olsun diye- şehidin toprağından yapılmış mührü seçerek şehit, şehadet ve namaz arasındaki bağı zihninde kuruyor ve sürekli olarak -sabah, öğle, ikindi ve akşam- bunu yapabiliyordu. Bir başka örnek de şudur: Yahya b. Zeyd şehit oldu. Şialar, Yahya'nın vurulduğu zincir ve demir halkaları alıp metalini tek tek yüzük halkası[218] yaptılar (şuura bakın!). Halk çok fazla kıymetler ve zahmetlerle onu keşfetmenin ve yüzüklerine takmanın peşine düştü. Hatem Süleymanî, yüzüğü elde edenin yüzüne devrimci iz koyuyordu. Gördüğümüz gibi, o çelik de eğer ideolojik olursa şefaat edebilir. Tevhidin bile anlam taşımaması durumu, şu an tabu anlamıyla söz konusu olması nedeniyledir. Dünyagörüşünün manası değiştiğinde göreceğiz ki toprak ve çelik, yani zihnimize ulaşan en basit şeyler bile insanî, ilerici ve devrimci etkiye sahiptir. İşte bu dünyagörüşü, bütün bu itikadî kavramlara ve bütün bu düşünce ilkelerine ışık yansıtmakta ve onları aydınlatmaktadır. O olmadığında bütün bunlar, karanlık lambalar suretinde anlamsızlaşır.

Hicret ve Medeniyet

Bu gece ve yarınki sohbet konum, hicretin insanlık medeniyetinin oluşumundaki etkisi ve yine, başlangıçtan bugüne insanın tarihinin tekâmülünde hicret etkenin tesiridir. Bu gece, beşer tarihinin ve medeniyetin oluşumunda sosyal bir etken adıyla muhaceret ilkesinden söz edeceğim. Yarın gece de İslam'ın baktığı anlamıyla ve Kur'an'da sözü edilen manada hicret hakkında konuşacağım. Dolayısıyla her ne kadar görünüşte bu iki bahis birbirinden ba-

[218] Kasette "yüzük" geçmektedir, ama "halka" daha doğru gözükmektedir. (Derleyen)

ğımsızsa da yani bir bahsi anlamak diğerini anlamaya bağlı değilse de her ikisi de anlam bakımından olmazsa olmazdır. Çünkü bir yandan muhaceretin insanlık tarihinde çok olumlu bir etken olduğunu, hatta söylenebilirse, görüşü, toplumsal ilişkileri, beşerin maddî ve manevî medeniyetlerini harekete geçiren, insanlık tarihinde birbiri ardınca ve yeni kültürler ortaya çıkaran en büyük etken olduğunu ispatlamak istiyorum; diğer yandan da muhaceretin İslam'da işte bu manada; insan, tarih, medeniyet ve kültürü var etmedeki etkisi ve bu toplumsal özellikler göz önünde bulundurularak ele alınması gerektiğini kanıtlamak istiyorum.

Bildiğimiz gibi, son yıllarda (belki son yarım yüzyılda) Müslümanların modern bilimlerle ve Batı'dan ulaşan son bilimsel buluşlarla tanışmasından sonra aydınların çoğu ve İslam'a, Kur'an'a, modern bilimlere vakıf olanlar, Kur'an ayetlerinin, İslamî kavramların ve hadis ya da ayet adına İslam'da gündeme getirilmiş meselelerin birçoğunu, Avrupa'da çeşitli doğa veya insan bilimlerinde ortaya çıkmış bilimsel buluşlar ve yasaların yardımıyla tefsir edip halletme üzerinde yoğunlaştılar. Her ne kadar bazen, kimileri bu yolda başarılı gayretler ortaya koyamamış olsa da ve bazı teviller ve izahlar doğru gözükmese de itiraf etmek gerekir ki günümüzün bilimsel yasalarının çoğu ve bugünkü insanın tabiattaki pek çok bilinmeyeni tanıması ve bilmesi, ayet ve hadislerin ya da İslamî hükümlerin birçok kapalı anlamını aydınlatmaya (çünkü ya doğru anlamıyorduk ya da yüzeysel ve genel olarak anlıyorduk) büyük yardımı dokunmaktadır ve dokunacaktır. Günümüz insanının bilgisi ve bilimsel malumatı ne kadar çok gelişirse bugünkü insanın, İslam'da gündeme gelmiş pek çok hakikatte daha derin, daha doğru ve daha gelişmiş bir anlayışa liyakat kazanacağını söylemek durumundayız. Ama düşünürlerimize büyük yardımı olan şey, aynı zamanda üzüntü vericidir de. Çünkü genellikle hep -belki de hemen hemen daima- önce fizik, biyoloji, kimya, jeoloji, astronomi bilim dallarından birinde veya insanî bilimlerde bilimsel ve toplumsal bir yasa, çoğunlukla Batılı ve Müslüman olmayan bir bilim adamı aracılığıyla keşfedilmek zorunda oluyor, sonra da biz o keşfedilmiş kanuna ve günümüzde bilim adı altında gündeme getirilmiş ilkeye uyar-

layarak bir ayet veya ilkeyi ya da İslamî meselelerden birini çözümleyebiliyor ve tanıyabiliyoruz. Yani ayetler ve hadislerin bu harmonisinde, doğru bilimsel anlayış, sürekli başkalarının tecrübesi veya bilimsel araştırma yoluyla bir bilimsel yasanın keşfedilmesine bağlı oluyor.

İrşad müessesesinin "Muhammed: Peygamberlerin Sonuncusu" kitabının yazılması ve derlenmesi için birkaç kişiye davet götürdüğü önceki yıl İslam Peygamberi'nin hayatının "Hicretten Vefata" kısmı bana verilmişti. Peygamber'in hicretini yazmaya başladığımdan bir mevzu olarak "hicret" hakkında mecburen biraz düşündüm ve ister istemez ilk yaptığım iş, hicret meselesini değerlendirmede belki yeni aydınlıklar, rehberlikler ve yeni anlamlar aklıma gelir diye hicretin ve muhaceretin anlamını veya hicretin manasını veren anlam, lafız ve tabirleri incelemek üzere Kur'an'a müracaat etmek oldu. Hicretin, o sıralarda benim ve benim gibiler için İslam Peygamberi'nin hayatında bir olay olmaktan ibaret görüldüğünü söylemek zorundayım. Yani İslam'da konu edilmiş muhaceret veya hicret la da hicret bahsi sadece ve sadece İslam Peygamberi'nin Mekke'den Medine'ye hareketinden başka bir şey değildi ve muhacir de İslam Peygamberi'ne Mekke'den Medine'ye intikalinde refakat eden kimselerin sıfatından ibaretti. İstisna olarak da bu intikalden önce Mekke'de Peygamber'e iman etmiş ve orada işkence gören, bunun üzerine İslam Peygamberi'nin talimatıyla Habeşistan'a giden Müslümanları kapsıyordu. Hasılı hicret ve muhacirin İslam'da mana ve kavram çerçevesi şöyleydi: İslam Peygamberi'nin hayatındaki bir olay! Yine Habeşistan'a giden veya onunla birlikte Medine'ye gelen dostlarının sıfatıydı.

Göç ve hicret meselesini Kur'an'da incelediğimde gördüm ki hicret konusu İslam Peygamber'inin hayatındaki bir olayın haberi değil, aksine, genel bir ilke ve bir hüküm olarak insana hitapla ortaya konmuştur. Ama hiç kuşku yok, onun bariz ve kâmil anlamlarından[219] biri de Müslümanların Mekke'den Habeşistan'a ve

[219] Anlam meselesini izah etmek gerek: Bazen Kur'an'da veya hadiste mümin, insan ve Müslüman hakkında bir sıfat ifade edilir. Genellikle de burada Ali'nin

Mekke'den Medine'ye muhacereti ve Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretidir. Hicret, bir hakikate inanan herkese, insana hitap eden ve kesin olarak doğrudan muhatabı tarihin bütün çağlarındaki, bütün devirlerdeki ve bütün toplumlardaki Müslümanlar olan işte böyle genel bir hükümdür, "Muhacir" de ahlakî, ruhsal ve psikolojik yücelişin bir derecesidir.

Beşerî Medeniyetlerin Oluşumunda Hicret Etkeninin Rolü

Hicret; yeni bir medeniyet, kültür ve toplum inşa eden bir etkendir. Köhnemişliği, donukluğu ve vehme dayalı kaskatı gelenekleri ezen ve kapalı ruhları açan en büyük etkendir. Hicret işte bu anlama gelir (yarın gece ayrıntılı olarak İslam'da hicretin çeşitli türlerini anlatacağım, çünkü bir tek özel türü yoktur).

Aniden benim gözümde mesele tamamen değişiverdi. Hep özel bir olay olarak zihnimizde canlanan bir kavram, Kur'an'da genel bir hüküm, bir ilke, hatta âdemin mahiyetini oluşturmada ve beşeri tarihin gelişim, dönüşüm ve yükselişini ilerletmede mucizevî etkilere sahip toplumsal büyük bir etken olarak insana verilmiş emirdi. Kur'an'ın hicretten (bahsettiği) anlamları, etkileri ve vurguları; hicret eylemine ve muhacir sıfatına kazandırdığı kapsam genişliği ve derinliğini bulduğumda tarihe intikal ettim. Kur'an'dan doğrudan aldığım bu anlamın yardımıyla, tarihte, bildiğim kadarıyla hiçbir tarih felsefesinde, malumatım dahilindeki hiçbir sosyoloji okulunda (hasbelkader uzmanlık alanım tarih ve sosyolojidir) görmediğim bir esasa ulaştım. Yine benim için çok

veya imamın kast edildiği anlamı verilir. Kast edilenin Ali veya imam olduğu doğrudur ama sadece bir tek kişiyle sınırlı bir sembol olarak ve yalnızca kişiye özel bir hitap ve murat manasıyla değildir. Bir kavram, genel insani bir ilke, yüce bir sıfat olarak insan veya mümin için zikredilmiştir; nitekim anlamlarından biri veya bu genel sıfatta herkesten çok liyakate sahip kişilerden biri de Ali veya imamdır. Yoksa tarihte başka hiç kimsenin böyle bir sıfata sahip olma veya böyle bir ahlakla yaratılma imkânının bulunmadığı manasına gelmez. Bir imam veya özel bir şahıs olduğu söyleniyor olsa bile kast edilen, genel bir anlam olan bu kavramı kendisinde herkesten daha çok ve herkesten daha parlak gerçekleştirdiğidir; böyle bir sıfatın en üstün misalidir, kast edilenin o olduğu ve özel bir şahıstan kinaye olacak sembol değil.

ilginç olan bir diğer bahis, insanî bilimlerin[220] meseleleri arasında, şaşkınlık içinde, insanlık tarihinde istisnası bulunmayan, belki de medeniyetler tarihinde ve toplumsal değişim tarihinde istisna kabul etmeyen tek ilke olan, doğa bilimleri (dakik bilimler) arasında sayılan bilimsel ilkeler türünden bir ilkeye (Kur'an'dan çıkardığım bu yeni ve özel mananın kılavuzluğuyla) ulaştım.

Bundan dolayı öncelikle Kur'an'ın yardımıyla (bildik akışın aksine) medeniyetler tarihinde, toplumsal değişimler tarihinde ve tarih felsefesinde bilimsel bir ilkeye vardım; yoksa sosyolojide veya tarih felsefesinde zaten var olan bir ilkeyi tanıyıp, sosyal bilimlerden aldığım bu ilkeden haberdar olarak ve bu bakış açısıyla

[220] Bilimler iki türlüdür: 1- Dakik bilimler (doğa bilimleri): Dış tabiattan bahseden bilimlerdir: Yeryüzü, gökyüzü, bitkiler, hava, hayat, hareket, hayvanlar, tabiatta mevcut bütün meseleler. Dolayısıyla fizik, kimya, biyoloji ve astronomi, mikrobiyoloji, fizyoloji gibi bilim türleri -bunların hepsi- doğa bilimleridir. Bu bilimlerin sıfatı dakik bilimlerdir (sciences exactes). Bu bilimlerde söz konusu olan bilimsel yasaların istisnası yoktur, ihtimalli ve genel hatlarla var değildirler. Tabiattan çıkarılan bu bilimler o kadar dakiktirler ki ona göre otomobil yapılabilir, elde ettiğimiz bu bilimlere göre, -bu ilke ve ilişkiler temelindeki- hesaplamayla Ay'a ve Mars'a gidebiliriz. Bu hesaplamalar doğru ve net yapıldıklarında net sonuç verir ve bunların hepsi, doğa bilimlerine dayalı ilkelerin gerçekten de net olduklarını gösterir. 2- İnsani bilimler: Bu bilimlerin mevzuu tabiat değildir, insandır. Değişken karmaşık bir varlık olan insan daima değişim halinde olduğundan; bireyler ve toplumlar, insan ve tabiat arasında karmaşık binlerce karşılıklı ilişki mevcut bulunduğundan sosyolog veya antropologun sosyoloji ve antropoloji adı altında çıkardığı ilkeler dakik ve net değildir. İnsan bilimleri; kültüroloji, etnoloji, psikoloji, sosyoloji, iktisadi coğrafya, insani coğrafya, hukuk, edebiyat, sanat gibi bilimlerdir. Bu bilimlerde mevcut bulunan kanunlar dakik değildir. Çünkü insan, içinden bir ilkenin çıkarılıp onun her yerde ve her zaman doğru olduğundan emin olunacak ve bilimin konusunun donuk olacağı tabiat gibi basit değildir. İnsan bilimlerinde bilimin konusu insandır. Dolayısıyla çıkarılan bilimler (sosyoloji, tarih, tarih felsefesi, hukuk, sosyal psikoloji, değişim ve medeniyetler, tarihin değişimi, toplumsal dönemlerin değişiminin ilkeleri) ve bu bilimlerde ortaya atılan ilkeler net değildir; çok sayıda istisnası vardır ve bazen bir sosyoloji ya da sosyal psikoloji ilkesinde, o ilkeye uygun ve onu teyit eden konular ve anlamlar istisnai konulardan daha azdır. Yani o istisnai konular yüzlerce başka ilkede izah edilebilir ama o meselelerin ancak %40 veya %30'u bir kural ve ilke altında izah edilebilir. Bundan dolayı insani bilimler adı altında söz konusu edilen ilkelerin özelliklerinden biri de sahip olduğu çok sayıda istisnadır.

Kur'an'a dönerek hicreti incelemiş, o manayı bu meselede aramış ve onu hicrete uygulamış değilim. Hayır! Muhaceret adı altında gündeme getirdiğim bu ilke tarih felsefesinde ve sosyolojide yoktur. Kur'an'da bu şekilde konu edilmiştir ve ben, bu meselenin manasını kavrayabilmek için tarihe döndüm muhacereti incelemeye koyuldum.

İkincisi, oldukça heyecan verici (insan bilimleri alanında çalışan kişiye) bu ilkeye bakarak anladım ki genel bir kanun var ve o da şudur: İnsanlık tarihinde, bir muhacereti müteakiben ortaya çıkmamış (günümüzün medeniyet tarihinin bir medeniyet olarak tanıdığı bağımsız, parlak ve somut medeniyetlerden) hiçbir medeniyet yoktur. 50 bin yıl öncesinden bugüne kadarki insanlık tarihinde, şu anki türüne ulaşmasında insanın tarihinde iz bırakmış 27 veya bir ifadeye göre 29 tür medeniyet (Toynbee'nin ifadesiyle) bilinmektedir. Bu 29 tür medeniyetin hepsi, medeniyete giren (yani kültür ve medeniyet binasına ilk tuğlayı koyan) ilk yarı vahşilerin ya da tam vahşilerin göçmen uygarlığından, günümüzün son medeniyetine kadar tarihte bütün medeniyetlerin oluşumu ve biçimlenmesi istisnasız muhaceretten sonra olmuştur.

Batı'da ilk kez Neandertal kemikleri ve fosilleri (50.000 yıl öncesine ait) bulundu. Neandertal insanı dik duran hayvandı (yani ayakları üzerinde duruyordu) ama tam bir hayvandı ve henüz insan aşamasına erişememişti. Henüz alet yapamıyor, muhtemelen konuşamıyor ve ateşi tanımıyordu (bu, Avrupa'da karşılaştığımız ilk insandır). Çok geçmeden 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'da uygarlığın izlerine rastlandı: İğne haline getirilmiş ve giysi dikmekte kullanılmış kemik kalıntıları, mağara duvarlarına çizilmiş resimler (İspanya'da 30 bin yıl öncesine ait), çeşitli heykeller, yontulmuş taşlar, av için fırlatıldığı anlaşılan özel çubuklar, mesken boyamaları veya dağdan duvarlar, bunlar, burada uygar bir kavmin bulunduğunu gösteren ilk izlerdir. Bu kavmi 70 veya 80 seneden daha az bir sürede tanıdılar. Bu kavim, muhtemelen 30 bin yıl önce Asya'dan Avrupa'ya girmiş[221] ve mede-

[221] Kimileri 15 bin yıl önce, bazıları 30 bin yıl önce, bir kısım da bu ikisinin arasında olduğuna inanır; bunlar bizim için önemli değildir.

niyet tarihinde zeki kavim olarak, yani Batı'da yaşayan ve zekası bulunmayan, girişim ve yaratıcılığı olmayan, bir hedefe ulaşmak için girizgah hazırlayamayan, bir tür hayvansı ve insansı Neandertal insanı karşısında zeki insan olarak ünlü "Kromanyon" (Cromagnon) adını taşıyordu; -bu zeki kavim- imalatçı ve şairdi, dinî yakarış ve duyguları, kendine özgü ruhsal zarafeti vardı. Aynı şekilde süsleme, heykelcilik ve boyamalar ile uğraşıyordu. Savunma ve savaş hallerinde silahlıydı. Hem sığınak yapıyor, hem de tahta, kemik ve taştan silah imal ediyordu. 30 bin yıl önce Asya'dan Avrupa'ya girmiş olan bu "Kromanyon"lar, Batı'da ilk medeniyet kuranlardı.[222] Ama ilk kez ortaya çıkan, Neandertal'i geride bırakan ve yok eden bu kavmin, Neandertal insanının daha sonra tarihten silinmesine yol açacak kadar hayatı ona daralttığını görüyoruz. Bundan sonra ilk kez sanatsal, toplumsal, hatta teknolojik ve kültürel (her yönüyle) medeniyeti başlatmıştır. Zeki kavim adıyla Asya'dan Avrupa'ya gelen göçmen bir kavimdir. Bu, tarihte bildiğimiz ilk göçtür ve tarihte tanıdığımız ilk medeniyettir. İkisi de bir aradadır. Yani ilk göçmen medeniyeti üretmiştir... Bugün dünyada tanıdığımız günümüzün en son ve en yeni uygarlığı olan Amerika da göç medeniyetidir. Amerika'nın beyaz derili halkının, önceki yüzyıllarda Amerika'ya gitmiş, Amerika'nın bereketli ve verimli topraklarından yararlanmış ve sonra da bugün gördüğümüz böylesine güçlü ve uygar toplumu kurmuş Avrupalı göçmenler olduklarını biliyoruz. Bu, son medeniyettir ve göçmenlerin eseridir. Tanıdığımız ilk medeniyet de göçmenlere aittir. Doğu'da, yavaş yavaş (daha iyi bilinen yazı ve eserlerin, daha belirgin medeniyetlerin bulunduğu) tarih devresine yaklaştığımız tarih öncesi dönemden beri bu iki kelime -

[222] Bütün tarihçilerin Doğu olarak kabul ettiği medeniyetin başlangıcını batıya döndürmek isteyen bazı Avrupalı tarihçiler bunlara dayanır. Bunlar, medeniyetin aslında Batıdan başladığını, sonra Doğuya gittiğini söylemek ve oradan da Batıya döndüğünü söyleyen kişilerdir. Her halükârda medeniyet Doğuda veya batıda başlamış olsa bile bizim için önemli değildir. Bizim için önemli olan nerede ortaya çıkmış olduğudur, yoksa kesinlikle Doğuda ortaya çıktığını arzu ediyor değiliz. Hakikati tanımak bizim için temel ilkedir ve hakikatin kendisinden daha büyük bir maslahat yoktur.

göç ve medeniyet- hep birlikte anılmıştır. Bunlar sosyolojinin yasasıdır. Bu kanun, bütün sosyologlara göre her akımda saygın ve muteberdir. Durkheim'ın Sosyolojinin Yöntemi ve Kuralları'nda[223] sosyolojinin büyük ilkesi olarak anılır: Toplumda iki fenomeni veya iki meseleyi hep yan yana görürüz. Bir fenomen olmaksızın bir başka fenomen var olmaz. Biri ne zaman ortaya çıksa diğeri de ortaya çıkar; ne zaman ikisinden biri gitse diğeri de yok olur. Yani iki asıl, iki olgu, iki sıfat, daima toplumlarda bir aradadırlar. Açıkçası bu ikisi arasında sebep-sonuç ilişkisi mevcuttur. Biri bir diğerinin sebebi ve diğeri de bir başkasının sonucudur. Yahut her ikisi de başka bir sebebin sonucudur. Bundan dolayı göç ve yeni medeniyet, tanıdığımız ve incelediğimiz her toplumun, her medeniyetin ve her milletin tarihinde birbirini takip eder. Sürekli olarak önce göç, hemen ardından da medeniyet ortaya çıkar (buradaki "hemen ardından"ı, medeniyet tarihi kavramı olarak kullanıyoruz). İnsanlık tarihinde tanıdığımız en büyük göçmen kavim, Aryanlardır. Milattan önce 1500'den 1200'e kadar, yani 3200-3500 yıl önce bu vahşi ve her türlü medeniyetten yoksun kavim, kuzeydoğu taraflarından veya Hazar Denizi'nin doğusundan ya da Rusya'nın güney bölgelerinden (tam belli değildir) daha aşağı kesimlere indi. Bu göçün etkenleri, iktisadî durumun veya hava şartlarının değişmesi, yahut nüfus artışına karşılık yiyeceğin ve otlakların azalmasıdır. Her halükârda göçe yöneldiler. Bu göçmenlerden bir grubu İran'a geldi. Nitekim İran'ın bugünkü milleti bu göçün sonucudur. Bir grup da Hint'e gitti. Bugün gördüğümüz Hindistan halkı da bu göçün sonucudur. Sonraları Yunan'a ve Avrupa'ya gittiler. 3000 yıldan uzun parlak bir geçmişe sahip olan Hint medeniyeti; 2000 yıl önce o döneme göre parlak bir uygarlığa sahip olan, uzun geçmişiyle İran'ın uygar kavmi, düşünce ve sanat ışıkları bugünkü dünyayı, kültürü ve uygarlığı hâlâ aydınlatan büyük bir medeniyetin sahibi Yunan ve Avrupa medeniyeti gibi insanlık tarihinin büyük medeniyetlerinin hepsi Aryan ırkının uygarlıklarıdır. Tamamı göçmen olan Aryanlar, bir köşeden harekete geçip Avrupa

[223] Les Regles et la Méthode de la Sociologie

ve Asya'nın dört bir yanına dağıldılar; vahşi -bu çeşitli Aryan kavimler- İran ve Hint'e geldiklerinde yerli halka katliam uyguladılar ve onları öldürdüler. Aslında bu yerlilerin lisanında, mesela o zamanın Evidilerinde (o dönemin Hint yerlileri) Aryan, vahşi, saldırgan, kan dökücü, acımasız ve yağmacı anlamına geliyordu. Aryanlar bu sıfatlarla tanınıyordu, çünkü bu kavimden cinayet, vahşilik ve adam öldürmeden başka bir şey görülmüş değildi. Aryanlık böyle bir şeydi. Hint, İran ve Yunan'daki tüm yerli insanların zihninde yırtıcılıklarıyla ünlü bu kavim, Hint uygarlığı, kadim İran medeniyeti, Yunan uygarlığı, Roma uygarlığa ve Avrupa medeniyeti gibi insanlığın en büyük medeniyetlerini veya en parlak uygarlıkların bir bölümünü üretebildi. Dolayısıyla, insanlık tarihinin en seçkin uygarlıkları olan andığım bütün bu medeniyetler göçmenlere aittir, yani Aryanlara ve hepsi de Aryanların göçleri sonrasında ortaya çıkmışlardır.

Bu medeniyetler zinciriyle aynı hizada olan bir diğer tür, Mezopotamya medeniyetleridir.[224] Mezopotamya'nın parlak ve kadim uygarlıklarının tamamı, istisnasız göçlerle doğmuştur. Mezopotamya'da 5000 veya 6000 yıl önce gördüğümüz ilk medeniyet, Mezopotamya'nın, Fars Körfezi'ne kadar uzayan güneyindeki (bugünkü Irak) Sümer uygarlığıdır. Burada 7000 yıl önce bataklık vardı. Yani Fars Körfezi yukarıya doğru ilerliyordu. Son 5000 veya 6000 yılda geri çekildi. Bu bataklıklar, Fars Körfezi'nin Hazar Denizi ile, veyahut kimilerinin söylediği gibi Ural gölüyle bir olduğu geçmiş dönemlere ait jeolojik kalıntılardı. Sümerliler, dışarıdan (kimilerinin inancına göre Kafkaslardan) güney Mezopotamya'ya gelmiş Aramîlerdir. Bu bataklıkları büyük zahmet çekerek ve yoğun çabayla kuruttular ve tarım alanlarına dönüştürdüler. Deniz kıyısında (Fars Körfezi kıyısı) olduklarından ve yine iki taraftan da Dicle ve Fırat'la çevrili bulunduklarından gemicilik, balıkçılık, sandalcılık ve deniz yolculuğundan

[224] Kimileri, Mezopotamya medeniyetlerinin Aryan medeniyetlerden, yani Hint, Yunan, İran'dan önce olduğunu savunur. Onun Yunan'dan önce olduğu açıktır, ama Hint ve İran'dan önce olup olmadığı tam belli değildir. Ama şimdi bu bizim için önemli değildir.

haberdardılar. Hint'le Fars Körfezi yoluyla irtibat halindeydiler. Ayrıca 6 bin yıl önce, bugün "yıldızlara tapma"[225] olarak bildiğimiz -bu dini doğru tanımadığımız için- çok büyük ve gelişmiş bir dinleri vardı. Bu dini temel alarak o zamanın en gelişmiş astronomisi onlar tarafından ortaya kondu. Tuğla yapımı, bina inşaatı, hatta matematik, çeşitli yolculuklar, ziraatte ileri düzey, dinî ve kültürel alanda zihinsel kavramlarda ileri düzey, bugün bile sanatsal ve felsefî bakımdan bizim için üzerinde düşünmeye değer, mesela çok derinlikli ve oldukça heyecan verici Gılgamış destanı gibi çok güzel mitolojiler, bunların hepsi Sümerlilerindir. Sümerliler, bilinmeyen bir yerden Mezopotamya'ya gelmiş meçhul vahşilerdi. Neden bilinmeyen nokta? Çünkü göç etmeye başladıklarında eğitim ve kültür bakımından o kadar aşağı seviyedeydiler ki çıktıkları ilk yeri ve göç öykülerini kaydedemediler. Hareket yollarını ve geçmişlerini unutan vahşi kabilelerdi. Bu yüzden bu göçlerin çıkış noktası ve kökeni çoğunlukla bilinmemektedir. Hatta Aryanlarınki bile. Bunlar yeni bir diyara geldiklerinde gelişmiş dinlere ve oldukça yüksek sanatsal, edebi ve irfanî duygulara sahip, hatta ileri teknoloji ve bilimleri bulunan kültürlü medeni bir kavim haline geldiler.

Sümerlilerden sonra Akadlar vardır. Gelmeleriyle Sümerlileri geride bıraktılar, Akad medeniyetini Mezopotamya'nın ortasında (merkez) kurdular ve Sümer medeniyetini kendilerinde eriterek ortadan kaldırdılar. Akad medeniyeti, yine Mezopotamya'nın parlak uygarlıklarından biri oldu: Arabistan'dan buraya getirilmiş Aramî kavimlerin medeniyetidir. Bazı araştırmacılar, Arabistan'dan geldikleri bilgisinin kesin olmadığına inanır. Bizim için nereden geldikleri önemli değildir. Bizim için önemli olan başka bir yerden gelmiş ve Akad medeniyetini kurmuş olmalarıdır. Bundan dolayı Mezopotamya'nın ikinci parlak medeniyeti -Akad medeniyeti- Arabistan göçmenlerine veya başka bir yerden Mezopotamya'ya gelmiş göçmenlere aittir. Bu uygarlık, tekrar Aramî kavminin uygarlığı olan Babil medeniyetine kadar devam

[225] Metinde "yıldızbilimi" şeklinde geçmektedir ama bu doğru gözükmemektedir. (Derleyen)

etti. Aramîler Mezopotamya'ya dışarıdan gelmişlerdi ve göçmendiler. Babil medeniyeti; tarihte Babil şehri, Babil kulesi, Hammurabi ve Buhtunnasır'la meşhurdur. Hammurabi kanunu, Hammurabi hukuku ve Babil şehri bizim için aşinadır. Bilim, din ve uygarlık tarihinde din, hukuk ve siyaset uygarlığı, astronomi ve astroloji ile meşhur olan bu büyük Babil medeniyeti de yine göçmen medeniyetidir. Babillilerin muhteşem medeniyeti, diğer iki uygarlık ve toplum tarafından; biri, Küçük Asya'dan Mezopotamya'nın kuzeyine saldıran Asur -onlar da göçmendiler- ve diğeri Hehamenişler -bu sülalenin kurucusu Kûrûş'tur- ortadan kaldırıldı. Dolayısıyla yedi bin yıl öncesinden başlayarak Mesih'in doğumundan bin yıl öncesine kadarki medeniyetler, Mezopotamya medeniyetleri (kimileri uygarlıkların anası olduklarına inanır) -istisnasız hepsi- göç medeniyetidir ve göç etmiş kavimler tarafından üretilmişlerdir. Mezopotamya medeniyeti Girit adasına tanrılarla, melekler ve rabler sistemiyle, kadim tarihsel mitolojiler, sanat ve şiir, hatta dua metinleri, astronomi ve matematik bilimleriyle birlikte girdi (Girit adası, Mezopotamya ile Yunan arasında aracı bir üstür). Göçmen uygarlıklar Mezopotamya'dan Girit adasına, oradan da Yunan'a geldi. Bu nedenle Yunanlılar, hem kendileri göçmen bir kavimdi ve göç ettiler (çünkü Aryandırlar), hem de Mezopotamya'nın göçmenlerinin uygarlığını aldılar ve büyük Yunan uygarlığını, bütün o filozofları; sanat, hukuk, demokrasi ve edebiyatta, maddî ve manevî uygarlığın çeşitli dallarında öylesine büyük ilerlemeleri ortaya çıkardılar. Nitekim kadim Yunan medeniyeti, Batı'daki insanlık tarihinin altın çağıdır. Roma uygarlığı göçmenler uygarlığıdır-hiçbiri yerli değildir. Bugünkü Avrupa kavimlerinin tamamı; Keltler, Anglikanlar, Saksonlar, Germenler, Normanlar, Franklar, Galyalılar, hepsi istisnasız, Avrupa'ya gelmiş göçmen kavimlerdir. Franklar ve Galyalılar Fransa'yı oluşturdular. Anglikanlar ve Saksonlar İngiltere'ye giden göçmenlerdi ve İngiltere'yi var ettiler. Germenler Almanya ve Avusturya'yı kurdular (onun bir kısmını). Batı'nın günümüzdeki medeniyetlerinin hepsi, Avrupa'ya gelmiş bu göçmen kavimlere aittir. Medeniyetler arasında diğer bir zincirde Filistin medeniyeti vardır. Filistin ülkesine önce Palestin veya Palestine adında bir kavim geldi, yerli kavmi

oradan sürdü ve Filistin medeniyetini kurdu. Sonra bir başka göçmen kavim olan Yahudiler Filistin ülkesine girdiler. Uzun yıllar Yahudilerle (İsrail) Filistinliler arasında savaş yaşandı, ta ki Yahudiler oraya yerleşinceye; parlak kültür, medeniyet ve dinlerini dünyaya ve tarihe sunana dek. Sami kavmin tarihi göçlerle doludur ve bu, insanlık tarihinin en eski birkaç medeniyet ve kültüründen biridir. Çoğu tarihçinin inancına göre beşeriyet tarihinin en eski ve en kadim manevî kültürü ve medeniyetidir (Sami kavmi daha sonra Arap ve İbrani kollara ayrıldı). Bu kavmin Mezopotamya, Mısır ve kuzey Arabistan'a birbiri ardınca yapığı göçler Hazret-i İbrahim'in hayatında somut biçimde görülmektedir. Hazret-i İbrahim'in hayatı: tarihteki büyük göçmen, hatta belki de insanlık tarihinin en büyük göçmeni. Bu yüzden de beşer tarihinde tevhidin temelini atan en büyük kişidir. Kaynak medeniyetler olarak ün yapmış "Ur" medeniyeti gibi oldukça eski medeniyetlerin veya Fars Körfezi uygarlıklarının kuruluşunda en büyük paya sahiptir. Manevî kültür ve medeniyet açısından, her şey, bu büyük Arami kültürün ve büyük Sami kültürün, göçün sonucu olduğunu göstermektedir. Bu telaş içindeki ve kıpır kıpır kavim sürekli hareket ve göç halindedir; Hazret-i İbrahim ve hayatı, toplumunun ve onun liderliğinin sürekli hareket ve göç halinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Orta Çağ'da Batı Toplumunun Değişiminde "Haçlı Göçü"nün ve Seyyah Hareketinin Rolü

Günümüzdeki Avrupa uygarlığı, bu meseleyi inceleyen kişi için sonsuz derecede heyecan uyandıracak bir özelliği vardır. Kim hangi düşüncede olursa olsun, hiç kuşku yok, haçlı savaşlarının, coğrafi keşiflerin ve seyyahlığın, 14 ve 15. yüzyıldaki keşif ve coğrafya hareketinin, gezgin hareketinin Avrupa'da düşünce tarzının değişmesinde veya Batı toplumunun donuk ve taşlaşmış duvarlarının sarsılmasında temel etkenler olduğunu inkâr edemez. Bundan dolayı toplumsal dönüşümün sebebini ne kabul edersek edelim, bir toplum değişmedikçe, sarsılmadıkça, temeli, toplumsal ilişkileri değişmedikçe halkın düşünce tarzı değişmedikçe bu toplumun ve bu halkın yeni bir toplum, kültür ve medeniyet inşa etme liyakatine sahip olamayacağından hiç şüphe duymamalıyız. Her-

kes, bunun temel etkenlerinden birinin haçlı savaşları olduğuna inanmaktadır; o sırada oldukça parlak evrensel bir medeniyete sahip ve dünyada kelimenin gerçek anlamıyla medeni tek yer olan Müslüman toplumla temas sonucunda (gerçekleşmiştir). İkincisi 14 ve 15. yüzyıldaki seyyah hareketi ve coğrafi keşiflerdir: 14 ve 15. yüzyıllarda Avrupa'da gezginler, coğrafyacılar, hatta maceracılar, iktisatçılar ve siyasetçiler tarafından dünyanın doğusunu ve batısını gezme, yeni yollar bulma ve yeni ülkeler keşfetme yönünde ani bir atılım ortaya çıktı. Buna 14 ve 15. yüzyılda seyyah hareketi veya coğrafi keşifler dediler. Bu çağlar, coğrafi keşifler ve seyyahlık dönemi olarak, bizim tabirimizle "göç dönemi" şeklinde adlandırılır. Ama haçlı savaşları da bir göç etkenidir (göçmenlik âmilidir).[226] Haçlı savaşları Hıristiyanlarla Müslümanların savaşıdır. Nitekim o dönemde Hıristiyanlar çöküş ve geri kalmışlık devresindeydiler. İslam toplumu ise sonuçta medeniyet, sanat, düşünce ve fikirde çiçeklenmiş durumdaydı. Savaşlar yaklaşık iki yüzyıl sürdü. Ama haçlı savaşlarının, pek dikkat çekmeyen kendine özgü bir özelliği vardı ve bu özellik sayesinde Müslüman Doğu'nun büyük medeniyeti Hıristiyan Batı'ya aktarılıp taşındı. O özellik, haçlı savaşlarının bir tür göç olma sıfatıydı. Savaşlarda, normalde, gönüllü veya mecburi bir grup, bir de savaşmak için silahlı, özel konuma ve ilişkilere sahip meslek grubu askerler ve özel bir ordu bulunur. Bunlar bir toplumdan hareket eder ve düşman tarafına doğru ilerlerler. Yol güzergahında açık bir cephede, bir sahrada, stratejik bir noktada düşmanla karşılaşır ve savaşırlar; ya zafer kazanır ya da mağlup olurlar, sonra da geri dönerler. Bu tür bir savaş, medeniyeti cephenin bir tarafından cephenin diğer tarafına aktarmada tam veya çok tesirli bir etken değildir. Ama haçlı savaşlarının böyle bir durumu yoktu. Hıristiyan din adamları, keşişler ve pis-

226 Kesin olan şu ki vahşi bir kavmin uzun yıllar çok büyük medeni bir toplumla savaşıp da onun medeniyetini almadığı çok olmuştur: Arap kavimler Sasaniler devrinde ve Sasanilerden önce (Eşkaniler) sürekli olarak İran'ın medeni ülkesine ve toplumuna saldırdılar ama hiçbir zaman da İran'dan medeniyet almadılar. Ne zaman ki İslam geldi ve zihinleri değiştirdi, ondan sonra medeni olabildiler. Bundan dolayı savaş veya çarpışma ya da temas sonucunda medeniyet sağlamlaşmaz; ülke onu almaya ve inşa edilmeye müsait olmalıdır.

koposlar Beytülmukaddes yolunun ziyarete kapatıldığı bahanesiyle feryadı bastılar: "Beytülmukaddes, mukaddes ülkemiz, Urşelim Müslümanların eline düştü, oraya gitmemize ve ziyaret etmemize izin vermiyorlar. Ziyaret yolunu tekrar açmak ve dinî toprakları Müslümanların elinden kurtarmak için cihat etmeliyiz". Cihat hükmünü bunlar verdi. Şövalyeler ve feodaller kendi siyasî ve iktisadî menfaatleri nedeniyle yola düştüler. Çaresiz masum kalabalıklar da bu buyrukların yemini yuttu ve dinî savaş adı altında saldırıya geçti. Kitle için Mesih'in hatırına, onlar içinse ipek ve baharat yolu sebebiyle! Her halükârda saldırdılar. Geldiler; ama bazıları bütün ömürleri boyunca, kimileri de iki veya üç ya da dört nesil Filistin'de, Suriye'de ve Küçük Asya'da kaldı. Sicilya'dan, İtalya'dan, Avrupa'nın güney ve güneydoğu bölgelerinden ve Avrupa'nın doğusundan geldiler, Müslüman ülkelerde kalıcı oldular ve orada yaşamaya başladılar. Bütün ömürlerini veya hayatlarının yarısını orada geçirdi; bazıları ise birkaç nesil orada kaldılar. Haçlı savaşçıların ikinci, üçüncü ve dördüncü nesli Batı'ya döndü. Biri, haçlı savaşlarını diğer savaşlardan ayıran bu özel durumudur: Gidip alanda savaşan, sonra da dönüp düşmanın ülkesinde oturan ve yaşayan bir savaşçı yoktur. İkincisi, Müslümanlara saldırmak için haçlı savaşlarına katılan kişiler, savaşa hasrolmuş elit bireyler değildi. Çarşı pazardan, avamdan, öğretmen, tüccar ve esnaftan insanlar -bütün fırkalardan, bütün düşünce tarzlarından, toplumsal kesimler ve tiplerden, Avrupalı ve Hıristiyan halkın içindeki basit ve sıradan her tipten- harekete geçtiler ve İslam toplumuna geldiler. Savaş ve fetihten sonra da oturdular, çarşı pazar, okul, fabrika ve tarlada halk kitlesiyle tanıştılar, ilişki kurdular, onlara karıştılar, düşünce tarzlarına aşina oldular, toplumsal ilişkiler kurdular; yaşantı biçimlerini, devletleriyle, din adamlarıyla ve kendileriyle ilişkilerini; toplumsal sınıfları, dinî statü, dinî merasim ve inançlarını -bunların hepsini- tanıdılar. Sonra da Batı'ya geri döndüler. Bu gidiş geliş hep vardı. Müslüman medeni ahalinin pek çok geleneği, âdetleri, inançları, toplumsal ilişkileri, yaşantı biçimi ve düşünce tarzı haçlı savaşları aracılığıyla Avrupa toplumuna aktarıldı, ama haçlı savaşı nedeniyle değil, aksine haçlı hicreti sebebiyle! Dolayısıyla "haçlı savaşları" belki bu konuda pek anlam ifade etmeyen

bir kavram olabilir; onun için hakikati ifade etmek bakımından "haçlı hicreti" demek daha doğrudur: Bir halk göçe koyuldu, Orta Çağ'ın donmuş ve çökmüş çerçevelerinden kendisini söküp aldı ve yeni bir ülkeye geldi, her şeyi yeni baştan kurdu, dünyayı iki kat gördü, kendi dininden daha parlak başka bir din buldu, kendi halkından daha medeni bir başka halkla karşılaştı, daha iyi bir hayat, daha iyi bir ülke, başka bir hayat şekli; düşünce, akıl, inanç, fikir tarzı, eğilim, görüş -her şey- tamamen değişti. Geri döndüklerinde ilk işleri kiliseye itiraz etmek oldu. İşte bu itirazı haçlı göçünden sonra ortaya koydular. İlk işleri feodalizme saldırmak ve feodalizmi Avrupa'da yerle bir etmek oldu. Bu da haçlı savaşlarından sonraydı. Çünkü İslamî Doğu'da toplumsal merkeziyet ve temerküz görmüşlerdi. İlk hamleleri de fikrî merkeziyet ve dinî taassubaydı. Çünkü İslam toplumunda düşünce ve din özgürlüğü görmüşlerdi; cahilce taassubun, düşünce ve akılda merkeziyetçiliğin olmadığını da. Bundan dolayı merkeziyetçiliği hedef alarak saldırdılar ve kiliseyi sarstılar. Müslümanlardan aldıkları şeylerden biri de bütün o düşünce kalıplarını ve çerçevelerini değiştirmek ve alaşağı etmekti; hepsi darmadağın oldu. Küçük Asya'ya göçettiği ve orada İslam toplumunu, büyük ve farklı bir medeniyeti gördüğünden; geri dönünce de düşünce tarzı, görüşü, hayat tarzı, eğilimi ve inançları değiştiğinden çevresini dönüştürmek, değiştirmek istemekte, değişmez gördüğü en kutsal şeylere saldırmakta, Tanrının yeri sayılan kiliseye hamle yapmakta, daha önce yok olmaz ve asla değişmez ilişkiler olarak baktığı çökmüş ve çürümüş bütün toplumsal merasimlere saldırmakta, onları yerle bir etmekteydi. Bu insan uygar bir toplum kurabilir ve Orta Çağ'ı devirebilirdi; nitekim devirdi de yeni bir görüş buldu ve dünyayı daha geniş görmeye başladı.

Avrupa'da Orta Çağ'ın dünyası, Doğu tarafından Venedik ve Cenova'da (İtalya'nın iki limanı) sona eriyordu; batıdan ve kuzeyden de Portekiz'in başkenti Lizbon'da. O taraftan karanlıklar denizine bağlandığını söylüyorlardı; bu taraftan da doğuya, yani hiçbir şeyin bulunmadığı, başka insanların, başka bir durumun ve belirsiz bir şeyin olduğu efsane ülkesine. Haçlı savaşlarından sonra her iki tarafta da Avrupa'nın duvarları yıkıldı ve dünya gözlerin-

den birkaç katına çıktı. Tesadüfen birkaç yıl önce küçük bir araştırma yapmıştım. "Nuzhetu'l-Muştak fi Haraki'l-Afak" kitabında gayet açık ve net biçimde şöyle der: 12. yüzyılda kuzey Afrika Müslümanlarından on iki kişi, o dönemde Mağrip Müslümanlarının medeniyetinin elinde olan Lizbon'dan (Portekiz'in başkenti) hareket ettiler ve Kristof Kolomb'tan önce Doğu Hint sahiline (yani Amerika) ulaştılar. Onların naklettiği hatıralar, her bakımdan Kristof Kolomb ve Amerigo Vespucci'nin kendi seyahatlerinde naklettikleri anılarının tıpatıp aynısıydı. Hatta bugünkü Kanarya Adaları olan Kanarya Adaları'nı anlatırken naklederler ki "O adada aç kaldık. Vahşi bir keçi avladık. Büyük zahmetle postunu yüzdük, yiyecek yaptık ve yedik. Acı ve zehir gibiydi." Bunun üzerine yememeleri tavsiyesinde bulunur. Aynı hikâyeyi Kristof Kolomb da anlatır. Kendi yolculuğu sırasında Kanarya Adaları'na varır ve oradaki koyunların etinin yenmediği meselesini söz konusu eder. Kristof Kolomb'un Amerika'nın doğu sahillerine ulaştıktan sonraki pek çok örnek. Şöyle anlatır: Hint sahillerindeki (yani Amerika'nın doğu sahilleri) Kızılderililerin sanat eserlerinde ve dokudukları şeylerde (giysi vs.), kuzey Afrika'nın Müslüman Berberilerinin el dokumasının izlerini gördüler. Hatta Kızılderililerin dilinde buldukları teknik kelime ve kavramlar, Berberilerin veya kuzey Afrika Araplarının teknik kelime ve kavramlarıydı. Bu da gösteriyor ki Kristof Kolomb'tan önce batı ve kuzey tarafından Müslümanlar, batı duvarını yıkmışlardı. Ama ne yazık ki medeniyet durakladı, bu işin takipçisi olunmadı ve bütün çabalar sonuçsuz kaldı. Haçlı savaşlarından hemen sonra Avrupa tarihinde ilginç bir meseleyi okuyoruz. Haçlı savaşlarından sonra Avrupa'da coğrafi keşifler ve seyyahlık hareketi başladı: Amerika bu dönemde keşfedildi. Afrika, seyyah heyetler tarafından birbiri ardınca keşfedildi. Çin'e kadar Asya'nın bütün noktaları, Uzak Asya, Orta Asya, İran, Hint, bütün Afrika, Avrupalı yolcu, göçmen ve seyyah heyetlerin ayakları altında keşfedildi ve aydınlatıldı. Daha önce bir araya geldiklerinde cin ve peri konuları, geçmiştekilerin hikâyeleri, zikirler ve buna benzer şeylerden konuşan (bu, kendi yazdıkları tarihtir) batı ve merkezi Avrupa ahalisi, Doğu Avrupa halkının tüm fikirleri ve Avrupa edebiyatı,

14 ve 15. yüzyıllarda, yani seyyahlık döneminde ve bu devreden biraz sonra gezginlere ve coğrafyaya özgü edebiyata dönüştü. Gezginlere ve coğrafyaya özgü edebiyat, Afrika'ya, Uzakdoğu'ya, Ortadoğu'ya, Yakındoğu'ya ve Amerika'ya gidip dönen seyyahların naklettiği öyküler, kıssalar, şiirler ve hikâyelerdi; Avrupa halkının sürekli meşgul olduğu şey ve fikrî oyalanması da başka milletler, dinler, toplumlar ve medeniyetlere dair hikâyeler ve menkıbelerdi. İki etken budur: Düşünce tarzının değişmesi, eski ilişkilerin tersyüz edilmesi ve Avrupa Orta Çağ'ındaki fikrî donukluğun açılması için en büyük etken olarak tanınmış,biri coğrafi keşifler etkeni, diğeri de haçlı savaşları etkenidir (haçlı savaşları etkeni birinci etken gibi göçle ilgilidir, yani her ikisi de göçmenlikle alakalıdır).

Çıkaracağımız sonuç şudur ki öncelikle, göç ve medeniyet, tarihte daima birlikte tekrarlanmış iki kelimedir. İkincisi, medeniyet[227] her zaman göçten hemen sonra bir kavimde ortaya çıkmış bir olgudur. Üçüncüsü, Batı'da ilk medeniyet (Kromanyonlar medeniyeti) Asyalı göçmenler tarafından icat edildi ve bugüne kadar üretilen 27 veya 29 tane uygarlığın hepsi de bir göçün ardından ortaya çıktı. Arkasında bir göç bulunmayan hiçbir medeniyet yoktur. Ayrıca Amerikan uygarlığı olan son medeniyet de Avrupalı göçmenlerin medeniyetidir. Bu göçmenler de adam öldürenler, serseriler, idam mahkûmları, en aşağılık ve en rezil maceracılar, Avrupalı zenginler ve köle tüccarlarıydılar. Bu unsurlar Avrupa'dan Amerika'ya gitti ve Avrupa'dan Amerika'ya bu gidiş bunları, en büyük ve en parlak medeniyetlerden birini -en azından görünüşte ve maddî olarak günümüzün en ağır uygarlığı- üreten unsurlara dönüştürdü. Bu son uygarlık, apaçık ve hiç şüphesiz göçmenlerin var ettiği bir şeydir. Bu maceracılar böyle bir göçe kalkışmasalardı Avrupa'da yozlaşmış sahtekarlara ve uygarlığı tahrip eden unsurlara dönüşürlerdi. Hâlbuki aynı kişiler, daha sonra Amerika'da olumlu ve uygarlık yapıcı unsurlar haline geldiler.

[227] Medeniyeti genel anlamıyla kullanıyoruz: Yeni bir büyük din, kültür, yeni yazar, şair, filozof ve dahi grubu, yeni bir büyük misyon, yeni bir buluş veya büyük toplum, maddî hayatın gelişmesi ve ilerlemesi, maneviyat ve maddiyat, her ikisi.

Bir diğer ilke de şudur ki bir ırkın zeki olması veya olmamasının manası yoktur. Mesela filan ırk zeki olduğundan uygarlık yapıyorsa; Aryan ırkı zeki olduğu için uygarlık ürettiyse veya Sami ırk yetenekli ve zeki olduğundan medeniyet üretebildiyse neden kendi ülkelerinde medeniyet namına en küçük bir eser bile vermemişlerdir? Kendi ülkesinde, tarihte en azından hatırası veya adı kalacak bir medeniyet, din ve büyük bir uygar toplum kurmayı başarabilmiş ne Aryan, ne Sami, ne Arap, ne Yahudi, ne de başka bir kavim vardır. Yani hiçbir yerli kavmin kendi ülkesinde hiçbir zaman medeniyet kurmamış olması büyük bir prensiptir. Eğer dersen ki "Doğrudur, bu kavim kendi ülkesinde medeniyet kurmadı, (ama bunun sebebi) daha iyi bir medeniyet ve hayat vesilesi bulunmadığından ya da ülkesi coğrafya bakımından bayındır olmadığından medenileşememesi ve medeniyet üretememesidir. Fakat geldiği yeni ülkede İran gibi bereket var olduğundan, Hindistan gibi verim bulunduğundan, Amerika gibi taşı toprağı altın olduğundan ya da Yunan gibi refah dolu ve âsude bir hayata hazır olduğundan, ülke böyle bir medeniyeti zaten gerektirdiğinden medeniyet üretebilecekti", derim ki tam tersine; bu göçmen kavimler bu ülkelere gelmeden önce bütün bu bayındır topraklarda insan vardı, buralar meskundu. İran'da, Aryanlar gelmeden önce yerli İranlılar yaşıyordu. Hint'te Deravidiler yaşıyordu; halen de varlar, necis olarak tanınıyor ve Hint milletinin altıda birini oluşturuyorlar. Bunlar üç bin yıldır ezilmelerine, aşağılanmalarına ve pis olarak isimlendirilmelerine rağmen şu anda nüfusları Hint milletinin altıda biridir. Bunlar medeniyet adına en küçük bir iz bırakmış değillerdir. Göçmenler ise Hindistan'a geldiler ve Hint ülkesinden yararlanabildiler. Eğer Aryanlar zekiyse, ister İranlılar, ister Hintliler, ister Yunanlılar olsun neden hiçbir Aryan kavmine ait göç etmeden önce kendi ülkesinde medeniyet kurduğuna dair en küçük bir iz yok? Eğer ülke medeniyeti gerektiriyorsa neden o ülkenin yerlileri, ülkeye gelen göçmenlerden önce hiçbir medeniyeti, en azından muhteşem bir maddî hayatı başaramadılar? Kendi ülkesinde hep vahşi olan bir kavim, kendi ülkesinden harekete geçip göç ettiğinde ve yerli halkın yaşadığı (ama asla büyük ve medeni bir toplum kur-

mak için yararlanamadığı) bir ülkeye gittiğinde neden büyük ve uygar bir toplum oluşturabilmektedir? Dolayısıyla ne ırkî etken, ne de coğrafî sebep söz konusudur. Çünkü hiçbir yerde deha düzeyinde zeki bir kavmin göç etmeden önce ve göç etmeksizin ortaya çıkabildiğini ve kendi ülkesinde medeniyet kurduğunu görmüyoruz. Aksine, en bereketli ve en verimli topraklarda, ülkenin kabiliyeti ve coğrafî etkenler sebebiyle uygar bir toplum olmayı başarabilmiş hiçbir kavim yoktur. Başından beri bu, tarihin nesnelliğidir (çıkarımda bulunmadım, toplumsal nedenini söylemedim, sadece gerçekliği anlattım); o da şudur ki insanlık tarihi, çökmüş ve yaşlanmış medeniyetlerin kabristanı üzerinde daha gelişmiş ve daha yeni medeniyetlerin ortaya çıkması temelindeki toplumsal değişimlerin tarihinden ibarettir. Bu sebeple tarih daima göçebelikle başlamış ve medeniyete doğru tekâmül etmiştir. Bazen manevî yönü daha zayıf ve maddî yönü daha güçlü, bazen de tersidir, ama genel mecrası, beşeriyetin kemale ermesi yönündedir. Bu gelişim, anbean (medeniyet anı ya da toplumsal andan söz ediyorum), dönem dönem biçiminde olmuştur. Çökmeye yüz tutan ve artık üretme, yaratma ve değişim (gücünü) kaybeden her toplum, bu esasa göre yeni bir medeniyet, kültür, din ve düşünce tarzıyla inşa edilir. Bu yeni medeniyet, geçmişteki medeniyetin mirasından ibarettir; ona yaptıkları ilaveyle. Ama durağan insanı hareketli insana dönüştüren, çökmüş ve yaratıcı olmayan mukallit insanı girişimci, değişken, hareketli, yaratıcı ve yapıcı hale getiren, durağan toplumu açık ve gelişmeye yönelik topluma dönüştüren, sonra köhne gelenekler içindeki tekdüze, kalıplaşmış ve yozlaşmış düşünce tarzını ve miras klişeleri parlak, yaratıcı ve yapıcı fikre dönüştüren, yani insanı medeniyeti inşa eden âmil haline getiren böyle bir dönüşümün etkeni, motoru ve gücü, göçtür. Bütün medeniyetler göç eyleminden doğar. Bütün yeni düşünceler, kültürler, görüşler, hareketler ve akımlar göç insanına aittir. Çünkü göç, insanı; ruhunu ve düşüncesini toprağa bağlayan tüm bağlardan koparabilecek kadar güçlendiren bir eylemdir. Göç, insanı, medeniyet inşa edebilecek düzeyde özgürleştiren ve var eden şeydir.

***

Dün gece arz ettiğim gibi, İrşad müessesesinin ilk yayınında "Hicretten Vefata" makalesini yazmak için İslam Peygamberi'nin siyerini incelediğim sırada yeni bir meseleyle karşılaştım. O da hicretin, zihinlerde genellikle yer aldığının aksine, İslam Peygamberi'nin hayatındaki bir olaydan ibaret olmadığıdır. Yani Kur'an'da ve İslam'da hicretten bahsedildiğinde kast edilen, İslam Peygamberi'nin Mekke'den Medine'ye göç etmesi hadisesinin haberini vermek değildir yalnızca. Bilakis hicret, hicretle ilgili ayetlerin metninden de anlaşıldığı gibi, İslam'ın iman ve cihatla aynı hizada genel bir ilkesidir ve bunun muhatabı, hakikati bulan, imana ulaşan, toplumlarını ıslah etme veya kendilerini kurtarma misyonunu hisseden bütün insanlardır. İnsanın, yani Müslüman insanın görevlerinden biri, icap ettiği özel şartlarda hicret etmektir. Bundan dolayı İslam Peygamberi'nin ve dostlarının Mekke'den Medine'ye hicreti, İslam'ın itikadî mektebindeki göç ilkesinin anlamlarından biridir. Hicret, genel bir inanç hükmüdür, sosyal sorumluluk veya bireysel sorumluluk hisseden insanlar için toplumsal bir misyondur ve hak bir inanç okulu temelinde bu sorumluluğu yerine getirmek gerekir. Dedim ki aklıma gelen bu anlama göre hicretin Kur'an'daki geniş çerçevesini inceleyince; yine Kur'an'da gündeme getirildiği şekliyle hicrete yönelik büyük övgülere, onun sıra dışı etkilerinin ifade edilmesine ve İslamî görüşte muhacirin sıfatındaki azamete bakınca insanlık tarihinde göçün nasıl bir rol oynadığını görmek için tarihe odaklandım ve dün gece söylediğim gibi, "göç, insanlık tarihini harekete geçiren motordur" prensibine vardım. Göç, donmuş gelenekleri, çökmüş toplumları ve kapalı ruhları yok eden bir etkendir. Göç, beşeriyet tarihinde ruhsal yaratıcılığın, insanî yapıcılığın ve toplumsal hareketliliğin âmilidir. Göç, durağan insanı hareketli insana; çevresinin bağı altında liyakatsizleşmiş insanı yapabilir olan insana dönüştürür. Kısacası göç, medeniyetle birlikte tarihte sürekli tekrarlanır. Öyle ki tüm kavimlerin macerasında hep aynı şekilde, önce vahşi kavim göç etmiş, göçten sonra yeni bir medeniyet, güçlü bir toplum, yeni kültür, yeni fikrî, sanatsal, edebî ve felsefî akım ve din kurulmuştur. Dolayısıyla, bir cümleyle göç, insanlık tarihindeki vahşi kavimleri, medeni kavimlere dönüştüren veya medeniyet üreten, kültür üreten insanlar haline dönüştüren etkendir. Bunun göstergeleri olarak insanlık

tarihinde 50 bin yıl öncesinden bugüne kadar, yani Amerikan uygarlığına kadar tanıdığımız 27 veya 29 tür medeniyet -bu medeniyetlerin hepsi-, göçmen kavimlere ve ırklara aittir. İlk medeniyet, 50 bin yıl önce Avrupa'da yaşıyor olan (Neandertal) ve insan beyni ile aklının gelişimi açısından bizim türümüzle maymun türü arasındaki insan görünümlüyü veya insan görünümlü hayvanı tarih sahnesinden sürmüş ve kendi zamanına göre parlak bir medeniyeti başlatmış, 30 bin yıl önce Avrupa'ya giden bugünkü insanın ilk türü Asyalı göçmenlerin uygarlığıydı. Bu, insanın serüvenindeki ilk medeniyet izidir. Bu sebeple ilk medeniyet göçmenlere aittir ve tarih boyunca birbiri ardınca gelen veya birbirine paralel gelişen medeniyetlerin hepsi istisnasız göçmenlere aittir. Yeni bir kıtada kurulan son medeniyet de özellikle göçmenlerin medeniyetidir. Dolayısıyla göç, durağan insanı hareketli insana dönüştürür; sosyal, geleneksel ve doğal çevrenin bağı altındaki insanı, özgür ve çevresini inşa eden, hayat şartlarını değiştiren, tabiata egemen olan; bir başka deyişle, medeniyet yapan insan haline getirir. Göç, insanlık tarihi boyunca hareketin âmili olmuştur.

İslam: Nesnel Altyapı ve Manevî Üstyapı Okulu

Bu gece, önceki gecenin bahsini sonuçlandırmak üzere iki meseleye değinmek istiyorum: Birincisi, neden dün gece sadece tarihin sözünü naklettim; yani meselenin nesnelliğini insanın serüveninde ele aldım, nitekim öyledir de. Yani gerçekten de göç daima medeniyetle iç içedir ve aslında bütün medeniyetler göçün ürettikleridir. Ama neden ve nasıl, göç insanı böyle değiştirip geliştirebiliyor; durağan ve kapalı çevre nasıl oluyor da göç sonucunda açık, hareketli ve gelişmiş bir topluma dönüşebiliyor. Bu eylem zihne nasıl etki ediyor. Hayli ilginç olan mesele, zihinsel, idealist, çıkarım temelli veya fikrî ya da aklî meselelere dayanan çoğu sosyologun, tarih felsefesi tarihçisinin, antropologun ve medeniyet bilimi yapan bilim adamlarının tersine İslam, nesnel, gerçek ve realist bir eylem olan hicrete dayanır. Yani toplumu harekete geçiren etkeni zihinsel bir etken olarak görmez. Tam tersine nesnel, gerçekçi ve realist bir etkenden söz etmektedir;

hicret, insanın toprağa doğru hareketinden ibarettir. Bu da zihinsel bir hareket değil, bilakis nesnel bir harekettir; dünyevidir ve bütünüyle haricidir. Bu tasarımın modern bilimler açısından değeri antropolojide açıkça görülebilir. Çünkü sosyologlar ve tarihçilerin çoğu nesnel etkenlerin ve insan üzerindeki etkisinin peşine düşer. Göç, nesnel bir etkendir ve bu maddî nesnel eylem, manevî zihinsel bir etkiye ve büyük ahlakî bir gelişime dönüşür. Bu da yine İslamî düşünce tarzının bir diğer örneğidir; bütün dinlerin aksine ne idealisttir, Yunan zamanından bu yana, hatta ondan da önce Hint'ten 19. ve 20. yüzyıla kadarki filozofların aksine ne de mutlak olarak materyalisttir. Tam tersine, bu dünyaya ait nesnel altyapısı ve ahlaka ait manevî üstyapısı bulunan bir okuldur. Yani ahiretin bu dünya hayatının altyapısı olmadığı; dünyanın, bu dünya hayatının, nesnelliğin, gerçekliğin, beşerî gerçek hayatın, şu nesnel beşerin ve insanın toplumdaki nesnel ilişkilerinin hayatın temeli kabul edildiği bir mekteptir. Yani dünya hayatı esas, öncelikli ve asıldır; ahiret ise insanın bu dündadaki amelinin yansımasıdır ve her halükârda "dünya ahiretin tarlasıdır". Var olan maneviyat, İslam'ın, insanın o ideal, doğaüstü ve madde ötesi maneviyata ulaşabilmesi için sağlıklı yoldan geçmesini sağlamaya çalıştığı maneviyattır. Fakirlik, cehalet, toplumun zayıflığı, hayatın zayıflığı ve bedenin zaafı İslamî maneviyata götüren yol değildir. İslam'ın istediği biçimde İslam'ın maneviyatına, İslam'ın idealizmine, İslam'ın doğaötesine ve insanın mutluluğuna ulaşmak, ancak toplumun maddî hayatının gelişimi yoluyla mümkündür. Çünkü fakirliğin olduğu yerde cehalet de vardır (söz konusu olan birey değil, bilakis toplumdur); zaaf olan yerde ahlakî düşkünlük de vardır. Dolayısıyla İslam'da manevî kemale giden yol, yalnızca ve yalnızca maddî kemal yolundan imkân dahilindedir; diğer yol çıkmazdır ve maneviyat adı altında hayalden ibarettir. Bunun örneği, bu dünyaya ait gerçekçi nesnel bir görüş ve bu dünyaya ait maddî bir eylem olan göçtür. Ama bu yoldan insan, aşkın bir insana dönüşür ve ruhani maneviyat ve ahlakın zirvesine yaklaşır. O da yeryüzünde göç, yani maddî hayatın yozlaşmış maddî nesnel şartlarını değiştirmektir. İslam'da hicrete verilmiş büyük önemi arz edeceğim.

İnsanın Dünyagörüşüne Göçün Etkisi

Göç insanı neden böylesine değişikliğe uğratır? Burada, bugün her düşüncenin, her okulun ve her antropolojinin altyapısındaki ilk taş olan bir meseleyi gündeme getirmeliyim. O mesele, dünyagörüşüdür. Dünyagörüşü, dış dünya hakkında zihnimizde oluşan nitelik ve biçimdir. Dış dünya da "ben"im dışımda var olan her şey ve herkestir: Ötekilerin hayatı, toplumlar ve ırklar, hayvanlar ve bitkiler âlemi, yeryüzü, gökyüzü ve yıldızlar, tabiat âleminin tamamı "dünya"dır. Bu dünyayı görme biçimi ise "dünyagörüşü"dür. Herkes bu maddî dünyayı bir biçimde görmez mi? Evet. Zihne ilk ulaşan şeyin aksine, maddî âlemi, hatta nesneleri, hatta renkleri herkes bir başka şekilde görür ve her tabakanın bir algı biçimi vardır. Hatta maddî ölçekler bile baş gözünde, insanın "maddeyi gören", "renk ve şekli gören" bu gözünde, çevre durumları ve toplumsal durumları açısından insanlar arasında var olan farklılıklara göre farklılaşır. Yani zengin ve fakir sınıfa ait kişi dünyayı kendince görür. Fikrî, duygusal ve zihinsel gelişime sahip kişi, dünyayı başka şekilde görür; aklî, bilimsel ve felsefî gelişime sahip kişi dünyayı bir başka şekilde görür. Hatta bazı kimseler, değişik ırkların her birinin renkleri farlı şekillerde gördüğüne inanır. Mesela lacivert rengi bir ırk daha çok yeşil, başka bir ırk ise mavi görebilir. Gerçi konumuz ırklar değil ama bir gerçektir ki eğitim şartlarımız, maddî ve toplumsal hayat şartlarımız sadece ruhsal ve duygusal niteliğimiz üzerinde değil, hatta maddî duyularımız üzerinde de etkilidir.

Gruplar, tipler ve toplumsal sınıfların psikolojisi üzerine yapılmış ünlü bir deney vardır. Tabii ki örnekler çoktur. Belki herkesin tecrübe etmesinin kolay olduğu son derece basit bir örnek şudur: Bir sayfa mukavvayı alın ve üzerine şu an kullandığımız madeni paraların her birinin büyüklüğünde delikler açın; mesela bir dehşâhi, bir riyal, iki riyal, beş riyal büyüklüğünde. Şimdi fakir aileye mensup bir çocuğu ve zengin bir ailenin çocuğunu getirin[228] ve her birine, şu paralardan birini alıp göz kararıyla mukavvanın üzerinde bulunan o para büyüklüğündeki deliği bulmasını ve pa-

[228] Okullardaki öğretmenler böyle bir seçimi yapabilirler.

rayı o deliğe geçirmesini söyleyin. Bu durumda orada sadece göz çalışır ve mevzusu da geometrik ve maddî ölçüdür. Burada hayali, edebi ve duygusal mesele söz konusu değildir. (Fakat) genellikle hataya düşülür. Bu iki çocuğun hatası ise birbirinin aksine ve zıddınadır: Zengin çocuk parayı alır, avucuna koyar, parmağıyla dokunur ve gözüyle mukavva sayfa üzerinde paranın büyüklüğündeki deliği bulmaya koyulur. Genellikle hata ederek daha küçük bir paranın deliğini seçer, parayı o deliğin üzerine koyar, bakar ki bu para, aşağıdaki deliğe aittir. Yani eline aldığı 5 riyali yanlışlıkla 2 riyalin deliğine koymak ister ya da aldığı 2 riyali bir riyalin deliğine. Fakir çocuğun hatası ise bunun tam tersinedir: Aldığı 2 riyali, elinde tutup deliklere bakarken hatası, 5 riyallik madeni paranın deliğini tercih etmesi ve bu parayı oraya geçirmek istemesi biçiminde tecelli eder. Bu iki kişinin hataları hep gözleri bakımından birbiriyle çelişkilidir. Neden? Servet ve refah ruhsal bir haldir, ama maddî ölçeklere, maddeyi gören göz aracılığıyla etki eder. Zengin çocuk 5 riyali aldığında zihninde ve ruhunda bu 5 riyalin gerçek değeri azdır. Az olduğu için onun hayatında manevî değeri, satın alma gücü ve etkisi de azdır. Dolayısıyla bu 5 riyallik paranın ölçüsünü de küçük görür. Parmağıyla dokunur ve ruhunun bu 5 riyallik parada gördüğü küçüklük, maddî küçüklüğe dönüşür: Ölçüsünü de küçük görür, ölçüsünü küçük gördüğünden dolayı da gözü daha küçük deliğin peşine düşer ve bu yüzden hata yapar. Fakir olansa 2 riyal onun için iyi para olduğundan ruhunda bunun etkisi vardır; onu, hayatı ve ihtiyaçları üzerindeki değeri ve etkisi bakımından büyük görür. Büyük görme ruhsal açıdan etkide bulunur ve geometrik bakımdan büyük görmeye dönüşür. Bundan dolayı eline aldığı 2 riyali elinde büyük bir para olarak hisseder ve sonuçta gözü, sayfa üzerindeki büyük deliği aramaya koyulur. Bu deney, toplumsal hayat statüsünün, eğitim unun, insanın ihtiyaçları ile toplumun nesnel şartları arasındaki ilişkilerin, hayatın maddî nimetlerinden yararlanma oranının, gördüğü güçlükler veya tattığı hazlar ve sahip olduğu faydaların (bunlar bireyin, kendi toplumunun hayatındaki ve kendi toplumsal yaşantısındaki durumuna bağlı meselelerdir) sadece düşünce tarzı, duyguları, duyarlılıkları, kavrayış ve anlayışı üzerinde etkili olmakla kalma-

dığını, hatta nesnelerin onun gözündeki maddî ölçekleri ve gördüğü renklerin durumu üzerinde bile tesirli olduğunu açıklıkla göstermektedir.

Biri alt sınıfa ve hayat şartlarına mensup, diğeri ise daha yüksek şartlara ait iki insanı göz önünde bulunduralım. Bir kumaşı bu iki kişiye verseniz nazik ve kaba olanı dokunma duyusuyla onu aynı ölçüde hissetmez: Birisinin elinin altında yumuşak hissedilen kumaş, diğerinin elinde oldukça sert hissedilebilir. Bu, insanın hangi ölçüde hayat şartlarının etkisinde olduğunu göstermektedir. Ortalama bir insan çevre şartlarının, tabiatın, toplumun, aile ortamının, eğitim ve öğretimin, tarihin, geçmişinin ve kalıtımın ürettiği bir şeydir. İşte bütün peygamberler, insanı bu şartların bağından kurtarmak ulaştırmak için gelmiştir, yani necat ve felah için. Göç, bu ilişkilere, tabiatın ve toplumun egemenliğine, hatta insanın ruh ve iradesi üzerindeki kalıtıma en büyük darbeyi indirir. Nasıl?

Halbwachs (sosyal sınıfların psikolojisi üzerine uzmandır) "Eskiz" isimli kitabında ve yine "Sosyal Sınıfların Psikolojisi"nde toplumda her sınıfın (iktisadî açıdan konuyla ilgili değiliz) ruhsal ve duygusal bakımından, görüş ve düşünce tarzı açısından nasıl var olduğunu ve insan psikolojisinin işi, mesleği ve çevresinin toplumsal şartlarına hangi ölçüde bağlı olduğunu göstermektedir. Şöyle der: Tarihte, ama dünyanın bugünkü koşullarında da toplumlar ve bir toplumun sosyal sınıfları, çalışma tarzı ve yaşam biçimine bağlı olarak sabit bir noktaya mıhlanmış gibidirler. Üretimlerinin niteliği ve toplumsal ilişkileri toplumun iç dünyasında hareket meydana getirecek halde değildir ya da az getirebilir. Gerçekte bir toplum veya sınıf yere bağlı olduğu boyutta insan da durağandır, aynı ölçüde bu toplum çökmüştür, kapalıdır ve onda sarsıntı, değişim, sıçrama ve hareket görülemez. Bergson'un ifadesiyle toplumlar iki türlüdür: Kapalı toplumlar, açık toplumlar. Kapalı toplum, sosyal hareketlerin durgun olduğu; üretim, bölüşüm ve tüketimin, iktisadî ve sosyal ilişkilerin kapalı bir halkada dönüp durduğu toplumdur. Eski usul bir köye bakın: üretim, bölüşüm ve tüketim döngüsü, yani bu iktisadî, hatta sosyal hareketleri oldukça küçük ve dar bir daire çevresinde döner ve bu daire kapa-

lıdır. Yani birisi buğday veya süt üretir, onu komşusuna verir ve ondan un alır. O da buğdayı alıp bir başka aileye verir, ondan ip alır ve başkasına verip kumaş alır. Yani süt üreten kişinin sütü, o köyün tüketicileri arasında döner durur ve nihayet kaybolur. O kişi pamuk veya yün üretir, bu buğday, pamuk ve yün elden ele geçer, sonunda tüketilir ve tekrar başlangıç noktasına döner. Bu toplum, kapalı toplumdur; çünkü çalışma şartları da kapalı çalışma şartlarıdır, yani yılın somut ve belirli bir zamanında tarlaya gider, orada çalışır; üç ay, dört ay, beş ay üretir, bu üretimi köye getirir ve kendisi yer. Sonra yemek için üretir ve üretmek için yer. Üretim ve tüketimin bu sınırlı dairesinde hayat ve çalışma biçimi dondurulmuş ve korunmuştur. Ama bu küçük köye bir kişinin geldiğini, bir artezyen kuyusu açtığını, köyde bir tarla alanı oluşturduğunu ve oraya köyde tüketilmeyen pancar ektiğini varsayalım. Bu pancar köyün üretimi olur, ama iç döngüde pancar dolaşıma girmez. (Tam tersine) üretimin merkezi olan bu tarladan hemen yirmi veya otuz, elli kilometre ötedeki şeker fabrikasına gider ve orada şekere dönüştürülür. Bu şeker, ülke içinde ve dışında büyük pazarlara girer, oradan para ve mübadele yoluyla dünyanın diğer pazarlarına ulaşır. Yani bu kuyunun, köyün iç iktisadî şartlarının değişmesi sonucunda hayatın kapalı dairesini, bu yaşam ve emek kolektivitesinin dışındaki pazarlara doğru açtığını ve artık orada sınırlamanın hiç gücü kalmadığını görüyoruz. Nitekim geri dönüş de aynen böyledir: Bu köyün tüketimi, köyün içinde oluşturulan üretimdi hep. Ama şimdi 1000 fersah, 2000 fersah uzaktaki pazarlardan ve değişik üretim kaynaklarında üretilerek köye giren mallar vardır. Yani hem tüketim bu dairenin dışından gelmiştir, hem de üretim bu dairenin dışına çıkmıştır ve böylelikle bu kapalı dairede ve bu kapalı toplumda bir pencere açılmış olmaktadır. Böylece iktisadî açıdan açık topluma dönüşmüştür. Ekonomik bakımdan açık toplum, reklam yolunu, dolaşımı, hareketli piyasalara eklenmeyi ortaya çıkarır ve yeni tüketimi meydana getirir. Yeni insanlar, yeni sözler, teknoloji ve teknisyen gelir; her halükârda hayat tarzı değişir ve bir süre sonra bu köye döndüğümüzde yeni bir hareket, telaş, koşuşturma, tüketim, yeni bir şekil, yeni giysiler, yeni insanlar, yeni sosyal ilişkiler, yeni vitrin

ve mağazalar görürüz. Pek çok merasim, meşguliyet ve değişimin sarhoşu olmuş hayat tarzları görürüz. Hareket ve koşuşturma ortaya çıkar. Kesin olarak bu hareket ve koşuşturma düşünceye etki eder; o daireye hapsolmuş, bütün insanları tek şekil yapmış, herkesin tek tip düşündüğü, tek tip inandığı, herkesin tek tip yaşadığı ve amel ettiği bu beyinlerde fikrî çelişki, fikrî çarpışma, yeni bir söz ve yeni bir tez ortaya çıkarır. Düşünce düzeyindeki ihtilaf, görüş ve eğilim anlaşmazlığı, aynı şekilde geleneğe muhalefet, sosyal vicdanın isyanı ve kargaşası, yani toplumun kapalı durağan halden, hareket, değişim ve dönüşüm haline değişmesi. Gerçi kapalı toplumu açık topluma, durağan toplumu hareketli topluma dönüştüren her türlü etkeni desteklemek istemiyorum. (Her ne kadar) bir taraftan, kapalı toplumu açan ve durgunluğu hareketliliğe çeviren her etken mutlaka sahih ve mantıklı değilse de öte yandan da bu kapalılık zinciri çözülmeksizin, bu durgunluk hareketliliğe dönüştürülmeksizin, onda bu çarpılma meydana gelmeksizin, simetrik, benzer, bitişik hayat, klişe düşünceler ve tekdüzelik berhava olmaksızın hiçbir toplumun bir medeniyet, bir hareket ve olumlu bir inşa gerçekleştirmesi ve kemale ermesi de mümkün değildir. Bunlar gerçekleştiğinde düşüncede, toplumda, sosyal ilişkilerde, fikirde dışarıya açılacak ve bütün bunlar birbiriyle irtibat halinde olacaktır: Değiştiği halde hayat şartlarının değişmemesi mümkün değildir. Hayat şartlarının değişmesi durumunda fikrinin durağan kalabilmesi hiç mümkün değildir. Halbwachs şöyle der: Fikir, ruh ve duygunun, hatta toplumsal durumun durağanlaşmasına yol açan etken bireyin veya toplumun toprağa bağlı olma ölçüsüne, onunla kayıtlı olmasına bağımlı bulunduğundan, işte bunun için, tarihte, Avrupa'daki feodalizm ve burjuvazi dönemleri mukayese edilirken Orta Çağ'ın feodalizm dönemi durağan, hareketsiz, değişime uzak, her türlü yenilenmeye, buluş ve icada muhaliftir; feodalizm ortadan kalkar kalkmaz ve haçlı savaşlarından sonra Batılı feodalizmin yapısal olarak yok olur. Avrupalılar bunun üzerine, Müslümanlardan aldıkları yenilginin, Avrupa'da egemen olan toplumsal feodalite sisteminden kaynaklandığını anlarlar (nitekim her feodal yola düştü ve arkasında da bir grup şövalye vardı -kendisi grubun başıydı- ve sel

gibi haçlı muhariplerin hiçbiri tek komuta merkezinin emri altında toplanmadılar. Feodallerin her biri, orduda bir tek düzene ve kurala bağlı olamıyordu. Bu yüzden darmadağınıktılar, yüzlerce strateji ve taktik mevcuttu. Mantık dışı saldırılar onları yenilgiye uğrattı.) Bu yenilgiler onları uyandırdı; Avrupa'nın Orta Çağ'ındaki feodalizme ve feodalite biçimine karşı kötümser yaptı ve onunla mücadeleye başladılar. Bu fikrî etken, yine Doğu toplumuyla irtibat ve yeni yollar, Avrupa'da burjuvazi sınıfını ve burjuvazi hayatını ortaya çıkardı.

Burjuvazi, para ve mal mübadelesi aracılığıyla; el emeği aşamasındaki veya makine merhalesindeki sanayi üretimiyle, malın malla değil, para ile mübadelesi vesilesiyle oluşan hayattır. Feodalizmin hayatı topraktan üretime dayanıyordu. Her ne kadar muameleler ve mübadeleler vardıysa da bu, malın malla mübadelesiydi. Burjuvazinin hayatında para; borsa adındaki, pazar veya büyük alışveriş mağazaları adındaki merkezlerde arzın birikimi ve malın yığılması iktisadın mülküdür. Yine feodal hayatta iktisadî ilişkinin kapsamı kendi bölgesine veya komşu bölgeye münhasırdır. Burjuvazinin hayatında ise daima genişler. Burjuva sürekli hareket halindedir. Satın alma, tüketim ve arz alanını sürekli olarak geliştirmek ve genişletmek ister ve kolaylıkla milli sınırların ötesine taşar. Bu yüzdendir ki biz de bir tüccarın, büyük toprak sahibinden daha fazla hareket halinde olduğunu kolaylıkla görebiliriz. Büyük toprak sahibi, büyük bir tüccardan daha fazla çalışma çevresine ve hayatına bağımlıdır. Büyük tüccar daha ziyade evrensel düşünür. Büyük toprak sahibi ise daha çok yerli ve mahalli düşünür. Bunun içindir ki o çabuk değişebilir; burjuvazinin hayatında hareket, çeşitlilik ve değişim fazladır. Ama çiftçinin hayatında ve feodalizm döneminde hareket, çeşitlilik ve girişim yoktur. Bundan dolayı, şu son iki üç asırdır yaşanan bütün bu ilerlemelerin büyük sebeplerinden biri de sadece Orta Çağ ile modern çağ arasında fikrî meseledeki farklılık değildir. (Bilakis) Batı'nın feodalite hayat tarzının burjuvazi hayatına dönüşmesi ve Avrupa'da burjuva sınıfının gelişmesidir. Neden burjuva ve feodal arasında fikrî ayrılık vardır? Çünkü burjuva hareketlidir, belirli ve sınırlı bir zemine bağlı değildir. Bir ülke,

kuyu, kanal onun bütün üretimini, üretim kaynağını ve hayatını ortaya çıkarmaz. Burjuvanın ilke olarak eylemi; hareket, intikal, arz, talep ve taşımacılıktır; yapması gereken yer değiştirme, yeni şahıslarla ve yeni çevrelerle karşılaşma ve pazar bulma eylemi ve bu yükümlülük; yeni üretimin peşinden koşma, satın almak için yeni malın ve satmak için yeni pazarın ve arzın ardına düşme gereği -bu hareketli hayat tarzı- düşüncesini hareketlendirir, onu medeni ve yenilikçi yapar. (Hâlbuki) ötekinin özel bir noktaya olan bağlılığı onun fikrî ve ruhsal durağanlığını ve toplumunun durgunluğunu ortaya çıkarır.

Şu anda bile Avrupa'da bütün sosyologlar, çiftçinin sanayi işçisine göre (hangi akımdan olursa olsun) psikolojik bakımdan farklı olduğu konusunda görüş birliği içindedirler: Çiftçi; sınırlı, kapalı, durağan ve değişmez ya da oldukça dayanıklı -değişim karşısında- bir görüşe sahiptir. Hâlbuki bir sanayi işçisi değişim, dönüşüm, eğlence ve daha iyi yaşamın peşinde ve hayat şartlarını değiştirmek için mücadele içindedir. Bu ikisi arasındaki farklılığın niteliği, tamamen bu ikisinin hayat şartlarının niteliğinin sonucudur. Biri, sınırlı ve kapalı bir üretim-tüketim, simetrik ve tekdüze emek dairesine mensuptur. Öteki ise kentli burjuva hayatı, para ve hareketli yaşantıya aittir. Dolayısıyla durağanlığın etkeni toprağa bağımlılıktır. Halbwachs'ın burada çok güçlü bir dilbilim incelemesi vardır. O da çiftçiyi ve tarım hayatını ifade eden bütün sıfatlar, kavramlar ve hatta isimlerin topraktan alınmış olduğudur. Bu da onun toprağa ve yere bağlılığını gösterir. Halen köylerde, tarlasına, buğday elde ettiği ve hayatını kazandığı bir avuç toprak olarak bakmayan çiftçiler görebiliriz. Aksine (onu) aile şerefinin ve haysiyetinin tecellisi, ırsî iftihar, ataların ve ecdadın statüsü, varlık numunesi ve sosyal durum olarak hisseder; toprağa karşı kutsama hali içindedir. Belki görmüş olabilirsiniz, köyde her ikisi de çiftçi olan, yaşantıları kötü durumda ve ikisi de fakirliğe düşmüş iki kardeşten biri kendisini şehre atar ve orada işçi olur ya da belki şoför, hatta bir yerde memur gibi bir şey ve daha iyi bir hayat kurar, giysileri ve yiyecekleri tamamen farklılaşır. Fakat atalarının ve ecdadın toprağını sattığından (şehre gitmek için), hayat tarzını değiştirdiğinden, içinde yaşadığı

ve babalarının da yaşıyor olduğu şartları tamamen elinin tersiye bir kenara ittiğinden, kendisinin, babasının ve dedesinin ektiği toprağı şimdi filan kişiye verdiğinden ve araziyi elinde tutmadığından aslında hayat şartları daha iyi olmasına ve yeni bir refah elde etmesine rağmen köy toplumunun prestiji bakımından haysiyeti örselenmiştir. Oysa mevcut duruma katlanan, kendisi için hiçbir üretimi olmayan ve ihtiyacını karşılayamayan küçücük tarlayı elinde tutan ve orada açlık çeken diğer kardeşin iftihar duyulacak yiğitliği şudur ki "babamın tarlasını satmadım, bağı bahçeyi satmadım, burada kaldım, çekip gitmedim, babalarımızın yaşadığı gibi yaşadım!" Bu düşünce tarzı, bu çalışma şekline, miras kalmış yaşantıya ve mevcut olana alaka, toprağa ait insanî düşünce tarzının özelliğidir. Diğeri ise belli bir süre kendisini huzursuz hisseder (çünkü şehre gelmiş ve yeni bir iş bulmuştur), ama huzursuzluğu ortadan kalktığı andan itibaren artık onların tamamına güler. Zira bundan böyle o, bütün o bağlılıklar ve ilgilerden özgürleşmiştir.

Benim de ait olduğum o köyden (benim de köy köklerim var) bir kişi medresede okumak için Meşhed'e gelmişti. Üç dört ay gitti ve eğitim gördü. Henüz "imdi"ye[229] ulaşmamıştı; şiddetli heyecan ve huzursuzluk hali, gurbet ve uzaklıktan duyduğu hüzün onu öylesine perişan etti ki normal bir durum değildi. Halini hatırını sorduğunda ağlamaya başlıyordu. "Bu şehirde sana rahatlık ve parlak gelecek veremeyecek nedir; hiçbir şeye sahip olmadığın, geleceğinin olmadığı, şu anın ve geçmişinin bulunmadığı o köyde hangi şey seni buraya ulaştırabilir?" diyerek onu teselli ediyorduk. Şöyle cevap veriyordu: "Akşam olduğunda babam ve annemle evin önünde oturur, çay içerdik. Avlunun diğer tarafında ağacın altında bir inek bağlı olurdu. Ben çay içerken o yavaşça başını çevirir ve bana bir müddet bakardı. Sanki bakışlarıyla bana bir şeyler söylerdi ve tanıyor gibiydi. Şimdi ne zaman onu hatırlasam gönlüm bütün bu kitapları ve dersleri (mesela bunlardan sonra âlim olacağımı da bilsem) bırakıp oraya dönmek istiyor, buraya tahammül edemiyorum." Sonunda da ineğiyle bakışmak

[229] Metinde "emma ba'd" (Çev.)

için ve kafası rahat olsun diye gitti zaten! Bu psikoloji yeni bir medeniyet üretemez. Bu düşünce tarzı, bu irade gücü bir anda bütün eskilerin masallarını fırlatıp atamaz. Miras kalmış bütün o vehimden ibaret gelenekleri, toplumsal hayatın o durağan ve kötü biçimini yerle bir edemez. Bu kahraman olmayı gerektirir, cesur bir insan olmayı gerektirir; bu cesaret, bizim efsanevi ve destansı kahramanımızın cesaretinden daha büyüktür: İnsanın, kalbiyle bağ kurmuş ve zaman içinde birbirine kenetlenmiş kayıtlarla mücadelesi kahramanın en büyük mücadelesidir; insanın her zamanki ve şu anki insanın da büyük sorunudur. Şimdiki insanın, geçmiştekine göre bu işte daha fazla kudret elde ettiği asla söylenemez, zaten cihad-ı ekber de budur. Bu, nefisle cihattır, yani insanın ruhunu kendisine alıştıran ve elinde tutan şeyle cihat. Hâlbuki İslam "gitmek"tir ve tekâmül, "olmak"tır. Olmak ve gitmek, kalmak ve durmakla çelişkilidir.

İslam'da ortaya konmuş, tamamını burada ele alamayacağım ve mecburen çok çabuk ve seri sonuca gideceğim bir başka mesele de şudur: Toynbee der ki çevrelerini ve toplumlarını değiştiren büyük liderlerin hepsi, hayatlarında iki aşama bulunan kimselerdir: Toplumu terk etmek ve topluma geri dönmek. Hepsi böyle yapmışlardır -toplumun bütün liderleri-; tarihte genel olarak, ister hak peygamber olan kimseler olsun, ister peygamber adıyla tarihte ünlü olan kimseler olsun, ister büyük hâkimler ve filozoflar olsun ve toplumlarını değiştirmiş olsunlar hepsi de bu iki aşamayı yaşamışlardır: Bu kişi ilk olarak toplumdan münzevi olur, gözden kaybolur ve uzaklaşır; on yıl, yirmi yıl, otuz yıl (kişiye göre değişir) boyunca başka bir ülkede yaşar. Sonra giden kişi gibi değil, bu çevrenin asla yetiştiremeyeceği yeni bir insan olarak geri döner ve kendi misyonunu, değiştirmek, değişikliğe uğratmak, sarsmak, ilerlemek ve öne geçmek olarak ilan eder. Düşünce, toplum ve hayatı değiştirir. Hepsi böyledir. Söylemiştim, İbrahim böyle bir aşamadan geçmişti. Musa, bildiğimiz o kaza sonucu Mısır'dan harekete geçti ve toplumunu terk etti. Musa toplumunu terk ederken Firavun'un sarayında yetişmiş bir gençti. Diğer bütün gençler gibi, eylemlilik bakımından İsrailoğullarının tamamı gibi düşünüyordu. Toplumdaki eşrafın bütün

eğitim görmüşleri gibi düşünüyordu. Böyle bir insan birdenbire her şeyi değiştiremez. Gider, toplumundan uzaklaşır; bildiğimiz kıssalar. Sonra birden çıkagelir. Artık aynı Musa değildir. Firavun, Karun, o zamanın statükosunu koruyan ve toplumsal çadırın direkleri olan herkesle mücadeleye tutuşan; toplumun geleneklerini, ilişkilerini ve şeklini tamamen değiştiren ve toplumu kurtaran insandır. Bizim Peygamberimizin de böyle toplumdan kendisine doğru gitmesi ve kendisinden topluma doğru geri dönmesi vardır: 25 Yaşından 40 yaşına kadarki süre Peygamber'in kayboluş/gaybet dönemidir; tabii ki bedenen değil, ruhsal olarak. Bu 15 yıllık inzivadan sonra; bu inzivada var edilmiş, o düşüncelerde o büyük kaynağa kavuşmuş, o yalnızlıkta vahyin inebileceği bir ruh bulmuş, Arapların yetiştirildiği ve onlar için kutsal olan tüm geleneklere ve her biri Araplar için uluhiyete sahip bütün putlara karşı öfkeyle ve kararlılıkla kıyam edecek ve bütün Arap toplumunu değiştirecek kudrete sahip bir irade kazanmış olarak geri döndü.

Bütün peygamberler ve liderler bu iki aşamayı yaşarlar. Bu, göçten başka bir şey değildir. Göç, bu toplumun içinde "hangi durumda, hangi biçimde olursa olsun", yozlaştırılmış ve çürütülmüş bu insanı korur, yeniden inşa eder ve geri döndürdüğünde artık o apayrı bir insandır. Bu, üzerinde sonsuz derecede düşünülebilecek bir meseledir.

İslam devletinin geliştiği Ömer'in zamanında tarihin başlangıcına ihtiyaç ortaya çıktı. O zamana kadar Müslümanlar, diğer Araplar gibi, konuşurken Fil Yılı'nı tarihin başlangıcı kabul ediyorlardı (tarih yokken insanlar, hemen o anda "tecrübe ettikleri" yılı, mesela bolluk yılını, kıtlık yılını, şu şekildeki son büyük olayların yılını kendi pratik tarihlerinin başlangıcı yapıyorlardı). Fakat şimdi büyük bir devlet kurmuşlardı, İslam'ın sınırları genişlemişti, bir tarihe ihtiyaç vardı. Fil Yılı'nın olayı da Müslümanların tarihin başlangıcı yapabilecekleri bir hadise değildi, bu yakışık almazdı (çünkü Mekke'ye saldırıdan bahsediyordu). Ömer İslam'da hangi olayı tarihin başlangıcı yapabileceklerini düşündü. Tarihin başlangıcı demek, kural olarak her milletin, her toplumun, her düşünce grubunun en büyük olayı demekti; bütün açılardan en etkili

olan en büyük olay tarihin başlangıcı yapılmalıydı. Biz bile, günümüzdeki bakış açısıyla düşündüğümüzde otomatik olarak, bugün olsaydı, böyle bir soru gündeme gelseydi ve bir cevap hazırlamamız istenseydi doğallıkla İslam Peygamberi'nin gönderilişini tarihin başlangıcı yapardık. Neden? Çünkü bu olay, İslam ile cahiliyeyi birbirinden ayıran çizgidir. Bu, vahyin İslam Peygamberi'ne ulaşmasının başlangıcıdır ve İslam tarihinin ilk faslıdır, başlangıçtır ve tarihin başlangıcı yapılmalıdır. Pratikte de İslam'ın başlangıcının, Peygamber'in gönderilişinin başlangıcı olduğunu hissediyoruz. Peygamber'in gönderilişi olmasaydı İslam Peygamberi'nin doğumu milat yapılmalıydı; çünkü doğum olmasaydı peygamber olarak gönderilmesi de söz konusu olamazdı. Dolayısıyla doğum önceliklidir. Nitekim Hıristiyanlık kendi peygamberinin doğumunu kriter ve başlangıç olarak kabul eder. Ömer bu meseleyi gündeme getirir. Ali, hicretin tarihin başlangıcı olması gerektiğini söyler, herkes de kabul eder. Hiç kuşku yok böyle bir önerinin Ali'den gelmesi onun ruh ve düşüncesinde azameti, anlayışındaki derinliği, hicretin o zamandaki meçhul manasına ilişkin kuşatıcılığını göstermektedir. Ali'nin bu anlamı çok iyi algıladığı anlaşılmaktadır. Ama şüphesiz böyle bir teklifin Ali'den gelmesi, onun Ömer ve taraftarlarınca, hatta Ali'nin muhaliflerince bile kabul edilmesi, Müslümanların o dönemde hicretin ihtişamı ve değerinden haberdar olduklarını gösteriyor. Ali bu meseleyi hatırlatır hatırlatmaz hepsi bu öneriye teslim oldu, onun karşısında muhalefet ve mukavemet göstermedi, başka bir teklif de çıkmadı. Dolayısıyla bu da göstermektedir ki İslamî görüş açısından bi'set değil, hicret İslam tarihinin başlangıcıdır. Yine göstermek istediği şey şudur ki bi'set, İslam mektebinin başlangıcı, fikir ve imanın başlangıcıdır. Fakat fikir ve iman tarihe katılmasa, hayata girmese, toplumlara ve milletlere girmese zihinsel bir düşünce olarak kalır ve ne kadar mukaddes olursa olsun pratik etkisi hiçtir. Bundan dolayı bi'set, değerini ancak hicret var olduğunda gösterebilir. Bi'sete tahakkuk bahşeden, hicrettir; nesnel, pratik ve gerçek bir tahakkuk. Bu yüzden İslam tarihinin başlangıcı hicrettir. Bu sebeple Peygamber'in en aziz dostları, en güç şartlarda İslam Peygamberi'ne inanan, her şeylerinden vazgeçen, görünüşte Pey-

gamber'in davetinin maddî bir gelecek, ekmek ve su vaat etmediği bir sırada 10 veya 12 ya da 13 yıl boyunca imana ve hakikate vefalı kalan, işkencelere katlanan, İslam'ın diğer birçok sıfatını -mücahit, vefalı, cesur, dost- alabilecekken hepsi de muhacir sıfatını İslam'ın insana verebileceği en iyi sıfat olarak alanlardır.

Kur'an'da Hicretin Anlamı ve Türleri

Öncelikle Kur'an'da bir kelime veya ismin, sonraki veya önceki kelimelerle komşuluk bakımından kullanılma tarzının belirgin bir felsefesi vardır. Kur'an kelimeleri tesadüfen birbirinin peşine dizmez-bu Kur'an'ın üslubudur. Bundan dolayı eğer bir kelime öne çıkıyorsa daha fazla öne çıkmış olmalıdır. Yani bu mana, ondan sonra gelen anlam ve kelimeye önceliklidir. Kur'an'da üç aşama vardır: "İman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihat edenler, işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar"[230] Bu üç merhale insana aittir; İslam'ın tanıdığı ve İslam'ı tanıyan insan.

Birinci aşama iman etmektir. Yani benim ve toplumun, her ikimizin kurtuluşu olan, hakikat olan, mutluluk, kemal ve birleşme yolu olan mektebi anlamaktır. Onu tanımalı ve ona iman etmeliyiz. Yani açık fikirli okul, her işin birinci şartıdır (sosyolojinin ifadesiyle ideolojinin başıdır). İnsan kim olduğunu, ne yapması gerektiğini, ne olması gerektiğini, toplum nasıl değişeceğini, hangi yoldan ve nereden gideceğini, nasıl yaşayacağını ve insanın ne olduğunu bilmelidir. Bu sorular iman aşamasında gündeme gelir ve aydınlanır. İmanımızdan sonra hemen cihadın, imanla eylemin söz konusu olacağını sanıyoruz. Ama burada duraksamaksızın hicret, imandan hemen sonra birey ve toplum için söz konusu edilen ikinci aşama olarak gelmektedir. Muhaceretten sonra cihat vardır.

Fırsat olmadığı için sadece değinmekle yetineceğim; o da şu ki son yüzyılda Asya ve Afrika toplumlarında ortaya çıkan tüm değişim ve dönüşümler; Avrupa'nın boyunduruğuna girmiş ve bu boyunduruğu koparıp atmış, özgürleşmiş ve yeni bir hayata ve sürece başlamış toplumlardaki bu değişim ve dönüşümlerin ve

[230] 2/Bakara Suresi 218 (Çev.)

bu hareketlerin esas temeli, itikadî ve sosyal bir okula ulaşmış bulunan, sonra kendi toplumlarını terk eden, kalma ve çalışmaya uygun ve şartların hazır olduğu bir yere giden, oradan Avrupa'ya karşı mücadeleyi başlatan geçmişteki aydın muhacirlerin aracılığıydı. Yani ilkin açık görüş ve aydın olma, toplumsal misyon ve sorumluluk aşamasına eriştiler, sonra sıra dışı ve sağlıksız şartlarda olan ve düşmanın egemenlik kurduğu ülkelerinden ve toplumlarından (Afrika toplumları, bazı Asya ve Güney Amerika toplumları) çevrenin dışına çıktılar ve orada mücadeleyi başlattılar: İman, hicret ve cihat. Bu üç aşama, hapsedilmiş toplumların başlattığı ve sonuca ulaştıkları bütün hareketlerde burada söz konusu edilmiş bu sırayla gerçekleşmiş ve hepsi de birbirini ardınca gelmiş bu üç ilkenin sıralamasındaki hikmeti ifade etmek için örnek verilmiştir: İman, hicret ve cihat.

Hicretin, Kur'an'dan ve Kur'an'ın bahsettiği kullanımdan anlaşıldığı kadarıyla beş türü vardır. Onları sadece anıp geçeceğim, fazla izaha gerek yoktur:

Birinci göç, sorumluluk içermeyen bireysel hicrettir: Bir insan veya iki ya da beş yahut yedi kişi; bunlar bireylerdir. Ashab-ı Kehf kıssasında geçen hafta anlatmıştım, (onlar) toplumlarını doğal olmayan bir yolda ve hayatlarını zalimce şartlarda sapkın görüyorlardı. Koşullar, eğer toplumun içinde kalırlarsa onda değişiklik meydana getirmekten umut kesecekleri boyuttaydı. Bazen tarihte insanın bu aşamaya vardığı vakidir[231]-kimi zaman mümkündür. "Kimi zaman mümkündür" dediğimizde, bu, her bireyin belli bir halde vermesi gereken nesnel hüküm sebebiyle değildir. Bunlar, kurtuluş bahşeden bir okulda söz konusu olan ilkelerdir ve herkes bulunduğu aşamada bu yollardan birini -ve burada konu edilen o yolu- tanımalı ve izlemelidir. Kimi zaman mümkündür ki şartlar, büyük bir imana, büyük bir yola, dosdoğru bir hakikate, kurtuluş bahşeden yola ve insanî selamete aşina olan,

[231] Kur'an bir hal, bir zaman ve bir köşe için değildir. Kur'an geleceğe kadar ve her durumda bütün tarihsel ve toplumsal şartlardaki, tüm ırklardaki, tüm tarihsel aşamalardaki tüm insanlar içindir. Bu sebeple önce insan ve bireyler zamanın şartlarını ve konumunu ve ihtiyaçları tanımalı, sonra da o ihtiyaçları ve ihtiyaçları gidermenin yolunu Kur'an'da aramalıdır.

yani iman aşamasına ulaşan bireyler biçiminde olabilir; öyle bir durumda olabilirler ki bakarlar, eğer o toplumda kalırlarsa iki halden fazlası olmayacaktır (açıktır ki üçüncü bir hal yoktur): Ya bir köşeye çekilmeli ve çürümelidirler ya da eğer topluma girerlerse kirli elleri ve ıslak paçaları olacaktır. İmanlarını ayak altında ezdirmek istemeyen, ne kıyıda köşede adı sanı bilinmeksizin ölmek, ne de toplumda ve hayatta kirli ellerle dolaşmak isteyen kimseler hicrete yönelirler. Bu göç, sorumluluk sahibi olmayan ve toplumsal yükümlülüğü bulunmayan bireylerin hicretidir. Bu şartlarda firar, kendini, imanını ve insanlığını kurtarmak içindir. Ashab-ı Kehf'in böyle bir misyonu yoktu; dönüp Dokyanus'un toplumunu değiştirmek gibi bir sorumlulukları bulunmuyordu. Ama orada kalırlarsa işlere alet olacaklarını da biliyorlardı. Bundan dolayı bazı işlere alet olmamak için iman ve insanlıklarının kalabilmesi amacıyla göç etmeye karar verdiler, nitekim kaldığını da görüyoruz. Bu hicreti insan, imandan sonra özel bir aşamada hayata geçirir. Onlar cihat da yaparlar, ama sorumluluk taşımaya cihat (toplumsal yükümlülük açısından): Bunlar kendiliklerinden ve hayatlarının konumuna göre cihat ederler.

2- Sorumluluk sahibi hicret: İman aşamasına varmış insanlar vardır: "İman edenler"[232] İman aşamasına ulaştıktan sonra hicret ederler. Neden? Çünkü eğer kalırlarsa onların karşısında ıslah ve çaba yolu yoktur; şartlar, ellerinin kapalı olması gibidir. Kalkışılacak hiçbir ıslah çabası onlar için mümkün değildir. Bunlar göçü tercih eder ve yeryüzünde münasip gördükleri bir noktaya hicret ederler. Oradan da terk ettikleri topluma karşı cihatlarına başlarlar. Bunlar toplumu terk ederler, çünkü orada kalamazlar, kalsalar bile iş yapamazlar. Toplumdan çıkarlar, çünkü dışarıdan toplumla, geleneklerle, toplumda mevcut hastalıklarla mücadeleyi başlatacaklardır. Bu muhacirler, toplumsal sorumluluğu bulunan muhacirlerdir ve bu hicret, cihat için ve cihadın sonuca ulaşması içindir. İslam Peygamberi böyle bir hicretin en ileri örneğidir. 13 yıl Mekke'de bütün o geceli gündüzlü çaba ve telaşla elde ettiği zaferin küçük olduğunu görüyoruz. Kureyş, 13 yıllık

[232] 2/Bakara Suresi 218 (Çev.)

çalışmayla ortaya çıkmış tek tek Müslümanların kaderini toplumda hâlâ elinde tutmaktadır. Ebucehil her gün Müslümanlara işkenceyi eğlence haline getirmiştir ve bunlar, Ebusüfyan ve Ebucehil gibilerinin heves ve cinayetlerinin malzemesidirler. Peygamber'in Mekke'deki aralıksız 13 yıllık gayret ve sıkıntının sonucunda ulaştığı miktarı biliyoruz. Muhacirin ortaya çıkabilmesi ve cihadın temel taşı ve yeni hareketin yeni binasını oluşturan bireylerin eğitimi için mecburen kat edilmesi gereken bu aşamadan sonra -13 yıl sonra- Peygamber hicreti gerçekleştirdi. İkinci yılda da düşmana karşı muharip güç olarak düşmana hamle yapmak üzere Medine'den çıktığını görüyoruz. Üçüncü ve dördüncü yıllarda en büyük silahlı güç, en büyük toplumsal güç ve en büyük muktedir toplum İslam Peygamberi'nin hicretten sonraki toplumudur. 13 yıl Mekke ve Kureyş eşrafından birkaç kişinin işkencelerine malzeme olan Müslümanlar, Arap Yarımadası'nda en büyük güç kaynağı haline geldiler ve 7 ya da 8 yıl sonra Roma imparatorluğunu ve İran imparatorluğunu tehdit ettiler. Bizzat İslam Peygamberi, altıncı yılda (hicretten altı yıl sonra) dünyanın büyük krallarına kesin, kararlı ve kendinden emin o mektupları yazmıştı. Bunlardan biri İran Hüsrevine, diğeri de Roma Kayserineydi -bu ikisi dünyayı aralarında paylaşmışlardı-. Mekke'de bütün hanelerin yüzüne kapandığı (yazarlardan birinin ifadesiyle) İslam'a, ani hicretten sonra Medine'de başvurduğu her ev açıldı. Bu hicret, sorumluluk taşıyan hicrettir.

3- Hicretin bir diğer türü de insanî misyonu yaymak için yapılan tebliğ hicretidir; imanı zihinlere, kapalı çevrelere, mustazaflara, uzak toplumlara, kendine özgü zorunlu kısıtlamalar altında bulunan ve dünyada mevcut hakikatle ve kurtarıcı mekteple (bu muhacirler bu mektebi taşırlar) aralarına duvarlar çekilmiş olan insanlara tebliğ etmek ve ulaştırmaktır. Tebliğ hicreti, tüm insanların hidayete ulaşması misyonunu gerçekleştirmek içindir. Bu iman, mahalli, ırka ait, yerli ve belli bir döneme özgü değildir. Her bireyde hemen insanî ve evrensel bir misyon ortaya çıkaran imandır. Bundan dolayı, Müslüman olan herkes hemen karşısında bütün insanları muhatap olarak bulur. Tüm beşeriyetin kaderi, onun bireysel şahsiyetiyle ilgilidir ve o kaderde kendisini

sorumlu görür. Hâlbuki toplumsal, doğal ve coğrafi konum çerçevesine hapsolmuş insan, dünyadaki misyonu yerine getirecek liyakatte olmayan insandır. Peygamber'in dostlarının Peygamber'in talimatıyla Habeşistan'a gitmeleri (Medine'ye hicretten önce iki kez), tebliği ve evrensel misyonu yerine getirmek için yapılan bu hicretin manalarından biridir. Aynı zamanda bu, İslam'ın en iyi insanî sermayesini korumak içindi de. Yani Habeşistan'a hicrette hem İslamî düşüncenin tebliği ve irşat misyonu söz konusuydu, hem de Habeşistan muhacirlerinin kurtuluşu veya sorumluluk içermeyen hicret meselesi (Ashab-ı Kehf'i yaptığı türden hicret); gerçi bunların hepsi topluma geri dönüş ve yeni bir medeniyeti, yeni bir kültürü ve yeni bir insanı başlatmak için zemin hazırlamaktır.

4- Bilimsel hicret: Burada "Hicret" kelimesi ve kavramının bahis konusu edilmemesi mümkündür; çünkü insanın yerel sınırlı çerçeveden yeryüzündeki çeşitli ve hareketli bölgelere hareket etmesi söz konusudur.

İslam'ın; gitmek, dolaşmak, ufukları gezmek, yeryüzünde seyahat etmek ve dünyayı dolaşma üzerine mükerrer talimatları (Yeryüzünde gezin, yalanlayanların akıbetinin nasıl olduğunu görün[233]) bilimsel araştırma içindir; yeni bir anlama, yeni bir bilinmeyeni ulaşmak içindir, yani Kur'an'da kimi zaman anılan geçmiş kavimlerin çöküş sebeplerini ve bu işin nasıl olduğunu, o kavimlerin ve milletlerin yok oluş nedenini bulmak içindir. İnsana denmektedir ki evin bir köşesinde oturmayın, Âd kavminin neden ortadan kalktığını, Semud kavminin neden yok olduğunu, Lut kavminin neden yok olduğunu düşünün; sürekli olarak ilmek ilmek dokuyun, akıl ve mantık deliliyle tahayyül edin, kapsayıcı ve kuşatıcı mantıksal bir tanım oluşturun. Ayağa kalkıp yola koyulun, gidip analiz edin, bakıp inceleyin, araştırın, tecrübeye, gözleme, sezgiye ve nesnelliğe dayalı incelemeler yapın. Burada mesele o kadar ihtişamlıdır ki Kur'an, tarih için bile, hatta tarihte araştırma yapmak için bile hicreti, harekete geçmeyi, bir

[233] 3/Âli İmran 137 (Çev.)

noktada sıkışıp kalmamayı, miras kalmış toplumsal şartlar ve gelenekler çerçevesine hapsolup kalmamayı emreder. Kültüroloji, medeniyetbilimi, etnoloji ve sosyoloji gibi beşeri bilimlerin ve jeoloji, pedoloji [234], yer katmanları, su ve maden bilimleri, botanik, hayvan türlerini tanıma gibi doğa bilimlerinin Avrupa'da bu kadar gelişmesini sağlayan en büyük etkenlerden birinin bilim adamları olduğunu biliyoruz. Bu kadar çok bilimin sürekli artıp hızla gelişmesini, Harvard, Sorbonne ve İspanya üniversitelerinin kütüphane köşelerini terk edip Afrika'nın kalbine giden ve orada yıllarca kalan; ormanın derinliklerine girip orada yıllarca çabalayan; yine çölün ortasına gidip yıllarca kazı çalışması yapan, bu sayede de arkeolojiyi, yok olan kadim milletlerin, parlak toplumların ve muhteşem medeniyetlerin bilgisini, geçmiş kültürleri, bunun yanı sıra hayvanların ve bitkilerin hayatını ve onların tür kategorilerini, antropoloji, doğabilim, jeoloji, biyoloji, botanik bilimlerini ortaya çıkaran bu bilim adamlarına borçludurlar. Hatta bugün Avrupa'da bir bilim adamı Avrupa'nın büyük kütüphanelerinde kitapları inceleyerek kitap yazmak istese bu kitabı değersiz bulunur. Bir toplum üzerine araştırma metni yazmak için yerinde inceleme[235] günümüz dünyasında her araştırmanın kriteri ve başlangıç ilkesidir. Yani kalk ve araştırma konusunu oluşturan o noktaya git; bir köşede oturup fikir üreterek veya başkalarının ürettiklerini derleyip toplayarak ya da gidip orada çalışmış başkalarının emeğinden simya çıkartarak olmaz, bizzat gidip o noktada inceleme yapmalısın. Evet, yeryüzünde dolaş ve gör. 15, 16, 17. yüzyıllardan başlayarak, özellikle de 17 ve 18. yüzyıllarda, ta 19. yüzyıla kadar sosyoloji konularında ve insanî bilimlerde yapılan bilimsel geziler, ilim yolculukları ve bilim hicretleri, bütün bunlar sosyologların ve bilim adamlarının kendi ülkelerinden harekete geçip dünyanın bütün bölgelerinde dolaşmalarının sonucudur. Bundan dolayı bilimler -modern bilimler-, günümüz biliminin muhtelif dallarında ortaya çıkan bu kadar incelemeler, bu kadar fikrî dönüşüm ve bu kadar kanunlar hep

[234] Toprakbilim (Çev.)
[235] Etude sur place

muhacirlere aittir; araştırmacı bilim adamı muhacirler, oturan değil, seyahat eden ve muhacir araştırmacılar.

5- Hicretin bir başka türü, kendi iç dünyasında hicrettir.

Anlattığım dört hicret, yaşadığımız yeri terk edip herhangi bir iş veya hedef için gitmemiz gereken mekâna gitmektir.

Son hicret türü, içinde bulunduğumuz bir hali, niteliği, sahip olduğumuz özellikler sıfat ve keyfiyeti terk etmek; yani var olduğumuz mahiyetten kurtulmak ve olmamız gereken insanın[236] tarafına doğru gitmek. Olduğumuz şeyden olmamız gerekene hicret. Kur'an "Ey bürünüp sarınan"[237] dediğinde buradaki "disâr" nasıl bir şeydir ki İslam Peygamberi'ni kendisine sarıp sarmalamıştır ve Allah da bunu bir sıfat ve hitap olarak belirlemiştir? Acaba o gerçekten Peygamber'in kendisini sardığı kilim veya giysi midir? Yoksa kast edilen, kalıtsal tabiatın bağları, geçmiş, eskilerin masalları, toplumsal çevre, aile ortamı, eğitim çevresi, ruhu kendine dolayan ve insandaki kurtuluş, bağımsızlık, özgürlük ve hareketi öldüren her şey olmasın? Bu, insanı kendisine dolayan bir "disâr"dır ve "Ey bürünüp sarınan"ın amacı sadece İslam Peygamberi değildir. Muhammed'e iman eden herkes, kendisini sarıp sarmalayan cahiliyenin "disâr"ını üstünden atmalı ve ayağa kalkmalıdır. "Kalk ve uyar, Rabbini yücelt, elbiseni temizle"[238] Acaba beşeriyetin söz konusu edildiği ve tarihi değiştirme misyonunun söz konusu edildiği bu muhteşem hitaplarda gerçekten de Allah birdenbire "Elbiseni temizle" mi diyor, yahut en azından bu anlama mı geliyor?

"Pislikten sakın"[239], pislikten hicret et, bayağı ve kötü olandan daima sakınma ve uzaklaşma halinde ol: "Muhacir, günahlardan hicret eden kişidir". Nerenin kötülüklerinden? "Ricz/pislik"deki dış kötülüklerden (bu konuda dört tane hicret anlattım) ve iç kö-

236 Bu büyük bir şeydir ve günümüzün bilim ve felsefe okullarının aksine, Kur'an'ın bir tarafa ağırlık verdiğinde diğer taraflara ilgisiz kalmadığını göstermektedir.

237 74/Müddessir Suresi 1 (Çev.)

238 74/Müddessir Suresi 2-4 (Çev.)

239 74/Müddessir Suresi 5 (Çev.)

tülüklerden. Dolayısıyla görüyoruz ki (Ne yazık ki konunun tamamını ele alamadım, ama zaten burada çok da fazla izahata ihtiyaç bulunmuyor. Hem ben, hem de siz, hakkında bundan daha fazla düşüneceğimiz bir meseledir) bütün bu meselelerden, Kur'an'ın hicret ve muhacirden söz ederken yaptığı vurgudan; yine göçün, insanlık tarihinde dünyagörüşünü, ruhu, aklı, donuklaşmış toplumu değiştiren ve durağan insanı, toplumu, ruhu ve kültürü hareketli insana, yeni topluma, taze kültüre dönüştüren (etken) olarak sahip olduğu etkiden -anlattığım gibi- anlaşılan odur ki tarihte göç, yeni tarihleri ve yeni kaderleri yapan; köhnemişliği, durağanlığı ve bağımlılığı ortadan kaldıran; çevrenin bu sınırlayıcı zincirlerini çözen; bugüne kadar tanıdığımız bütün medeniyetleri inşa eden etken olarak vardır. Bir diğer ifadeyle, hicret, insanın ruhunu ve insanlığını beton çivileriyle durağan, hapsolmuş, sınırlı ve bağlı hale getiren ve onu bağımsızlık, irade, özgürlük, girişimde bulunma, yapıcılık ve yaratıcılık hakkından mahrum eden bütün bağları kesen; insanı mahpus olduğu üç (harici) zindandan, tabiat, toplum (çevre) ve tarihten kurtularak özgürlüğünü kazanabilmesi için ruhu hafifleten makastır. Hicret, her üçünü de ezerek insanı bu üç zindandan kurtarır. Beşinci hicret; deruni, psikolojik, irfanî hicret; çevre, tabiat ve tarih bağlarından özgürleşmiş ruhun hicretidir. Bu hicretle birlikte bu ruh, insanın kendisi olan dördüncü zindandan da necat bulacaktır.

Pek çok örneğin yer aldığı İslam Peygamberi'nin hayatında, hicretten bahsedilen bütün hadislerden; ama özellikle de bolca ganimetler, Allah'ın ihsanı, dünyada iyilik, yani iyi maddî hayat, aşkın bir kader ve ahirette kemalin, her ikisinin de muhacir için olduğunun söylendiği hicretten söz eden ve sürekli tekrarlanan ayetlerden anlaşılan odur ki İslam'da hicret bir başka şekilde gündeme getirilmekte ve İslam, sürekli olarak bütün nesillerde ve bütün asırlarda takipçilerinin ruhuna vurduğu hicret kırbacıyla insanı hem iç dünyasından, hem de dışdünyasından sürmeye, hep hareket halinde tutmaya, bir yerde kalakalmamasını sağlamaya çalışmaktadır; çünkü su birikintisi nasıl kokarsa ruh da kokar, hicret ise insanı özgürleştirir.

Dünya ince bir hesaplamaya göre ve somut bir amaç ve hedef için yaratılmıştır. Eğer böyle bir dünyagörüşüne sahipsem, her adımımda, her davranışımda inceden inceye düşünmem ve bu adımı atmam gerektiği gibi atıp atmadığıma bakmam gerekir. Çünkü ben de bu büyük dünyanın bir parçası, unsuruyum. Her bir zerresi ince bir hesaplama üzerine ve dakik bir hesapla olması gereken yere konmuş büyük bir dünya. Büyük bir makine; insanların hepsi de bir hedefin gerçekleşmesinin çalışanları, bu evrensel makinenin araçlarıdır. Şu halde ben dünyayı böyle görürsem artık ganimet anını, "hoşa giden ne varsa"yı, tesadüf ve absürd olanı hayata sokamam. Gönlümün istediği şekilde yaşayamam, hoşça vakit geçirme ve haz ile hayatımı dolduramam; neyi seçtiysem ve nasıl olursa olsun onu doğru sayamam. Bunlar, akıl ve mantığın dünyagörüşüne sığmaz. Bu durumda anlıyoruz ki biz, insan olarak, nasılsak dünyayı öyle görüyoruz. Sartre'ın ifadesiyle: "Herkes, dünyayı tanıdığı biçimde yaşar." Ömer Hayyam, Hâfız, Mevlevi, Molla Sadra, Ebu Müslim Horasani, Jean Paul Sartre, Albert Camus ve benzerleri arasındaki fark, onların dünyagörüşlerine göredir. Yani varlığı nasıl telakki ettiklerine göre.

ISBN 978-605-5482-17-6

